A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI

120

ÚJ FOLYAM

TIZENKILENCZEDIK KÖTET.

1883—84.

0.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1885.

300858

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1883/4.

Lap

I. Arany János a Kisfaludy-Társaságban. Szász Károly másodelnök megnyitó beszéde az Arany-emlékünnepen 1883 október 28-án ... 3

II. Szász Károly másodelnök megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XXXVII ünnepélyes közülésén, 1884 febr. 10. 14

III. Csiky Gergely másodtitkár jelentése ugyanakkor ... 24

IV. Gyulai Pál beszéde a kecskeméti Katona-ünnepen ... 28

V. Gyulai Pál beszéde a puszta-kovácsii Bessenyei-ünnepen 31

VI. Az Arany-ünnep tárgyai 1883 okt. 28. ... 35

VII. Pályázati jelentések ... 36

1. Egy magyar nő életrajza ... 36

2. Vig éposz ... 44

VIII. A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei ... 49

IX. A Kisfaludy-Társaság vagyonának állása 1883 decz. 31-én 51

X. A XXXVII. közülés tárgyai ... 52

XI. Közlemények az 1883/4. jegyzőkönyvekből ... 53

XII. Biráló jelentések a benyujtott munkákról ... 68

1. Csiky Plautusának I. kötete ... 68

2. Bánóczi Kisfaludyjának II. kötete ... 72

3. Greguss Tanulmányai ... 76

4. Csiky Plautusának II. kötete ... 77

5. Kolosy Horácz-fordítása ... 78
6. Perényi Britannicus-fordítása ... 81
XIII. A Kisfaludy-Társaság kézirattára ... 88
XIV. A Kisfaludy-Társaság alapszabályai ... 94
XV. A Kisfaludy-Társaság személyzete 1884 febr. 10-én ... 103
XVI. A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai 1884 febr. 10-ig 105
XVII. A Kisfaludy-Társaság alapitói 1884 február 10-ig ... 109
XVIII. A Kisfaludy-Társaság kiadványai 1831—1884-ig ... 115

IRODALMI MUNKÁLATOK.

Heinrich Gusztáv: A műforditás elméletéhez (Székfoglaló) 135
Tóth Lőrincz: Emlékezés Szemere Miklósra ... 164
Tóth Lőrincz: Mailáth Györgyről ... 229
Markovics Sándor: Mordvin dalok ... 254
Gyulai Pál: Arany János emlékezete ... 279
Lévay József: Arany János emlékezete. (Óda) ... 317
Paulay Ede: Drámairodalmunk a nemzeti szinház megnyitása óta (Székfoglaló) ... 322
Dr. Szinnyei József: A finn irodalom története ... 353
Bartók Lajos: Barangolás (Székfoglaló) ... 422
Beöthy Zsolt: Greguss Ágost emlékezete ... 425
Szász Béla: A halottak törvényszéke ... 452
Mikszáth Kálmán: A becsületbiróság előtt ... 459
Gyulai Pál: Gyümölcsösben ... 477

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1883/1884.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

I.

ARANY JÁNOS A KISFALUDY-TÁRSASÁGBAN.

MEGNYITÓ BESZÉD A KISFALUDY-TÁRSASÁG ARANY-EMLÉKÜNNEPÉN, 1883. OKTÓBERHÓ 28-ÁN,

SZÁSZ KÁROLY másodelnöktől.

Tisztelt közönség!

A keresztyén egyház *Fekete vasárnapnak* nevezi az év egyik vasárnapját, azt, mely a virágvasárnapot s a vele kezdődő passio-hetet megelőzi. Nekünk is megvan a magunk Fekete vasárnapja, mely Társaságunk évkönyveiben örökre gyászkeretbe lesz foglalva; az a vasárnap, mely most egy éve tőlünk ARANY JÁNOST örökre elragadta, s melynek ma, ismét vasárnapi napon, évfordulóját, a még be nem hegedt seb sajgó fájdalmával üljük. Igazi Fekete vasárnap vagy te nekünk, 1882. évi október 22-dike!

Gyásznap az egész nemzetnek; de a legszorosabb családi körön kívül, melyet a szívbeli gyász külső jele is megillet, senkinek sem inkább, mint a Kisfaludy-Társaságnak, mely épen e czimen követelte magának, a készséggel megadott jogot, hogy legelőször ünnepelhesse emlékezetét, a nagy veszteség első évfordulóján. Vagy nem alkalmazhatja-e legméltóbban magára a Kisfaludy-Társaság azokat a szavakat, kevés változtatással, a melyeket HORÁCZ VIRGILhez intézett, közös barátjok QUINTILIUS elhúnytán:

«Multis ille — — flebilis occidit,
Nulli flebilior, quam mihi!»

— Sokan siratják méltó gyászban őt,
Méltóbban senki mint én! —

Valóban, senki sem vesztett többet Arany Jánosban, mint Kisfaludy-Társaságunk; mi legfőbb dicsőségünket, fejünk koronáját vesztettük el benne; a legerősebb kapcsot, mely az utóbbi harminczöt éven át a nemzethez s általa az élethez fűzött, s a legnagyobb jogczimünket a dicsőséghez, elmondhatván, míg élt, hogy e halhatatlan a miénk, ha nem egészen — de leginkább a miénk!

E Társaság pályaterén nyerte első, még nem teljes koszorúját; ismét itt lépett az igazi dicsőség magaslatára Toldijával, az egész nemzet tapsai közt, éveken át e Társaság igazgatója, szellemi életének s működésének központja s vezetője és intézője vala; itt zengette el hattyudalát Toldi Szerelmével, s itt aratta utolsó balladáival a riadó tapsokat, melyek innen, e teremből, betegszobájába hangzottak s a remek alkotásain lelkesülő ifjuság ezüst koszorújával egy nemzet hódolatát vitték lángszellemének, melynek teremtő erejét sem kor, sem szenvedés nem törhette meg.

E Társaság évkönyveinek legfényesebb lapjaira az Arany János neve van följegyezve; s az Arany János életének s irodalmi dicsőségének legfényesebb trophæumai e Társaság kebelében emelkednek.

«Sokan siratják méltó gyászban őt,
Méltóbban senki mint mi!»

Ah, mert nekünk sem adta úgy a végzet őt, hogy örökre bírhassuk! S egy éve már, hogy csak emlékezetén merenghetünk, a reménytől is megfosztva, hogy valaha még megjelenhessék emelvényünkön.

Úgyszólván egy véletlen — a milyen az életben gyakran fordúl elő s csak látszik véletlennek, mert erkölcsi vagy lélektani s átalában okfői alapja el van rejtve a szemek elől — az a véletlen hozta őt első érintkezésbe a Kisfaludy-Társasággal, hogy e szépirodalmi intézet, mely alakulása óta pályadíjakat

szokott kitűzni s egymásután Bélát, Gézát, Árpádot balladai tárgyakul, majd kisebb költői beszélyt, aztán kör-éneket, szatirát, tankölteményt követelt versenyzőitől, a különböző műfajok e során épen akkor ért a víg époszhoz, mikor Nagy-Szalontán egy városi jegyző, kiről csak közelebbi ismerősei tudták hogy humorizálni szeret s alkalmilag versel is, és csak egy-két benső barátja, hogy sokat olvasott és tanúlt s talán maga sem sejtette költői erè és tehetsége mivoltát, a maga kedvteléséből és minden írói dicsvágy nélkül, titokban egy víg époszon dolgozott, melyben — előbb mint Eötvös a Falu jegyzőjét írta — a megyei élet kinövéseit s a választási visszaéléseket kezdette ostorozni. — Meglepetve maga is az összetalálkozás e véletlenétől, elhatározta, hogy a mit különben talán évekig nyújtott volna, a határidőre befejezi megkezdett művét s pályázik vele a Kisfaludy-Társaság sorompói előtt. Az *Elveszett Alkotmány*, hexameterekben s hét énekben írt víg éposz, a három bíráló egyhangu ítéletével megnyerte a kitűzött 25 aranyat, s a Társaság Évlapjaiban — bár nagy későn s csak évek múlva — világot látott; a szintén elhatározott külön kiadást a censura betiltotta. A siker az ismeretlen szerzőre mindenesetre buzdítólag hatott. S még inkább az, hogy a bírálók egyike, Stettner (Zádor) György, így vélekedett róla jelentésében: «A véletlen játékából is első helyre jutott I. számu, sőt mondhatnám egyetlen pályamű, az angol jeligés *Elveszett Alkotmány* nemcsak viszonylagos, hanem átalános becsmérték szerint is, a kitűzött pályadíjt teljes joggal megérdemli, sőt az irodalomnak is valóságos nyereségére válik. Ebben, a nálunk napi renden levő politikai és socialis mozgalmak valódi époszi objectivitással, szinte szoborszerű élethűségben, tárgyaltatnak, fűszerezve a lefinomabb ironiával s a satirának chamæleoni árnyazataival: a horatiusi «ridendo dicere verum»-tól fogva egész a juvenalisi korbácsoló potentiáig».

De mit ért neki a Stettner dicsérete, — mely, ma olvasva, mintha csak a későbbi Arany János epikus költészetét jellemezné, — mit a másik bíráló, Erdélyi János, sovány elis-

merése, mely csak annyira terjedt, hogy e műben «élethű festését látjuk a mai magyar életnek» s hogy pályatársai közül ebben vannak meg «legtisztábban s előlegesen (?) mindazon kellékek, melyek époszban megkívántatnak». — Az ő fülében csak a harmadik bíráló, Vörösmarty, zord ítélete csengett, a ki az egész pályázatról s a beküldött komikai művek mindenikéről összefoglalva, azt mondta, hogy bennök «több a satira és didaxis mint a komikum, s a nyelv és a verselés oly nemű, mintha irodalmunk vaskorában élnénk». Aztán, egy másik pályaművet mondva legköltőibbnek, jutalomra amazt e fukar szavakkal ajánlá: «eszmékben gazdagabb s nem költőietlen — és a többi között legtűrhetőbb.»

A pályadíj megnyerése és a Stettner magasztalása buzdíthatta a költőt, de a Vörösmarty ítélete ösztönözte, mint a sarkantyú, mely véresre sebzi a versenyparipa oldalát s éles fájdalma által kergeti a czélhoz. Ha nem érezte is, hogy benne — kinek nyelvét és verselését, a legnagyobb élő magyar költő irodalmunk vaskorába útasította — a nyelvnek és a verselésnek magánál Vörösmartynál is nagyobb művésze szunyad, de érezte kétségkívül, hogy több lakik benne, mintsem hogy csak vaskorbeli költőnek neveztessék. A félsiker nem engedte félúton megállania. Először ébredt föl benne az írói dicsvágy s tehetségének becsérzete, s dalt akart énekelni, mely irodalmunk hajnalló aranykorához méltó legyen.

S az a véletlen — ismét segítségére jött. A Társaság, még azon az ülésen, melyen Arany Jánosnak első koszorúját nyujtotta, új költői feladatot tűzött ki, mely — mintha csak egyenesen Aranyt, az Aranyban szunyadó nagy költőt, hívta volna fel a diadalmas versenyre. «Készíttessék költői beszély versben, melynek hőse valamely a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, *Toldi Miklós*, Kádár vitéz, stb. Forma és szellem népies legyen.»

A Kisfaludy-Társaság pályahirdetése mintha csak egyenes felhívás lett volna Arany Jánoshoz: «énekeld meg Toldi Miklóst, a kit Ilosvai krónikába foglalt, a kiről mondakörök

ma is keringenek a nép ajkán, s a ki a leghihetőbb mondai versio szerint ott élt szomszédodban, a bihari Nagyfaluban, a ki a belényesi hegyek ugyanazon nyugati lejtőjén, hol az a bihari síkságba lapúl, született és növekedett, melyen te; ugyanazt a levegőt szítta, ugyanazokat a nádasokat hallotta zizegni, ugyanazon zsombékok közt ŏgyelgett — s «bujdosott a nádon és az éren» — a melyeket te oly jól ismersz! Énekeld meg, a mint még senki sem énekelt a magyar népnek, nemzeti hőseiről.»

A kitűzött jutalom ezúttal csak 15 arany volt, de Arany Jánost, a ki az előbbi aranyokat is csak úgy vette mintha sorsjátékon nyerte volna, nem is a jutalom ösztökélte. A Vörösmarty ítélete sarkantyúzta s a Petőfi már akkor lombos koszorúja csalogatta. Ha ez, a népmesét, János vitézben, oly naiv szépségű költői ruhába tudta öltöztetni: vajjon nem sikerűlhetne-e neki, a nép közt élő falusi költőnek, ki a maga fajtájának jellemét, gondolkodás- és érzésmódját nemcsak ismeri, hanem abban él, a mesénél többet s becsesebbet: a mondát, hasonló költői alakkal ruházni föl? És épen a Toldiról, az ő szülőfölde szülöttéről, szegről végrül talán atyáinak atyjafiáról, szóló mondát, — mely névszerint is elébe tűzetett?

Remélte-e sikerét maga is oly mértékben, mint az bekövetkezett? ki tudná megmondani? Alig hiszem. De mikor a bírálók árnyéktalan magasztalással szóltak művéről; mikor a Társaság a nagyon is csekély jutalmat, szegényes pénzerejéhez képest utólag magasabbra emelte; mikor Petőfi, olvasva a kéziratot, melyre a hír kiváncsivá tevé, elragadtatásában «Toldi írójához elküldve lelkét» így kiáltott föl:

«Más csak levelenként kapja a borostyánt,
Neked rögtön egész koszorút kell adni» —

s mikor a költemény, pár hó múlva megjelenvén, egyszerre közkézre került s palotában és kunyhóban egyenlő lelkesedéssel fogadtatott, egyaránt megértve s élvezve mindenkitől; mikor az Arany János addig jóformán ismeretlen s első pálya-

díja után is alig emlegetett neve egyszerre a Vörösmartyé és a Petőfié mellé emelkedett: akkor a diadal teljes volt s Arany Jánostól, még ha többé semmit sem ír is, a költői halhatatlanságot többé senki el nem vitathatta, semmi el nem vehette.

Arany Toldiját, akár magában, akár a trilogiával, melynek első része, összefüggésben méltatni, ép oly kevéssé lehet most feladatom, mint átalában Arany költészetét. E feladat ma Társaságunk elnökére s ünnepélyünk méltó szónokára néz. Nekem, e megnyitó beszéd szűk keretében, csak az a szerep jutott, hogy Arany Jánost a Kisfaludy-Társaság iránti viszonyában tüntessem föl s e Társaság kebelében való munkásságát érintsem.

Arany Jánost a Kisfaludy-Társaság, alapszabályai szerint, melyek évenként csak egy választó ülést engednek, a közülést megelőzőleg, a Toldi diadala után csak a következő évben választhatta tagjává; abban az 1848-ban, melyre azután a Társaságnak is, mint sok másnak a hazában, tizenkét évre terjedő — s halálhoz hasonló álma következett. Arany János költői munkásságának termő-, s dicsőségének viruló fája e tizenkét év alatt hatalmasan megizmosodott. Megírta Toldi estéjét, Murányát, Nagyidai cigányait, Bolond Istókját; megírta halhatatlan balladáit, melyekkel a magyar balladát, népi alapon a műballadát, megteremtette. Kisebb költeményei két kötetben csak nem rég jelentek meg s értekezése a magyar versidomról korszakot alkotott a magyar verselés elméletében. Petőfi már 49-ben letűnt, a harcz viharába veszve; Vörösmarty 56-ban tört szívvel ment sírjába. A három első rangú csillag közül csak Arany ragyogott egünkön, még egyre növekedő fénynyel.

Az 1860-dik év, mely a Kisfaludy-Társaságot tizenkét évi szünet után új munkásságra ébresztette: Arany Jánost a nagykőrösi református gymnasium igénytelen tanszékén találta. A nemzet legnagyobb élő költője s egyik első rangú nyelv- és széptudósa, egy kisvárosi középiskolán magyarázta a nyelv- és széptan elemeit s iskolás fiúk irodalmi dolgozatait javítgatta.

S bár ott is hazafiúi kötelességet teljesített s teljesítette azt oly lelkesen és oly teljes odaadással, mint életében — válogatás nélkül — minden kötelességét: azt még sem lehetett engedni, hogy e szűk munkakörben maradjon a legnagyobb szellemi erő; mert az evangeliom szavai szerint: «gyertyát sem azért gyujtanak, hogy véka alá tegyék, hanem hogy a gyertyatartóba, hogy világítson mindeneknek, kik a házban vannak».

S ismét a Kisfaludy-Társaság volt, mely *a maga* költőjét nem hagyta ott, abban a kis körben, honnan az egész hazára szórhatta bár világát, de nem fejthette ki lobogó fénye teljességét. S azért ujjá születése után azonnal igazgatójává választotta Arany Jánost s bár szerény, de mégis oly állást igyekezett teremteni számára, hogy a fővárosba jöhessen s itt állandóan megtelepedhessék.

A Társaság, mely elnökeül Eötvöst, másodelnökeül Toldy Ferenczet, igazgatójául Aranyt s titkárául Greguss t választotta, a legfényesebb neveket a legmunkásabb kezekkel egyesítette tisztviselői karában. Az igazgatóra a Társaság kiadványai ügyének a vezetése nézett első sorban. Megindíttatott az olvasmányok tára a pártolói hatvan íves vállalatban, s Arany, mint annak szerkesztője, annyi tapintattal és ítélettel mint lelkiismeretes gonddal járt el föladatában. A Társaság özönvíz előtti vállalatának, a régi Külföldi Regénytárnak a helyébe lépett ez új, de tetemesen kiterjesztve annak határait. Nemcsak külföldi, hanem eredeti műveket is adott; s nemcsak regényeket, hanem széptani és költői műveket is. Külföldi regényekből csak klaszszikus becsűeket, hogy nemesítse az ízlést s ne csak mulattasson; eredetieket a hazai irodalom terjesztésére s felvirágoztatására; költői művek közül műfordításokat, hogy — mint Greguss magát egyik titkári jelentésében kifejezte — «a hol nem fakaszthatott vízsugárt mózesi vesszővel a sziklából, ott a költészet elapadhatlan forrásait a világirodalom közös Helikonjáról a mi völgyeinkbe is levezesse s vele a mi földünket is megtermékenyítse». Eredeti költői művekből, melyeket Arany szerzett meg és adott nekünk e vállalatban, csak egyet említ-

sek, a MADÁCH *Ember tragédiáját*, ez alaki hibái mellett is halhatatlan költői alkotást, melyet a lángtól, a minek szerzője feltételesen szánta — ARANY mentett meg nekünk, irodalmunknak s merem mondani — a világirodalomnak. Láttam a szürke papiron, fakó tentával, szálkás betűkkel, számtalan törléssel, sűrűn s alig olvashatólag írt kézírást ARANY kezeiben; láttam felcsillanni csodálatos fényű szemét, a mint örömteljes meglepetéssel tovább és tovább olvasott, vagy sajátságos páthoszával nekünk is felolvasott egy-egy részletet a bámulatos költeményből. Aztán, kimondva reá az ítéletet — s mintegy solidaritást vállalva vele és érette — ide hozta, s maga mutatta be nekünk, előbb a művet, azután költőjét, hogy mienk legyen mind a kettő: a költő, fájdalom, rövid időre csak, műve örökre! GREGUSS méltán dicsekedett egyik titkári jelentésében: hogy ARANYT és MADÁCHOT a Kisfaludy-Társaság adta a nemzetnek; e dicsekedést ma is fentartjuk, de hozzá teszszük, hogy MADÁCHOT ARANY adta a Kisfaludy-Társaságnak, hogy ez ajándékozza meg vele nemzetét.

Társaságunk egy másik, régi, az első időszakbeli hagyományát is fölelevenítette ARANY, és pedig a saját felelősségére és koczkázatára: a kritikai s æsthetikai folyóiratot. A társaság 48 előtti folyóirata Szépirodalmi Szemle volt, csupán széptani s kritikai tartalommal. ARANY, mint a Külföldi Regénytárnak, ennek a programmját is kibővítette a maga Szépirodalmi Figyelőjében, melyet a Társaság újra éledésének még azon évében, s Pestre költöztével azonnal, megindított. Az æsthetikát, értekezésekben, a kritikát, bel- és külirodalmit, tette az első és főhelyre. A szépirodalom a második helyet foglalta el. S a tárcza, mintegy hivatalos közlönyül szolgálva a Kisfaludy-Társaságnak, annak üléseiről és munkálkodásáról hitelesen értesítette a közönséget, de kiterjeszkedett az irodalom s művészet többi intézeteire s mozgalmaira is. Hogy legjobb íróink sereglettek ARANY zászlója alá, lapja köré: kell-e mondanom? Csak azt említem, hogy ő maga, a tárcza-rovatok gondos vezetése s a szerkesztés ezer bajai mellett, nehány

nagybecsű tanulmánynyal (Naiv époszunk; Visszatekintés) gazdagította hasábjain irodalmunkat. S mikor két év mulva a Figyelőt Koszorúvá változtatta, berendezésének csak arányain változtatott, több tért engedve a szépirodalomnak, de nem hanyagolva el s nem szorítva háttérbe a széptani kritikát sem. A régi Athenæum látszott feltámadni Arany folyóiratában; ugyanazzal a műgonddal szerkesztve, de a haladt korhoz képest még nagyobb műbecsesel bírva. S Társaságunk, míg Arany lapjai éltek, soha sem érezte, nem is érezhette egy saját közlöny hiányát.

1848-ban Arany, Petőfivel s Vörösmartyval egyesült volt, Shakspere remekeinek lefordítására. A vállalat a Petőfi Coriolanus-ával megindult s meg is akadt, bár Vörösmarty Leart, Arany pedig János királyt és a Szentiványéji álmot készítette számára. Ezt a félbe maradt nagy kezdeményt is a Kisfaludy-Társaságnak, s annak vezérletében Arany Jánosnak adatott ujra fölélesztení s nehány év alatt szerencsés befejezésre is juttatni. Alig kezdte meg ujra működését Társaságunk, egy ép oly művelt, mint lelkes hazafi, a magának ezzel halhatatlan érdemet szerzett Tomori Anasztáz azt az ajánlatot tette, hogy Shakspere összes műveinek fordítási díját fedezni s a nyomtatási költségeket is előlegezni kész, ha a vállalat szellemi vezetését a Kisfaludy-Társaság vállalja magára. A ma is élő, s tiszteletünknek örvendő áldozó — Aranynak is személyes barátja — nem fog engem meghazudtolni, ha azt mondom, hogy nemes áldozatának nem utolsó rugója az a tudat volt, hogy e fontos ügyet a legkitünőbb műfordító s a legtudósabb és leghivatottabb műbíráló kezeibe teszi le, Arany János állván a Társaság irodalmi munkássága élén. Arany a leglelkesebb buzgalommal s a leglelkiismeretesebb gonddal felelt meg föladatának a magyar Shakspere kiadása körül. Mint fordító három darabbal — a Szentiványéji á'ommal, János királylyal s Hamlettel — ajándékozta meg a vállalatot. Nem szólok fordításai becsétől; Aranyt, mint műfordítót, a miben ép oly nagy mint eredeti műveiben, a mai emlékbeszéd fogja

érdeméhez méltóan méltatni; s nekem ahhoz, a mit szónokunk e részben mondandó, semmi tenni valóm nincs. Mint bíráló a legnagyobb hálára kötelezte fordító társait; s e részben én vagyok az első, a ki iránta hálámat ez ünnepélyes alkalommal is kifejezem. Fáradságot nem ismerő gonddal, aprólékosságig menő szeretettel javítgatta gyarlóbb vagy hiányos kifejezéseinket s lángeszét a mi középszerűségünk istápjául adta. Mint a fordítók sürgetője, buzdítója, ösztönzője: a vállalat és kiadás lelke volt; s a magyar Shakspere, elmondhatjuk, az anyagi áldozón kívül neki köszön legtöbbet abban, hogy létre jött s úgy jött létre a mint. Sahkspere mellett Molière, melyet a Kazinczy Gábor *Tartuffe*-jével, *Fösvény*-ével, *Dandin György*-ével szintén még ő indított meg, bár abban mint fordító maga nem vett részt, szintén tőle nyerte az első lökést s annak maradandó hatását.

Négy éven át viselte Arany János a Kisfaludy-Társaság igazgatói tisztét. 1865. januárban az akadémia titoknokává választatván, e szélesebb hatáskör s díszesb állás elragadta őt tőlünk; de mi szivesen engedtük át a nagyobb testvérintézetnek, tudván, hogy azért a miénk is marad; fénye elég levén mind a kettőnek juttatni belőle. Nem is e másik munkakör tette őt éveken át hallgataggá körünkben, hanem a sors más csapásai s a betegség, melyek szomorú árnyat vetettek életére. Itt láttuk őt némán és szomorún, de mégis szeretetteljes arczczal s szelíd tűzű szemekkel ülni sorainkban; kedvteléssel hallgatva a kisebb madarak énekét, maga csak belsejében öntve ki dicsőbb dalai árját.

Tizenhárom évi hallgatás után zendül meg lantja, ismét *először nekünk*. 1878 február 10-kén olvastuk itt — a beteg s testileg agg költő nem volt jelen — a *Tetemre hívást*. Ki nem emlékszik még a hatásra, melyet e hatalmas alkotás mindnyájunk lelkére s képzeletére tett? Ki nem a riadó tapsok s dörgő éljenek szívből fakadó zajára, melyek az elfojtott lélekzettel hallgatott előadás végén önkénytelenül kitörtek? A lelkes ifjuság által a költőnek felajánlott s általa oly szerényen mint

szivesen fogadott koszorúra? — Két év múlva, 1880 február 8-kán, ugyanitt, másik balladáját, a tragikumával megrázó *Éjféli párbajt* olvastuk — hasonló hatással ... s ez volt hattyúdala közöttünk....

De a kettő között, 1879 november 26-kán, nem itt, nem ünnepélyes közülésen, egyszerű havi ülésünkben nagyobb meglepetés, nagyobb öröm várt ránk s üléseink látogatóira: annál nagyobb, mert nehány beavatotton kívül senkinek sem volt sejtelme róla. A Társaság elnöke ARANY JÁNOS ajándékát jelentette be — s ez ajándék nem kisebb volt, mint a titokban elkészült s titokban ki is nyomtatott *Toldi szerelmé*nek első példánya. A költő, mint magáról mondja:

«— mit még barna hajjal
Kezdtem, s félbehagyék, küzdve korral, bajjal,
Most mikor agg lettem, hajam is fehérül:
Imhol a bús ének Toldi szerelmérül —»

ez ajánlással küldötte meg nekünk utolsó, legnagyobb, legremekebb művét.

Ki fesse örömünket, melybe a szenvedő költő iránti forró részvét méla fájdalma vegyült? Ki meglepetésünket, annyi baj s bú alatt is meg nem tört, meg sem lankadt teremtő ereje fölött? Ki elragadtatásunkat műve szépségein, melyeket — csak mikor az egészet s ismét és ismét olvastuk, tudtunk igazán megérteni s kellőkép méltatni? Ki, végre, hálánkat, ragaszkodásunkat iránta, a ki — megemlékezve róla, hogy Társaságunktól nyerte első koszorúit, az utolsónak teljes dicsőségét is meg akarta osztani Társaságunkkal, és itt zengvén első énekét Toldiról ifjonti lélekkel, itt akarta elzengeni az utolsót is, aggon, fehér hajakkal.

Igen, dicső társunk, te a miénk voltál utolsó lehelletedig. Pályád körei a miénkbe foglalvák; koszorúid a mi dicsőségünket is növelik s el nem múló fényed e Társaság létét is megaranyozza.

Azért dicsőséged egészen s osztatlanúl sajátod marad; nekünk csak a büszke tudat s a fölemelő emlék jut abból,

hogy magunkénak mondhatánk; s példád ösztönző hatása, hogy az átalános szép és a nemzeti kultuszára erkölcsileg kötelezve az a Társaság van leginkább, mely ARANY JÁNOST egy emberöltőn túl a magáénak nevezhette!

Elnöki zárszó
ugyanez ünnepélyen.

Köszönjük a tisztelt közönség figyelmét s meleg részvételét Társaságunk szomoru, de mégis lélekemelő ünnepén.

ARANY JÁNOS, a kit még gyászolunk, sírunkig él szíveink emlékében; ARANY JÁNOS, a kit dicsőítünk, örökre él, mikor mi rég elporlottunk is, halhatatlan műveiben s dicső példája lelkesítő és buzdító erejében.

E hittel zárom be a Kisfaludy-Társaság mai ünnepélyes közülését.

II.

SZÁSZ KÁROLY MÁSODELNÖK MEGNYITÓ BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1884. ÉVI FEBRUÁR 10-KI XXXVII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN.

Tisztelt közönség!

A Kisfaludy-Társaság, mint az irodalmi ízlésnek ha nem is egyedüli hivatalos, de mindenesetre egyik s talán nem egészen hivatlan őre, mindig igyekezett hivatásának megfelelni abban is, hogy folyvást az irodalom üterén tartsa kezét, s puhatolja: vannak-e s melyek az irodalmunkban uralkodó irányok, áramlatok, vagy épen divatok? helyesek-e, támogatásra méltók vagy talán fékezendők-e azok? S ellenkezőleg, melyek az irodalmunkban időnként elhanyagolt, mellőzött s parlagban hagyott irodalmi ágak vagy műfajok s a mennyiben elhanyagoltatásuk káros, mikép lehetne hatni fölelevenítésükre? Mert bizonyos az, hogy valamint az emberi test, sőt minden szerves lény fejlődése s fejlettsége akkor mondható tökéletesnek, ha minden tagja és minden szerve arányosan fejlődik, s egyik a másiknak rovására nem gyakoroltatik túlságosan, vagy a másikért nem hanyagoltatik el s béníttatik meg igazságtalanúl: ugyanez áll az irodalmakra s az egyes irodalmi ágakra nézve is. Mint a rózsa, a virágok szép királynéja, akkor pompázik színe és illata teljes díszében, ha szirmai mindenikét arányosan kibonthatja: az irodalom is, a népek szellemi életének e legszebb virága, teljesnek csak akkor mondható, ha alkotó

részei közül egy sem marad hátra s az egész összhangzatának rovására nem csenevészik el, nem zsugorodik össze.

Társaságunknak kezdettől fogva gondja volt arra, hogy anyagi és szellemi erejéhez képest előmozdítsa az irodalom — s jelesen a körébe tartozó szépirodalom — e teljességét minden irányban. S a ki a Kisfaludy-Társaságnak, immár közel félszázados működését figyelemmel kisérte, vagy elfogulatlanúl pillant rá vissza, el fogja ismerni, hogy egyes tagjai ugy mint maga a Társaság, hivatásukat e részben érezték s azt teljesíteni legalább igyekeztek.

A Társaság egyes tagjai, a nekik adott tehetségek mértéke és mivolta szerint, részint a költészet és a szépprózа egyes fajait — s összevéve valamennyit — művelték, részint elméleteket adtak azokra vonatkozólag, a görög tragédiától kezdve az æsopi meséig, majd valamennyi műnemre és fajra. Maga a Társaság pedig részint pályakérdéseivel, részint kiadásaival igyekezett — mindig az időnként mutatkozó s érezhető szükséghez képest — oda hatni, hogy az irodalom egy ága se maradjon parlagon s egyik se induljon, bujálkodva, túltengésnek. Igy, működése legelső szakában, még a harminczas években, drámai irodalmunk szegénységének okaira, majd a dráma és regény között, különösen a cselekvény tekintetében vonandó párhuzamra fordította legelső széptani pályakérdéseivel a figyelmet; a legelső költőiekkel pedig az irodalmunkban meghonosúlni még csak akkor kezdő balladára, majd a kisebb költői beszélyre, utóbb a szatirára. Csakhamar, erősen érezhető levén költői irodalmunkban a nemzeti és népies irány lüktetése, e fogalmak elméleti és gyakorlati tisztázására irányozta a figyelmet s míg pályadíjt tűzött ki az elméletre, megkezdette — mit később ismételve megújított s a mivel ma sem hagyott fel — a népköltészet százados maradványainak s folyvást élő kincseinek rendszeres gyűjtését. Majd a széptanban oly alapvető munkáknak irodalmunkba átültetéséről gondoskodott, a milyenek Aristoteles könyve a Költészetről, Longinusé a Fenségesről, az Anaximenes Rhetorikája, a Horácz és Boileau

tanköltemények a Költészetről stb.; s megkezdve, majd évtizedek múltával ismét folytatva a görög klasszikusok, köztök jelesen a görög tragédia legmagasb virágzását képviselő Sophokles fordítását, a keresztyén dráma két legnagyobb mívelőjének, Shakspereнek és Molièreнek összes műveit — még kisebb s lyrai költeményeikkel is kiegészítve — teljességben ültette át irodalmunkba; míg pályázataival a Fritjof és Lallarook jeles fordításait szerezte meg irodalmunknak s egymásután a tragikum és a tragédia, a komikum és a komédia, a középfaju dráma és a bohózat elméleteit kisérlette meg létrehozni s több-kevesebb szerencsével létesítette. Ezt tette egykor a sonett, később a ballada és az elégia elméletével; több ízben megújította balladai s satirai pályázatait; fejtegettette az éposz korszerűségének egyidőben nagyon vitatott kérdését; kivánt és adott víg-époszt, s a mondán alapuló költői beszély pályázatával alkalmat adott irodalmunk páratlan remekének, az Arany Toldi-jának létrejövetelére.

Egyszóval mindenre kiterjesztette figyelmét s mindig arra, a mi vagy épen napirenden, vagy ellenkezőleg elhanyagolva, de annál szükségesebb volt.

S ha ma, tisztelt közönség, széttekintve irodalmunk mezején s látva a sürgést-forgást, mely a napi sajtóban, a könyvirodalomban s a színpad eredeti drámaműveiben előttünk föl- s lezajlik, fölteszszük a kérdést, vajon egészséges-e irodalmunk fejlődése, ép-e az ebben túlnyomóan nyilatkozó ízlés s teljes és minden oldalra arányos-e a munkásság? — a felelet, ha nem is kétségbeejtő, de aligha lesz minden irányban megnyugtató is.

Csak a szépirodalomról szólok s tudományos irodalmunkat nem akarom mai elmélkedésem körébe vonni. Nem tárgyalom sem azon egyik oldalról hangoztatott panaszt, hogy legtekintélyesebb tudományos testületeink, az akadémia és a természettudományi társulat, könyvkiadó vállalataikkal meghonosítják ugyan a külföldi tudományos irodalmak legkitünőbb termékeit, de mert ezt csak egyszerű fordítás utján teszik,

épen ez által elvágják vagy legalább nehezítik az eredeti s önálló nemzeti tudományos irodalom kifejlődhetésének az utját; sem a másik oldalról szint oly sűrűn emelt vádat, hogy történelmi irodalmunk még mindig csak a levéltári kutatásnál és adatgyüjtésnél van s oly halomra hordja az anyagot, hogy rendezetlenségében már-már át sem tekinthető, pedig ha addig a rendezéshez és a feldolgozáshoz nem akar kezdeni, míg az összes anyag teljesen együtt nem lesz — azt ugyan soha sem érjük meg; és a kik s a mit feldolgoznak is, az is csak kisebb jelentőségű monografiák részlet-adalékai körében marad. Ismétlem, nem akarok e panaszok és vádak tárgyalásába bocsátkozni, bár azok egyikét sem tartom egészen igazságosnak, még kevésbbé megczáfolhatatlannak. De szépirodalmi intézet közülésén nem volna helyén a tudományos irodalom állapotait és szükségeit feszegetni, holott magokban szépirodalmi állapotainkban is találhatunk elég tárgyat a megérintésre, ha beható fejtegetésökre — egy megnyitó beszéd keretében — rá nem érünk is.

A magyar költészet történetének csak azon legújabb korszakaiban is, melyekre Társaságunk élete s működése kiterjed, nem egy példát találunk egyes irodalmi irányok vagy műfajok túlnyomó divatára, sőt túltengésére. Megértük a német érzelgés túlnyomó befolyását a harminczas években, átnyúlva a negyvenesekbe. Láttuk a szinpadon az (akkor) új franczia romanticismus beteges kinövéseit elhatalmasodni. S mikor egy nagy költő a népies iránynak egyszerre diadalt szerzett lángelméjével, meteorszerű gyors feltünését követő hirtelen eltünte után, láttuk, mint tolongtak nyomában utánzói, kik nem bírva sem teremtő elméje geniálitásával, sem kedélye mélységével, sem érzése őszinteségével, csak külsőségeit bírva elsajátítani — mint ez a nagy szellemek utánzóival rendesen történik — hibáit terjesztették a nélkül, hogy erényeit követni tudták volna. Egy nehány ezer dal, többnyire népies formákban, egész a tájszólás — Erdélyi által úgynevezett — «kelmeiség»-éig tévedve, lett az irodalomnak szalmájában gazdag, de szem-értékben bizony

elég léha aratása. Majd az ARANY JÁNOS balladáinak rendkívüli sikere, egész sereg balladával árasztotta el irodalmunkat — de hány élte túl az első nyomdafesték elkopását? — s az ő műveinek formatökélye hasonló törekvésre ösztönzött mindnyájunkat s a PETŐFI úgynevezett pongyolasága helyett az ARANY kidomborító plastikája lett a jelszó, melyre boldog-boldogtalan esküdött. Ezeket s több más divatot megértünk és átéltünk, tisztelt gyülekezet, — s ne higyjük, hogy egészen hiába. Sok kisérlet meghiusúl, a tévedések megboszúlják magokat, a felfújt üres hólyagok szétpattannak, — valamint a szivárványszíneket játszó szappanbuborékok is, — de a nagy mesterek művei megmaradnak s bennök az igazság s általok a szép kultusza állandó kincse marad az irodalomnak, még a LONGFELLOW által úgynevezett «kisebb énekesek» énekeiben is, a kik — ha csak egy-két lapjok éli is túl s visszhangzik sírjok fái közt — azzal a reménynyel húnyják be szemöket, hogy ők sem mindenestől haltak meg.

Mai irodalmunknak is vannak divatjai, tisztelt közönség, s szabad legyen azok közül is fölemlítenem egyet-kettőt. Időszaki irodalmunkban — s aztán kötetes gyüjteményekben is az úgynevezett «rajz» — az elbeszélésnek e sajátságos faja, s szinpadunkon az új franczia szinmű — e középfaju, vagy inkább vegyes faju dráma uralkodik s van igazi divatjában.

Elvileg egyik ellen sem szólok; mert előttem minden műfaj jogosúlt, bár nem mind egyaránt jogosúlt. A tiszta műfajok, határozott formáikkal, egyaránt jogosúltak mind: a naiv dal csakúgy mint a fenséges epopéja, s a kaczagtató bohózat csakúgy mint a megrázó tragédia. Kétségesebb a vegyes, vagy kevert fajok értéke s jogosúltságukat csak a humor összeolvasztó ereje, vagy a lángész minden ellentétet kiegyenlítő hatalma adhatja meg. De könnyen megfejthető, miért csábítják épen ezek a kevert műfajok oly igen az írókat, még a tehetségeseket is. Formáik lazasága vagy határozatlansága, ha jobban tetszik: szabadsága által. Mert, látszólag legalább, könnyebbek. Bizonyos tekintetben azonban ez a látszat csal. Mert

kitünő íróknál, a kik ezeket a műfajokat megteremtették vagy megkedveltették s népszerűekké és divatosakká tudták tenni: ezeknek is épen úgy megvan a magok szoros formája, mint a tiszta műfajoknak. Pl. a rajz vagy vázlat (sketch) Washington Irwingnél, Dickensnél, legújabban Brethartenál, sőt nálunk is, egy-két kiválóbb rajz-írónknál, csak oly szoros formatörvényekben mozog mint akár a szigorúan vett novella. S a mi a ma annyira divatos középfaju drámát, az úgynevezett szinművet illeti, mely a franciáktól harapózott át hozzánk, vajjon az ifju Dumas vagy Sardou, nem mesterei-e a formának, melyet annyira előtérbe tudnak állítni s a virtuozitásig visznek, hogy szinte elvész, vagy erőszakot enged tenni magán, a lényeg: háttérbe szorúlván tudniillik a hatás csattanósága mellett a jellemzés, és a jelenetezés mellett a cselekvény. A forma mesterei, a kiket említettem, s kiknél az alkotás szabadsága vagy épen lazasága — akár a rajzban, akár a szinműben — csak látszólagos: új műformákat teremtettek, mikor a régieket alkotó elemeikre bontották szét. Utánzóik azonban — ismétlem, ez az utánzók rendes szokása — átveszik tőlök a hibát, a műformák feloldását — s nem bírják követni a lényegest, az új műforma szigorát. Mert ha szabad hozzávetéssel élni, kivált oly dologban a mit magunk nem próbáltunk, merném mondani, hogy könnyebb a lélek felhevülésében egy tiszta tragédiát concipiálni, vagy egy szabatos és erős szerkezetű novellát megírni, mint azzal a mesterséges és minden hatást milligrammig mérlegelő kiszámítással egy *Bagdádi herczegnőt* vagy egy *brethar*tei rajzot. Irodalmunkban is birunk, akár a rajzban, akár a modern társadalmi szinműben, nehány sikerült művet, melyektől a közönség jó ízlésű része sem tagadta meg tapsait. De a tehetségek sikerei, gondolva, hogy könnyűk voltak, kisebb tehetségeket is csábítottak, csak a divat kedveért. Pedig ily úton könnyű ugyan a divatot utánozni, de nehéz az igazi sikert elérni. Mert egy modoros és fecsegő tárcza-novella, a mit egy-két tehetséges fiatal írótársunk szépsikerű kezdeménye után, a kisebb tehetségű, de annál szaporább utánzók ma rajznak neveznek, egy

kis eleven kedélylyel s a specialitás némi vegyületével; vagy a genrealakok rendes hóbortjaival saturált úgynevezett társadalmi színmű, melyben a főcselekvénynek drámai vagy épen tragikai összeütközése, a mellékes és többnyire sekélyes bonyodalmak mellett egészen háttérbe szorúl, míg végre sem jellemrajz, sem cselekvény, de még csak forma sem marad: bizonyára nem oly műfajok, melyek a nemesebb becsvágyú írót csábíthatnák s az aránylag könnyen elért, de nagyon is múlékony sikerrel kielégíthetnék.

Mindig nagy újítók, gyakran lángelmék vagy igazi művészek azok, a kik azelőtt töretlen ösvényeket vernek az irodalmakban. Sikereik, melyeket lángelméjöknek, vagy finom s öntudatos művészetöknek köszönhetnek, sokakat csábítnak nyomaikon indúlni. Nem egyszer valódi tehetségeket is, a kik — saját erejöken — jeles műveket alkothattak volna, de az utánzás által megrontják tehetségöket, magokat. Az utánzás, melyre a lángész soha sem adja magát, de a tehetség gyakran, a tehetség megölő betűje.

Nincs-e irodalmunknak elhanyagolt, vagy hanyatlóban levő ága, nincsenek-e műfajok, melyek megérdemelnék, hogy — ha lángelmékkel nem rendelkezünk is — a tehetségek azok felé forduljanak? S mivel az irodalmi divatok közül kettőt említettem példáúl, hadd említsek megfelelő kettőt itt is. A laza szerkezetű rajz és tárcza-novella ellentéteül, az igazi novellát, a magyar zamatu, de erős szerkezetű elbeszélést; s a házasságtörési modern új-franczia színművel szemben a történeti színművet, legyen tragédia vagy vigjáték vagy dráma. Amarról csak annyit mondok, hogy mióta Jókai felhagyott vele, nagy hiányát érezzük, melyet Pálffy Albert jeles elbeszéléseivel csak ritkán s nagy időközökben enyhít meg. Az utóbbi, a történeti színmű alatt bizonyára nem azt értem, hogy nagy történelmi nevek, ha mindjárt Hunyadi Mátyás vagy Nagy Lajos is, figuráljanak a szinlapon, de a történelmi kor jellemének egy fuvallata se lebbenjen át a szinpadon, sőt múltunk hősei talán a történelemmel s a nemzeti köztudalommal

épen ellenkező világításban jelenjenek meg szemeink előtt. Történelmünk elég anyagot nyújt a drámai feldolgozásra, oly tárgyakban is, melyek már kidolgozást nyertek, de vagy eltalálva, vagy a bennök rejlő drámai anyag még kizsákmányolva nincs. Volt időszak, mikor írók és közönség kiváló előszeretettel fordúltak a történelem drámai tárgyai felé; hogy történeti drámairodalmunk belsőleg mégis oly szegény — Bánk bánon s a Trónkeresőn kivül alig nevezhetnénk sikerült magyar történeti drámát — ennek okát részint az írókban, kik e műfajjal foglalkoztak, részint a közönség megfogyott érdeklődésében kereshetjük. A két ok aztán kölcsönösen hatott egymásra; mert ha teremne kitünő történeti dráma, a közönség érdeklődése s tetszése sem maradna el s a közönség tapsai viszont egy első jól sikerült kisérlet után bizonyosan újabbakra adnának ösztönt.

Tudom jól, tisztelt közönség, hogy a lángésznek törvényt szabni nem lehet; még a tehetség, sőt a hajlam sem hagyja erőltetni magát. Épen oly jól tudom, hogy novellák és drámák, legalább jók, megrendelésre nem készülhetnek. De talán nem árt olykor, épen a tehetséges írók figyelmét oly műfajok felé irányozni, melyekben irodalmunk időről-időre szükséget lát, mert feltünően s talán minden igaz ok nélkül elhanyagoltatnak. Az irodalmi divat épen abban áll, hogy egyes műfajok vagy modorok, egyeseknek azokban elért nem mindennapi szerencséje által fölkapatnak s akkor a kisebb tehetségek is — a kik az utánzásra mindig hajlandók s a más által tört ösvényen könnyebben elérhetni remélt siker által csábíttatnak — mind azonegy műfaj vagy modor felé tódulnak. Holott a tehetség, még a középszerű is, ha teljes sikerre nem tarthat is számot, jobb szolgálatot tenne az irodalomnak, sőt önmagának is, ha a maga lábán igyekeznék járni s nem a pillanatnyi — bár zajos — sikerek hősei, hanem az örök éltű nagy példányok után indúlna. Amazokat csak utánozhatja, mert nincs mit tanúlni tőlök; emezektől csak tanúlhatna, mert nem utánozhatók; s ha utánozni próbálja, csak külsőségeiket, talán hibáikat sajátíthatja el, lángeszöket s mestervoltukat nem.

De nem a nagy mesterek tanulmányára akartam buzdítani — csak némely irodalmi divatok fölemlítésével az elhanyagolt műfajok mívelésére hívni fel tehetséges, kivált fiatalabb íróink figyelmét; s ezzel a Kisfaludy-Társaság XXXVII. közülését — elnökünk ma a felolvasó asztal előjogát vevén igénybe — helyette ezennel megnyitom.

III.

CSIKY GERGELY MÁSODTITKÁR JELENTESE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1884. FEBRUÁR 10-DIKI ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN.

Tisztelt közülés!

A Kisfaludy-Társaság ez évi működéséről szóló jelentésem a folytonos buzgó törekvés s a lankadatlan munkálkodás tényeinek egyszerű elsorolása, melynek örvendetes hatását nem csökkenti oly csapások emléke, minők a múlt évben sujtották Társaságunkat. Nem kellett felöltenünk új veszteségek gyászát; a mi osztályrészünk volt a bánatban, azt a megelőző évből vettük át fájdalmas örökségképen. Október 28-án ünnepeltük meg a nemzet és Társaságunk nagy halottjának, Arany Jánosnak, emlékét, rendkívüli közülésen, Gyulai Pál elnökünk emlékbeszédével s Lévay József ódájával. De bár a végzet megkímélte Társaságunkat ez évben új veszteségektől, egy nagy veszteség, mely a nemzetet érte, Társaságunkat sem hagyta érintetlenül. Mailáth György országbiró a múlt évi márczius 29-én alávaló rablógyilkosok áldozata lett. Az egész nemzetet lesujtó általános gyászban Társaságunk kétszeresen osztozott, mert Mailáth Györgyben nemcsak a kitünő hazafit, a trón és nemzet rendületlen oszlopát, a nemzeti művelődés és irodalom lelkes pártfogóját, hanem alapító tagját s könyvkiadó bizottságának elnökét is siratta. Kegyeletének és mély fájdalmának adott kifejezést Társaságunk, midőn koszorút tett koporsójára s testületileg vett részt temetésében.

De nemcsak a nemzet gyászában osztoztunk, részt vettünk közéletének örvendetes mozzanataiban is. Az ujjáépült Szeged szinházának ünnepélyes megnyitásán, melyet a felséges király jelenléte országos ünneppé emelt, Társaságunk küldöttsége is megjelent, s együtt örvendett az uralkodóval és a nemzettel a feltámadt város új és szebb virágzásán, melyhez szerény tehetségéhez képest Társaságunk is hozzájárult. Ez évben adtunk át ugyanis az Árvízkönyv jövedelméből egy darab ezer forintos magyar papirjáradék-kötvényt Szeged városának, mint Társaságunk adományát, melyet a város minden időn át Kisfaludy-jutalom néven fog kezelni, mint annak emlékét, hogy a Kisfaludy-Társaság nemcsak a nemzet vigalmaiban sietett részt venni, hanem ott sem maradt hátra, hol áldozat kellett a csapások enyhítésére. Ezeken kívül küldöttségileg részt vettünk április 16-án a kecskeméti Katona-ünnepélyen és junius 10-én Berettyó-Ujfalun Bessenyeinek, az irodalom egyik első úttörőjének, emlékünnepén.

Kiadásaink között ez évben első helyen áll a Molière-fordítás XII. kötete, mely *Pourceaugnac ur*at, a *Repülő orvos*t, a *Rászedett féltékeny*t és a vegyes költeményeket foglalja magában, Szász Károly, Toldy László és Győry Vilmos fordításában. E kötettel befejeztük a Molière-kiadást, melynél teljesebb fordítással aligha bir más nemzet irodalma, mert a nagy comicus költő összes műveit, még ifjukori kisérleteit és vegyes költeményeit is, magában foglalja. S így Társaságunk ez új vállalatát méltán állíthatja másik nagy műve, a teljes magyar Shakspere mellé. Folytattuk ez évben Plautus és Racine fordítását is, amabból négy darabot, ebből egyet, *Britannicus*t, fogadván el; a jövőre azonban a munkák további folytatásától elálltunk. Szintén ez évben nyertek kedvező birálatot Társaságunk keblében Horatius, Tibullus és Catullus fordításai, az első Kolosy Lajostól, a két utóbbi Csengeri Jánostól. Az idegen remekek átültetése mellett tovább folytattuk saját nemzeti népköltészetünk kincseinek művelését is: Bartalus István társunk ez évben adta ki, részben a Kisfaludy-Társaság segé-

lyezésével, a magyar népdalok egyetemes gyűjteményének harmadik kötetét.

Pártolói könyvtárunkban ez évben a következő munkákat adtuk: *Esztike kisasszony professzora*, regény két kötetben, Pálffy Alberttől; *Kisfaludy Károly élete és munkái*, 2-dik kötet, Bánóczi Józseftől; *Lalla-Roukh* fordítása Lőrinczi Zsigmondtól. A jövő évfolyamra ki vannak tűzve: *A tragicumról*, Beöthy Zsoltól, a *Mahabharata* egy részletének, a *Nála és Damajánti*nak fordítása sanscritból Fiók Károlytól és Pálffy Albert új két kötetes regénye.

Évlapjaink idei, 18-dik kötete a rendes közleményeken kívül több becses és sok tekintetben érdekes munkát közölt, melyek közül különösen kiemelendőnek tartom *Kisfaludy Sándor naplóját*. Havi felolvasó üléseinkben a következő tagok tartottak felolvasásokat: ifj. Ábrányi Kornél: *A féltékeny orvos*, vígjáték első felvonása. Balázs Sándor: *Mari kisasszony* és *Milyen jó, hogy tudok hegedülni*, elbeszélések. Bartók Lajos székét a *Kárpáti emlékek* című költeménynyel foglalta el. Beöthy Zsolt: *Az epikai és tragikai jellem*, tanulmány és *Bucsu* című költemény. Dalmady Győző: *Szivárvány a pusztán*, *Murány vára*, *A szépekhez*, *Vendégségben* költemények. Degré Alajos részleteket mutatott be *Visszaemlékezéseiből*. Frankenburg Adolf: *Emlékezés Petőfire*. Győry Vilmos: Alarcon *Az igazság is gyanus* vígjátékából részletek. Heinrich Gusztáv székét *A műfordítás elméletéhez* című értekezéssel foglalta el. Henszlmann Imre: *Bevezetés a műtörténelembe*. Mikszáth Kálmán: *A száldobosi Papp familia*, elbeszélés. Paulay Ede: *Drámairodalmunk a nemzeti szinház megnyitása óta*, székfoglaló. Szász Károly: *Házasok éneke*, költemény. P. Szathmáry Károly: *Rege a tündérkirálynőről*. Tóth Lőrincz: *Szemere Miklós emlékezete* és *Mailáth Györgyről*. Vargha Gyula: *Csabor úr*, ballada. Gróf Zichy Géza: *Dalszövegek*, *Életutazás*, *Dal*, *Vadászlak*, *Levél gyermekeimhez*, költemények.

Rendes tagjainkon kívül vendégektől is mutattunk be

dolgozatokat. Ezek a következők: Ábrányi Emiltől Byron *Don Juan*jából; a fordító úr egyszersmind, a Társaság buzdítására, vállalkozott, hogy az egész *Don Juant* lefordítja s benyujtja a Társasághoz. Ezenkívül Beöthy Zsigmond: *Hol a te istened?* költemény. Jékei Aladár: *Egy az isten*, költemény. Kolosy Lajos: *Két horatiusi óda* fordítása. Markovics Sándor: *Mordvin dalok*, tanulmány, fordítási mutatványokkal. Radó Antal: Petrarca tíz sonettjének fordítása. Rusicska Kálmán: *Hartmann és Shakspere Juliája.*

Szellemi munkálkodásunk mellett Társaságunk anyagi gyarapodása sem maradt el. Új alapító tagok lettek ez évben: A nőképző-egylet felsőbb leány-iskolájának önképző köre 100 frttal, Bezerédy Pál és Karsay Albert urak 200—200 forinttal, Zsivora György elhúnyt alapító tag végrendeletileg 1000 és Desseöffy Jób 100 forintot hagyott Társaságunkra, Arany János szintén 50 aranyat hagyományozott, melylyel előbbi alapítványát 100 aranyra egészítette ki.

Ezzel van szerencsém befejezni a Kisfaludy-Társaság múlt évi működéséről szóló jelentésemet.

IV.

GYULAI PÁL BESZÉDE

AZ 1883. ÁPRIL 16-DIKÁN KECSKEMÉTEN TARTOTT

KATONA-ÜNNEPEN.

Mint a Kisfaludy-Társaság küldöttségének egyik tagja jelentem meg itt, hogy a Társaság nevében üdvözöljem Kecskemét városát e kegyeletes ünnepélyen, a melyet híres szülötte, *Bánk-bán* költőjének emlékére rendezett. De megjelentem, mint KATONA életrajzírója is, hogy ezzel is áldozzak kegyeletemnek azon költő iránt, a kinek tragédiáján már első ifjuságomban oly szeretettel csüngtem, s a kinek balsorsa oly mélyen meghatott. S most a ház előtt állva, a hol született és meghalt, a jelen benyomásai alatt a múlt emlékei támadnak fel lelkemben.

Mily különbség a múlt és jelen között! Midőn KATONA mint gyermek játszott e ház előtt, Magyarország népe jobbágyi igában sinlődött, sőt maga Kecskemét is főúri hatóság alatt állott: most széles e hazában mindenütt szabad a föld, szabad a nép s Kecskemét mint királyi város folyvást emelkedőben. Midőn KATONA, elhagyván a szülői házat, Pesten a színész és drámaíró kettős koszorújáról álmodozott, Pest még nem volt Magyarország fővárosa, a magyar színészet csak idegen vándorként ütött néha tanyát falai közt, s a fejlődő tehetséget nem gyámolíthatták nemzeti tudományos, irodalmi és művészeti intézetek: most Budapest valóságos fővárosa Magyarországnak s a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet központja.

Midőn Katona *Bánk bán* megírásához fogott, hogy az idegen befolyás és a nemzeti visszahatás küzdelmei között egy hazafi és férj tragikai katasztrófáját rajzolja, a magyar közélet mintegy kihalt, az alkotmányt az idegen befolyás háttérbe tolta s maga a nemzet is megfeledkezni látszott róla: s most az annyiszor félretett vagy megsértett alkotmány kikelve sírjából, erősebb biztosítéka nemzeti és egyéni jogainknak mint régen, s Budán nemzeti kormány székel. Midőn Katona 1821-ben kiadta tragédiáját, mint kiáltó szó hangzott az el a pusztában s midőn 1830-ban meghalt, csak barátai és e város népe kisérték ki a temetőbe s a nemzet nem tudta, hogy legnagyobb drámaíróját vesztette el benne: s ime most nemcsak a város népe veszi körül a költő szülőházát, hanem a nemzeti érzület, a tudományos, irodalmi és művészeti intézetek képviselői is, az elismerés és kegyelet késő, de annál hervadhatatlanabb koszorúját nyujtva emlékének.

Katona emlékét megilleti a koszorú. Tragédiája csodálatos módon egyesíti magában a hazafiui és költői eszmét, a politikai czélzatot és drámai művészetet és késő sikerei mintegy fokozatosan jelölik politikai és irodalmi életünk nemzetibb fejlődését.

Midőn 1825-ben a nemzet visszakövetelte elvett jogait s alkotmánya védelmére kelt, a közönség kezdette érteni Katona tragédiáját, mely az arany bulla korszakát elevenítette fel s az alattvalói és hazafiui hűség összeütközését rajzolta. Nemzeti küzdelmeink és fejlődésünk forrongó éveiben, 1830—1848-ig növekedő tapssal fogadta a közönség az egykor mellőzött és elfeledett művet, sőt 1848-ban a nemzeti nagy mozgalmat e mű előadásával ünnepeltek szinházaink országszerte. A nemzeti ügy buktával Katona tragédiája is eltűnt a szinpadról s az ötvenes évek végén csak akkor tűnt fel újra, mint új hajnalt hirdető fény, midőn viszonyaink jobbra kezdettek fordulni. S az irodalomban is hasonló jelenségekre találunk. Vörösmarty költészetének nemzetibb iránya útat tört Katona költészetének is, Petőfi és Arany költészete korszakában *Bánk bán* már teljes diadalát

ünnepelhette. Közönség, költők és kritikusok egyaránt elismerték, hogy KATONA műve legjobb tragédiánk.

De a költő már akkor mélyen aludt sírjában, hova nem juthatott dicsőségének fénysugara. Épen azért tisztelet Kecskemét városának, hogy a míg élt, egyedül volt pártfogója, gyámola, ösztönözte műve kiadására, tiszteletdíjjal jutalmazta s mint édes gyermekét anyai keblére ölelte. Tisztelet Kecskemét városának, hogy később is, most is oly hű kegyelettel övezi emlékét; de KATONA emléke és műve nemcsak e városé, hanem mindnyájunké, az egész nemzeté. *Bánk bán* mindig egyik büszkesége lesz a magyar költészetnek s tragikai erejével folyvást tisztítani fogja nemzeti és emberi szenvedélyeinket, mert nem elég az idegen befolyás erőszaka vagy cselszövényei ellen csak a lelkesedés és kard küzdelme, hanem eszélylyel és lelkiismerettel is kell küzdenünk, ha küzdelmeinkben bűnösökké válni vagy gyöngeségeinkbe temetkezni nem akarunk.

Még egyszer fogadja Kecskemét városa a Kisfaludy-Társaság üdvözletét; még egyszer ismétlem, örök kegyelet KATONA emlékének.

V.

GYULAI PÁL BESZÉDE

AZ 1883. JUNIUS 10-DIKÉN PUSZTA-KOVÁCSIN TARTOTT

BESSENYEI-ÜNNEPEN.

Üdvözlöm önöket, uraim, a Kisfaludy-Társaság nevében; s azt hiszem, hogy nemcsak a Kisfaludy-Társaság, hanem az egész magyar irodalom érzelmeit tolmácsolom, ha egyszersmind köszönetet is mondok önöknek kegyeletökért, hogy BESSENYEI GYÖRGY sírját emlékkővel jelölték meg. A vén almafa, a melynek árnya alá temették egykor az agg bihari remetét, rég kidőlt, a sír rég egyenlő lett a földdel, s új meg új tavasz virágai, új meg új tél hava födték el azt szemeink elől. De önök fölkeresték a drága hamvakat s im emlékkő hirdeti a késő nemzedéknek is, hogy hol nyugszik az a férfiu, a kivel új korszak kezdődik irodalmunkban, a melynek fejlődése átalakítja társadalmi és állami életünket.

A XVIII. század azon évtizedei, melyekben BESSENYEI GYÖRGY született és férfiuvá ért, szomorú, talán legszomorúbb korszaka volt Magyarországnak. A kedvező külső körülményeknek nem feleltek meg a belsők, külsőleg ép testünkben lelkünk haldokolni látszott. Magyarország a mohácsi veszedelem óta sohasem volt egészebb, egységesebb, mint ekkor, s mégis sohasem volt kevésbbé Magyarország. A török hódítás és befolyás végkép megtört; Erdély visszaszállott a magyar koronára, a bánság visszacsatoltatott, de nemzeti öntudatunk mindinkább hanyatlani kezdett. Az ősi alkotmány állott még, de csak

külsőségében; csak névleg voltunk önálló állam, tényleg tartománynyá süllyedtünk. Az ország koronként békét élvezett, de a béke művei ellenünk fordúltak. A műveltség szélesebb körben kezdett terjedni mint azelőtt, de egészen idegen volt. Az aristocratiának csak neve és előjogai hirdették magyarságát, de nem szíve és nyelve. A középnemesség egy része utánozta az aristocratiát, más része pedig némi elvadúltságba esett vissza. Néptelen városainkba idegenek telepedtek s kezökbe vették az ipart, kereskedelmet, művészetet, s kezdték magokba olvasztani erőtelen polgárrendünket. A nemzeti irodalom, mely a XVII. században oly kitünő költőket és prózaírókat tudott felmutatni, egészen elnémúlt, nyelvünk elparlagiasodott, mintha a nemzeti műveltségnek még csak vágyáról is le akartunk volna mondani. Egyszóval, mint Vörösmarty mondá a korról:

Lassú halálnak mérge szállt reánk.

Ekkor alapíttatott 1760-ban a magyar királyi testőrség intézménye, talán más czélból, mint a mit eredményezett. Tódultak ide a középnemesség ifjai. De 18—20 éves korukban jövén Bécsbe, sokkal magyarabb szelleműek voltak, mintsem oly idegenekké válhattak volna, mint aristocratiánk gyermekei, a kik ott növekedtek fel, de egyszersmind lelkesebbek, mintsem ne érezték volna műveltségök hiányát. Megragadta őket az elmaradottság és szégyen érzete és a min magok átmentek, azt éreztetni kivánták nemzetökkel is. Bessenyei György volt közöttök a leglelkesebb. Tizenkét évig művelte magát és áthatva a franczia irodalom szellemétől, a mely akkor egész Európában uralkodott, elhatározta, hogy föltámasztja halottaiból a magyar irodalmat és megindítja nemzeti műveltségünk fejlesztését.

Társaságot alapított testőrtársai között, a magyar nyelv és irodalom művelésére, s e hagyományos szellem egész a múlt század végéig megmaradt a testőrségben és Kisfaludy Sándor is innen lépett az írói pályára; de Bessenyei föllépte 1772—1784-ig kiadott számos költői, philosophiai és történeti munkái még nagyobb mozgalmat indítottak meg benn a hazá-

ban. A szunnyadó erők és új tehetségek egész serege követte a merész kezdeményező példáját, sőt új vezérek támadtak, s Révay és Kazinczy mintegy megalapították az újabb irodalmat. Az a láng, mely egy század óta a magyar írók s az egész magyar nemzet keblét hevíti, azon szikrából gyuladt fel, a mely Bessenyei lelkéből pattant ki először. Méltán jelölik nevével újabb irodalmunk kezdetét.

De Bessenyei nemcsak elhanyatlott irodalmunkat támasztotta fel halottaiból, hanem azon társadalmi és politikai reformokat is hirdette, melyek a nemzeti műveltséggel kapcsolatban vannak. Senki sem fejezte ki nála korábban és világosabban azt a nagy igazságot, hogy egyesek kiművelhetik ugyan magokat idegen nyelv és irodalom segélyével, de egy egész nemzet csak saját nemzeti nyelvén művelheti ki magát. A legműveltebb nemzetek példái lebegtek előtte, tudákosság helyett tudományt követelt, a tudomány és élet egymásra hatását, s legalább eszmei kibontakozást a középkori intézmények békóiból. Megtámadta közoktatásunkat, a melynek tannyelve holt nyelv volt, a közigazgatásban és törvénykezésben a nemzeti nyelv használatát sürgette s egy kitünő röpiratban indítványozta, hogy akadémia alapíttassék, a magyar nyelv és tudományok művelése végett.

Eszméinek hatása már érzett az 1790-diki országgyűlés szónokain, századunk első évtizedeiben pedig Nagy Pál erélyes szószólójokká vált, s épen Nagy Pál beszédeinek hatása alatt Széchenyi megvalósítá tervét, s megalapította a magyar akadémiát. Ime, irodalmi mozgalmaink kapcsolata, társadalmi és politikai törekvéseinkkel; ime küzdelmeink hosszú sora, a melynek első bajnoka Bessenyei volt.

Immár elmúlt egy százada annak, hogy Bessenyei fellépett, s több egy félszázadnál, hogy e sírban aluszsza örök álmait. Mily küzdelem, mennyi változás egy század alatt! Nemzeti műveltségünk erős gyökeret vert, társadalmi és politikai intézményeink átalakúltak s hazánk kivívta önállását.

De Bessenyei sírjánál nemcsak a múlt kegyeletes emlé-

keit érezzük szívünkben, hanem a jelen kötelességeit s a jövő reményeit is. Egy század sikeres küzdelme egy új század új küzdelmeire lelkesít bennünket. Nemzeti műveltségünknek még nagy erősödésre, nagy fejlődésre van szüksége, önállásunkat csak súlyos szellemi és anyagi munka árán tarthatjuk fenn, erősíthetjük és fejleszthetjük. Merítsünk erre erőt Bessenyei példájából is. Áldás hamvaira, lebegjen szelleme közöttünk!

VI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

HARMINCZHATODIK, 1883. OKTÓBER 28-DIKÁN ARANY JÁNOS EMLÉKÉRE TARTOTT RENDKIVŰLI KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI:

1. Szász Károly megnyitó beszéde.
2. *Emlékbeszéd Arany János felett,* Gyulai Pál rendes tagtól.
3. *Arany János emlékezete,* óda, Lévay József rendes tagtól.
4. Elnöki zárszó.

VII.

PÁLYÁZATI JELENTÉSEK.

(BEMUTATTATTAK 1884. FEBRUÁR 6-DIKÁN.)

A LUKÁCS KRISZTINA JUTALOMRA KITŰZÖTT FELADATOK.

1.

Egy kitünő magyar nő életrajza.

Tisztelt Társaság! Midőn a tisztelettel alulírott biráló bizottság most egy éve a LUKÁCS KRISZTINA jutalomnak ki nem adását, hanem a kérdésnek — «Kivántatik egy, a hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitünt nő élet- és jellemrajza», — újból kitüzését indítványozta, mit a tek. Társaság elfogadott, — tettük ezt nemcsak azért, hogy a pályázati szabályzat követeléseinek eleget tegyünk, hanem egyszersmind azon biztos reményben, hogy a megújított pályázat kielégítő sikerre fog vezetni. Ezt annál is inkább remélhettük, mert úgy tapasztaltuk, hogy az első ízben beérkezett munkák főleg és első sorban azért nem feleltek meg, mivel szerzőik a kivánt dolgozat jellemére és igényeire nézve téves véleménynyel voltak. Ez okból birálati jelentésünkben bővebben fejtettük ki azon tulajdonságokat, melyekkel az újból beküldendő munkáknak birniok kell, ha Társaságunknak e pályázattal kitüzött czélját elérni akarják.

A megújított pályázat várakozásunknak mégis csak kis részben felelt meg. Mindössze tizenegy dolgozat érkezett be, köztük több terjedelmes könyv, melyek alapos kutatásokon s

tanúlmányokon alapszanak, — de egy sincs köztök, mely a *történeti* hitelességet *művészi* compositióval és valóban *szép-prózai* előadással annyira egyesítené, hogy a kitűzött díjat neki jó lelkiismerettel oda ítélni tudnók, s így a megújított pályázat sem mondható sikeresnek Társaságunkra nézve; — de nem sikertelen az az irodalomra nézve, a mennyiben a beérkezett dolgozatok közől egynehány irodalmi értékkel bír, ha ez az irodalmi érték nem üti is meg egy magas czélok után törekvő szépirodalmi társaságnak igényeit.

A beérkezett dolgozatok két csoportra oszlanak. Az elsőbe soroljuk a kevésbbé sikerült dolgozatokat, melyek közül egykettő — vagy az összehordott élet- és korrajzi anyagnál, vagy a feldolgozás egyes sikerültebb részleteinél fogva — nem teljesen értéktelen ugyan; — de mindegyike lényeges fogyatkozásokban szenved és mindnyájan általában csak a múlt évi dolgozatok szerény magaslatán maradnak.

Legkevésbbé sikerültek a *Lorántffy Zsuzsánna* és *Pempflinger Katalin* czímű dolgozatok.

Lorántffy Zsuzsánna (IX. sz. Jeligéje: *Virtus est splendor vitae*) alig egyéb iszonyú szóárnál, mely az olvasót idegessé teszi. A szerző ki nem fogy hősének nagy hangzású dicsőítéséből, melybe hosszadalmas és rendszerint egy kissé lapos reflexiókat sző a nőkről és a nők hivatásáról. Ily módon természetesen nem jellemzést nyerünk, hanem egy női — különben igen jeles — tulajdonság fölött újra meg újra ismétlődő elmélkedéseket, melyeket sem ujságuk, sem szellemességök nem tesz vonzókká vagy értékesekké. Zsuzsánna alakja bizonytalan árnyék marad s épen oly elmosódó ködképek Rákóczy György, fiai és menye. A korrajzot szerzőnk alig kísérti meg, és annyira félreérti feladatát, hogy a hősére vonatkozó gazdag korabeli levelezést sem aknázza ki; Zsuzsánnának mindössze csak két levelét közli, ezeket is nyers anyag gyanánt, minden feldolgozás nélkül. Tudományos szempontból sem tekinthető e dolgozat értékesnek, mert a szerző minden kritika nélkül szedi össze adatait, a hol véletlenül találja.

Nem jobb *Pempflinger Katalin, Török Bálintné* (III. sz. Jeligéje: *A férfi villámként jár, zajjal, fényesen* stb. Tompa), mely ugyan általában vonzó, bár itt-ott dagályba átcsapó melegséggel van írva, de tartalmatlan, üres dolgozat, telve egészen általános megjegyzésekkel a nőről s a női hivatásról, azon felül túlhalmozva vallásos elmélkedésekkel s moralizáló phrazisokkal. Korrajznak semmi nyoma; adatokban igen szegény, a jellemzés pedig annyira általános vonásokra szorítkozik, hogy az minden korra és minden tisztességes nőre ráillik.

Csak szélesebb történeti alapjánál fogva áll magasabban *Murány úrnője* (IV. sz. Jeligéje: *Murány úrnője is csak nő maradt* stb.), a mennyiben szerző dolgozatának legalább egynehány pontjában, pl. a Mária halála idejére vonatkozóan, szerény kutatásokat is tett. De már a munka nagyobbik fele, mely Mária szerepét a Zrínyi-Nádasdy-Frangepán-féle összeesküvésben tárgyalja, egészen értéktelen compilátio, a források és segédeszközök felemlítése nélkül, kuszált és kritikátlan. A dolgozat különben, még ezt az oldalát nem is tekintve, jellemzés, felfogás, ítélet és stilus tekintetében egyaránt igen gyenge kísérlet, mely mélyen alatta áll a VI. számú azonos tárgyú műnek. A szerző, úgy látszik, nem is sejti a Széchy Mária jellemének igen érdekes, de nem könnyen megfejthető problemáját, nem hogy annak megoldására kisérletet tegyen.

Felfogás és előadás tekintetében az első három dolgozatnál magasabban áll *Pathóchy Zsófia* (VII. sz. Jeligéje: *Pártok kelének s a párt-fergeteg,* Petőfi), mely hazánk XVI. századi történetének egy érdekes epizódját sok új adattal, de egy kissé lapos reflexiókkal és nem elég történeti részrehajlatlansággal beszéli el. Főhiánya, hogy Zsófia jellemzése nem egyöntetű és hogy korának társadalmi és műveltségi viszonyai épen az ő alakjában és sorsában vannak legkevesbbé föltüntetve. Compositiója is kezdetleges, a mennyiben a szerző túlságosan ragaszkodik az évszámok egymásutánjához, stilje pedig majd hanyag, majd dagályos, sokszor magyartalan is.

Jó és rossz vonásaikban igen rokon dolgozatok: *Gróf Te-*

leki Blanka Radák Istvánné és *Bethlen Kata*, mind a három kiváló jellemű, sokat szenvedett derék magyar hölgyek életrajzai.

Gróf Teleki Blanka (V. sz. Jeligéje: *Quelle force!* Michelet) kétségtelenül gyakorlott író műve; ezt különösen a csinos bevezetés tanúsítja, de később is egyes elszórt részletek, mint pl. a kufsteini várfogság vonzó leírása. De az egész dolgozat igen chablonszerű, compositiója gyenge, felfogása és ítélete nagyon köznapi (főleg a politikai viszonyokat illetőleg). Magasabb irodalmi értéke nincsen.

E munkához tárgyánál fogva igen közel áll, de előadásának melegségénél fogva megnyerőbb *B. Radák Istvánné* (X. sz. Jeligéje: *A jótékonyság a lélek legszebb virága*), egy derék és nemes asszony jóságának leírása — nem lélektani jellemzése — és dicsőítése, nehány régi és új anekdotával. A dolgozat nem értéktelen biographiai adalék, de sem tárgyánál, sem közönséges feldolgozásánál fogva nem tekinthető irodalmi értékűnek.

Ugyanily jellemű *Bethlen Kata* (I. sz. Jeligéje: *Küzdelem az élet.* Kölcsey), melyben a Bod Péter kegyes patronájának, a buzgó és tudós protestans úrnőnek roppantúl elnyújtott, nagyon egyhangú és végtelen ismétléseivel is fölötte úntató életrajzát kapjuk. Szerző a kitünő forrást, melyet fölhasznált, Bethlen Kata önéletrajzát, nem tudta igazán hasznosítani; még kevésbbé tudott korrajzot adni, mert sehogy sem tudja magát beletalálni a — főleg tárgya szempontjából — sivár, prózai XVIII. századba. Hősét inkább szánja, mint jellemzi; a kort inkább korholja, mint rajzolja. Könyve — már felekezeti egyoldalúságánál fogva — nem történeti jellemkép, hanem áhitatos olvasmány, ha az ilyennek szabad ugyan unalmasnak lennie.

E hét munka képezi felfogásunk szerint a beérkezett pályamunkák első csoportját. E dolgozatok — egyes részleteket nem tekintve — meg sem közelítik a kivánt «történeti jellemkép» magaslatát, és az irodalom sem veszít semmit, ha nem jutnak nyilvánosságra. Minden tekintetben magasabban

állnak a másik csoport művei, szám szerint négyen, melyek ha egészen mai alakjukban nem is, de némi javítás és átdolgozás után, irodalmi értékkel bírnak, ha nem ütik is meg teljesen Társaságunknak e pályázatnál kitűzött mértékét.

A Kisfaludy-Társaság működése körén teljesen kívül esik e csoportnak különben legjobb dolgozata, *Mária királynő* (II. sz. Jeligéje: *Rex fœmineus*, Thúróczy), alapos és önálló kutatásokon nyugvó, tudományos értékű monographia, mely ily fajta nem épen gazdag irodalmunkban számot tesz. Szerző Nagy Lajos leányának terjedelmes, beható, az összes nyomtatott és kézirati források felhasználásával készült életrajzát adja, lépésről lépésre óvatos kritikával megvizsgálva Mária életének és uralkodásának minden egyes momentumát, a forrásoknak minden idevágó adatát. De a munkának ez a részletessége, az adatoknak ez a gazdagsága, az egyforma figyelem, melyet szerző a fontos és nem fontos dolgokra fordít — mert hiszen a *tudomány* szempontjából az adatok mind fontosak, ha nem is, mint szerzőnk hinni látszik, egyformán fontosak, — a források nyújtotta anyagnak nemcsak felhasználása, hanem egyszersmind reprodukálása is, az egész műnek aprólékos részletekből mozaikszerű összeillesztése, és evvel kapcsolatban, részben ezekből folyólag a psychologiai jellemzés hiányossága, — a munkának mind e sajátságai megfosztják a nagy szakismerettel és még nagyobb szorgalommal kidolgozott művet *művészi* értékétől; sem a hős alakja és jelleme, sem a kornak képe nem domborodnak ki világosan a rengeteg anyagból: a sok fa miatt nem látjuk az erdőt. E munka kitünő *alapját* képezhetné egy Társaságunk igényeinek minden tekintetben megfelelő dolgozatnak, de ez a munka maga, mai alakjában, sokkal szárazabb történeti *kutatás*, semhogy igazi történeti *jellemkép* lehessen. Ez utóbbihoz hiányzik belőle, kisebb nagyobb mértékben, a jellemek egyöntetű rajza, a kornak szemléletes képe, a compositió művészi formája és a stilus szépprózai jellege. *Mária királynő* — a mennyiben ez az utóbbi tulajdonságok nélkül lehetséges — kitünő történettudo-

mányi monographia, de sem jellemkép, sem korrajz, legkevésbbé szépprózában.

Ezen műnek némileg ellenlábasa a *Mária Therézia* című (VIII. sz. Jeligéje: *Ama dicső, neméneк ritka gyöngye.* Szász K.), a mennyiben ezen munka szerzője épen a jellem- és korrajz feladatát tartotta első sorban szem előtt és e tekintetben egyes részletekben kiváló dolgozatot nyujtott. Csakhogy más oldalról annyira dilettans (a szó jó értelmében) a történettudomány terén, annyira nem ismeri és nem használja föl a Mária Therézia életére és korára vonatkozó, különösen az utolsó évtizedben nagy számmal közzétett tudományos anyagot, hogy dolgozata, számos elszórt jelessége daczára sem tarthat igényt a jutalomra. A dolgozat különben két igen különböző, jellemre és értékre nézve, különböző részből áll. Az első tartalmazza Mária Therézia politikai és hadi történeteit, és ez teljesen el van tévesztve. Szerző nem akarja — feladata szempontjából igen helyesen — a nagy királyné háborúinak történetét megírni; mégis annyira belemerül a részletekbe, hogy sem Mária Therézia alakja és politikája, sem a kort mozgató eszmék és áramlatok sehogy sem tudnak kidomborúlni. A Kaunitz jellemzése, a jezsuiták szereplése és a királynénak az ellentétes befolyások közt való folytonos habozása ugyan sikerültebb részletei ez első résznek; de ezek ismét nincsenek belső kapcsolatban a nagy politikai események rajzával. E résznek nincsen kellő középpontja, s az adatok többé kevésbbé csak chronologiai sorrendjük szerint füződnek egymáshoz. Különösen a dolgozatnak ezen első felét jellemzi a politikai felfogásnak és ítéletnek bizonyos kedélyes, táblabírói naivsága is, mely jelenleg már a nagy művelt közönségnek szánt történeti munkákban sem szokásos többé. — Nemcsak sokkal jobb, de határozottan értékes a munkának második fele, melyben a szerző Mária Theréziának hazánk iránti viszonyát és a jeles királynő családi életét megragadó hévvel és nagyrészt találó vonásokkal rajzolja. Az olvasó érzi, hogy a szerző itt biztos talajon mozog és csak a könnyedén felhasznált, részben teljesen alaptalan

anekdoták árulják el, hogy a történettudomány alig képezi szakszerű tanulmányainak tárgyát. Az egész munka érdemes dolgozat, mely azonban nemcsak compositiójának lazasága és gyakori ismétlései miatt, hanem főleg történeti alapjának ingadozó voltát és azon gyengéjét tekintve, hogy a jellemzés egyes vonásai túlságosan el vannak szórva s az ellentétes vonások sehogy nincsenek egy egységes jellemképpé egyeztetve, — alapos átdolgozást igényel.

Társaságunk körébe tartozik, még pedig kétszeres szempontból is, a *Boldogok a törvény ellen* (XI. sz. Jeligéje: *Nil sibi conscire, nulla pallescere culpa.* Horatius) című dolgozat, mely a történeti jellemkép és a novella határán áll, de, mint az az ilyen vegyes irányú dolgozatoknál rendesen megesik, a két szomszédos körnek inkább gyengéit, mint jelességeit egyesíti magában. Tárgya: Forgách Zsuzsánna viszonya férjéhez, Révai Ferenczhez, és kedveséhez, Bakics Péterhez, mely házasságtörésre, szöktetésre, hosszadalmas bűnperre és országos botrányra vezetett. Nem akarjuk itt még fel sem vetni, még kevésbbé érdemlegesen tárgyalni azt a kérdést, hogy vajon Forgách Zsuzsánna *kiváló* magyar hölgynek tekinthető-e, — mert végre is a feldolgozás, főleg a jellemzés művészete elfeledtethetné a tárgy gyarlóságát. De épen a feldolgozás és jellemzés sok tekintetben kifogásolható oldala e dolgozatnak. A szerző helyes úton halad; látszik, hogy első sorban korrajzot akar adni, és e tekintetben egyes részletek igen sikerültek. De általában gyengéje e korrajznak, hogy igen aprólékos és mégis nagyon egyoldalú; hogy a kornak igen fontos, a tárgyalt történet szempontjából is igen fontos momentumai szóba sem kerülnek, míg egészen lényegtelen dolgokat, melyekre nézve a szerzőnek, úgy látszik, behatóbb és sokoldalúbb ismeretei vannak, milyenek pl. ruházat, butorok, ékszerek stb., untató, mert indokolatlan aprólékossággal találunk fejtegetve. A munka különben nem is annyira jellemrajz vagy korkép, mint inkább Forgách Zs. házasságtörési bűnperének revisiója, melyben a szerző kezdettől végig egészen határozottan a sokat gyalázott

asszonynak fogja pártját. Ez magában véve nem volna baj, ha a szerző ezen pártállásában egy kissé ruganyos erkölcsi elveket nem alkalmazna, mit talán — ámbár ezt is csak szűkebb határok közt — a költőnek megengedhetni, de a mi a történetíró állásával és feladatával össze nem fér. A dolgozat általában érdekes tárgyú, jól van írva és componálva, — különösen sikerült a hangulatteljes bevezetés és Forgách Zs. éjjeli megszökésének regényes, de biztos történeti alapon nyugvó rajza, — sok tekintetben tanúlságos korrajz és novellaszerű alakjánál fogva kétszeresen vonzó olvasmány, — de a fölemlített hiányok és sajátságok miatt voltaképen a kitűzött feladatnak körébe sem tartozik.

Az utolsó dolgozat, *Egy magyar hölgy élet- és jellemrajza* (VI. sz. Jeligéje: *Lukács Krisztina*), a pályázat legterjedelmesebb darabja, Széchy Mária történetét tartalmazza. Igen figyelemre méltó dolgozat, mely sokoldalú és alapos kutatásokon alapszik és mint történeti monographia «Mária királynő» méltó párja, bár nem tagadhatni, hogy a szerző annyira elfogúlt hőse mellett és egyes kútfők, főleg Kemény János ellen, hogy történetírói tárgyilagossága igen kétes színben tűnik föl. Dolgozata legkevesebbet sem veszített volna sem érdekességéből, sem értékéből, ha Máriát nem törekszik mindenképen tiszta angyalnak feltüntetni. — Murány úrnőjének élet- és jellemrajzát különben egy kissé széles alapra fektette a szerző: előbb a család előzményeit, a nagyszülők és szülők életét és jellemét tárgyalja, míg végre igazi hőséhez jut. E körülménynek tulajdonítandó talán a munka leggyengébb oldala, a befejezetlenség, mert, úgy látszik, ebből kell magyaráznunk az utolsó résznek gyengéit: Mária özvegységének története nagyon el van hányva, zavaros és kuszált, s nem áll előadás tekintetében sem az előbbi fejezetek magaslatán. Az utolsó nagy fejezetnek ez elégtelensége, mely valószínűen onnan származik, hogy a szerző kifogyott az időből, a dolgozat legnagyobb hibája; — de a munka egyébb részeiben is hiányzik az utolsó áttekintés és végleges revisio simító hatása, főleg

a mi a stilust is illeti, mely helyenként igen pongyola. A kor képe gazdag és érdekes, de a rajz nagyon túl van terhelve; Mária jellemzésének vonásai pedig annyira elszóródnak, hogy csupán ismételt lapozgatás és a töredékes adatoknak újból meg újból összekeresése után alkothatjuk össze egy egészszé. De a hős életteljes, világos és egyöntetű jellemképét ekkor sem nyerjük. A munka figyelemre méltó, érdemes dolgozat, melynek érintett hiányait a szerző azonban csak szorgalmas javítással, az utolsó részben csak gyökeresebb átdolgozással fogja elenyészthetni; — jelen alakjában mégis fogyatékosabb, semhogy a jutalomra igényt tarthatna.

Az elmondottak után egyhangú véleményünk, hogy a palyadíj a beérkezett munkák egyikének sem adható ki.

Budapest, 1884. február 6.

Szász Károly,
Heinrich Gusztáv,
Salamon Ferencz,
b. b. tagok.*

2.

Víg éposz.

Tekintetes Társaság!

Az idei költői pályadíjra 10 versenymű érkezett be; kevesebb, mint a Társaság költői jutalomtételeire rendesen érkezni szokott, s kevesebb is köztök a teljesen iskolai — vagy nagyon is iskolázatlan — férczelés. Ilyen talán csak három akad: az 1. sz. *Huszárcsiny*, a 2. sz. *Czigány Eldorado* és a 7. sz. *Fábis koma*.

A többi pályamunka írástudó emberek műve, kiknek van fogalmuk az irodalmi stilről, a verselés szabályairól, a költészet mesterségének külső eszközeiről. De ezen fölül aztán

* E jelentés alapján a Társaság elhatározta, hogy a jutalmat nem adja ki.

nem is emelkedik egyik sem. Mondhatom, egészen el kell csudálkoznia a bírálónak, ha látja, hogy vannak ennyire gyakorlott verselők, a kik a külső forma tekintetében ily szabatosságot, a nyelv kezelésében még bravourt is érnek el, s conceptio, tárgyválasztás, compositio és előadás tekintetében mégis oly alant maradnak. Ilyen például a 8. sz. *Dongó*. Ez csalódásig utánozza *Buda Halála* nyelvét, nemcsak rhythmusában, hanem még inversióiban is, de tárgya és meséje egészen éretlenség — két görög szatócs ízetlen czivódása — s ez alantas tárgygyal a régies nyelv, melyet a szerző nem parodiázott, hanem egész komoly törekvéssel használ, semmiképen nem illik össze.

Ilyenféle a 9. sz. *Czigányok* is: elég jól versel, bár nem oly gondosan mint az előbbi, de inventióban ez sem termékenyebb, előadása pedig unalmasabb, mert igen hosszadalmas és elnyujtott.

Még fokozottabb mértékben megvan e hiba a 3. sz. *Krompánszki Janó*ban; verseiből csakúgy pattognak a dactylusok, görög és angol mottói nagy igényre látszanak jogosítani, de a költemény egésze nem egyéb egy hevenyészett galimathiásznál valami szegény tót gyerek élte sorsáról.

A 4. sz. *Peczérke Jónás* egy éhenkórász napidíjasnak desperatus csavargásait írja le, érdektelen, éretlen dolgokat, melyekből egy-egy élcz kiemelkedik ugyan, de vajmi ritkán és elszigetelten.

Szintén a modern és köznapi életből veszi tárgyát a 6. sz. *Tőzsdehős*, melyben egy vagyont szerző zsidó fiú pályája van festve, gyönge felfogással, igen gyarló verseléssel, korlátolt nézetekkel; de itt-ott van benne egy kis igazi jókedv is, a mi pályatársaiban ritka dolog s van bizonyos helyes érzéke az elbeszélés fonalának tovább fejlesztésében. Kár volna a szerzőért, ha nem birna kissé magasabbra is emelkedni.

A tárgyválasztás tekintetében két pályamű tér el többi társaitól: a 10. sz. *Papucs*, mely a középkori időkből s az 5. sz. *Kardos Kopja Bálint*, mely a nemesi felkelés korából (a Napo-

leoni háborúk idejéből) veszi meséjét. Az előbbi elég folyékonyan versel, de sem leleménye, sem előadása nem nyujt semmi érdekest vagy élvezhetőt, ízléstelenségei pedig gyakran sértők; az utóbbi, úgy látszik, *János vitéz* compositióját tarthatta szeme előtt; egy bocskoros nemesnek komikus kalandjait beszéli el; utóbb azonban kiesik a hangból, egészen a népmesei naiv bonyolításra tér át s az olvasó végképen nem tudja, hogy voltaképen mi volna a szerző szándéka. Mind a mellett e confusióban nem hiányoznak a mulatságos részletek; leírásaiban itt-ott van némi természethűség és élénk komikum, a mi említést s buzdítást érdemel.

Véleményem szerint a kitűzött jutalom egyik pályaműnek sem adható ki.

Megkülönböztetett tisztelettel

Budapesten, 1884. január 16.

alázatos szolgája

Arany László.

A fent megírt véleményhez teljesen csatlakozom.

Budapest, 1884. január 30.

Vadnai Károly.

Tíz darab pályamű versenyez a Lukács Krisztina-féle jutalomért «*víg éposz, naiv éposz, komikus éposz, víg költői elbeszélés*» jellemző czímekkel, kettő pedig: az 1. számú (Huszárcsiny) és a 10. számú (A papucs) minden jellemző czím nélkül.

Átolvasván a bírálat végett hozzám küldött műveket, azok között hetet olyannak találtam, a melyek csak a gyöngeség fokozataira nézve különböznek egymástól. Ezek: *Huszárcsiny, Fábis koma, Peczérke Jónás, A tőzsdehős, A czigányok, Czigány Eldorádó, A papucs.*

A *Huszárcsinyről, Fábis komáról* és *A tőzsdehősről* nincs mit szólnom. Oly gyarló azokban alak, tartalom, szerkezet, hogy gyarlóságaik részletesebb vázolása eredménytelen idő-

vesztegetés volna. — Egy hajszálnyival talán előbb áll *Peczérke Jónás*. Legalább mintha akarna valamit. De teljes hiányával van a költészetnek minden tekintetben. Az író egyéniségére vonatkozó reflexiók pedig számos versszakban valósággal ízetlenek. — A *Czigány Eldorádó* című «naiv époszról» rendkívüli naivság volna elhinnünk, hogy az a mese akár éposz, akár naiv. Nem egyéb az szabatosság nélkül elverselt lapos mesénél. Nem tudom többre becsülni *A czigányok* című «víg époszt» sem, a mely egy vidéki czigánybandának Pestre vándorlásáról énekel, húzva-vonva, minden érdeklő mozzanat nélkül. — Méltán sorakozik a többihez végül *A papucs* is, mely szintén távol lépked azon határvonaltól, a melyen belől a jó ízlés, a költészet s a műalkotás mezeje kezdődik.

Marad tehát *Kardos Kopja Bálint*, *A dongó* és *Krempánszki*.

Kopja Bálint nagy könnyűséget, mondhatni virtuozitást mutat az alexandrin-verselésben. Rímei kitűnően csattanók. A leírásokban sok természetes hűség, találó elevenség. Egyes megkapó szép helyek a műben nem ritkák, bár minden lépten nyomon érezzük benne Arany leheletét, a ki úgy látszik, hosszú időre lebűvölte az önálló, szabadabb mozgást azokban, a kik éposz vagy balladaírással próbálkoznak. *Kopja Bálintban* nincsen egy egységes epikai mese, nincs az, a mi az époszt *víggá* tenné. «Totum componere nescit.» Az esemény rendkívül fel van hígítva mindenféle keresve-keresett komédiákkal, mesékkel: minők Bálint álma, Pestre utazása, melyben a peleskei notárius esete ismétlődik, katonasága, szerecsenykalandja, stb. Egyszerűnek látszó történetecske, szépen, természetesen indúl, aztán csak semmivé lesz az álmodozás felhői közt. Leírásai is gyakran túlságosan terjengők. Minden keze ügyébe eső apróságot le akar festeni, el akar mondani, mint például az álom és a Pestre készülés rajzában. E miatt aztán ellapúl s hatás nélkül terjengővé lessz. És aztán mily *Utóhanggal* fejezi be művét! Mi szükség volt arra, hogy az olvasó száj-ízét ez oda nem tartozó utolsó falattal így elrontsa!? Sok dicsérni

valót találok Kopja Bálintban; de jutalomra méltónak nem mondhatom.

Krempánszki Janó furcsa egy darab. Írója könnyen bánik a dactilusokkal. Görög és angol jeligéket tűzött fel. Verseiben bő szerepe van a mythologiának s az ó- és újkor történetének. Oly író, a kinek ismeretei vannak; sőt nem egy helyen mutat valódi költői lobbanást és erőt. De mint gondolhatta azt, hogy képzelődésének ez «összevisszája» velut ægri somnia! megfelel általában a műalkotás szabályainak, a víg éposz kellékének, a jó ízlés követelményének? Nincs e műnek, vagyis darabnak egy központ körül csoportosuló szerkezete. Szerte csapong ideoda. A verselésnek, az előadásnak, nyelvezetnek, sőt a felfogásnak oly különfélesége, sőt ellentéte mutatkozik a különböző szakaszokban, hogy például a szövegbe illesztett románczot, valamint Ezopust is alig hihetni ugyanazon egy kéz művének, a mely a mű többi részeit készítette. S épen ez az Ezopus, mely az egészet bevégzi, valami megfoghatatlan zagyvaság, melynek utolsó versszaka már csaknem a deliriumba csap.

Utoljára hagytam a *Dongót*. Szerkezetre, verselési ügyességre s az előadás erejére nézve ez ér legtöbbet a tíz pályamű között. Verseivel könnyeden szökellik az Arany által tört ösvényen. Itt, amott sikerülten rajzol és jellemez tárgyat, személyt, indulatot. Azonban sok benne a mesterkéltség, erőltetés a nyelvezetben, a mese szövésében. Bogdán és Kajetán, két görög szatócs (talán Máramarosban) egymás közötti versenygése képezi a mű tárgyát. Nem telik be vele a víg éposz költői kerete. Keskeny és alantjáró. Ha dicséret megilleti is, de, az én véleményem szerint, jutalom nem.*

Miskolcz, 1884. január 4. Lévay József.

* E jelentések alapján a Társaság elhatározta, hogy a jutalmat nem adja ki.

VIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

I. *Kivántatik, forrástanulmány alapján, a magyar játékszin története, kezdetétől fogva a pesti nemzeti szinház megnyitásáig.* (Kitüzetett 1882. február 8-dikán.)

E feladatra nézve a tárgynak következő mozzanatai tájékoztatólag ajánltatnak a pályázók figyelmébe:

A magyar játékszin legrégibb nyomai; mysteriumok, iskolai drámák, idegen szinészek hazánkban. A nemzeti játékszin eszméjének megpendítése és felkarolása irodalmi úton II. József germanisatiójának idejében. Az első magyar szintársaság létrejöttének indító okai és körülményei. Az úttörők küzdelmei, vándorlásai és megtelepülése a budai szinházig; ennek története. Viszonyuk az országos kormányhoz és egyes törvényhatóságokhoz; a censura; pártfogóik és ellenségeik. A magyar drámairodalom fejlődése a szinészet által; eredeti és külföldi műsoruk; szinészek irodalmi munkássága. Kiemelkedő alakok szinészi jellemrajza, a fontosabb életirati adatokkal. A szinkritika fejlődése.

Jutalma, fele részben a budapesti nemzeti szinház adományából, 200 arany.

Benyujtásának határideje: 1884. november 30-dika.

II. Lukács Krisztina jutalom (1883-ról): *Kivántatik egy víg éposz.*

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

(Másodszor kitüzetett 1884. február 6-ikán.)

Benyujtásának határideje: 1884. november 30-dika.

III. Lukács Krisztina jutalom (1884-re): *Kivántatik Kisfaludy Sándor életrajza és munkáinak kritikai méltatása.* (Kitüzetett 1883. február 7-dikén.)

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyujtásának határideje: 1884. november 30-dika.

IV. Lukács Krisztina jutalom (1885-re): *Kivántatik egy nagyobb történeti novella vagy kisebb magyar történeti regény.* Terjedelme lehet 10—20 iv. (Kitüzetett 1884. február 6-dikán.)

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyujtásának határideje: 1885. november 30-dika.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt, jelmondatos levél kiséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közől csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Lukács Krisztina jutalommal koszorúzott munkákra nézve azonban a Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanúl fölvehesse, sőt ha szerzőjök egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül, közrebocsáthassa. A magyar szinészet nyertes történetének kiadási joga is, a rendes tiszteletdíj mellett, első sorban a Kisfaludy-Társaságot illeti.

IX.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG VAGYONÁNAK ÁLLÁSA

1883-DIK ÉVI DECZEMBER 31-ÉN.

1.	Künn fekvő alapítványokban	13,570 frt — kr.
2.	Értékpapirokban névérték szerint, és pedig:	
	a) $5^1/_2$% magyar földhitelintézeti záloglevél	30,000 frt — kr.
	b) 5% magyar földhitelintézeti záloglevél	26,300 « — «
	c) 6%-os aranyjáradék	4,700 « — «
	d) 4%-os magyar aranyjáradék	2,700 « — «
	e) magyar földtehermentesítési kötvény	100 « — «
3.	Győri takarékpénztári könyv	37 « — «
4.	Készpénz	4,195 « 34 «
	Összesen	81,602 frt 34 kr.

X.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1884. FEBRUÁR 10-ÉN TARTOTT HARMINCZHETEDIK KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI:

1. Szász Károly másodelnök megnyitó beszéde.
2. Csiky Gergely másodtitkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.
3. *Greguss Ágost emlékezete,* Beöthy Zsolt r. tagtól.
4. *A halottak törvényszéke.* (Ó-egyiptomi történet.) Költemény, Szász Béla r. tagtól.
5. *A becsületbíróság előtt.* Rajz, Mikszáth Kálmán r. tagtól.
6. *Gyümölcsösben.* Költemény, Gyulai Pál r. tagtól.
7. Beöthy Zsolt titkár jelentése az 1883-dik évi pályázat eredményéről.
8. Az új jutalomkérdés kihirdetése.
9. Elnöki zárszó.

XI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1883/84. ÉVI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL KÖZLEMÉNYEK.

2. Titkár jelenti, hogy a Társaság ujon választott rendes tagjai: BARTÓK LAJOS és VARGHA GYULA, hozzá intézett levelükben, elfogadták a választást, s BARTÓK LAJOS a lyrai, VARGHA GYULA a lyrai és műfordítói téren igérik további működésöket.

Tudomásul vétetik.

5. Titkár jelenti, hogy a Társaság ereklyetára a következő tárgyakkal gyarapodott: SZÉLL PIROSKA kisasszony ajándékából PETŐFI cocardája, melyet neje készített; GYULAI PÁL elnök ajándékából ARANY JÁNOS tajtékpipája és gyufatartója.

Az ajándékozóknak a Társaság köszönetét fejezi ki, és SZÉLL PIROSKA kisasszonynak köszönő levél íratik.

6. Titkár jelenti, hogy ORBÁN BALÁZS úr a népköltési és mese-gyüjteményeért részére küldött 25 forint tiszteletdíjat visszaadta a Társaságnak, hogy ez összeget a népköltési gyűjtemény továbbfolytatására fordítsa.

ORBÁN BALÁZS úrnak köszönő levél íratik.

7. Titkár felolvassa gr. TELEKI SÁNDORNÉ és több nagybányai hölgy levelét, melyben a Társaságot üdvözlik, hogy BARTÓK LAJOST rendes tagjává választotta.

Tudomásul vétetik s a levél BARTÓK LAJOS r. taggal közöltetik.

(1883. febr. 28. havi ülés jegyzőkönyve.)

13. Titkár bemutatja az 1883-ik évről szóló költségvetést.

Elfogadtatik és Gyulai Pál elnöknek, ki a Lukács Móricz műveinek szerkesztéseért részére járó tiszteletdíjból 400 forintot azon czélból enged át a Társaságnak, hogy ez Greguss Ágost hátrahagyott tanulmányainak kiadásaért tiszteletdíjúl szolgáljon, a Társaság jegyzőkönyvi köszönetet mond s egyszersmind a fennevezett tanulmányok bírálására Heinrich Gusztáv r. tagot kéri fel.

A) A Kisfaludy-Társaság számadása.

(1882. jan.—decz.)

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1881. decz. 31.		189 frt — kr.
2.	Befizetett alapítványok:		
	B. Eötvös Dénes	régi alapító	100 frt — kr.
	B. Wenckheim Béla	« «	100 « — «
	Gr. Bolza István	« «	100 « — «
	Danielik János	« «	100 « — «
	Szitányi Ullmann Adolf	« «	100 « — «
	Szitányi Ullmann Vilmos	« «	100 « — «
	Kacskovics Ignácz	« «	100 « — «
	Királyi Pál	új alapító	100 « — «
	Mailáth József	« «	100 « — «
	Pajor István	« «	100 « — «
	Reform. gymn. önképzőköre	« «	100 « — «
	Bródy Zsigmond	« «	200 « — «
	Nagy Istvánné, Csató Mária	« «	200 « — «
3.	Hazai első takarékpéntár adománya		200 « — «
4.	Ráth Mór Shakspere műveiért		1666 « 67 «
5.	Értékpapirok szelvényeiből		3335 « 54 «
6.	Folyó számla kamataiból		88 « 70 «
7.	Kívül fekvő alapítványok kamataiból		865 « 48 «
8.	Kisorsolt záloglevélért 2 db à 1000 frt		2000 « — «
9.	A Franklin-Társulat tiszteletdíja		1200 « — «

Átvitel 11045 frt 39 kr.

Áthozat: 11045 frt 39 kr.

10. Athenaeum r. társ. Molière fordításáért ... 500 « — «
11. Greguss Mária hagyományaért ... 100 « — «
12. Évlapok díjaiból ... 279 « 25 «
13. Egy hazai első pesti tak.-pénztári könyvecskéért ... 845 « 45 «
14. Előfizetésért egy egyéntől ... 8 « — «

12778 frt 09 kr.

II. Kiadások.

1. Titkárok fizetése ... 1099 frt 92 kr.
2. Szolga ... 76 « — «
3. Irói tiszteletdíjak ... 3861 « 85 «
4. Nyomdai kiadások ... 803 « 39 «
5. Könyvkötési költségek ... 75 « — «
6. Kiss György szobrásznak ... 260 « — «
7. Közgyűlési költségek ... 169 « 18 «
8. Vett 900 frt aranyjáradék ára fejében. (Szegedi alapítvány) ... 802 « 20 «
9. Vegyesekre ... 153 « 65 «
10. Irodai költségekre a titkárnak ... 50 « — «

7351 frt 19 kr.

Pénztári maradvány 1882. decz. 31. 5426 « 90 «

12778 frt 09 kr.

Vagyonállás 1882. december 31.

Értékpapirokban 1881. december 31-én volt:

$5^1/_2$ % záloglevélben ... 24000 frt.
5% « ... 17300 «
6% aranyjáradékban ... 5700 «
4% « ... 1800 «
Földtehermentesítési kötvényben ... 100 «
Győri tak.-pénztári könyv ... 37 «

48937 frt.

1882-ik évben:

1. Kisorsoltatott 1 db $5^1/_2$ % 1000 forintos záloglevél.
« 1 « 5% 1000 frtos záloglev.
2. Lukács Mórtól { 7000 frt $5^1/_2$ % záloglevél. / 5000 « 5% « }

Vásároltatott 900 frt 4% aranyjáradék (szegedi alap javára). Ennél fogva 1882. decz. 31-én van:

5½ % záloglevélben	30000 frt
5% «	21300 «
6% aranyjáradékban	5700 «
4% «	2700 «
Földtehermentesítési kötvényben	100 «
Győri takarékpénztári könyv	37 «
Összesen:	59837 frt

továbbá egy 200 frtos tokaji tak.-pénztári könyv, mely azonban mint Jony Tivadar és Ferenczy Károly alapítók fedezeti letéte az alapítványok közt fordúl elő, s ennél fogva az értékpapirok összegéhez hozzá nem adható.

Künn fekvő alapítványok 1882. decz. 31-én:

Kiállított s mellékelt jegyzék szerint	13470 frt — kr.
Értékpapirokkan	59837 « — «
Készpénzben	5426 « 90 «
Összesen:	78733 frt 90 kr.

B) A Kisfaludy-Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1883-ra.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1882-ről	5426 frt 90 kr.
2. Földhitelintézeti záloglevelek kötvényeiből	2715 « — «
3. Aranyjáradék-kötvények szelvényeiből	450 « — «
4. Künn fekvő alapítványok kamataiból	600 « — «
5. Első hazai takarékpénztártól	200 « — «
6. Franklin-Társulattól a Pártolói Könyvtár tiszteletdíja	1200 « — «
7. Athenaeum a magyar Molière (XI., XII. k.) tiszteletdíja	850 « — «
8. Évlapokból	100 « — «
Összesen:	11541 frt 90 kr.

II. Kiadások.

1. Titkár fizetése	800 frt
2. Másodtitkár	300 «
3. Üléstermek díja	200 «
Átvitel:	1300 frt.

	Athozat:	1300 frt.
4.	Évlapok XVIII. k. tiszteletdíjai	220 «
5.	Évlapok XVIII. k. nyomdaköltsége	700 «
6.	Pártolói Könyvtár terjesztésére	300 «
7.	Pártolói Könyvtár tiszteletdíja	250 «
8.	Molière hátralékos tiszteletdíja	340 «
9.	Zalameai biró tiszteletdíja	50 «
10.	Lukács Móricz munkáinak kiadására	1530 «
11.	Greguss tanulmányainak kiadására	400 «
12.	Plautus második kötetére	400 «
13.	Racine folytatására	240 «
14.	Bartalus népdalgyűjteményének segélyezésére	200 «
15.	Arany János arczképére	160 «
16.	Kisfaludy Károly szobormintájára	55 «
17.	Ereklye-szekrényre	45 «
18.	Siklósy Ferencznek jutalmúl	55 «
19.	Szolgák fizetése és jutalmazása	125 «
20.	Vegyes kiadások	120 «
	Összesen:	6490 frt.

E szerint:

Összes bevétel:	11541 frt	90 kr.
Összes kiadás:	6490 «	— «
Előirányzott pénztári maradvány	5051 frt	90 kr.
Már papirba fektettetett	5012 «	50 «
Marad:	39 frt	40 kr.

(1883. márcz. 10. havi ülés jk.)

24. Elnök a következő beszéddel nyitotta meg az ülést:

Tisztelt Társaság!

Rendkívüli ülésünk oka önök előtt már bizonyára ismeretes. Mailáth Györgyegy iszonyú gonosztett áldozata lőn; a minden tekintetben kitünő férfiú, a kit még tegnapelőtt a testi és lelki erő teljében szemlélhettünk, ma már néma, kihült tetem, gyalázatosan meggyilkolva.

Hogy e kitűnő államférfiú halála mily sulyos veszteség, érzi és tudja az ország, tudják és érzik azon fényes testületek, melyeknek az elhunyt dísze volt; de hogy a Kisfaludy-Társaság mit vesztett benne, azt leginkább csak mi érezzük és tudjuk. Alig volt valaki főuraink közt, a ki annyira ismerte volna a magyar irodalmat, becsülte volna az irói és tudományos érdemet, s több részvéttel visel-

tetett volna a tudományos és irodalmi mozgalmak iránt, mint MAILÁTH GYÖRGY.

A nemzetiség erős érzése, a nemzeti műveltség hő szeretete, lehet, családi öröksége volt, de az bizonyos, hogy ez örökséget folyvást öregbítette, gazdagította. Mindannak, a mit dicső barátja gr. DESSEWFFY AURÉL *Előkelőink nevelési rendszereről* írt híres értekezésében a művelt nemzetiségről és a nemzeti műveltségről mondott, ő hű képviselője, élénk kifejezője volt aristocratiánkban, elméletben és gyakorlatban egyaránt. Egész élete visszatükrözi ezt, de elég legyen csak azt említenem, a mi Társaságunkat illeti. MAILÁTH GYÖRGY nemcsak alapító tagja volt Társaságunknak, hanem egyszersmind részvevő buzdítója munkásságunknak, előmozdítója sikereinknek. Soknemű hivatalos elfoglaltságai között is lelt arra időt, hogy üléseinket szorgalmasan látogassa, sőt mint elnök részt vegyen azon bizottságban, melyet Társaságunk alapító és rendes tagjaiból könyvkiadó vállalata vezetésére nézve alakított. E tisztét is azon szigorú pontossággal és lelkes erélylyel teljesítette, mely benne a közélet emberét annyira kitünteté.

E hű részvétet viszonozzuk mi is hasonló hű részvéttel: vigyük el hült teteméhez könnyeinket, koporsójához koszorúnkat. Fogadja el a Társaság a következő indítványaimat, melyekkel, úgy hiszem, a közérzületet fejezem ki.

Először: fejezzük ki jegyzőkönyvileg részvétünket, s erről annak idejében értesítsük az elhúnyt családját is.

Másodszor: küldjünk a Társaság nevében koporsójára koszorút.

Harmadszor: temetésén vegyünk részt testületileg.

Az elnök indítványai egyhangúlag elfogadtatván, SZÁSZ KÁROLY indítványára az elnök fönnebbi beszéde egész terjedelmében fölvétetik a jegyzőkönyvbe és az *Évlapok*ba.

25. DEGRÉ ALAJOS r. t. indítványozza, hogy a Társaság tagjai a Kisfaludy-teremben összegyűlve, az elnök vezetése alatt testületileg jelenjenek meg a temetésen.

Elfogadtatik.

(1883. márcz. 30-diki rendkívüli ülés jk.)

28. A titkár bemutatja a budapesti törvényszéktől átküldött másolatát GREGUSS ÁGOST és neje végrendeletének, s ennek

a Társaságra vonatkozó részét felolvassa, melynek értelmében a végrendelkezők 25,000 frtos névértékű 4%-os magyar aranyjáradék-kötvényt hagynak alapítványúl oly módon, hogy évi 1000 frtot (aranyban) tevő kamatjából felváltva a legkitünőbb műitészeti, festészeti, szinészeti, szobrászati, zenei, építészeti alkotás jutalmaztassék. Az alapítvány kezelésére s a szabályok kidolgozására a végrendelkezők a Kisfaludy-Társaságot kérik fel.

Tudomásul vétetik s áttétetik a gazdasági bizottsághoz.

(1883. április 25. havi ülés jk.)

37. Elnök megnyitván az ülést, titkár jelenti, hogy id. Szinnyei József úr a Társaság ereklyetára számára megküldte Kisfaludy Károly halotti jelentését.

Az ajándékozó úrnak köszönő levél megy.

39. A magyar földhitelintézet jelenti, hogy a szegedi *Árvízkönyv* jövedelméből Szegednek szánt 1000 frtos alapítványt a Társaság levelének kiséretében már elküldötte Szegedre.

Tudomásul vétetik.

41. Titkár bemutatja a Bessenyei György síremlékét felállító bizottság meghívását, f. évi junius hó 10-én a síremlék leleplezésére, s egyszersmind abbeli kérését, hogy az ünnepély alkalmával tartandó beszédről a Társaság gondoskodjék.

Az ünnepélyen, Berettyó-Ujfaluban, a Társaság képviseletére az elnök és Endrődi Sándor r. t. kéretnek fel; az ünnepi beszéd megtartását elnök vállalja magára.

(1883. május 30. havi ülés jk.)

45. Elnök megnyitván az ülést, jelenti, hogy f. hó 10-én a Társaság megbízása szerint Endrődi Sándor r. taggal együtt részt vett a berettyó-újfalvi Bessenyei-ünnepélyben, hol Bes-

SENYEI emlékét beszédben méltatta, s egyszersmind a rendező bizottság köszönetét jelenti a Társaság részvéteért.

Tudomásul vétetik.

46. TÓTH LŐRINCZ r. t. NÉMETH MIKLÓS curiai bíró úr ajándékából bemutat egy, KISFALUDY KÁROLY által 1815-ben festett arczképet, mely a családi vonások szerint magának a költőnek arczképe lehet.

Köszönettel vétetik s az ereklyetárba tétetik.

49. ARANY LÁSZLÓ r. t. tudósítja az elnökséget, hogy dicsőült atyja, ARANY JÁNOS végrendeletileg 50 aranyat hagyományozott a Társaságnak, melylyel előbbi 50 aranyos adományát 100 aranyra egészíti ki. Ugyancsak a magyar földhitelintézet értesíti a Társaságot, hogy ez ötven aranyat már átvette s a Társaság számlájának javára irta.

Tudomásul vétetik.

(1883. junius 20. havi ülés jk.)

52. Elnök a szünidő elteltével üdvözölvén az egybegyűlt tagokat, megnyitja az ülést, s a titkár bemutatja Szeged polgármestere PÁLFY FERENCZ úr levelét, melyben megköszöni az *Árvízkönyv* jövedelméből 1000 frtos aranyjáradék-kötvényre kiegészített adományt s jelenti, hogy a közgyűlési határozat értelmében az alapítvány Kisfaludy-jutalom czím alatt fog kezeltetni.

Tudomásul vétetik.

57. Titkár felolvassa Szeged város polgármesterének meghivását a szegedi szinház f. é. október 14-én tartandó megnyitására.

A Társaság képviseletére SZÁSZ KÁROLY másodelnök vezetése alatt BARTÓK LAJOS, BEÖTHY ZSOLT, MIKSZÁTH KÁLMÁN r. tagok s NEUGEBAUER LÁSZLÓ l. t. kéretnek föl.

58. Titkár bemutatja *Don Juan* 2—4-ik énekének fordítását Ábrányi Emil-től, a fordító azon ajánlatával, hogy a Társaság buzdítása esetében kész egy év alatt az egész munkát lefordítni.

Kiadatik bírálatra Szász Károly r. tagnak.

(1883. szeptember 26. havi ülés jk.)

62. Elnök megnyitván az ülést, a titkár jelentést tesz a f. hó 28-án tartott közülésről, melylyel a Társaság Arany János emlékét ünnepelte. A meghívott testületek közül Szalonta városa nem képviseltetvén magát, levélben üdvözölte a Társaságot. E levél felolvastatván

tudomásul vétetik.

63. A Társaság meghívót kapott a felső-magyarországi közmívelődési egylet Nyitrán tartandó gyűlésére.

A Társaság képviseletére Pulszky Ferencz r. t. kéretik fel.

66. Szász Károly r. t. Byron *Don Juan*jának fordításából mutat be nehány részletet Ábrányi Emiltől (vendég).

A fordító felkéretik, hogy az egész mű fordítását készítse el s nyújtsa be a Társasághoz.

67. Szász Károly másodelnök jelentést tesz a szegedi szinház megnyitási ünnepélyéről, melyen mint a társasági küldöttség vezetője részt vett.

Tudomásul vétetik.

(1883. október 31. havi ülés jk.)

69. Elnök megnyitván az ülést jelenti, hogy a nyitrai felsőmagyarországi közmívelődési egylet ülésén a Társaság felkért képviselője Pulszky Ferencz r. t. akadályozva volt megjelenni s a Társaság táviratilag üdvözölte a gyűlést.

Tudomásul vétetik.

(1883. november 28. havi ülés jk.)

78. Elnök megnyitván az ülést, titkár bejelenti két alapító tag: Micsky Zsigmond és Zsivora György halálát, kik közül az utóbbi a Társaságnak végrendeletileg ezer forintot hagyományozott.

Tudomásul vétetik.

81. Titkár jelenti, hogy a f. é. november 30-án lejárt két rendbeli pályázatra több pályamunka érkezett.

Jelentés a Kisfaludy-Társasághoz benyujtott pályamunkákról.

A Lukács Krisztina-féle pályadíjból kitűzött két rendbeli feladatra (egy magyar nő életrajza és víg éposz) a határideig, 1883. november 30-áig, a Kisfaludy-társaság titkári hivatalához következő pályamunkák érkeztek:

I.

1. sz. *Bethleni Bethlen Kata grófnő.* J. i.: Küzdelem az élet. Kölcsey.

2. sz. *Mária királyné.* J. i.: Rex foeminaeus. Thuróczi.

3. sz. *Pempflinger Katalin.* J. i.: A férfi villámként jár. Tompa.

4. sz. *Murány urnője.* J. i.: Murány urnője is, maradt csak nő, habár kezében villogott is kard.

5. sz. *Gróf Teleki Blanka.* J. i.: Quelle force!

6. sz. *Egy magyar hölgy élet- és jellemrajza.* J. i.: Lukács Krisztina.

7. sz. *Pathóchy Zsófia.* J. i.: Pártok kelének s a párt fergeteg. Petőfi.

8. sz. *Mária Terézia.* J. i.: Ama dicső, nemének ritka gyöngye, korona s báj, kit együtt ékíte. Szász K.

9. sz. *Lorántfy Zsuzsánna.* J. i.: Virtus est splendor vitae.

10. sz. *B. Radák Istvánné.* J. i.: A jótékonyság a lélek legszebb virága.

11. sz. *Boldogok a törvény ellen.* J. i.: Nil sibi conscire Nulla pallescere culpa. Horác.

II.

1. sz. *Huszárcsiny.* J. i.: Viribus unitis.

2. sz. *Czigány-eldorádó.* J. i.: Calumniari si quis voluerit Fictis jocari nos meminerit Fabulis. — Phaedrus.

3. sz. *Krempánszki Janó.* J. i.: Θελω λεγειν. Anakreon.

4. sz. *Peczérke Jónás.* J. i.: Maradj Homér

5. sz. *Kardos Kopja Bálint.* J. i.: Mint elátkozott királyfi túl az operenczián.

6. sz. *A tőzsdehős.* J. i.: Pénzzel jár a világ, pénz a taligája.

7. sz. *Fábis koma.* J. i.: Próba: szerencse?

8. sz. *A dongó.* J. i.: Furcsán esett, de így esett, hajdanában ez az eset. Arany L.

9. sz. *A czigányok* J. i.: Valahol a kettő között keressétek az igazat. Arany.

10. sz. *A papucs.* J. i.: A megszabadított asszonyok.

Minde pályaművek az elnökség által számbavétetvén és rendben találtatván, jeligés levelkéik két közös borítékba foglaltattak s az elnök, másodelnök és titkár pecsétjeivel lezáratták, maguk a munkák pedig bírálatra adattak.

Budapesten, 1883. decz. 19. Beöthy Zsolt, titkár.

A jeligés levelek két borítékban az elnök, másodelnök és titkár pecsétjével lepecsételtettek s a pályaművek bírálatra adattak.

82. Titkár bemutatja a jövő év ülésrendjét a felolvasó ülésekkel minden hó utolsó szerdáján, kivéve juniust, melynek 18-ik, és deczembert, melynek 17-ik napjára tűzetett ki az ülés. A közgyűlés február 6. és 10. napjain tartatik.

Elfogadtatik.

84. Elnök zárt ülést hirdetvén, jelenti, hogy a jövő évi választásra egy rendes s egy levelező tagsági hely van üresedésben, mire nézve kéri a Társaság határozatát.

Határozatba megy, hogy egy megürült hely sem fog betöltetni.

85. Mihalovich Ödön, a színészeti iskola igazgatója, ez intézet számára a Társaság kiadványait kéri.

Az országos szinészeti iskolának meg fognak küldetni az *Evlapok*.

(1883. deczember 19. havi ülés jk.)

88. Elnök megnyitván az ülést, titkár felolvassa az országos dalárszövetség abbeli kérelmét, hogy az általa kitűzött pályázatra beadott 120 király-hymnus bírálatát a Társaság vállalja el.

Mivel a Kisfaludy-Társaság csak oly pályázatok bírálására és eldöntésére vállalkozhatik, melyeket akár saját kezdeményezéséből és czéljai szerint, akár kívüle álló egyesek vagy intézetek elfogadott felhívására tűzött ki, e kérelemnek nem tehet eleget.

(1884. január 18. rendkívüli ülés jk.)

92. Elnök megnyitván az ülést, a titkár bemutatja a MOLIÈRE-fordítás XII. és utolsó kötetét, a következő tartalommal: *Pourceaugnac úr* SZÁSZ KÁROLY, *A repülő orvos* és *A rászedett féltékeny* TOLDY LÁSZLÓ, s a *Vegyes költemények* GYŐRY VILMOS fordításában. E kötettel a teljes MOLIÈRE-kiadás be van fejezve.

Örvendetes tudomásul vétetik.

95. Ifj. SZINNYEI JÓZSEF a finn irodalomról egy 4—5 íves dolgozatot nyújt be azon kéréssel, hogy az *Evlapok* XIX-ik kötetében közöltessék.

Ha a bírálók elfogadhatónak ítélik, ki fog adatni az *Évlapok* XIX-ik kötetében.

(1884. január 30. havi ülés jegyzőkönyve.)

103. Titkár felolvassa a pénztári bizottság f. hó 5-én tartott üléséből előterjesztett jelentését.

A titkárnak a fölmentés megadatik s a jövő évi költségvetés előirányzata (9745 frt 34 kr. bevétel és 9353 frt kiadás) helybenhagyatik.

A) A Kisfaludy-Társaság számadása.

(1883. január—deczember.)

I. Bevételek.

		frt	kr.	frt	kr.
1. Pénztármaradvány 1882. decz. 31-én		5426	90		
2. Befizetett alapítványok					
Krick Mária (régi)	100				
Udvardy Cserna Vincze (régi)	100				
1 db sorsolt szőllőváltsági kötvény.					
Karsay Albert (új)	200				
Nőképző-egylet felsőbb leányiskola	100	400	—		
3. Hazai első tak.-pénztár adománya		200	—		
4. Néhai Arany János hagyománya		284	—		
5. Néhai Szegedi Sándor hagyománya		100	—		
6. Orbán Balázs ajándéka		25	—		
7. Értékpapir szelvényeiből		3503	25		
8. Egy kisorsolt 1000 frtos 6% arany járadékért		1195	31		
9. Egy kisorsolt 100 frtos szőlőkötvényért		100	—		
10. Kívül fekvő alapítványok kamataiból		660	20		
11. Folyó számla kamataiból		77	82		
11. Franklin-társulat tiszteletdíjra		1200	—		
13. Athenaeum Molière fordításra		600	—		
14. Lukács Móricz arczképeért s rámáért Lukács Antal urtól		163	—	13935	48

II. Kiadások.

	frt	kr.	frt	kr.
1. Titkári fizetés	799	92		
2. Másod titkár fizetése	300	—		
3. Szolgai fizetések	135	—		
4. Irói tiszteletdíjak	1708	90		
5. Nyomdai kiadások	60	05		
6. Kiss György szobrásznak	41	—		
7. Székely Bertalannak, Lukács M. arczképért	162	—		
8. Siklósy Ferencznek 10 drb arany	56	66		
9. Seidl Paulinnak Kisfaludy Károly tájképeért	40	—		
10. Vett 5000 frt. 5% záloglevélért	5095	84		
11. Vett 1000 frt. 5% magyar papirjáradékért	901	10		
12. Vegyesekre	439	67	9740	14
Pénztármaradvány 1883. deczember 31-én			4195	34
			13935	48

Vagyoni állás 1883. deczember 31-én.

Értékpapirokban 1882. decz. 31-én volt:

5½ % záloglevélben	30000 frt
5% «	21300 «
6% aranyjáradékban	5700 «
4% «	2700 «
Földtehermentesítési kötvényben	100 «
Győri takarékpénztári könyv	37 «
	59837 frt.

1883. évben:

Kisorsoltatott 1 drb 1000 frtos 6% aranyjáradék.
« 1 « 100 « szőllőváltsági kötvény.
Vásároltatott 5000 frt. 5% földhitelintézeti záloglevél.

Ennél fogva 1883. decz. 31-én van:

5½ % záloglevélben	30000 frt
5% «	26300 «
6% aranyjáradékban	4700 «
4% «	2700 «
Földtehermentesítési kötvényben	100 «
Győri takarékpénztári könyv	37 «
	63837 frt

továbbá 1 drb tokaji takarékpénztári könyv 200 forint, mint Jony Tivadar s Ferenczy Lajos alap.

Künfekvő alapítványokban.

1882. deczember 31-én volt	13470 frt
Szaporulat 1883-ban:	
Bezerédy Pál	200 «
Desseőffy Jób	100 «
Ellenben visszafolyt	13770 frt.
1883. évben:	
Krick Mária Udvary Cserna Vincze	200 «
	13570 frt.
Künfekvő alapítványokban 1883. decz. 31-én kiállított s mellékelt jegyzék szerint	13570 frt — kr.
Értékpapirokban	63837 « — «
Készpénzben	4195 « 34 «
	81602 frt 34 kr.

Budapest 1883. decz. 31-én.

Arany László. Siklósy.

B) A Kisfaludy-Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1884-re.

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1883-ról	4195 frt 34 kr.
2.	Értékpapirok szelvényeiből	3500 « — «
3.	Künn fekvő alapítványok kamataiból	600 « — «
4.	Hazai első takarékpénztártól	200 « — «
5.	Franklin-társulattól a Pártolói Könyvtárra	600 « — «
6.	Athenaeumtól Molière-ért hátralék	250 « — «
7.	Athenaeumtól régibb Évlapokért átalányban	300 « — «
6.	Évlapokból	100 « — «
	Összesen:	9745 frt 34 kr.

II. Kiadások.

1.	Értékpapirok vásárlására	2000 frt
2.	Titkár fizetése	800 «
3.	Másodtitkár fizetése	300 «
4.	Ügyész költségei a multra és folyó évre	200 «
5.	Siklósy Ferencz pénztárnoknak	55 «
6.	Szolgák járandósága	120 «
7.	Üléstermek költségei	120 «
8.	Évlapok XVIII. kötetének nyomdaköltségei	680 «
9.	Évlapok XIX. kötetének nyomdaköltségei	780 «
10.	Évlapok XIX. kötetének tiszteletdíjai	360 «
11.	Pártolói Könyvtár tiszteletdíjai	1450 «
12.	Lukács Móricz munkáinak kiadására	1468 «
13.	Greguss Ágost munkáiért	400 «
14.	Lukács M., Arany J. és Greguss A. arczképeiért	460 «
15.	Vegyes kiadások	160 «
	Összesen:	9353 frt.

E szerint

Összes bevétel:	9745 frt 34 kr.
Összes kiadás:	9353 « — «
Előirányzott pénztári maradvány:	392 frt 34 kr.

(1884. febr. 6. közülés jk.)

MAGY. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

XII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGHOZ BENYÚJTOTT MUNKÁKRÓL

BIRÁLÓ JELENTÉSEK.

1. Plautus vígjátékai.

Fordította Csiky Gergely. Első kötet.

(1883. junius 20.)

I.

Itt is csak azt mondhatni, a mit Sophokles fordításáról mondtunk. Tolmácsolva van jó, könnyű magyarsággal minden eszme, minden gondolat, — sőt a gondolatok minden burokja, minden kép, minden jelentékeny szólás. Természetes, hogy ez hol rövidebb, hol hosszabb kifejezésekben, hol nagyobb, hol kisebb árnyékkülönbséggel történik, az eredetihez képest. A ki az eredetit teljesen érti, sokszor olvasta, kifejezéseit megszokta, hangzatához ragaszkodik, azt egy fordítás sem, tehát ez sem, elégíti ki; de a ki az eredetivel nem oly igen ismeretes, vagy épen ismeretlen, annak ez megadja, a mit kívánhat és megnyerhet; pl. szellemének, gondolatai lényegének részletes kifejezését, hű másolatát.

Szerzőnk itt is, mint amott, néha az eredetinek egy mondatát egy szóban vagy egy bővített mondattagban adja: egy jelzőben vagy határozóban. Máskor egy szóból csinál egy mondatot, ha nem talál eléggé velős vagy kifejező egy szót. Néha bizony a vers vagy sor kedveért is szól hosszabbacskán; de soha sem ízetlenül, csak ritkán tartalmatlanul.

A szóknak bővében van. Különböző színezetű, hangzatú, terjedtségű szókkal — itt ez a divatos kifejezés alkalmaz-

ható (!) — rendelkezik. Sokszor meglepi az eredeti mellett az ő fordítását olvasót azzal, hogy különbet, találóbbat alkalmaz, mint a milyet a bíráló olvasó várna vagy — tudna!

A fordítás e szabadsága, melyet említék, nem ítélhető el; Plautusnál sokkal kevésbbé mint Sophoklesnél. Ott nagyon magas eszmékkel, az ősidők félisteneinek magas eszméivel, beszédével, sajátos szólásaival van ügyünk; ezeket ha kissé megismertük, megszerettük, nehéz az új idők modern színezetű, nem antik vonatkozású, erőtlenebb nyelvezetével visszaadva látni, s megkívánhatjuk, jogosan megkívánjuk műfordítótól, hogy ama fontos eszmékből semmi se veszszen el, minden megtartassék. Plautusnál ellenben csinos, ügyes, mondhatni finom, de mindenesetre közéletbeli vagy közéletnek szánt nyelvezettel van dolgunk. Ebből több sajátost mellőzhetni, többet elengedhetni; egyszersmind a fordításban ennek megfelelni könnyebb is. Mert a mi időnk társadalma, családi élete sokkal közelebb áll ama rómaihoz, mint a tragœdia egészen más mai világa az ó-hellén tragœdia világához. A Sophokles hőseihez ki ismer, ki bír képzelni a mai társadalomban hasonlót: ellenben a Plautus, Terentius személyei, typusai mind megvannak, nagyjából még az «élődiek» (nem a legjobb név!) vagy parasitusok is!

Itt tehát még inkább eleget tehetett s tett is fordítónk a feladatnak. Itt úgy látszik inkább elemében volt, könnyebben mozgott a különben is jeles vígjátékíró.

Tapintattal tolmácsolja a régi társadalmat, mely amazzal hason szellemű, hajlamú; legfeljebb — illemesebb. Jól teszi, ha a lena, meretrix, scortum, ductare («bírni, csókolni») és számos más szó értelmét lágyítja ilyekkel: anya, leány, szerető stb. Nagyon jól tette, hogy amaz erkölcsileg megfertőztetett vagy állatiasan szabad kor saját rútságait nem oly nyersen és meztelenül adja át a mi olvasóinknak. Nincs szüksége ama kor rútságainak bőséges és részletes ismeretére másnak, csak nehány szakembernek. A nagyobb közönségre, még az általánosabb műveltséget megszerezni törekvőkre nézve is, az ily

rútságok — mint itt-ott Aristophaneséi is — debentur morti. Ezek hiával is megtanulhatják a fordításból, a mi Plautus comicuma, elmessége, műalkotása stb. tekintetéből érdekes. Megismerhetik, megutálhatják még a kor rútságait is.

Az eredeti versmértékét fordítónk nem követi, hanem ötös jámbus-sorokban fordít. Megelégedhetünk evvel is. Még azt is elnézhetjük, hogy a sorok általában könnyeden alkotvák, sok helytt szabálytalanok. Csak azt csudáljuk, hogy nem szokta meg s hogy nem alkotja ügyesebben annyi gyakorlat után is fordítónk az ily sorokat. Előfordúlt ilyes Sophoklesnél is, bár gyérebben; ott és, itt is elnézhetőnek véljük a tartalom iránti hűséggel is jó nyelvezettel szemben. S itt sokkal inkább elnézhető. Itt a fordítás, az eredetinek nyelvéhez képest alig tartozik több lenni, mint hangzatos próza. De a mi fordítónk jobb hangzatú sorokat ad mint az eredetinek szerzője.

És igen nagy előnye, hogy a hol ünnepélyesebb beszéd fordúl elő, pl. az *Asinaria, Cistellaria* végén, ép oly csinos mint hangzatos, az eredetinél szabályosabb, szebb verselésű s teljesen érthető sorokban szól. Sőt egy-két helyen erőltetés nélkül rímelésre fakad. Igy a *Miles gloriosus* végén.

Nem adhatja a magyar olvasónak magyarúl az eredetinek özön alliteratióját, szójátékát. De néhol, bár kevés helytt, adja ezt is; néhol pedig oly helyeken ad szójátékot, közmondást, hol az eredetiben nincsen. Igy *Curculio* 10., 11. v.

Néhány szóra tehetnénk megjegyzést. «Kerítő» nem fejezi ki a «lena»-t (kéjárus?), sem «scelestus»-t «himpellér». De erre nem terjeszkedhetem ki, s kevés megjegyezni valót is találtam ilyfélét.

Az előbeszédben első lapokon az *is* hibás bár divatos rendezése engemet megbotránkoztatott. Különben védője ennek is akadt s a divat ellen hiába szólnánk.

A fordítást egészben véve sikerültnek, kiadhatónak és tovább folytatandónak ítélem. Szerző igazi kedvvel, hivatással dolgozik s ez nagy méltánylást érdemel.

Kolozsvártt, 1883. február 12. Imre Sándor.

II.

Plautus fordításának számos nehézségei vannak.

Első: *a nyelv.* Az a plautusi latinitás, — tömérdek részint elavult, részint pórias, mindenkép szokatlan szólamaival, melyeket még nem ért meg az, a ki Cicero vagy Virgil nyelvében jártassággal bír.

Második: *a verselés.* Jambus, trochæus, choriambus, néha összevegyítve, végtelen elisiókkal, nehezen széttagolható lábak, olykor a prózához közelebb álló, semmint a kötött beszédhez.

Aztán: *a szójátékok,* különben minden műfordító ügyességének e próbakövei.

Végre: *a sikamlós helyek,* tekintettel a mai közönség finnyásabb és szégyenlősb ízlésére.

Mind e nehézségekkel csakis olyan erő, minő egy Csiky Gergelyé, volt képes sikeresen megküzdeni.

A bírálat alatt volt *első* kötet négy vígjátékot tartalmaz.

Ezek:

A hetvenkedő = Miles gloriosus, mely színpadunkon is megfordúlt.

A ládika = Cistellaria.

Zsizsik = Curculio.

A szamárvásár = Asinaria.

Fordító egészen behatott kedvelt eredetije szellemébe, miről úgy előszava, mint magyarázó jegyzetei, melyeket különben lehető legkevesebbre szorított, élénk tanuságot tesznek.

A formát is, a nálunk honos ötös és hatodfeles jambusokban, a prológban vagy epilógban közbeszúrt pár rímes verssel együtt, helyesen választottnak találom, s az egészet csak ajánlhatom.

Budapest, 1883. márczius 20.

Zichy Antal.

2. *Kisfaludy Károly és munkái.*

Irta Bánóczi József. Második kötet.

(1883. márczius 10.)

I.

Tisztelt Társaság!

Van szerencsém Bánóczi Józsefnek *Kisfaludy Károly és munkái* czímű művéről véleményemet a következőkben előterjeszteni.

A második kötetnek szintén azon érdemei és hibái vannak, mint az elsőnek. A szerző sok új, ismeretlen adatot hozott napfényre, szorgalmasan áttanulmányozta azon kor irodalmát és minden mozzanatot felhasznált, a mi tárgyát bármely oldalról megvilágíthatja. Eszmékben sem szűkölködik, ítéletei is nem egyszer találók. Azonban, egészben véve, az anyagot nem tudta egy eleven és hű élet- és korrajzzá feldolgozni.

Kisfaludy mint író és ember e kötetben sem domborodik ki eléggé. Hogy Kisfaludy Károly a magyar vígjáték megalapítója, hogy nagy hatást tett korára, szerző sem tagadja, sőt kiemeli, de a mint vígjátékait ismerteti, sehogy sem tudja szemlélhetővé tenni e hatást. Több-kevesebb szerencsével megbírálja a vígjátékokat, de hogy minő viszonyban állottak a múlt előzményeihez, miért hatottak korukra s miképen adtak új lendületet a jövőnek, mik tulajdonkép e vígjátékok érdemei, hibáik mellett is, mindez meglehetős homályban marad. Ugyanígy tárgyalja Kisfaludyt mint beszélyírót is, s bár sok helyest jegyez meg beszélyeiről, de Kisfaludynak mint beszélyírónak se eleven, se hű képe nem áll előttünk, mert a szerző nem tudta illő arányban vegyíteni fény- és árnyoldalait s kiemelni benne azt, a mi fő, lényeges.

Ide járul még, hogy a szerző kedveli a paradoxont. A romanticismus szóval és fogalmával egész játékot űz. Kisfaludyt és körét magyar romantikusoknak nevezi s elméletét alkalmazza az összes magyar életre, politikaira, társadalmira

és tudományosra egyaránt. Hogy Kisfaludy Sándoron kezdve egész Petőfiig a német és franczia romantika hatással volt költészetünkre, senki sem tagadhatja; de az is bizonyos, hogy írói csoportozataink egyike sem nevezte magát romantikusnak s az irodalomtörténet sem jelöl egyetlen csoportozatot sem e névvel. Az Auróra-kör egy nemzetibb irányba olvasztotta az eddigi költői iskolák vívmányait, melyet aztán Petőfi és Arany még nemzetibbé azaz népnemzeti iránynyá változtattak. Hogy mind ebbe bejátszott a német és franczia romantika hatása is, természetes, de e hatásból épen nem magyarázhatni az egész változást s az azt követő mozgalmakat A szerző mindent a magyar romanticismus kategoriájába erőltet. Széchenyi neki a magyar romanticismus államférfia, az a férfiú, a ki meggyalázza a magyar multját, hogy nagy jövőre lelkesítse, az a férfiú, a ki modernné kívánja varázsolni középkorias társadalmunkat — az a romanticismus lovagja a politikában, annak a romanticismusnak, mely egész Európában többékevésbbé visszahatás volt a XVIII-ik század egyoldalú felvilágosodása, egyenlősítő iránya ellen s a történeti fejlődésre s a nemzeti és egyéni sajátságokra, sőt előítéletekre támaszkodott.

Mindamellett a művet így is ajánlom kiadásra, mert sok érdeme van s első kötetét már úgy is kiadtuk. Minden esetre tanácslom a szerzőnek, hogy még egyszer figyelmesen olvassa el munkáját, itt-ott javítson rajta, kivált a stilen, s használja föl, a mennyiben használhatja úgy az én, mint bíráló társam észrevételeit, melyeket a lapok szélére jegyeztünk.

Teljes tisztelettel

Budapest, 1883. márczius 8.

Gyulai Pál.

II.

E kötetben ép oly szorgalommal és elismerésre méltó eredménynyel vannak összeállítva a Kisfaludy Károly sokoldalú irodalmi működéséről, törekvéséről és hatásáról szóló adatok, mint voltak az elsőben a gyermek- és ifjúkoráról s a

pályakezdéséről szólók. Az adatok összegyűjtése s egymáshoz illesztése nagyobb érdemét is képezi e munkának, mint azok feldolgozása. Az egészből kikerekedik ugyan e nevezetes élet hasznos és munkás képe, de nem domborodik ki elég művészileg, mivel a szerző nagyobb lelkiismeretbeli kötelességének tekinté a források részletes idézését, mint az azok alapján való rajzolást. A hol szóbeli közlések után írt: ott tolla elevenebben rajzolt, mert nem nehezültek annyira rá a részletek. A feldolgozás e módja adatokban gazdaggá tette a munkát, de ártott a művészi stilusnak.

E második kötet a munkásság java részét foglalván magában, előadásában nem oly novellistikus modorú, mint a munka eleje. A tárgyalás komolyságát ritkán zavarják sebtiben oda vetett és fölösleges megjegyzések, fölületes képek vagy erőszakolt könnyűsködések. Előfordúlnak azonban ilyenek is, mik a kézirat tiszta szegélyzetén meg vannak jelölve részint egy bíráló társam által, részint általam. Ezeket a szerző, ha helyes voltukat belátja, figyelembe veheti, mielőtt munkáját, melyet *elfogadandónak és kiadásra méltónak találok*, sajtó alá adná.

Műve mindenesetre nyerne, ha némely homályos s szintén megjelölt pontot jobban megmagyarázna, ha a vígjátékok igazi komikumának, alakjainak és dialogjainak fejtegetésébe még jobban bele mélyedne, s ha a víg versek és novellák (főleg Tollagi) jellemzését valamivel behatóbbá tenné.

A műveket szerzőnk a mai fejlettebb ízlés álláspontjáról bírálta inkább, mintsem a maguk idejének és ízlésének keretében jellemezte volna, kimutatva, hogy sok, a mi ma hiba, akkor mért nem tűnt fel annak. Ez nehezebb, de egyszersmind czélravezetőbb mód lett volna, mert élet- és pályarajzban nem arra kell első sorban törekedni, hogy kimutassuk: mit devalvált egy-egy kiváló vezériróban az idő és fejlődöttebb ízlés, hanem azt kell kimutatni, hogy mint és miért hatott a maga idejére. Szóval: nem a ma szempontjából kell ítélni, — noha ennek is helye lehet mellékesen a rajzban, — hanem az akkori

viszonyok, ízlés és állapotok szerint kell festeni. Igy aztán egyik-másik műről több mondani való is lehetett volna. E nélkül néhol a keret hiányzik, máshol a háttér, s mindkét esetben a kép kidomborodása szenved csorbát. Lehet azonban ezen is pótlásokkal segíteni.

Az, hogy szerzőnk képkikerekítés kedvéért Széchenyit, a praktikus nagy nemzetgazdát, a politika romantikusának nevezi, oly eredetiség, melyből a valóság és komolyság egyaránt hiányoznak. Az olvasó vad állításnak fogja tartani s ép oly kevéssé fogadja el, mint az első kötet amaz eredeti kuriózumát, mely egy Kisfaludy-sarjat becsempészett törvénytelen gyermeknek hirdet a sok hibájú matrikulák egy valószínű hibája nyomán. Nem ártana, ha szerzőnk egy függelékben ez eredetiségét szőnyegre hozná, mert az ilyet vagy be kell bizonyítani vagy rektifikálni, különben pletyka (a könyv egy foltja) marad. Pedig kár ki nem tisztázni, mert részemről az egész művet irodalmunkra nézve jelentős munkának, értékes olvasmánynak tartom.

A nyelvben van itt-ott pongyolaság, hibás szórend, a min könnyű lesz igazítni. Szerzőnk a *Nyelvőr* által proskribált némely szó használatától félni látszik. Pedig kevésbbé árt a magyarságnak, ha *ellenszenv*-et ír a nem igen érthető *ellenérzés* helyett, mintsem hogy ezt írja: «nem-*e* természetes?»

Máskülönben egészében a kötet sok jeles tulajdonnal bír s tartalmassága igazolja azt is, hogy a Társaság által egy kötetben kivánt monographiából két kötet lett. A mit szerzőnk összegyűjtött és megírni kivánt, azt bajos lett volna káros csonkítások nélkül egy kötetbe szorítani.

Sőt még így sem írta meg az epilógot; a Kisfaludy K. irodalmi munkásságának következéseit irodalmunkban a költő halála után, színműveinek hatását a később keletkezett állandó színpadon s műveinek különféle kiadásait, melyek egy függeléket ép úgy megérdemelnének, mint az a dicséretes szorgalommal összeállított jegyzék, mely drámáinak színrekerültét mutatja ki (ha nem is teljesen, de elég bőven) 1819-től 1830-ig.

Nézetem szerint KISFALUDY életéhez tartozik az is, hogy művei a költő halála után is mennyire éltek és hatottak.

Észrevételeimet csupán ajánlom a szerző figyelmébe, azok elfogadását nem kötve ki föltételül. Annál kevésbbé, mert azt hiszem: a ki ennyi tárgyszeretettel és képességgel írt meg egy munkát, azt a becsvágy magától is arra fogja ösztönözni, hogy még egy utolsó simítás alá vegye munkáját, mielőtt sajtó alá adná.

A kötetet kiadásra ajánlom.

Budapest, 1882. augusztus 2.

VADNAI KÁROLY.

A fentebbi bírálatokhoz hozzájárúl

BEÖTHY ZSOLT.

3. Greguss Ágost Tanulmányai.

Harmadik kötet (1883. ápr. 25.)

Tisztelt Társaság!

Mielőtt megbízásomhoz képest GREGUSS ÁGOST *Tanulmányai* harmadik kötetének kiadása módjáról szerény nézetemet előadnám, bátor vagyok előre bocsátani, hogy megboldogúlt tagtársunk nehány héttel halála előtt engem bízott meg avval, hogy e kötet kiadása ügyében eljárjak, és ez alkalommal közölte velem a kiadás módjára vonatkozó kívánságait is. GREGUSS ÁGOST e kívánságainak is tekintetbe vételével van szerencsém indítványozni:

1. hogy e kötet úgy, a mint szerzője azt pontosan sajtó alá rendezte, jelenjen meg. A kézirat teljesen össze van állítva s jórészben átnézve, javítva, itt-ott kiegészítve. Csak a *Trouvilleből* című három czikk, melyek a *Fővárosi Lapok* mult évi augusztus—szeptemberi számaiban megjelentek, hiányzanak. Ezeket le kell másoltatni.

2. Minthogy a *Tanulmányok* első két kötetének kiadója, RÁTH MÓR úr, határozott és félre nem magyarázható igérete daczára e kötet kiadását el nem vállalja, e dolgozatok nem

mint a *Tanulmányok* harmadik kötete, hanem talán e czímmel: *A balladáról és egyéb tanulmányok* volnának kiadandók.

3. *A balladáról* czímű pályakoszorúzott dolgozat, mely e kötet első darabját teszi, a szerző határozott kívánsága szerint egyúttal mint önálló kötet is kerüljön a könyvpiaczra.

4. A dolgozatokon semmi változtatás nem eszközlendő, még jegyzetek sem csatolandók az egyes czikkekhez, mert a szerző mindenütt hozzátette, hogy hol jelentek meg először. Kivételt *A balladáról* szóló értekezés tesz, melyben a szerző népballadáinkat különböző régi, ma jórészben igen nehezen hozzáférhető folyóiratokból idézi, holott ma a Kisfaludy-Társaság *Népköltési gyüjtemény*ében közkézen forognak. Itt azért szükségesnek találom, hogy a kiadással megbizandó tagtársunk a szöveg alatt ez újabb gyüjtemény köteteire és lapjaira utasítsa az olvasót. Az értekezés talán avval is nyerne, ha végéhez a benne tárgyalt költemények betűsoros lajstroma csatoltatnék.

Talán nem szükséges még hozzátennem, hogy a t. Társaság e kötet kiadásával — még nem is tekintve a kegyelet érzelmeét — eszmékben gazdag és formai jelessége által kitünő munkával ajándékozza meg irodalmunkat, és hogy alulírott szíves kötelességének ismeri a kiadási teendőkre felajánlani csekély erejét.

Kitünő tisztelettel

Budapest, 1883. márczius 28.

Dr. Heinrich Gusztáv.

4. Plautus Vigjátékainak második kötete.

Fordította Csiky Gergely. Második kötet.

(1883. május 30.)

I.

A Csiky Gergely Plautus-fordításának II. kötete ezeket tartalmazza:

Amphitruo.
A bögre (Aulularia).
A foglyok (Capteivei).
Epidicus.

E fordítás méltán csatlakozik a már megbírált első kötethez. Fordítónk köszönetet érdemel, hogy irodalmunkat ily becses adalékkal gazdagította.

Budapest, 1883. május 19. ZICHY ANTAL.

II.

E második kötet a római komikus négy vígjátékát foglalja magában, úgymint az *Amphitruo, A bögre, A foglyok* s *Epidicus* címűeket.

A fordítás, az eredeti tartalmának zamatos magyar nyelven való hű visszaadása, könnyed, folyékony verselése által méltó társa és folytatása CSIKY GERGELY eddigi hasonló irodalmi munkásságának.

Mindössze — alig három-négy *kifejezés* (csak egy-egy szó) lehetne talán mással pótlandó *(kismiska, mamlasz* stb.), melyeket a kézirat szélén bátor voltam megjegyezni s melyek egy tollvonással kijavíthatók.

A máskülönben teljesen élvezhető, sikerült, szép fordítást, *kiadás végett a legmelegebben ajánlom.*

Mély tisztelettel

Budapest, 1883. május 25. GYŐRY VILMOS.

5. Horácz fordítása.

KOLOSY LAJOS-tól.

(1883 szeptember 26-dikán.)

KOLOSY LAJOS javított s új darabokkal bővített Horácz-fordítása alólírottnak bírálat végett kiadatván, ismételtetik az első bírálat alkalmával mondott vélemény.

Azon darabok, melyeknél az eredeti versalakja megtartatott, kellő tömörséggel, a melyeknél pedig rímes alak használtatott — noha nagy szabadsággal és terjedt körülírásokkal, s néhol erősen kifogásolható rímekkel, de általában ép tiszta magyarsággal s tetsző világossággal vannak áttéve. Helyes, hogy a magasabb szárnyalású ódáknál meg van tartva az eredeti sapphoi és alcai alak; helyes, hogy a lyricumok rímes alakba öltözködtek, és helyes, hogy a Piso-féle *Ars poetica* kibontakozva az eredeti lapidaritásból magyarázgató bár, de tetsző s a fejlődő elme által is könnyen felfogható, átérthető s ízlelhető külsőt nyert.

Valamint magának a fordítónak, ki egész szabadsággal kezelte Horatiust, nem volt czélja az alakhűség, így nem volt czélja szót-szóra, sort-sorra fordítani: úgy a bírálatnak sem lehetett feladata a kísérleteket ez utóbbi szempont alá venni; így inkább azt vizsgálta: megfelelnek-e az eredeti gondolatának a magyar szöveg kifejezései, noha más szavakban öltözködve, s kellő csínnal vannak-e alkotva? Továbbá vizsgálta az általános hatás szempontjából. Mindkét tekintetben kielégítő, sőt kedvező az eredmény, a mint ez az egyes darabok végén meg van jegyezve.

Ezen általános megjegyzéseken kívül részletes javaslatok, észrevételek is tétettek részint a kéziraton, részint külön, a következőkben:

I. k. 5. óda. A két középső stropha halványan s távolban kiséri az eredetit. Bíráló kisérlete szerint így lenne:

Jaj a hiszékenynek, ki rád veté szemét,
Sorsát átkozza meg s állhatlan Istenét;
Ki tengert nem látott fekete szélvészszel —
Ki téged bálványoz gyanútalan észszel.

Ki téged hivének, egyedül övének
Gondol szerelemben édes örökének,
Nem tudja szokását csalfa fuvallatnak,
A kire rá ragyogsz s nem ismer, jaj annak!

19. óda. In me tota ruens Venus = «belém rohant» erős. Javaslat: Elhagyja Cyprusát, engem szállt meg Venus.

II. k. 1. óda. 6. strópha. Kisérlet:

Már mintha látnám a fejedelmeket,
Nem-dicstelen por szennyezi arczukat,
Egész világot fogva hozzák (lánczra verték)
Csak Cato rettenetes lelkét nem.

Itt jó a Cătŏ eredeti quantitása!

4. óda. «Önzetlen» helyett alkalmasabb: «jámborúl» a mi kétértelműbb, s annak is kell lennie; így felel meg az «integer»-nek.

III. k. 5. óda. «Barbarát válaszszon hitvesül». A magyarban nincs genus s helyesebb a reformatus vallás, katholikus templom, mint a barbara asszony. Inkább tenném: persa lányt vagy barbar nőt.

29. óda. Egyik legmagasabb s legtömörebb ódája Horatiusnak, mi sokkal jobb volna, ha fordítatlan maradna. Legalább még az elfogadható fordítása nem született meg. Biráló is próbált néhány strophával megküzdeni aligha több sikerrel, mint elődei:

Mit a jövendő tartogat, isten azt
Bölcsen takarja éji homály alá,
S ha túl a rendén a halandó
Szíve szorong, mosolyogva nézi.

Kegyetlen kedvvel bánik a sors velünk,
Galád játékát játszani tudja jól,
Magasra visz, vet mélyre, váltva
Most nekem osztva kegyét majd másnak.

Áldom, ha hű lesz. Amde ha szárnyait
Lebbenti (megrázza) menjen; a mit adott, vigye.
(Önérzetem felöltve kérem) Én érdememben nyugva kérem
Tisztes üres kezedet szegénység, stb. stb.

Két-három óda (szinte kijegyezvék a kézíratban) a gyűjteményből bízvást kimaradhat, alakja miatt, melyet megszokni s versnek tartani magyar fül soha nem fog. Ilyen a II. 18, 24; IV. 3.

Így a Satirák I. 1, 8; II. 1. Epist. I. 1, 15, 16 rímetlen hatos jámbusokban irva csak az esetben bírnának jogosultsággal, ha a fordításban mutatkozó szabadságot a tömörség némileg kiegyenlítené, s még inkább, ha a jambusok tiszták s tökéletesek volnának. De

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

minden sor ele étől végig a harmadik láb végén álló sormetszettel inkább alexandrinra emlékeztet, mint jambicusra; hogy az ember szinte keresi a visszacsapó rímet, s rosszúl esik, hogy nem találja:

Kit is kövessek én	vagy mit? Kibérelik
Sokan a közvagyont	adót és vámokat
Mézes lepénynyel és	gyümölccsel tart amaz.

V. ö.

Hanc ego	poli	vi ver	sibus	sena	riis
Et quod	pruden	ti vi	tam con	siliis	monet
Ki tro	nusá	ban bi	zik és	nagy ud	varát stb.
Quicun	que re	gno fi	dit et	magna	potens etc.

Ezen itt elősorolt, s alakjok miatt tetszetlen darabók kizárásával az egész gyűjteményt a Társaság helyeslésével kiadásra méltónak véleményezem.

Kúnszentmiklós, 1883 szeptember 7.

Baksai Sándor.

6. Britannicus. Tragoedia öt felvonásban.

Racine után fordította Perényi István.

(1883 szeptember 26.)

I.

A fordítás, a mennyiben a franczia rímes versek gazdag hangzatossága jambusokban kifejezést nyerhet, eléggé sikerültnek mondható: a miért is a fordítást elfogadásra ajánlom. Igaz, hogy a fordító nem járt el mindenütt azon mindent számba vevő alapossággal, mely az ilynemű művek lefordításánál kívánatos. Több helyen az eredeti szöveget nem fordította le kellő hűséggel, a miért is a fordítás ujabb áttekintését és gondos kijavítását ajánlom.

Tetétlen, 1883 szeptember 20.

Tisztelettel

Gróf Zichy Géza.

II.

Racine *Britannicus*-ának fordítása Perényitől, nem méltatlanúl sorakozik a szorgalmas műfordító korábbi, már elfogadott e nemű fordításaihoz (*Psyche, Berenice* stb.).

Nagy baj ugyan, ha a fordító p. o. a vers kedveért kénytelen paraphrasissal élni, szót szóhoz toldani, saját eszméivel gazdagítani (?) eredetijét; de nem kevesebb baj ám az is, ha rövidségre kényszeríti magát, s elhagyva itt is, ott is valamit, hangzatos dictio helyett mintegy telegrammokkal akar bennünket kielégíteni.

Ez történik vajmi gyakran a nálunk már egyszer elfogadott ötös és hatodfeles jambusokkal, melyekbe a franczia rímes versek csillogó phraseologiája, csak minden himporától megfosztva, sovány vázként férhet be. A hatás, melyet a franczia klasszikusok ily parlagi, józan kiadásban tehetnek reánk, messze esik attól, a mely az illető eredetiek által czéloztatott s el is éretett.

Majd mindannyiszor kénytelen levén ismételni e panaszt, a mostani — különben elég jó — fordításból, pár példával fogom megvilágítani azt.

RACINE.

Sans doute on ne veut pas, que *mélant nos douleurs*
Nous nous aidions l'un l'autre *à porter* nos malheurs.

PERÉNYI.

— — — bizonnyal nem akarják,
Hogy fájdalmunkban egymást bátorítsuk.

Ce palais retentit en vain de vos regrets.
A jajgatás hiába hangzik itt.

Il n'en faut pas douter, vous *vous plaindrez toujours.*
Addig hidd el minden hiú dolog. (I. felv.)

Elle *m'est apparue* avec trop d'avantage ?
Előnye volt talán az éjhomály ?

Instruit par tant de charmes
Ses yeux sont déja faits à l'usage des larmes ;
A ses moindres detirs il sait s'accommoder ;
Et peut-être déja sait-il *persuader*.

Oh ennyi bajért megtanulta már
A könnyezést, a legkisebb szeszélyek
Betöltését s tán már meggyőzni is tud.

Suivons *jusques au bout* ses ordres favorables,
Et pour nous rendre hereux, *perdons* les miserables.

Parancsa meglesz, hír és fény nekem
E nyomorultak elvesztén terem. (II. felv.)

Il veut que d'un festin la pompe et l'alégresse
Confirment *à leurs yeux*, la foi de nos serments.

Akarja, hogy egy ünnep dísze, üdve
Legyen eskünk hitének záloga.

Cet ouvrage, madame, *est un coups* d' Agrippine
Agrippina tette ezt.

Grâce aux préventions de *son jaloux esprit*
— hála féltékeny balnézetének. —

Je crois qu' à mon exemple, impuissant à trahir,
Il haït à coeur ouvert —

Mert nem hiszem, hogy árulásra képes,
Vagy nyiltan gyűlöl. — (V. felv.)
stb. stb.

Előnyére válik ez összehasonlításban a franczia versnek még a franczia prozódia is, mely a lágy szótagoknak tetszés szerint hangoztatását vagy elnémítását majdnem egyformán megengedi; holott minekünk még a ragozással is meggyűl a bajunk: s így igazán merész vállalat a hatos franczia alexandrint a magyar ötös jambus Prokrustes-ágyába beszorítani.

Fontosabbá válik e tekintet azon, általam már máskor is hangsúlyozott körülménynél fogva, hogy a kérdéses franczia drámák — nem úgy mint a Shakspereiek — cselekvényben véghetetlen egyszerűek, szinte a szegénységig s csakis a pathetikus dictio, a patakként omló s szivárvány színekben tündöklő verselés az, a mi szemünket káprázatja s füleinket és szemeinket, ugy mintha a Lajosok udvarán volnánk, még ma is elbájolja. Mind e pompától megfosztva, a fordítás szárazzá válik s félek, többnyire hidegen fog hagyni.

Ezen elvi kifogásaim azonban a formára nézve, rég elvetve levén, még csak nehány helyet tartottam szükségesnek megjelölni, melyek a fordítónak, *kinek műve különben elfogadható*, a kiadás előtt figyelmébe ajánlandók lennének.

I. FELVONÁS.

AGRIPPINA.

Az érdek nem tesz jogtalanná ?
Injuste = igaztalanná.

ALBINA.

Igaztalan aggódás bánt talán
S ha Nero —
Une juste frayeur = méltó (alapos) rettegés.
Mais si Neron — = De ha —

BRITANNICUS.

Szünetlen óva engem hű szemed, —
Tes yeux sur ma conduite incessamment ouverts = őrszemed.

II. FELVONÁS.

NERO.

— se connoit-il lui-même?
(kihagyva.)

NARCISSE *(a már idézett helyen.)*
— persuader = rábeszélni.

NERO.

Ah, mennyi alkalmatlan bajba fog
Kerűlnöm ez! (?)
chagrin = boszúság, és . . .
importunités = baj vagy alkalmatlanság.

NERO.

Az istenek nem hallgatnak reá.
— que sa vertu les touchent = erénye nem hatja meg őket.
Az ország örököst hiába kér.
demande = ohajt vagy vár.

NERO.

Tán gyászos sejtelemre készt szemem?
Lisez-vous dans mes yeux —
Szinte magyaros kifejezés.

NERO *(kire)*

az emberség (?) uralmát bízhatá —
l'empire des humains.

NERO.

— megtagadni e
Kérésemet, mi majd bánatra kelthet.
Un refus sujet au repentir = kosarat adni, visszautasítani, — mit megbánhatsz talán?

JUNIA.

Hogy megtanulni jó a szinlelést
Il faut = kell.

JUNIA.

E sok baj az, mi ő hozzá csatol.
Sont autant de liens = megannyi kötelék, mely —

III. FELVONÁS.

NERO *(mikor anyját elfogatja.)*

S az én őrségem óvja, nem sajátja.
Qu'au lieu de sa garde on lui donne la mienne
= S őrségét felcseréljék az enyémmel.

IV. FELVONÁS.

BURRHUS.

— hogy visszatartsanak
Vous a fait retenir = tartóztassanak.

AGRIPPINA.

Tőlem függtek szobája, őrei, —
Ses gardes, son palais, *son lit* = ágya.

AGRIPPINA.

Megszégyenített bűnösök egyetlen
Mentsége. —
Seul recours d'un ingrat, qui se voit confondu = egy megszégyenült (vagy tetten kapott) hálátlan egyetlen mentsége.

BURRHUS.

Tegyen próbát (t. i. rajtam) bizonytalan kezök?
— leur main mal assurée.

NARCISSE.

— hirhedt Locustusunk.
Locuste = Locusta, asszony volt a méregkeverő.

NARCISSE.

Ügyes erénye hitelét kiméli.
— menage son credit = őrzi hitelét?

NARCISSE *(u. o.)*

Előírás (?) szerint tesz és beszél.
Il ne fait, il ne fait que ce qu'on lui prescrit
= Úgy tesz s beszél a mint mások kivánják?

NERO.

Jer fontoljuk meg, *mert* itt tenni kell.
Allons voir ce que nous devons faire
= mitevők legyünk.

V. FELVONÁS.

BRITANNICUS *(a már fentebb idézett helyen.)*

— békülésre vár
— pour m'embrasser = ölelésre.
(u. o.) — egy ünnep disze üdve
= egy díszes örömünnep.

à leurs yeux confirme = Nyilván (előttük) megszentesítse esküinket,
S gyúlassza fel — tsb.

AGRIPPINA.

Burrhust kárhoztatám e Narcissért,
Je condamnois Burrhus pour écouter Narcisse
= Narciszra hallgaték, korholva Burrhust?

BURRHUS *(zárszó.)*

Nagy ég add, hogy utolszor vétkezett.
= Oh bár utolsó vétke lenne ez?

stb. stb.

Egy újabb, szorgos átvizsgálás után, bizonnyal még többet is és találóbbakat fog maga a fordító találni s műve érdekében kijavítgatni.

Tisztelettel

Budapest, 1883 márczius 25.

Zichy Antal.

XIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KÉZIRATTÁRA.

1. Takács József. Kézirat, fél ív, 18 l. *A magyarországi írók munkájának könnyebb kinyomtatását tárgyaló gondolatok.*
2. Rosty Antal. Kézir., fél. 4 l. *Czimtelen. Elmélkedés.*
3. Gr. Teleki Domokos. Kézirat, fél. 11. szakadt. *A szabad ember.* Költ. Pfeffel után.
4. Révai Miklós *3 levele*, negyedr. 1. Takács Józsefhez 1803. 2. Ugyanahhoz 1805. 3. Ismeretl. 1805. (A grammatika kiadása.)
5. Kisfaludy Sándor. Kézir., 8-ad töredék.
6. Juranics László *levele* (töredék). 4-r. 1 l.
7. Szathmári Pap Mihály *levele* 1799. 4-r. 4 l. (Viski Ovid fordítása.)
8. Földi János *levele* 1799. 4-r. (Állatok országának kiadása.)
9. Döme Károly *levele* 1816. 4-r. 4 l. (Ajándék-lexikon kiadása.)
10. Somogyi János *levele* 1804. 4-r. 4 l.
11. Takács József. Kézirat, negyedr. 74 l. töred. *Miscell.*

    Hosszú s víg életre útmutatás. Az álnok macska s az ártatlan kutya. A parancsolgató leány. A majmozó gyermek. A haldokló gyermek. Az istenről. A jámbor életről. Úgy jár, a ki szófogadatlan. A hebehurgya úrfi. A hervadt rózsa. A kis madarász. A boszszút-álló gyermek. A testvérek édes anyjok nevenapjára télben. A városi élet örömei. A gyermekek atyjok nevenapján. A könyörülő gyermek. A szánakodó Ágnes. A kert. Az árnyékában magát elbizó gyermek. A maga meggyőzés. A jó fiú édes anyja nevenapján deczemberben. Ne gyanakodj. A mohó halacska. A hazug tinó.

Ne hirtelenkedj az itélet-hozásban. Egy pilléket gyüjtő úrfihoz. Ki a boldog ember. A féltékeny gyermek. Veszedelmes az első lépés. A csavargó patak. De még is lehet jobbúlni. A testvér ajándéka.

12. Takács József. Kézirat. *Miscell.* k. 8-r. 56 l.
13. Takács József. Kézirat. *Miscell.* k. 8-r. 84 l.
14. Baróti Szabó Dávid *8 levele* s pedig Takácshoz k. 8-r. 4 l. (1799); N.-hez (tartalma: m. prozódia) 4-r. 4 l. (1789); Takács Józsefhez 8-r. 4 l. (1798); k. 8-r. 4 l. (1799); (tartalma: életr. adatok magáról s Révairól) k. 8-r. 4 l. (1799); 1803. 4 l.; 1803. k. 8-r. l.; dátum nélkül 4-r. 4 l.
15. Takács József. *A hazai utazásról.* 4-r. 34 l.
16. Takács József. *Az 1796. esztendei utazásnak rövid leirása.* Egy fél ív. 24 l. (ketté vágva.)
17. N. N. *M. Tolnai Festetics grofné, szül. Sallér Judith őrnagysága nevenapjára. R. F. fejedelem képére* (Költ.) k. 8-r. 4 l.
18. N. N. *Franciaország juliusban 1793.* (Költ.) k. 8-r. 2 l.
19. N. N. *A fegyvertelen Amor.* (Költ.) k. 8-r. 2 l.
20. N. N. *Amint pásztornak kesergése.* (Költ.) k. 8-r. 2 lap.
21. Légrády Imre *költeménye.* Egy negyed ív (töredék), 1802.
22. N. N. *Latin dráma.* K. 8-r. 28 l. (töredék).
23. Virág *ódája* (Tu ne cede malis! Virg.) Egy negyed ív.
24. Kultsár István *levele* egy ismeretlenhez. Egy negyed ív (töredék) 1793.
25. Gvadányi József *levele* ismeretlenhez. Egy negyed ív. 1797.
26. Takács János *levele* öcscséhez. Egy fél ív 1802.
27. Festetics György gr. *levele* Takács Józsefhez. Egy negyed ív. 1799. (Hufeland fordítása.)
28. Bessenyei Sándor *levele* Festetics György grófhoz. Egy fél ív. 1798 (fordításai).
29. Vidovics. *Levél.* 1820. 8-r. Bucsuzó vers.
30. Mészáros József, váli plébános *3 levél* (?) 8-r. és 4-r. 1801 és 1802. (Prédikáczió kiadása és vegyes.)
31. Nagy (?) *Levél.* 4-r. Szombathely. Vegyes. 1802.
32. Vegyesek.
33. Fáy András. *Flóris diák.* 2-r. 60 l. (töredék).

34. Fáy András. *A szulioták.* 2-r. 69 l.
35. Radics Mihály. *Magyar közmondások s egyéb tanulságos igazmondatok gyűjteménye.* Összeállította 1861—1868. 2-r. 240 l.
36. Radics Mihály. *Adomák, történeti és népmondák.* 1869. Egy köt. 4-r. (Radics arczképével.)
37 *Csarnok.* Kézirat. Szerkesztette és irta Vas Gereben, a győri akadémia önképzőkörében. 2., 5., 14., 16., 25. sz. 4-r.
38. *Népmesék.* (10 füzet.)
39. Kisfaludy Sándor. *Hunyady Jánosából* töredék. 2-rét.
40. Kisfaludy Sándor. *Észrevételek a helyesirásra.* 4-r.
41. Kisfaludy Sándor. *Vélemény Édes Gergely útmutatásáról a magyar poézisra.* 4-r.
42. Kisfaludy Sándor. *Szigliget.* Néma ábrázolat. 4-r.
43. Kisfaludy Sándor. *A magyar nemességhez egy magyar nemes.* 2-r.
44. Kisfaludy Sándor. *II. András.* Drámaterv és töredék. 2-r.
45. Kisfaludy Sándor. *A magyar szinjátszó társaság.* Drámatöredék. 2-r.
46. Kisfaludy Sándor. *Kún László.* Dráma. — *Kendi Sándor.* Drámatöredék. — *Antiochus.* Rege. 2-r.
47. Kisfaludy Sándor. *Kún László.* Két drámatöredék. 2-r
48. Kisfaludy Sándor. *Bánk.* Dráma. 2-r.
49. Kisfaludy Sándor. *Nyelvészeti jutalomkérdésre ajánlat az akadémiához.*
50. Kisfaludy Sándor. *Művészeti jegyzetek.* Töredék. 2-rét.
51. Kisfaludy Sándor. *Festetics Györgyhöz.* Költemény. 8-r.
52. Kisfaludy Sándor. *Vegyes jegyzetek.* 8-r.
53. Egy ismeretlen rostáló. *Nyelvészeti észrevételei* Kisfaludy S. regéire. 8-r. Felelet ugyanerre. 4-r.
54. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazvány.* (Viszonya Kazinczyhoz.) 2-r.
55. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazványok* József nádorhoz és gr. Teleki Lászlóhoz. (A regék megjutalmaztatása.) 2-r.
56. Kisfaludy Sándor. *Levelezés a m. tudós-társasággal.* Első kötet. 2-r.

57. Kisfaludy Sándor. *Levélfogalmazvány* Nyáry Pálhoz. (Mátyás király szobra.) 2-r.
58. Kisfaludy Sándor. *Levél* Schedel Ferencznek. (Újabb dolgozatai.) 2-r.
59. Kisfaludy Sándor. *Levél* gr. Festetics Lászlónak. (Czímeréről és nemzetiségéről.) 2-rét.
60. Kisfaludy Sándor. *Levél az akadémia elnökségéhez.* (Himfy új kiadása. Kemend, a balatoni játékszín építése.) 2-r.
61. Kisfaludy Sándor. *Két levélfogalmazvány* Kazinczyhoz. (Megjegyzések a regékre.) — *Bacsányinak.* 2-r.
62. Kisfaludy Sándor. *Latin levele 1787-ből.* 4-r.
63. Kisfaludy Sándor. *Idézetek gyűjteménye.* 16-r.
64. Kisfaludy Sándor. *Megjegyzések Hunyady Jánosra.* 4-r.
65. Kisfaludy Károly két, Kiss Károlyhoz irt verses levelének másolata. 8-r.
66. Kisfaludy Sándor. *Az insurrectióra vonatkozó iratok:*

1—3. fasc. Auszug aus der Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809—10. I., II. und III. Periode.
4., 5. « Anhang und Beitrag zu derselben.
6. « Története a haza védelmére 1809. eszt. fölkelő magyar nemességnek. 2-r.
7. « Az 1809-ben fölkelő magyar nemességnek álló száma, történetei, a levelekből bővebben kivonva. 2-r.
8—13. « Napkönyve a haza védelmére felkelt nemességnek. 1808. október 20. 1809. október 17-ig. 2-r.
14. « Oklevelek. 2-r.
15. « Kisfaludy Boldizsár 3 levele. 2-r.
16. « József főherczeg Veszprém vármegyében.
17—19. « Vegyes mellékletek, beszédek, proclamatiók s nyomtatványok 1—56-ig.

67. Kisfaludy Sándor *hét eredeti levele.* Keltök 1812. aug. 25.; 1797. májustól novemberig 5 db.; 1796. deczember 5.
68. Kisfaludy Károly *huszonnyolcz eredeti levele.*
69. Kisfaludy Sándornak Sághy Ferencz könyvkiadóval folytatott levelezése és egyéb iratai Dorner Kálmán másolatában.
70. Csokonai Vitéz Mihály *három levele.* 1. Vajda Juliannához 1798. márczius 18. — 2. Barkassy Jánoshoz (a farsangi

poéma kiadása) 1802. febr. 15. — 3. Ismeretlenhez Kecskemétre (Dorottya árulása) 1804. szept. 14.

71. Gyöngyösi István. *Palinodia.*

72. Kölcsey Ferencz *három levele.* 1. Mándi Péterhez (családi és politikai közlések) 1833. jul. 10. — 2. Ugyanahhoz (családi ügyben) 1833. szept. 1. — 3. Draveczky Juliához (politikai hírek) 1810. márcz. 3.

73. Kazinczy Ferencz *három levele* ismeretlenekhez. 1. (a kilencz kötet nyelvének védelme) 1814. jun. 15. — 2. (a szonettről) 1827. aug. 22. — 3. (az akadémia megalakulása) 1830. deczember 24.

74. Barcsai Ábrahám *levele* ismeretlenhez kelet nélkül (tudományok haszna, udvari hírek.)

75. Bárány Boldizsár. *Bánk Bán* szomorujátéknak mint egésznek felvetése.

76. Sárosy Gyula *hat levele* Szakál Lajoshoz 1837—41.

77. Lisznyay Kálmán *levele* Pajor Istvánhoz 1840.

78. Madách Imre *két levele* Pajor Istvánhoz. Az egyik (Csalomjai verseiről) 1864. febr. 11. A másik kelet nélkül a *Koszorú* és *Nővilág* pöréről.

79. Szeberényi Lajos *levele* Pajor Istvánhoz (irodalmi összeköttetéseiről) 1873. dec. 17.

80. Székács József *kilenc levele* Pajor Istvánhoz (Csalomjai Horatius-fordításai) 1874—1876.

81. Madách Imre: *Az ember tragédiája*, Arany János jegyzeteivel.

82. Pákh Albert: *Utazás Debreczenbe*, novella.

83. Kazinczy Ferencz *két eredeti levele Kovács István ügyvédhez* (1824, decz. 20., 1825. febr. 29) s egy szerződése.

84. Fáy András *levele Székács Józsefhez* (1859. május 20. Önéletrajza).

85. Kisfaludy Sándor: *Beszéd az Akadémia megnyitásakor a nádorhoz.*

86. Kisfaludy Sándor: Észrevételek a diétai operátumokra tudományos dolgokban.

87. Kisfaludy Sándor: Észrevételek a Magyar Akadémiára nézve.
88. Kisfaludy Sándor: *A szép lélek*, történet.
89. Kisfaludy Sándor: *Könyvbéli virágok*. Két füzet.
90. Kisfaludy Sándor: Gyermekkori köszöntő verse. (1785. jul. 23.)
91. Czakó Zsigmond: 1445—1845. Drámai költemény.
92. Döbrentei Gábor: *Tátrakiesdi dalok* 1845. szept. 8. 1846. aug. 10.
93. Pap Endre: Költemények.
94. Elekes János: Életrajza és egy költői levele 1808.
95. Kazinczy Ferencz: *két levele* Hőke Józsefhez (1806. ápr. 10, 1806. okt. 17; magánügyekben).

XIV.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1879-ik JULIUS 29-én HELYBENHAGYOTT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ SZAKASZ.

A Társaság czélja.

1. §. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére fölállított széptudományi intézet, melynek czélja a magyar szépirodalom emelése s átalában a műizlés nemesítése.

2. §. E czél valósítása végett a Társaság:

a) figyelemmel kiséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségeit és hiányait;

b) bölcsészeti, történeti és biráló dolgozatokat nyujt a széptan és művészet köréből;

c) eredeti s fordított széptani, szépirodalmi, népköltési művek megjelenését eszközli;

d) jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

e) széptani és szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szervezet.

3. §. A Társaság rendes és levelező tagokból áll.

4. §. A rendes tagok jeles magyar irók közől választandók, a kik egyszersmind készek a Társaság czéljait széptani

műbirálati vagy szépirodalmi közremunkálásuk által előmozdítani.

Számuk ötvenre van határozva.

5. §. A levelező tagok oly irók közől választandók, a kik magyar művek ismertetése vagy fordítása által más irodalmakban érdemet szereztek.

Számuk huszig terjedhet.

6. §. A rendes tagoknak magyarországi illetőségűeknek kell lenni, a levelezők lehetnek idegenek is.

7. §. Az idegen tagok választása csak úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány jóváhagyja.

Egyébiránt a Társaság bármely rendű tagjaivá csak olyanok választhatók, kik feddhetetlen jelleműek.

8. §. Mindkét rendbeli tagoknak joguk van a Társaság mindennemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat és tisztviselőket ajánlani.

Szavazás jogával a rendes tagok vannak fölruházva.

9. §. A rendes tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kisérik s időnkint ismertetik, legalább háromévenkint egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik birálat végett kiadott munkákról jelentést tesznek s átalában a Társaság minden megbizásában pontosan eljárnak.

Mind ezt a levelező tagoktól is szivesen veszi a Társaság.

10. §. A Társaság tisztviselői két elnök s két tiktár. Mind a négyen a rendes tagok közől választandók.

Az elnökök választása úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány megerősíti.

11. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

12. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

13. §. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal; számol velök; gondoskodik, a Társaság időnkinti határozatai szerint, a pártolók évi könyvilletményeiről. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést; szerkeszti s teszi közzé a Társaság mindennemű hirdetéseit; folytatja a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

14. §. Teendőiben osztozik a másod titkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

15. §. A Társaság alaptőkéjét, bevételeit és kiadásait, szivességből, a Magyar Földhitelintézet kezeli.

16. §. A vagyoni ügyek vezetésében az elnök segítségére szolgál a gazdasági bizottság, mely három rendes tagból áll. Ezen bizottság időnkint számba veszi a Társaság vagyoni állapotát s róla a Társaságnak jelentést tesz.

Az évi költségvetéseket az elnökök, titkárok, s ezen bizottság tagjai együtt állapítják meg.

A megállapított évi költségvetésen kívül előforduló jelentékenyebb költekezésekről a Társaság e bizottság véleménye alapján határoz.

17. §. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után újra megválaszthatók.

HARMADIK SZAKASZ.

Választások.

18. §. A tagválasztás következő módon történik:

a) A deczemberi ülésben megállapíttatik, hány hely tölthető be a rendes és levelező tagok sorában.

b) Minden tagnak joga van annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határoztatott. Az ajánlatok, az ajánlott iro-

dalmi működésének részletes bemutatásával, legkésőbb újév napjáig, a titkárnál, irásban, nyujtandók be. Január elseje után ajánlás többé nem fogadtatik el.

c) Ha valaki több jelöltet ajánl, mint a mennyi hely betölthetőnek van határozva, valamennyi ajánlata érvénytelen.

d) Az ajánlatok a januári ülésben bemutattatnak, s ekkor tüzi ki a Társaság a választó ülés idejét, mindenkor február valamelyik olyan napjára, mely az ünnepélyes közülést legalább öt nappal megelőzi.

e) A választó ülésben, fölolvastatván a jelöltek névsora, megkezdődik a szavazás, titkosan, papirszeletek által.

f) Minden szavazó tagnak joga van annyi jelöltre szavazni, a hány hely betölthetőnek határoztatott. A ki a meghatározott számnál több nevet ir szavazó lapjára, annak szavazata az összeszámlálásnál egyátalán figyelembe nem vétetik.

g) Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt.

h) Az elnök kijelentvén, hogy a szavazás kezdődik, a titkár a rendes tagokat név szerint felszólítja, s a jelenlevők szavazatukat személyesen adják át az elnöknek.

i) A begyült szavazó lapokat az elnök felolvasván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok átalános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

k) Ha átalános többséget annyi jelölt nem nyerne, a hány hely betölthetőnek határoztatott, akkor új szavazás következik, egyenkint, és mind azokra, kik az első szavazásnál (az átalános többséggel megválasztottakon kívül) szavazatot nyertek, még pedig azon sorban a mennyi szavazatot nyertek.

l) Először tehát azon jelölt neve tüzetik ki, a kinek az első szavazásnál legtöbb szavazata volt, s minden jelen levő belső tag, titkos szavazat utján, igennel vagy nemmel szavaz. Ha a jelölt a szavazatok többséget így elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

m) Ha az első, átalános szavazásnál két vagy több jelölt

egyenlő számú szavazatokat kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

n) E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, míg vagy a betölthetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatokat nyert jelöltre az új szavazás meg nem történt.

o) Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, nincs választás.

19. §. A rendes taggá választottat a titkár levél utján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság czéljait tagképen előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja működéül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő, az új tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz, a deczemberi ülésig nem érkezik, a választás nem történtnek tekintendő.

20. §. A rendes tag a maga helyét a Társaság munkálkodása körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláirt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal, s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

21. §. Az újonan megválasztott levelező tag, mindjárt megválasztása, illetőleg a kormány jóváhagyása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláirt oklevéllel, és a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

22. §. A tisztviselők s a gazdasági bizottsági tagok választása háromévenkint, ha üresedés támad korábban is, az ünnepélyes közülést követő valamely nap történik, minden esetre a februári havi ülésnek előtte, még pedig szintén a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás utján, a szavazó tagok általános többségével.

23. §. Minden választásra legalább húsz szavazó szükséges.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

24. §. A Társaság havonkint rendesen egy, szükség esetében több ülést is tart.

25. §. A havi ülések tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti, biráló és szépirodalmi munkák felolvasása;

b) új tagok székfoglalása; emlékbeszédek elhunyt tagok fölött;

c) eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s átalában széptani kérdésekről;

d) intézkedés kiadandó munkák és tárgyalások iránt;

e) a Társaság mindennemű ügyeinek eligazítása.

26. §. A havi ülésekben nem-tagok munkája is felolvasható, ha az elnök által esetenkint birálónak kinevezett két tag felolvasásra ajánlja. A felolvasónak azonban tagnak kell lenni.

27. §. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét rendes tag jelenléte szükséges.

28. §. Évi közgyülését a Társaság február 5-ike, mint Kisfaludy Károly születése napja, idején tartja.

29. §. A közgyülés áll:

a) a tagválasztó ülésből, melyről a 18. és 23-dik §. intézkedik, s mely, a tagválasztáson kívül, eldönti a pályamunkák sorsát, kitüzi az új jutalomföladatokat s megállapítja az ünnepélyes közülés tárgysorát;

b) a tisztujító ülésből, melyről a 22. és 23-dik §. intézkedik; végre

c) az ünnepélyes közülésből, azon a vasárnapon, mely Kisfaludy Károly születése napjára, február 5-dikére, esik vagy utána következik.

30. §. Az ünnepélyes közülés tárgyai:

a) az elnök megnyitó beszéde;

b) a titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről;

c) elhunyt tagok emlékezetének megülése;

d) a Társaság körébe tartozó széptani s szépirodalmi fölolvasások;

e) kiadott s kitüzött jutalmak kihirdetése;

f) jutalommal vagy dicsérettel kitüntetett munkák fölolvasása.

31. §. Az ülésekben, ha elnök nincs jelen, a legrégibb rendes tag elnököl.

32. §. Az üléseket a titkár hivja össze, a rendeseket az évnek határozatilag megállapított, a rendkívülieket elnökileg kitüzött napjaira.

33. §. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Jutalmak.

34. §. A jutalmak tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti föladatok;

b) költői és szónoki művek;

c) műfordítások.

35. §. A pályamunkák, megbirálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok jelentést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság határoz.

36. §. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

37. §. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

38. §. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

39. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem rekeszti.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

40. §. A Társaság közzétételei sorába tartoznak :

a) Évlapjai, melyek egy részben a közülések tárgyait, a Társaság alapszabályait és személyzetét, nagyobb érdekű határozatait, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglalóit s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban.

b) A Társaság czéljainak megfelelő könyvek, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kivánják.

HETEDIK SZAKASZ.

Bevételek és kiadások.

41. §. A Társaság pénzforrásai :

a) az alaptőke kamatjai ;

b) alapítványok és kamatjaik ;

c) mindenféle adományok ;

d) a pártolók évi adalékai s a Társaság által kiadott munkák jövedelme.

42. §. Kiadásaiban a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

43. §. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Alapítói és pártolói.

44. §. A Társaság alapítója, ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár készpénzben, akár legalább öt százalék biztos kamatot hajtó értékpapirokban, akár végre alapító levél-

ben, melyben arra kötelezi magát, hogy az összeg ötös kamatjait évenkint előre befizeti, halála esetére pedig örökösei a tőkét készpénzben kiegyenlítik.

45. §. A Társaság alapítóinak, s haláluk után hitvesöknek, időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökíti. Ezenkívül az alapítók, illetőleg tulélő hitvesök, részesűlnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

46. §. A Társaság pártolói időnkint megállapítandó évi járulékot fizetnek, a miért a Társaság megfelelő könyvilletményekben részesíti őket.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Átalakulás, föloszlás.

47. §. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a rendes tagok egy harmadának kivánatára, különösen e végből van összehíva.

A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

48. §. A Társaság feloszlását oly gyülés határozhatja el, mely legalább a rendes tagok négy ötödének kivánatára különösen e végből van összehíva; feloszlató végzés érvényére pedig a jelen levő szavazó tagok három negyedének többsége kivántatik.

E végzés azonkívül felső helybenhagyás alá bocsátandó.

49. §. A feloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akadémiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi czélokra fordítsa.

XV.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1884-ik évi február 10-én.

Tisztviselők:

Elnök ... ... Gyulai Pál.
Másod elnök ... Szász Károly.
Titkár ... ... Beöthy Zsolt.
Másod titkár ... Csiky Gergely.
Pénztárnok ... ... Magyar Földhitelintézet.
Ügyész... ... ... Dr. Végh Artúr.

A gazdasági bizottság tagjai:

Arany László. Vadnai Károly. Zichy Antal.

A könyvkiadó bizottság tagjai

Arany László.
Beöthy Zsolt.
Csapó Vilmos.
Csiky Gergely, *jegyző.*
Gyulai Pál *elnök.*
Károlyi Tibor gróf.
Kemény János báró.
Lipthay Béla báró.
Szász Károly.
Széchsen Antal gróf.
Szontagh Pál.
Vadnai Károly.
Wahrmann Mór.
Zichy Antal.

Rendes tagok:

Abonyi Lajos (Márton Fer.) 1867 *N.-Abonyban.*
Arany László 1867 *Budapesten.*
Ábrányi Kornél ifjabb 1878 *Budapesten.*
Ágai Adolf 1877 *Budapesten.*

Baksay Sándor 1872 *Kun-Szent-Miklóson.*
Balázs Sándor 1876 *Budapesten.*
Bartalus István 1867 *Budapesten.*
Bartók Lajos 1883 *Budapesten.*
Beöthy Zsolt 1876 *Budapesten.*
Berczik Árpád 1873 *Budapesten.*
Csiky Gergely 1879 *Budapesten.*
Dalmady Győző 1867 *Budapesten.*
Degré Alajos 1867 *Budapesten.*
Dobsa Lajos 1862 *Makón.*
Endrődi Sándor 1882 *Nagy-Váradon.*
Frankenburg Adolf 1867 *Budapesten.*
Győry Vilmos 1868 *Budapesten.*
Gyulai Pál 1860 *Budapesten.*
Heinrich Gusztáv 1882 *Budapesten.*
Henszlmann Imre 1843 *Budapesten.*
Hunfalvy Pál 1842 *Budapesten.*
Imre Sándor 1878 *Kolozsvártt.*
Ipolyi-Stummer Arnold 1867 *Besztercze-Bányán.*
Jókai Mór 1860 *Budapesten.*
Keleti Gusztáv 1867 *Budapesten.*
Kovács Pál 1837 *Győrött.*
Lévay József 1862 *Miskolczon.*
Mikszáth Kálmán 1882 *Budapesten.*
Paulay Ede 1882 *Budapesten.*
Pálffy Albert 1864 *Budapesten.*
Pulszky Ferencz 1847 *Budapesten.*
Rákosi Jenő 1869 *Budapesten.*
Salamon Ferencz 1860 *Budapesten.*
Szabó István 1842 *Kazáron.*
Szathmáry Károly P. 1869 *Budapesten.*
Szász Béla 1868 *Kolozsvártt.*
Szász Károly 1860 *Budapesten.*
Széchsen Antal gróf 1877 *Bécsben.*
Szigeti József 1865 *Budapesten.*

Szilády Áron 1867 *Kis-Kun-Halason.*
Szücs Dániel 1848 *Veszprémben.*
Tárkányi Béla 1867 *Budapesten.*
Tolnai Lajos 1866 *Maros-Vásárhelytt.*
Tóth Lőrincz 1841 *Budapesten.*
Vadnai Károly 1866 *Budapesten.*
Vajda János 1870 *Budapesten.*
Vargha Gyula 1883 *Budapesten.*
Zichy Antal 1866 *Budapesten.*
Zichy Géza gróf 1878 *Budapesten.*

Levelező tagok

Bachat Dániel 1879 *Budapesten.*
Butler Dundas Ede 1879 *Londonban.*
Cassone József 1882 *Notoban (Sicilia).*
Germanecz Károly 1867 *B.-Csitáron.*
Hadzsics Antal 1867 *Újvidéken.*
Handman Adolf 1879 *Budapesten.*
Jalava (Almberg) Antal 1880 *Helsingforsban.*
Jovanovics János 1867 *Újvidéken.*
Neugebauer László 1882 *Budapesten.*
Opitz Tódor 1867 *Liestalban (Baselland).*
Őman Viktor Emanuel 1879 *Örebroban (Svédország).*
Pachler Faust 1878 *Bécsben.*
Patterson Artur 1869 *Londonban.*
Ring Mihály 1873 *Pozsonyban.*
Saissy Amadé 1879 *Párizsban.*
Sayous Ede 1872 *Párizsban.*
Stier Teofil 1867 *Zerbstben.*
Sturm Albert 1880 *Budapesten.*
Vulcanu József, 1871 *Nagyváradon.*

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

XVI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1884-ik évi február 10-ig.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak, 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

1838 Kölcsey Ferencz aug. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Aurél gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 Vajda Péter febr. 10.
Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) április 21.
1852 Helmeczy Mihály decz. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignácz márcz. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 Bajza József márcz. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontagh Gusztáv jun. 7.
Császár Ferencz aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.

1861 Szemere Pál márcz. 18.
Vachott Sándor ápril 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor ápril 18.
Szalay László jul. 17.
Fáy András jul. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.
1865 Jósika Miklós báró febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.
Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor jul. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
Bérczy Károly *belső tag* decz. 11.
1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* jul. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró *belső tag* febr. 2.
1872 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márcz. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jun. 4.
Toldy Ferencz *belső tag* decz. 10.
Kemény Zsigmond báró *belső tag* decz. 22.
1876 Tóth Ede *belső tag* február 26.
Székács József *belső tag* julius 29.
1877 Dömötör János *belső tag* január 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jun. 7.
Fábián Gábor *belső tag* decz. 10.
1878 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* decz. 6.
1880 Csengery Antal jul. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.

55 Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móricz *rendes tag* nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* decz. 13.

XVII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI.

1884-ik évi február 10-ig.

Adler Dávid.
Almássy Edmund.
Almássy Pál.
Andrássy György gr. (1860 előtt).
Andrássy Györgyné grófnő (1860 előtt).
Apáthy István.
Antonovics Kálmánné.
Arany János (100 aranynyal).
Ács Károly.
Bajai kath. főgymnasium.
Balassa Antal báró.
Ballagi Mór (1860 előtt.)
Barbás József.
Barcza Sándor.
Barkassy Géza.
Bartal György.
Bartha Miksa.
Batthyány Fülöp herczeg (1860 előtt).
Batthyány Géza gr.
Batthyány Kázmér gr. (1860 előtt).
Batthyány Lajosné grófné.
Baumgarn Ferdinánd.
Baumgarten Fülöp.
Baumgarten Ignácz.
Baumgarten Károly.
Bárány Pál és Dénes.
Báron Benedek (3000 frttal).
Beniczky Ödönné Keglevich Stephania grófnő.
Beregszászy Pálné.
Berényi Ferencz gróf.
Bernáth Gyula (200 forinttal).
Béthlen Józsefné grófnő
Bezerédj Pál (200 frttal)
Bezerédj Istvánné.
Bischitz Mór.
Boczkó Dániel.
Bohus Jánosné Szögyény Antonia.
Bolza István gróf.
Brázai Kálmán.
Bródy Zsigmond (200 frttal).
Budai Imre.
Budai népszinház.
Budapesti első hazai takarékpénztár (200 frttal, mely adományát csaknem évenkint megujitja).
Budapesti kereskedő ifjak társulata.
Budapesti nemzeti kaszinó.

Budapesti nemzeti szinház.
Budapesti ref. főgymnasium önképző köre.
Budapesti színészek (1860 előtt).
Burján Pál.
Buth Károly.
Buzás Elek.
Csabai kaszinó (Békés).
Csanak József.
Csapó Kálmán.
Csapó Vilmos (ifjabb).
Cséky Albin gróf.
Cséky Kálmán gróf.
Cséky László gróf.
Csengery Antal (500 forinttal).
Csepely Sándor.
Cséry Lajos.
Csillag László.
Czirbesz Gyula.
Danielik János.
Daray Imre (500 frttal).
Deák Ferencz.
Debreczeni h. h. felső tanulók olvasó egylete.
Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete (1860 előtt).
Debreczeni polgári kaszinó.
Desseőffy Jób.
Dessewffy Aurélné grófnő (200 frttal).
Dessewffy Emil gr. (200 frttal).
Deutsch Mór (ifjabb, 200 frttal).
Deville János (300 frttal).
Dienes Ferencz.
Domokos László.
Ebner Ede (200 frttal).
Egressy Galambos Sámuel.
Emich Gusztáv (idősb).
Emich Gusztávné (idősb).
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
Eötvös Dénes báró.
Eötvös József b. (200 aranynyal).
báró Eötvös József alapítvány (2000 forinttal).
Erdey Antal.
Erdődy Kajetán gr. (1860 előtt).
Fáy Andás (1860 előtt).
Fenyvessy Adolf.
Ferenczy Lajos.
Fiók Sándor (ifjabb).
Fogarasi Ján. (1860 előtt).
Frank Antal.
Fraknói Vilmos (200 frttal).
Frankl-Varga Margit.
Fülöp Lajosné.
Garay Alajos.
Gessler József.
Gévay Antal (1860 előtt).
Ghyczy Ferencz (200 forinttal).
Ghyczy Kálmán.
Giczey Sámuel.
Gönczy Pálné Gönczy Ilona emlékére.
Görgey Gusztáv.
Gruber József.
Gyene Gusztáv.
Gyene Károly.
György Endréné Szentpály Klementina.
Győri takarékpénztár.

Hajós József.
Halász Gedeon.
Hamary Dánielné.
Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Harkányi Fülöp (1000 forinttal).
Heckenast Gusztáv.
Hertelendy - Karácsonyi Mária.
Hollósy Károly (ifjabb).
Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár.
Horváth Döme.
Horváth Lajos.
Horváth Lajosné Császár Mária.
Horváth Mihály.
Horváth - Rohonczy Ilona bárónő.
Hódmezővásárhelyi kaszinó.
Illyés Lajos (sófalvi).
Ipolyi Arnold.
Jálics Géza.
Jankai József.
Jekelfalussy Lajos.
Jóny tivadar.
Just József.
Kacskovics Ignácz.
Kajdacsy István (2000 frttal, mely 1885-ben fölveendő).
Kálnoky Dénes gróf.
Kandó Kálmán.
Karácsonyi Guidó gróf.
Karczag Béla.
Karsai Albert (200 frttal)
Kautz Gyula.
Kállay Béni.
Kármán Lajos.
Károlyi Tibor gróf (200 frttal).
Kecskeméti kaszinó.
Kegl Julia.
Keglevich Béla gróf.
Kemény Hugo.
Kemény János báró (200 frttal).
Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kégl György. (200 frttal).
Királyi Pál.
Kis Andrásné Bernátffy Ida bárónő.
Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kolozsvári róm. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző köre.
Kolozsváry miklós.
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Lőrincz (200 forinttal).
Kovács Mátyás (1860 előtt).
Kováts Gyula dr.
Kozma Ferenczné Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
Kralovánszky György (500 fttal).
Kriek Mária.
Kubinyi Ferencz (idősb).
Kún József.
Kvassay Ede.
Latinovics Illés (200 frttal).
Lányi gyula.
László Antal.

Lehoczky Tivadar.
Lethenyey Lajosné.
Léber Ignácz.
Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
Lipcsey Tamás.
Lipthay Béla báró.
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.
Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
Lukács Móricz. (10,000 frttal).
Madas Károly.
Madách Imre.
Mailáth György.
Mailáth József.
Majer Károly.
Majláth István.
Mandl Mór.
Matkovics Albertné Rhédey Anna.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapítvány (200 frttal).
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Micsky Zsigmond (1860 előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár.
Nadányi Albertné. (200 frttal).
Nadányi Ferencz (200 frttal).
Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Ivánné, Csató Mária. (200 frttal).
Nagy Károly (1860 előtt).
Nagyváradi takarékpénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
Neuwelt Armin.
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).
Nőképző egylet fels. leányiskolájának önképző köre.
Nyirbátori kaszinó.
Nyiry-Csiky Róza.
Okolicsányi Menyhértné.
Ordódy István Károly.
Pajor István.
Pallavicini Sándor őrgróf.
Pantocsek-Pereszlényi Irma
Paulay Ede (200 frttal).
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár
Pfeffer János. (200 frttal).
Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné. (1860 előtt).
Podmaniczky Ármin báró
Podmaniczky Ármin báróné Keglevich Emma grófnő.
Podmaniczky Frigyes báró
Pompéry János. (1860 előtt).
Pongrácz Anna.
Pongrácz Lajos (honti).
Prély István.
Ránolder János (200 frttal).
Reményi Ede.
Reviczkyné Bay Sarolta.

Rill József.
Rimaszombati kaszinó.
Robicsek Adolf.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Rökh Szilárd.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Ságh József.
Schedius Lajos (idősb. 1860 előtt).
Schossberger Vilmos (tornyai, 400 frttal).
Schwanfelder Józs.
Selmeczi magy. olvasó kör.
Sigray Fülöp gróf.
Somssich Pál.
Sopron megye (1860 előtt).
Stein I. Nátán (1000 frttal).
Stépán Gábor.
Stráda Béla.
Szabady Ferenczné.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szalóki Széher Árp. (200 frttal).
Szász Gerőné Pap Anna
Szecskay Kornél. (50 aranynyal).
Szeged város közönsége.
Szegedi Sándor.
Szemere Pál (1860 előtt).
Szentandrássy Lajos.
Szentgyörgyi Albert.
Szentgyörgyi Ottó.
Szentiványi Károly (150 frttal).
Szentiványi Márton (ifjabb).
Szécsen Antal gróf.
Széchenyi Gyula gróf. (200 frttal).
Szigethy Ábor.
Szigligeti Ede (300 frttal).
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szmrecsányi Jánosné Szmrecsányi Paula.
Szontagh Pál.
Szontagh Tivadarné.
Szőke János.
Szőke Lajos.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztrokay Boldizsárné Edvi Illés Matild.
Sztupa György.
Szücs Lajosné.
Tárkányi Béla (200 frttal).
Teleki Domokos gróf (idősb).
Teleki Sándor gróf.
Tihanyi Ferencz.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné Degenfeld Ilona grófnő (200 frttal).
Tisza László.
Toldy Ferencz (400 frttal.)
Tomori Anasztáz.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiokó Irma (200 frttal).
Töltényi Miklós.

Török Elemér (200 frttal).
Török Sándor.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Ullman Károly.
Ujvidéki kath. magyar főgymnasium vörösmarty-önképző-köre.
Valics Antalné.
Vajdafi Gusztáv.
Vay Ádámné Lónyay Mária grófnő.
Vay Károlyné grófnő (200 frttal)
Várady János.
Veszprémi nemzeti kaszinó.
Végh István (verebi).
Véghelyi Imréné Pázmándy Karolina.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Viktorin József.
Viola József (1860 előtt).
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Wahrmann Mór (200 frttal)
Weisz Bernát Ferencz.
Wenckheim Béla báró.
Wenckheim Krisztina grófnő
Wenzel Gusztáv.
Weninger Vincze (200 frttal).
Wesselényi József bárónő Mikó Anna grófnő (200 frttal).
Zichy Antal.
Zichy Domokos gr. (1860 előtt).
Zichy Géza gróf (500 frttal).
Zsilinszky Mihály.
Zsivora György (1200 forinttal)
Zsiska Julia Somogyi Dezső emlékére.

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 frtosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

XVIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1831-től 1883. február 11-ig.

1. Kisfaludy Károly minden munkái. Összeszedte Toldy Ferencz. 10 kötet. 1831.

2. Kisfaludy Károly élete. Irta Toldy Ferencz. 1832. (Külön kiadás a Minden munkák X. kötetéből.)

3. A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Tarczy Lajos. Buda, 1841.

4. Szavallattudomány. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Ramershoffer Valérián. Buda, 1841.

5. Regény és dráma párhuzamban. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamunka. Irta Gondol Dániel. Buda, 1841.

6. Nagy Imre emlékezete és versei. Buda, 1841.

7. A Kisfaludy-Társaság által 1842-ben jutalmazott és kitüntetett pályamunkák. 1842.

8. Külföldi regénytár. Szerkeszté Nagy Ignácz. I—XXIV. kötet. 1842—1844.

I—II. kötet:
Grandet Eugenia, irta Balsac, francziából fordította Jakab István.

III—VII. kötet:
St. Roche, írta, írta Palzownő, németből fordította Nagy Ignácz.

VIII—XI. kötet:
Twist Olivér, írta Boz (Dickens), angolból ford. Gondol Dániel.

XII. kötet:
A bőkezű szerető, írta Miguel de Cervantes, spanyolból ford. a bevezetést írta Lukács Móricz.

XIII—XV. KÖTET:

Éj és korány, írta BULWER, fordította VAJDA PÉTER.

XVI. KÖTET:

A koros hölgy, franczia regény, írta BERNARD KÁROLY, fordította PETŐFI SÁNDOR.

XVII—XVIII. KÖTET:

Hortensia grófnő, franczia regény, írta MÉRY, fordította M. HORVÁTH KÁROLY.

XIX—XXI. KÖTET:

A sziget rózsája, FLYGARE-CARLÉN EMILIÁTÓL, fordította LAKNER SÁNDOR.

XXII—XXIV. KÖTET:

Robin Hood, angol regény. Irta JAMES GYÖRGY, ford. PETŐFI.

9. Kisfaludy Károly jelesebb vígjátékai. 1843. (Tartalma: A leányőrző, Hűség próbája, Csalódások, A fösvény.)

10. A műfordítás elvei. A Kisfaludy-Társaságban előadta D. SCHEDEL FERENCZ. 1843.

11. Nemzeti könyvtár. A Kisfaludy-Társaság pártfogásával kiadja D. SCHEDEL FERENCZ.

I. FOLYAM:

KISFALUDY KÁROLY minden munkái. Második teljesebb kiadás. 1843.

II. FOLYAM:

KÁRMÁN JÓZSEF írásai: Fanni hagyományai és CSOKONAI MIHÁLY minden munkái. 1843—1845.

III. FOLYAM:

VÖRÖSMARTY MIHÁLY minden munkái. 1845—1846.

IV. FOLYAM:

KISFALUDY SÁNDOR minden munkái. 1847—1848.

12. Nemzeti könyvtár. Kis János Poétai munkái. Kiadta D. SCHEDEL FERENCZ. 1846. (Hartleben tulajdona.)

13. Kisfaludy Károly minden munkái. Harmadik kiadás. (Az előbbinek másolata mindenben s ugyanazon formában, egyedül némely sorozati változattal.) 1843.

14. Kisfaludy Károly minden munkái. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszté SCHEDEL FENENCZ. 6 kötet. 1843—1844.

15. Új külföldi regénytár. 10 kötet. 1844—1847.

I. KÖTET:

Forster Zsigmond, német regény, irta HAHN-HAHN IDA grófnő, fordította VARGA SOMA.

II. KÖTET:

A tőzsér, angol regény, irta WARREN SÁMUEL, fordította REMELLAY GUSZTÁV.

III—IV. KÖTET:

Cecil, német regény, irta HAHN-HAHN IDA grófnő, fordította BENCZUR J.

V—VIII. KÖTET:

Thyrnau Tamás, PALZOWNŐTŐL, fordította LAKNER SÁNDOR.

IX—X. KÖTET:

Az utolsó Mohikán, angol regény COOPERTŐL, ford. GONDOL DÁNIEL.

16. Hymnus VÖRÖSMARTYTÓL. 1845. (A nyolczadik közűlésben kiosztogattatott.)

17. A Kisfaludy-Társaság (M. Irodalmi Intézet) Szabályai. 1845.

18. Hellen könyvtár. I—VI. kötet. 1846—1849.

I. KÖTET:

Aesop meséi, fordította SZABÓ ISTVÁN.

II. KÖTET:

Pythagoras arany mondatai. Hellenből KIS JÁNOS.

III—IV. KÖTET:

Sophokles szinművei. Fordítá SZŰCS DÁNIEL. (Antigone. Elektra.)

V—VI. KÖTET:

Euripidesz válogatott színművei SZABÓ KÁROLYTÓL ford. (Ifigénia Auliszban és Ifigénia Tauriszban.)

19. Μῦθοι Αἰσωπειοί. Aesop meséi, hellenül és magyarul SZABÓ ISTVÁN által. 1846.

20. Magyar népköltési gyüjtemény. Népdalok és Mondák. I—III. kötet. A Kisfaludy-Társaság megbizásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI JÁNOS. 1846—1848.

21. Széptani remekírók. 3 kötet.

I. KÖTET:

Aristoteles könyve a költészetről, HUNFALVY PÁLTÓL. — Horatius epistolája a Pisókkoz, a költészetről, CZUCZOR GERGELYTŐL. — Longinus értekezése a fenségesről, KIS JÁNOSTÓL. — Anaximenes rhetoricája, ugyanattól.

II. KÖTET:

Aristoteles rhetorikája három könyvben, KIS JÁNOSTÓL

III. KÖTET:

M. Fab. Quintilianus utasítása az ékesszólásra. SZENCZY IMRÉTŐL.

22. Költői pályaművek, melyeket 1847 ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. (Toldi, koszorúzott költői beszély XII énekben, ARANY JÁNOSTÓL. Szuhay Mátyás, dicsérettel kitüntetett költői beszély TOMPA MIHÁLYTÓL. Bosnyák Zsófia. Koszorúzott legenda GARAY JÁNOSTÓL.) 1847.

23. Magyar Szépirodalmi Szemle. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti ERDÉLYI JÁNOS. 1847. Két kötet.

24. Tacitus Agricolája, fordítá s vele a Kisfaludy-Társaságban jun. 26-kán 1847. beköszöntött SZENCZY IMRE. 1847.

25. Emlékbeszéd Kis János felett. A Kisfaludy-Társaság XI. közűlésében tartotta TOLDY FERENCZ. 1848.

26. A szépészet alapvonalai GREGUSS ÁGOSTTÓL 1849.

27. Tihamér. Regény. Irta KISFALUDY KÁROLY. 1854.

28. KISFALUDY KÁROLY víg elbeszélései. Vasárnapi könyvtár, nyolczadik füzet, 1856.

29. KISFALUDY KÁROLY versei. Gyémánt kiadás, 1858.

30. KISFALUDY KÁROLY minden munkái. Ötödik összes kiadás, nyolcz kötetben, 1859—60.

31. Külföldi népdalok GREGUSS ÁGOSTTÓL. 1861.

32. Bede Ádám. Regény ELIOT GYÖRGYTŐL. Fordította SALAMON FERENCZ. Két kötet. 1861.

33. Az ember tragédiája MADÁCH IMRÉTŐL. 1861.

34. Esmond Henrik. Regény THACKERAYTŐL. Fordították SZÁSZ KÁROLY és SZÁSZ BÉLA. Két kötet. 1862, 1863.

35. A századok legendájából. HUGO VIKTORTÓL. Fordította SZÁSZ KÁROLY, 1862.

36. MOLIERE vígjátékai. I—XII. kötet. 1863—1883.

I. KÖTET:

Tartuffe KAZINCZY GÁBOR fordításában.

II. KÖTET:

A Fösvény, Dandin György KAZINCZY GÁBOR fordításában.

III. KÖTET:
A Mizantrop Szász Károly, a Tudós nők Arany László fordításában.

IV. KÖTET:
A Férjek iskolája, a Nők iskolája, a Nők iskolájának Birálata, mind Szász Károly fordításában.

V. KÖTET:
A Pórul járt negédesek, Sganarelle, Kénytelen házasság, mind Szász Károly fordításában.

VI. KÖTET:
A képzelt beteg Berczik Arpád, Szerelem mint orvos Várady Antal fordításában.

VII. KÖTET:
A szeleburdi Paulay Ede, a Kelletlenek Kemény Károly, Scapin csinyei és a Siciliai Puki József fordításában.

VIII. KÖTET:
A Botcsinálta Doktor Almási Tihamér, Szerelmi Perpatvar Perényi István és Amphitryon Kemény Károly fordításában.

IX. KÖTET:
Az Urhatnék Polgár Csiky Gergely, Mélicerte Lévay József, Escarbagnas Grófnő Márkus Miklós és Az Éliszi Hercegnő Győry Vilmos fordításában.

X. KÖTET.
Don Juan Lévay József, Psyche Perényi István, Víg Pásztorjáték s Versaillesi rögtönzet Csiky Gergely fordításában.

XI. KÖTET:
A pompás kérők, Perényi István, Navarrai Don Garcia Sulkowski József fordításában.

XII. KÖTET.
Pourceaugnac, ur Szász Károly, A rászedett féltékeny s A repülő orvos Toldy László, Vegyes költemények Győry Vilmos fordításában.

37. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. 1863.

38. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. Négy kötet. 1864.

39. A Luziáda Camoenstől. Fordította s bevezette Greguss Gyula. 1864.

40. Shakspere munkái. I—XIX. kötet. 1864—1879. Tomori Anasztáz költségén.

I. KÖTET:
Othello Szász Károly, Sz. Iváneji álom Arany János fordításában.

II. KÖTET:
Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. KÖTET:

Macbeth Szász Károly, a Velenczei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. KÖTET:

Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. KÖTET:

Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifjú Arany László fordításában.

VI. KÖTET:

Antonius és Kleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. KÖTET:

A Makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

VIII. KÖTET:

Hamlet dán királyfi Arany János, Felsült szerelmesek Rákosi Jenő fordításában.

IX. KÖTET:

Athéni Timon Greguss Ágost, a Windsori vig nők Rákosi Jenő fordításában.

X. KÖTET:

Troilus és Kreszida Fejes István, A hogy tetszik Rákosi Jenő fordításában.

XI. KÖTET:

Romeo és Julia, a Vihar Szász Károly, Vízkereszt (A mit akartok) Lévay József fordításában.

XII. KÖTET:

Sok hűhó semmiért Arany László, Perikles Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XIII. KÖTET:

Cymbeline Rákosi Jenő, Minden jó ha jó a vége Győry Vilmos fordításában.

XIV. KÖTET:

János király Arany János, II Rikhárd király Szász Károly fordításában.

XV. KÖTET:

IV. Henrik király, két rész, Lévay József fordításában.

XVI. KÖTET:

V. Henrik Lévay József, VI. Henrik (első része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVII. KÖTET:

VI. Henrik (második és harmadik része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVIII. KÖTET:

III. Rikhárd király Szigligeti Ede, VIII. Henrik király Szász Károly fordításában.

XIX. KÖTET:

Vegyes költemények Lőrinczi (Lehr) Zsigmond, Szász Károly és Győry V. fordításában.

41. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta Greguss Ágost. 1865.

42. Bethlen Gábor ifjusága. Történeti regény. Irta P. Szathmáry Károly. Két kötet. 1866.

43. Anyégin Eugen. Verses regény Puskintól. Fordította Bérczy Károly. 1866.

44. A hazai népköltészet tára. I—III. kötet. 1866—1877.

I. KÖTET:

Tót népdalok, fordították Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos.

III. KÖTET:

Román népdalok, fordították Ember György, Grozescu Julián, Vulcanu József, bevezette Vulcanu József.

II. KÖTET:

Magyar-orosz népdalok, fordította s bevezette Fincicky Mihály.

45. Losárdi Zsuzsána. Költői elbeszélés hat énekben. Epizód a Rákóczy-korból. 1867.

46. Két színmű. Irta Szász Károly. (Heródes, a Lelencz.) 1867.

47. A nyomorék. Rajzok a falusi életből. Irta Tolnai Lajos. 1867.

48. Phillis unokahugom. Beszély. Irta Gaskellné. Fordította Huszár Imre. 1867.

49. A Frithiof-monda. Tegnér Ezsaiástól. Fordította Győry Vilmos. Jutalmazott műfordítás. 1868.

50. Szibill története. Regény Feuillet Oktávtól. Fordította Concha Győző. 1868.

51. Vachott Sándor költeményei. Harmadik, teljes kiadás, Vachott Sándor emlékezetével Tóth Lőrincztől. 1869.

52. A Nibelungok, Szász Károly fordításában, bevezetéssel. 1869.

53. Thackeray víg elbeszélései. Fordította Balázs Sándor. Két kötet. 1869, 1870.

54. Pákh Albert humoros életképei, Gyulai Pál akadémiai emlékbeszédével 1870.

55. Spanyol színműtár. I—IV. füzet. 1870—1876.

I. FÜZET:

Az állhatatos fejedelem, Calderontól, fordították Greguss Gyula és Győry Vilmos.

II. FÜZET:

Közönyt közönnyel, Moreto-tól, fordította Győry Vilmos.

III. FÜZET:

Az élet álom, Calderon-tól, fordította Győry Vilmos.

IV. FÜZET:

A szép Diego. Moreto-tól, fordította Beksics Gusztáv.

56. Alpári. Költői regény hat könyvben. Irta Balogh Zoltán. 1871.

57. Magyar népköltési gyűjtemény. Szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Három kötet. 1872—1882.

58. Racine színművei. I—III. füzet. 1872—1875

I. FÜZET:

Bajazet, fordította s Racine életrajzával bevezette Paulay Ede.

II. FÜZET:

Phaedra, ford. Farkas Albert.

III. FÜZET:

Iphigenia, fordította Paulay Ede.

59. Vajda János kisebb költeményei. 1872.

60. Bessenyei György. Irodalmi tanulmány. Irta Závodszky Károly. 1872.

61. Abdallah, vagy: A négy leveles lóher. Arab mese. Irta Laboulaye Eduárd, fordította Berczik Árpád. 1872.

62. Cervantes Don Quijoteja, fordította s bevezette Győry Vilmos. Négy kötet. 1873—1876.

63. Galilei, Ponsardtól, fordította Paulay Ede. 1873.

64. Cid, Corneilletől, fordította Greguss Ágost. 1873.

65. Middlemarch. Tanulmány a vidéki életből. Irta Eliot György, fordította Csukássi József. A szerző által jogosított magyar kiadás. Négy kötet. 1874, 1875.

66. A dráma és válfajai. Irta Szigligeti Ede. 1874.

67. A Revisor. Vigjáték öt felvonásban. A Revisorról. Levéltöredék. — A Revisor megoldása. Utójáték egy felvonásban. Irta Gógoly Vaszilyevics Miklós. Fordította s Gógoly életrajzával bevezette Szentkirályi Albert. 1875.

68. A Tündérövy. Regényes elbeszélés hét énekben. Irta Bulla János. 1876.

69. Férj és nő. Regény. Irta Kemény Zsigmond. 1878.

70. Salamon. Történeti költemény. Irta Szász Károly. 1878.

71. Uarda. Regény. Irta Ebers György, fordította Jónás János. 2 köt. 1878.

72. Rajzok. Irta Beöthy Zsolt. 1879.

73. Déryné naplója. Rendezte Törs Kálmán. Két köt. 1879—81.

74. Árvizkönyv Szeged javára. Irták a Társaság tagjai; szerkeszté Szász Károly. 1880.

75. Sophokles tragoediái. Fordította Csiky Gergely. 1880.

76. Tanulmányok. Irta Gróf Szécsen Antal. 1881.

77. Kisfaludy Károly és munkái. Irta Bánóczi József. Két kötet, 1882—3.

78. Svéd költőkből. Fordította György Vilmos. 1882.

79. Csató Pál szépirodalmi munkái. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Beöthy Zsolt. 1882.

76. Katona József és Bánkbánja. Irta Gyulai Pál. 1882.

81. Esztike kisasszony professzora. Regény. Irta Pálffy Albert. Két kötet. 1883.

82. Lalla Roukh. Irta Moore Tamás, fordította Lőrinczi Lehr Zsigmond, 1883.

83. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai I—VII. kötet 1841—1846.

I. KÖTET (1836—1840).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Fáy András. Beszéd, melylyel az első közülést megnyitotta.

D. Schedel Ferencz. A társaság keletkezéséről.

Tarczy Lajos. A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége.

Szontagh Gusztáv. Kisfaludy Károly munkálkodásának kritikai irányáról.

Pap Endre. Géza. Koszorús balláda

Ajtay Gyula. Géza. (Magándíjt nyert balláda.)

Fáy András. Beszéd, melylyel a harmadik közülést megnyitotta.

Péczely József. Beszéd, melylyel a debreczeni Kisfaludy-ünnepen a költői díjakat általadta.

B. Jósika Miklós. A beduin leánya. Afrikai vázlat.

Ramershoffer Valérián. Szavalattudomány. (Koszorús irat.)

Nagy Imre. Árpád. (Koszorús balláda.)

Szilágyi István. Árpád. (Másodjutalmat nyert balláda.)

Nagy Imre emlékezete és versei.

II. KÖTET (1840—1841).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

D. SZÉKÁCS JÓZSEF. Beszéd, melylyel a IV. közűlést megnyitotta.

D. SCHEDEL FERENCZ. Philosophiai elem a költészetben, különösen Kisfaludy Károly munkáiban.

B. JÓSIKA MIKLÓS. Helione, prózai költemény.

GONDOL DÁNIEL. Regény és dráma, párhuzamban. (Koszorús értekezés.)

D. MÜLLER ALFRÉD. Regény és dráma, párhuzamban. (Dicséretet nyert értekezés.)

SZILÁGYI ISTVÁN. Csák és királyleány. (Koszorús költemény.)

MEDGYES LAJOS. Fibán. (Másod helyt dicséretet nyert költemény.)

TÁRKÁNYI BÉLA. Honáldozat. (Harmad helyt dicséretet nyert költemény.)

PÁJER ANTAL. Dugovics Titus. (Negyedik helyt dicséretet nyert költemény.)

III. KÖTET (1841—1842).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

SCHEDEL F. beszéde szépirodalmunk jelen szükségeiről, s indítványa a társaság átalakítása iránt.

Id. SCHEDIUS LAJOS. Beszéd, melylyel az V. közűlést megnyitotta.

D. SZÉKÁCS JÓZSEF. A satiráról.

SZEMERE PÁL. Búcsu, b. Eötvös Józseftől, magyarázta...

B. JÓSIKA MIKLÓS. Herculanum, római beszély.

HUNFALVI PÁL. Aristoteles könyve a költészetről, görögből ford...

CZUCZOR GERGELY. Horatius Epistolája, a Pisókhoz, a költészetről, ford....

KIS JÁNOS. Longinus a fenségesről, görögből fordította bekösöntőül.

D. MÜLLER GODOFRÉD. Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban. (Koszorús értekezés.)

SZENTMIKLÓSI SÁMUEL. Állatok restauratiója. (Harmadrangú verseny-satira.)

SZILÁGYI ISTVÁN. Emlékbeszéd. (Negyedrangú.)

GAAL JÓZSEF. Zenekórság. (Ötödrangú.)

TÁRKÁNYI BÉLA. Indítványok. (Hatodrangú.)

IV. KÖTET (1842—1843).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül

LUKÁCS MÓRICZ. A műbírálatról. (POPE tanköltemény, angolból ford.)

KISS KÁROLY. A hadi szónoklatról.

GAAL JÓZSEF. Haramia szerelme. (Alföldi beszély.)

GARAY JÁNOS. Lyrai költészetünk késő kifejlésének okairól.

VAJDA PÉTER. Az égi művészet. (Allegoriai költemény.)

VACHOTT SÁNDOR. A külföld rabja.

ERDÉLYI JÁNOS. Népköltészetről.

NAGY IGNÁCZ. Az agglegény. (Torzkép az életből.)

ERDÉLYI JÁNOS. A költészetről. (BOILEAU tanköltemény.)

SCHEDIUS LAJOS. Beszéd, melylyel a VI. közűlést megnyitotta.

D. Schedel F. Szépirodalmunk jelen állapotjáról s néhány jámbor óhajtás.
B. Jósika Miklós. Bornemisza Anna. (Novella.)
Garay János. Troubadour (Ballada.)

v. kötet (1843—1845. 1. kötet).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Schedel Ferencz. Kármán és Fanni emlékezetök.
Henszlmann Imre. A hellen tragoedia, tekintettel a keresztyén drámára.
Schedel Ferencz. A deák szabású magyar versek története.

vi. kötet (1843—1845. 2. kötet).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Szabó István. A hellen és magyar próza egymás mellett.
D. Schedel Ferencz. A műfordítás elveiről.
Erdélyi János. Töredékek a magyar népdalköltészetről.
D. Székács József. Ion Plató beszélgetései közől.
B. Jósika Miklós. Beszéd, melylyel a VII. közülést megnyitotta.
D. Schedel Ferencz. Eszmék a magyar verstan átalakításához.
Garay János. A magyar írók s irodalom Pesten ötven év előtt és most.
Szontagh Gusztáv. A művészet kutforrásai, elemei, kellékei és viszonyai az élethez.
B. Jósika Miklós. Tündérvár. (Beszély.)
Bajza József. Eudoxia császárné. (Életrajz.)
Szabó István. Aesop. (Költői beszély.)
Kis János. Bucsúm írótársaimtól.
Vörösmarty Mihály. Hymnus.
Péczely József. Párvonal Homer és Virgil között.
B. Jósika Miklós. Beszéd, melylyel a VIII. közülést megnyitotta.
B. Jósika Miklós. Az Ilmérek. (Történeti beszély.)
Szabó István. A kendőlakás. (Költői beszély.)
Kis János. Cato verspárjai.
Kis Jánot. Pythagoras arany mondatai közől.
D. Székács József. Hogyan lehet könnyen meggazdagodni? (Satira.)
Garay János. A magyar színköltészet apotheosisa. (Előjáték.)
Sárváry Pál. Csokonai életrajzának töredék vonalai.
D. Müller Godofréd. Az új franczia drámáról. (Koszorús értekezés.)
Ney Ferencz. A féltés. (Koszorúzott tanköltemény.)
Tárkányi Béla. Az életből. (Másodrangú tanköltemény.)
Bangó Péter. A korszerű epos. (Koszorús értekezés.)

vii. kötet (1845—1846).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Kis János. Aristoteles Rhetorikája. (Hellenből.)
Kis János. Anaximenes Rhetorikája. (Hellenből.)

Császár Ferencz. A sirokról. (Foscolo Hugó költeménye.)
Szigligeti Edvárd. Drámai állapotjainkról.
Arany János. Az elveszett alkotmány. (Víg epos hét énekben.)
Garay János. Frangepán Kristófné. (Költői beszély.)

84. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Uj folyam. I—XVIII. kötet. 1868—1883.

I. KÖTET (1860/62—1862/63).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Greguss Ágost. A népköltészet viszonyáról a műköltészethez. (Székfoglaló.)
Fáy András. Cicero két beszéde. (I. A. Lic. Archias költő mellett II. M. Marcellus mellett.)
Erdélyi János. Aesthetikai tanulmányok.
Szász Károly. Lorántfi Zsuzsána szőnyege.
Jókai Mór. Bábel. (Székfoglaló.)
Madách Imre. Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. (Székfoglaló.)
Fábián Gábor. Pár szó a milésiákról, s Appuleius regénye: Cupido és Psyche egybekelése. (Székfoglaló.)
Lévay József. A szép nyilvánulása. (Székfoglaló.)
Tóth Kálmán. Mit végzett az isten Magyarországról. (Székfoglaló.)

II. KÖTET (1863/64—1864/65).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Greguss Ágost. Goethe Korinthosi arája.
Kemény Zsigmond. Vörösmarty emlékezete. (Székfoglaló.)
Székács József. Uj biblia.
Pálffy Albert. Radvánszky György Eperjesen. (Székfoglaló)
Tóth Lőrincz. Fáy András emlékezete.
Lévay József. Kazinczy Gábor emlékezete.
Greguss Ágost. A balladáról. (Jutalmazott pályamű.)
Dömötör János. A ballada elmélete. (Megdicsért pályamű.)

III. KÖTET (1865/66—1866/67).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Szász Károly. Shakspere kisebb költeményei. (Székfoglaló.)
Greguss Ágost. A torzképről.
Bárány Boldizsár. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György.
Bérczy Károly. Madách Imre emlékezete.
Szász Károly. Emlékezés apámra.
Gyulai Pál. Egy anya.
Szigligeti Ede. Gaal József emlékezete.
Zichy A. Fáy Gusztáv halála felett.
Szigligeti Ede. Egressy Gábor emlékezete.
Fábián Gábor. A szatiráról.
Jókai Mór. Jósika Miklós emlékezete.
Gyulai Pál. Az éji látogatás.
Vadnai Károly. A megunt nő. (Székfoglaló.)

Aigner Lajos. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.

Arany László. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elbeszélés.)

IV. KÖTET (1867/68—1868/69).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Szász Károly. Egy új amerikai angol költő.

Bartalus István. A magyar egyházak zenéje a XVI. s XVII. században. (Székfoglaló.)

Arany László. Magyar népmeséinkről. (Székfoglaló.)

Szeberényi Lajos. A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. (Székfoglaló.

Frankenburg Adolf. Töredékes észrevételek irodalmi viszonyainkról s a fordításokról. (Székfoglaló.)

Dalmady Győző. Lyrai költemények. (Székfoglaló.)

Szilády Áron. Rokonaink epikája. Kalevipoeg, Kalevala. (Székfoglaló.)

Zichy Antal. Bérczy Károly emlékezete.

Dalmady Győző. A szerelemről.

Dux Adolf. A színészet mint köz ügy, különös tekintettel a népszinműre. (Székfoglaló.)

Gyulai Pál. A népszerűségről. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Szózat tudósainkhoz.

Arany László. A szökevények.

P. Szathmáry Károly. A beszély elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Zichy Antal. A szónoklatról. (Székfoglaló.)

Horváth Mihály. Miért meddő korunkban a művészet? s a történetirás miért termékenyebb remek művekben? (Székfoglaló.)

Abonyi Lajos. Egy név, mely tart mától holnapig. (Székfoglaló.)

Greguss Gyula. Határkérdések a szép- és természettudomány között. (Székfoglaló.)

Győry Vilmos. Három svéd költő.

Keleti Gusztáv. A köz képtárak mint művelődési tényezők. (Székfoglaló.)

Tárkányi Béla. Klopstock Messiásából. I. Bevezetés. A frigyeskü. II. A zsidó főtanácsban vád- és védbeszédek Jézus ügyében. (Székfoglaló.)

Lévay József. Emlékbeszéd Tompa Mihály felett.

Szász Károly. Öreg karszék.

Horváth Mihály. Zrinyi Ilona.

Dux Adolf. A bohózat elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Szász Károly. A gavallér politikusok. (Jutalmazott szatira.)

Komócsy József. A nyeglék. (Megdicsért szatira.)

V. KÖTET (1869/70).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Degré Alajos. Emlékbeszéd egy elitélt fölött. (Székfoglaló.)

Szász Béla. A szabadelvüek. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Greguss Gyuláról.

Dalmady Győző. Találkozás kis fiammal.

Rákosi Jenő. Szép Ilonka. (Székfoglaló.)

Torkos László. Esti órák. (Megdicsért tankölteméný.)
Szigeti József. Toldi Miklós. (Székfoglaló.)

VI. KÖTET (1870/71).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

P. Szathmáry Károly. A regény föladata. (Székfoglaló.)
Szász K. Molière-fordításainkról.
Jókai M. A szellem meghamisítása.
Keleti Gusztáv. Idősb Markó Károly.
Tóth Kálm. Anyám emlékei. I, II.
Jókai Mór. A magyar Faust, népmonda Hatvani István debreczeni professorról.
Dobsa Lajos. Szeretlek.
Névy László. A tragédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VII. KÖTET (1871/72).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül, melyek a Toldy-ünnepély leirását s az ott tartott előadásokat is magokban foglalják:

Greguss Ágost. Kedves halott. I—V.
Szigligeti Ede. Szép Szabóné. I—XI.
Greguss Ágost. Mesterség és művészet.
Vulcanu József. A román népköltészetről. (Székfoglaló.)
Erdélyi János. A menekültek. A haza árvái.
Dux Adolf. Darwinismus és szépészet. (Székfoglaló).
Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok gyüjtéséről.
Gyulai Pál. Emlékbeszéd b. Eötvös József felett.
Jókai Mór. Az én kortársaim.
Lévay József. Engesztelés.
Névy László. A komédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

VIII. KÖTET (1872/73).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Fábián Gábor. Rutilius Claudius Numatianus utleirása, adatokkal a szerzőről.
Szeberényi Lajos. A königinhofi kézirat, bevezetéssel és jegyzetekkel.
Bartalus István. Jelentés magyar népdallamok újabb gyüjtéséről.
Vajda János. A kárhozat helyén. (Székfoglaló.)
Greguss Ágost. A művészet osztályozása.
Vulcanu József. Az árgyesi zárda.
Győry Vilmos. Két kép.
Szigligeti Ede. Másvilági bünhödés.
Greguss Ágost. Fölébredvén.
Névy László. A drámai középfajok elmélete. (Jutalmazott értekezés.)
A delibábok hőse. (Jutalmazott költői beszély.)

IX. KÖTET (1873/74).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Fáy András. Levele Székács Józsefhez önmagáról.
Szeberényi L. A grünbergi kézirat.
Baksay Sándor. Választások előtt. (Székfoglaló.)
Székács J. Horatiusi ódák. I—X.
Greguss Ágost. Az aesthetikai érzésekről.
Garay János. Istv. főhg körútja 1847. Bemutatva Toldy F. által.
Szász Károly. Az aesopi meséről.

Greguss Ágost. Aesopi mesék. I—XV.

Toldy István. Livia, dráma 3 felvonásban. (Székfoglaló.)

Arany László. A hunok harcza.

Pulszky Ferencz. Adalékok a hazai műtörténelemhez.

Gyulai Pál. A sellő.

Dalmady Győző. A rémlátók.

Névy László. A kecske tragédiája. (Jutalmazott aesopi mese.)

Rónay István. Az állatok megtérése. (Első helyen megdicsért aesopi mese.)

Névy László. Modern mesék. I—IX. (Másod helyen megdicsért aesopi mesék.)

Csalomjai. A szegény ember s fiai. (Harmad helyen megdicsért aesopi mese.)

X. KÖTET (1874/75).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Dux Adolf. A komikum lélektana s a nevetés élettana.

Berczik Árpád. Czakó Zsigmondról. (Székfoglaló.)

Pulszky Ferencz. Mikes Kelemen ismeretlen kéziratairól.

Pulszky Ferencz. Két középkori olasz művész magyarországi viszonyairól.

Greguss Ágost. Aesopi mesék I—XXI.

Székács József. Horatiusi ódák. I—VI.

Fábián Gábor. Tibull egy elégiája.

Toldy Ferencz. Kisfaludy Sándor vegyes leveleiről.

Toldy Ferencz. Irodalmi társas köreink emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig.

Szász Károly. Jolán.

Henszlmann Imre. Három nemzeti műemlék.

Szász Béla. Látomány.

XI. KÖTET (1875/76).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Henszlmann Imre. Leonardo da Vinci és a lombard iskola.

Halász Ignácz és Szilasi Móricz. Kivi Elek Leája, a szerző életrajzával.

Székács József. Goethe Velenczei epigrammáiból. I—V.

Székács József. Ere leti epigrammák. I—IX.

Szász Károly. Goethe Euphrosynéja.

Szabó Istv. Euripidesz Alkesztisze.

Greguss Ágost. Toldy Ferencz emlékezete.

Zichy Antal. Deák F. halálára.

Rákosi Jenő, Hamlet és Ofélia.

Gyulai P. Szilveszter éjtszakáján.

Fejes István. Egy szép asszony. (Jutalmazott költői beszély.)

Szász Károly. Toldy Ferencz. (Jutalmazott beszéd.)

Névy László. Bajza József. (Megdicsért beszéd.)

XII. KÖTET (1876/77).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Fábián Gábor. Buda haragja, époszi töredék.

Balázs Sándor. Vig Samu tanulságos története. (Székfoglaló.)

Lehoczky Tivadar. Magyar-orosz közmondások.

Abafi Lajos. Két magyar népballadáról.

Fábián Gábor. Elégia Székács József temetésekor, az ő és Toldy Ferencz emlékezetére.

Abafi Lajos. A halhatlanság eszméje a népköltészetben.
Szász Károly. Kemény Zsigmond emlékezete.
Szász Béla. A szobor, allegoria.
Beöthy Zsolt. Az új család, rajz. (Székfoglaló.)

XIII. KÖTET (1877/78).

Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Szécsen Ant. gróf. Századunk egy nagy emberéről. (Székfoglaló.)
Dux Adolf. Steinacker Gusztáv emlékezete.
Ágai Adolf. Alszögi történet. (Székfoglaló.)
Gyulai Pál. Kriza J. emlékezete.
Arany János. Tetemre hivás.
Szécsen Antal gróf. Dante.

XIV. KÖTET (1878/79).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Zsilinszky Mihály. Ferenczy István szobrász.
Ifj. Ábrányi Kornél. Költemények. (Székfoglaló.)
I. Valentin herczegnő apródja.
II. Szerencse.
Győry Vilmos. Spanyol népmesék, mondások és rejtvények.
Gr. Zichy Géza. Költemények. (Székfoglaló.)
I. Az anya karácsonyfája.
II. Az angyal-ember.
Gyulai Pál. Emlékbeszéd Szigligeti felett.
Szász Károly. Szép-élet. (Kalobiotika.)
Ágai Adolf. Monsieur Polydor
Greguss Ágost. A lakatosok.

XV. KÖTET (1879/1880).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Szilágyi István. Gr. Teleki József verseiből.
Hegedűs István. Euripides és Goethe Iphigeniája.
Dux Adolf. Kisfaludy Károly levele Csapó Dánielhez.
Csiky Gergely. Az angol Bánkban.
Csiky Gergely. Mukányi (Székfoglaló).
Bachat Dániel. Szladkovics András Detvan czimű költeménye.
Győry Vilmos. Székács József emlékezete.
Lévay Józsf. A muzsák bosszúja.
Abonyi Lajos. Az újjas mándli.
Arany János. Éjféli párbaj.

XVI. KÖTET (1880/81).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Szabó István. Christodoros képés szoborcsarnoka.
Imre Sándor. A dal nyelvéről. (Székfoglaló.)
Tóth Lőrincz. Ötven epigramm, xénia s életkép
Győry Vilmos. Virgin Szényijének ismertetése.
Dr. Heinrich Gusztáv. Fanni hagyományainak eredetéről.
Rákosi Jenő. Toldy István emléke.
Szász Károly. Gondolj reám, ha nem leszek.
Gróf Szécsen Antal. Kisfaludy Sándor.
Gyulai Pál. Szilágyi és Hajmási.

XVII. KÖTET. (1881/2).

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

Kont Ignácz. Euripides.
Győry Vilmos. Calderon emlékezete.
Szász Károly. Óda Calderonhoz.
Sturm Albert. A Nibelungok Buda halálában. (Székfoglaló.)

Tóth Sándor. Erdély szász népepika.

Vadnai Károly. Tóth Kálmán emlékezete.

Szász Károly. Bálban.

Berczik Árpád. A fehér rókák.

Ifj. Ábrányi Kornél. Dajkamese.

Agai Adolf. Magyar női typusok.

Radó Antal. Byron Larája. (Jutalmazott műfordítás.)

Fiók Károly. Firdúszi Szohrábja. (Megdicsért műfordítás.)

XVIII. KÖTET (1882/83).

Tartalma a hivatalos közleményeken kivül:

Sturm Albert. Dux Adolf emlékezete.

Mikszáth Kálmán. A brézói ludak. (Széhfoglaló.)

Kisfaludy Sándor Naplója.

Endrődi Sándor. A homályban. (Székfoglaló.)

Bartalus István. A népdalok egyetemes gyüjteményének folytatása.

Szabó István. Szemelvények a görög anthologiából.

P. Thewrewk Emil. A Vergiliusnak tulajdonított kisebb költemények.

Szász Károly. Lukács Móricz emlékezete.

Dalmady Győző. Elégiák.

I. Ismerős táj.
II. Egykor és most.

Zichy Antal. Zichy Károlyné szül. Seilern Crescentia grófné megjegyzései a Hitelre.

Baksay Sándor. Babet.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A MŰFORDITÁS ELMÉLETÉHEZ.

Székfoglaló

HEINRICH GUSZTÁVTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1883. FEBR. 28.)

A következő megjegyzésekben oly kérdést szándékozom vita tárgyává tenni, mely legújabban nálunk is, Németországon is nagy mértékben foglalkoztatja az irókat és ismételve szóba került a mi Társaságunkban is, melynek feladatai és érdemei közé a műfordítás ápolása és fejlesztése is tartozik. Inkább eszméket szeretnék forgalomba hozni és a kérdés fölött gondolkodásra ébreszteni, mint törvényeket megállapítani és szabályokat formulázni. Aktuális czélom pedig egyáltalában nincsen; a kik azt vélnék, hogy megjegyzéseim legújabban megjelent vagy legközelebb megjelenendő magyar fordításokra vonatkoznak, teljesen félreértenék e dolgozat irányát és czélját.

A kérdés ez: *Szabad-e és vajon mennyiben a fordítónak az eredeti munka verses alakját megváltoztatnia?* Nem verses műnek prózai fordításáról van szó, — e költői gyilkosság, mint Schlegel Ág. Vilmos nevezte, teljesen kiment a divatból és ma legfeljebb csak a középiskolai tanulók híres «túlterheltetésének» enyhítését czélzó «segédkönyvekben» kisért néha; — a kérdés az eredeti költemény verses alakjának *más* verses alakkal helyettesítésére vonatkozik: *Szabad-e és vajon mennyiben a fordítónak az eredeti munka verses alakját más verses alakkal helyettesítenie?*

Még vagy harmincz év előtt e kérdésre, melynek felvetésére akkor csak egyes szórványos esetek szolgáltattak

alkalmat, határozott *nem*mel feleltek.[1]) Akkor általában az eredetinek tartalomban *és* alakban egészen hű átültetését tekintették a fordító feladatának és hajlandók voltak csak oly fordításnak tulajdonítani *műbecset*, mely ezt a feladatot teljesen megoldja. Ma e kérdésre, főleg a nagy közönség köreiben, nemcsak az a felelet, hogy *szabad*, hanem sokszor egyenesen, hogy *kell* az eredeti versalakot megváltoztatni. Főleg latin és görög költők átültetésénél máris majdnem magától értetődőnek tekintik némelyek a fordítónak e szabadabb eljárását, melyet itt-ott irigylésre méltó szerénységgel a XIX. század nagy vívmányai közé sorolnak.

Épen negyven esztendeje, hogy társaságunkban Toldy Ferencz *A műfordítás elveiről* értekezett és felolvasását a Kisfaludy-Társaság nyolcz tagjának (felfogását nagyjában pártoló) szavazataival együtt közrebocsátotta.[2]) Toldy háromféle fordítást különböztet meg:[3]) az anyaghű, az alakhű és a szoros fordítást; az első az idegen műnek csak tartalmát adja vissza, a költői alak teljes feláldozásával, tehát prózában; — a második, melynek neve valóságos lucus a non lucendo, költői alakban fordít, de nem az eredetinek alakjában; — a harmadik anyag és alak tekintetében hű mása törekszik lenni az eredetinek. Toldy a műfordításnak első két nemét pártolja a harmadikkal szemben; — de, ha figyelmesen olvassuk fejtegetéseit, úgy látjuk, hogy nem æsthetikai elvekből ellenzi az általa úgy nevezett szoros fordítást, bár itt-ott szépészeti szempontokra is hivatkozik, hanem mivel a fordításnak ezen harmadik nemét túlságosan nehéznek, a magyar nyelvnek és verselésnek 1843-diki állapotában majdnem lehetetlennek tekinti[4]) és attól tart, hogy ha a fordításnak ezen neme ismertetnék el egyedül helyesnek, egyedül tökéletesnek, nem lesz senkinek bátorsága, idegen remekeket magyarra fordítani, a mit pedig Toldy irodalomtörténeti és nyelvi szempontból (igen helyesen) nagyon kivánatosnak tekint. Toldy véleménye tehát voltaképen buzdító szózat akart lenni műfordítóinkhoz, hogy

az idegen alakok nehézségei által vissza ne riasztassák magukat a műfordításnak hasznos és szükséges munkájától, — egyszersmind hivatalos feljogosítás a műfordításnak azon nemére, mely az eredeti versalakot mellőzi, illetőleg más versalakkal helyettesíti, és melyet Toldy maga elég furcsán alakhű fordításnak nevezett el.

Tizenhat évvel Toldy után Szász Károly, legjelesebb műfordítóink egyike, értekezett (1859. október 31.) az Akadémiában *A műfordításról.*[5]) Értekezése voltaképen, mint maga is megjegyzé, polémia Toldy ellen, kinek nézeteiben nem osztozkodhatik. Szerinte «a fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi és ugyanoly lejtésű szótagokban, azon és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal és ugyanazon alaphangúlattal.» Ez eredményre Szász Károlyt a műfordítás fogalma vezette, melyet ő egészen másképen értelmezett, mint annak idején Toldy. Míg ugyanis Toldy szerint «a műfordító eleget tett, ha az eredeti szépségeinek megértésére vezette azokat, a kik annak nyelvében járatlanok levén, azokhoz nem juthattak, és ha fordítása által nem ráviteles, hanem általános gyönyört ébresztett olvasóiban», — addig Szász Károly így tűzte ki a műfordítás czélját: «teljesleg ugyanazon, azaz nem kisebb és nem más gyönyörérzetet kelteni az olvasóban, mint a melyet az eredetinek olvasásán érezne, ha az nemzeti nyelve volna.»

Szász Károlynak ez értekezése, mely egy rég letünt és csak igen csekély számú példányokban fönnmaradt napi lapnak tárczájában jelent meg, nem lett oly ismeretessé, mint irányánál fogva megérdemelte volna; legalább nem igen találjuk nyomát annak, hogy szélesebb körökben hatást tett volna, — ha csak ez értekezésre nem akarjuk — a mi, legalább jó részben, elég indokolt volna — visszavezetni újabb műfordítóinknak az eredetieknek nemcsak anyaghű, hanem egyszersmind alakhű átültetésére irányzott törekvését

és munkásságát, melylyel szemben épen csak a legújabb műfordítók egy részénél kezd az eredetiek alakjának megváltoztatása divatossá lenni.

Toldy Ferencznek 1843-diki votuma óta, mely utólag beismert irányzatosságánál fogva inkább irodalomtörténeti érdekű mint æsthetikai jelentőségű, — azaz az utolsó negyven év alatt, irodalmunk épen a műfordítás terén roppant munkásságot fejtett ki és valóban óriási haladásokat tett. A világirodalomnak legkiválóbb termékei át vannak ültetve magyarra, legnagyobbrészt az eredetiek versmértékében. Dante terzináitól Schillernek balladai versszakaiig, a spanyol románczok strópháitól a modern lyrikusok tarka alakjaiig, az ókori remekeknek eredeti formáiról nem is szólva, — a külföldnek, az ó-, közép- és új-kornak összes versformái és versszakai polgárjogot nyertek a magyar irodalomban, úgy hogy valamely idegen alak *nehézsége* nemcsak indokúl nem szolgál többé annak mellőzésére, de egyáltalában szóba sem kerülhet, és csakugyan nem is szokott már az eredeti versalak megváltoztatásánál indokúl szerepelni. Egészen más szempontokból, egészen más motivumokra alapítva került újabban szőnyegre kérdésünk, hogy szabad-e és vajon mennyiben az eredetiek verses alakját megváltoztatni, illetőleg más verses alakkal helyettesíteni.

A kérdés fontosabb, mint a milyennek első pillanatra látszik. Elsőrangú, lényeges æsthetikai eszméket és törvényeket érint, és eldöntése nem maradhat érezhető befolyás nélkül a közönség szépészeti műveltségére, sőt saját költőink önálló alkotásaira sem. Hiszen az alak és tartalom viszonyáról, a költői eszmének költői alakban megvalósításáról, azaz a költészetnek leglényegesebb lényegéről van szó, — melynek ilyen vagy amolyan felfogása jellemzi, az élvezőkben, a kornak æsthetikai műveltségét, az alkotókban pedig az ízlés fokát és minőségét. Mert bármint fogjuk fel és határozzuk meg a szépet, a mint az a művészet remekeiben, minden művészetnek remekeiben megtestesül, —

az alaknak és anyagnak egymáshoz való viszonya minden felfogásban és minden meghatározásban kell hogy kiváló helyet foglaljon el.

Kérdésünknek alig van még összefüggő története, de van hosszú és gazdag története a műfordításnak magának. Igen fárasztó volna, és talán nem is elég tanulságos, ha e történetet behatóbban tárgyalnám. Elég legyen azért a műfordításnak főbb korszakait nagy vonásokban jellemeznem, — csak mellékesen érintve az ókori népek közöl a rómaikat, kik a világirodalomnak korra első műfordítói és kiknek irodalom- és műveltségtörténetében a fordítások épen oly nagy szerepet játszanak és oly kiváló befolyást gyakorolnak, mint az újabb nemzetek közöl a németeknél és, főleg a múlt század hetvenes évei óta, minálunk. A rómaiak görög műveket ültettek át nyelvökre, még pedig — Livius Andronicus (Kr. e. III. század) kezdetleges, hamar feledésbe ment és majdnem teljesen elveszett Odyssea-fordítását, melyben a korszakot alkotó római iró az eredetinek hexaméterét a nemzeti saturni verssel helyettesítette, nem tekintve — mindig, kivétel nélkül, az eredetiek versformáiban. Még az ókor legmodernebb ízű dalköltője, még Catullus is sapphói ódastrophákat kisért meg, midőn a lesbosi költőnő egy szép ódáját anyanyelvére lefordítja. Ismeretes dolog, hogy a mértékes verselés és a görög versformák épen ezen, tartalomban és alakban egyaránt hű fordítások útján jutottak a római irodalomba, — mint ez hasonló körülmények közt és hasonló módon a németeknél és nálunk is történt.

Megjegyzem még, hogy a műfordításnak voltaképen csak Németországban van igazi története, összefüggő fejlődése a legrégibb időktől a jelenkorig, — míg a magyar műfordítás története kerek számmal csak egy évszázadra terjed ugyan, de e rövid fejlődésében is feltünteti a műfordítás különböző módjait és irányait. Fordítottak ugyan az előbbi századokban is, Európa többi nemzetei is, de csak ritkán, szórványosan, — és csak a jelen században, sőt pontosab-

ban csak a mi korunkban, kezd a műfordítás az összes román, germán és szláv népeknél is szokássá, némileg divattá válni. Példáimat azért legnagyobbrészt a magyar és a német irodalomból veszem, főleg azon okból is, mivel a fordítások jellegét és értékét csak e két nyelv körében tudom pontosan megitélni.

Tehát a modern népek irodalmi fejlődésére szorítkozva, én a fordítás művészetének történetében három korszakot különböztetek meg.

Az első korszak a középkor, egészen a XVII. századig. *A középkorban nem fordítottak, hanem átdolgoztak.* A középkori költő — akár epikus akár lyrikus, mert csak ilyenekről lehet szó — vette tárgyát, a hol kapta: az eleven szóhagyományból, tudákos krónikákból vagy kész költői munkákból; de e tárgygyal azután egészen önállóan, — műveltsége, tehetsége, közvetlen czélja szerint, bánt el. Ha az idegen költeményt, melyet átdolgozott, néha nemcsak a cselekvény szerkezetében és az előadásban, hanem a tárgynak szorosb értelemben vett megalkotásában is hivebben, pontosabban követte: ennek oka vagy az eredetinek imponáló remeksége vagy saját költői erejének gyengesége volt. Vagy nem merte vagy nem tudta az eredetit megmásítani, átalakítani: sokkal remekebbnek tekintette forrását, semhogy bátorsága vagy képessége lett volna, annak szerkezetén vagy alakján nagyobb változtatásokat megkisérteni; — de e hűség soha sem származott azon tudatból, hogy neki kötelessége, az eredetit pontosan hazai nyelvére átültetnie, hogy neki az eredetinek tartalmát és alakját, jellemét és szinét megváltoztatnia nem szabad. A középkori iró a fordítónak még álláspontját sem foglalja el. Az idegen költői munka neki csak oly nyers anyag, mint akár a száraz krónika vagy a nép ajkán élő hagyományos monda. Ha jónak látja, szigorúan ragaszkodik hozzá, ha czélszerűbbnek hiszi, önkényesen változtat rajta. Nem a modern fordító szempontjából indúl ki, a ki egy idegen nemzet költőjét vagy költeményét saját

nemzetének hozzáférhetővé vagy élvezhetővé akarja tenni. A középkori iró mindig önálló költő, de természetesen saját korának felfogása szerint, melynek az irói tulajdonról és eredetiségről a mieinktől lényegesen eltérő nézetei voltak. A középkori költő ez álláspontjához még elég közel áll pl. Corneille viszonya spanyol, vagy Molièreé olasz eredetiekhez vagy, hogy egy hozzánk közelebb eső példát említsek, Balassa Bálinté (nehány költeményében) Marullus újlatin költőhöz.

A XVII. században a fordításnak ezen neme megszünik az uralkodó lenni. Az irók most már nem tekintik magukat önálló költőknek, ha egy idegen eredetit, habár szabadabban és nagyobb eltérésekkel is, anyanyelvökre átültetnek, hanem fordítóknak, és mint ilyenek egészen másképen állnak az eredetiekkel szemben. Már kiinduló pontjuk is lényegesen más. A középkori iró költeményt akart irni, és megirta azt egy idegen költői munka felhasználásával; — a XVII. században *mintákat* keresnek az irók a külföldi irodalmakban, mintákat, melyeknek átültetésével saját és nemzetök ízlését javitani, fejleszteni, bizonyos irányokba terelni törekszenek. Az emelkedő irodalmak, a már említett Livius Andronicus óta, rendszerint fordításokkal teszik meg a legelső, próbálgató lépéseket. Ezt saját irodalmunk történetéből is tudjuk, melyre pontban a XVIII. század végén sok tekintetben hasonló állást foglalt el a külföld remekeivel szemben, mint a német irodalom az előző század elején. A nyelv durva és fejletlen, az ízlés tájékozatlan és ingatag, a költők önálló ereje gyenge és gyakorlatlan. Mind a háromnak iskola kell, melyben finomúljon, megedződjék, megérjen. Ez az iskola a fordítás. Még Toldy Ferencz 1843-diki fejtegetéseinek is ez a felfogás képezi alapját.

Az alak kérdése mindig egyszersmind az ízlés kérdése, — a XVII. századnak ízlése pedig egész Európában, de főleg Németországban, határozottan franczia. Azért egészen naivúl, fel sem vetve az eredeti alak jogosúltságának vagy

szükségességének kérdését, már Opitz Márton alexandrinusokban fordítja le Sophokles *Antigoné*ját (1636) és Seneca *Trójai nők*et (1625), s példája nagy számú és buzgó követőkre talál, a következő század elejéig, még pedig a költészetnek minden ágában. Mert az alexandrinus — azaz németül: a hatlábú jambus, melyet a sormetszet két teljesen egyenlő félre oszt, — a kor universalis alakja, a lyra, eposz és dráma verse, melynek egyedúrságát az elvakult század nemcsak természetesnek, hanem még nagyszerű vívmánynak is tartja! A XVII. század fordítói tehát *valóságos fordítók*, csakhogy ők az eredetieket nemcsak *századuk nyelvére*, hanem naivúl és öntudatlanúl, ha szabad úgy mondanom, egyszersmind *századuk ízlésére* is lefordítják.

Csak egy esetben ragaszkodnak e régi fordítók is az eredeti versalakhoz: ha zenei szöveget fordítanak. Itt természetesen ellentétbe jutott volna szöveg és zene, ha az elsőnek alakján változtatnak, és igy egyházi dalokban és operaszövegekben pontosan megóvják az eredetiek versformáit. Az opera, mely a XVII. században nagy virágzásnak indúlt egész Európában, Olaszországból került északra és nyugatra, és Németországba is az olasz operák útján jutottak a legkülönbözőbb román versformák, melyeket azután a német irók önálló költeményekben is utánoztak és alkalmaztak.

A XVIII. század közepe óta jelentékeny változás áll be a műfordítás terén. Felvetik a fordítás feladatának, a fordító kötelességének kérdését. Herder feltüntette volt a különböző korok sajátos ízlését, az egyes költői alkotások egyedi jellegét, a műremekek nemzeti jelentőségét. Ez előzmények alapján a felelet nem lehetett kétséges. A fordítás *hűsége* — tartalomban, alakban, színben hűsége — törvénynyé lesz, mert a kor belátja, hogy az eredeti munka alaki megváltoztatásával megmásúl annak egyedi vagy nemzeti jellege. Voss Homéros-fordítása, Schlegel Ág. Vilmos Shakespeareje, a romantikus iskola tagjainak nagy számú fordításai román, germán és keleti nyelvekből *tényekkel*, minden ellenvetést

vagy kifogást eleve kizáró tényekkel czáfolják meg az ingadozók vagy félénkek azon nézetét, hogy az idegen alakokat nem lehet más nyelven utánozni vagy hogy az eredeti alaknak hű megóvása csak a tartalom vagy stilus szépségeinek feláldozásával lehetséges. A legidegenebb és legnehezebb alakokat is átvitték fordításokban és nemsokára eredetiekben is nemzeti irodalmukba, — mint ez nehány évtizeddel később, hasonló sokoldalúsággal és nem csekélyebb sikerrel, saját irodalmunkban is megtörtént.

És mégis, a fordítóknak e nagy és jeles sikerei után, épen legújabban merül fel az az elmélet, hogy az eredetiek átültetésében az alak megóvása nem szükséges, hogy az eredeti versforma megváltoztatása nemcsak *hibának* nem tekinthető, hanem hogy az egyenesen *erénynek, jelességnek* tudandó be, — főleg ókori remekművek fordításánál!

Mi az oka ezen áramlatnak, mely a németeknél indult meg és onnan hazánkba is eljutott? Mert azon nem kételkedhetni, hogy mi ezen kérdésben német befolyás alatt állunk.

Első sorban, hogy úgy mondjam, *külső oka* egy sajátszerű félreértés, melyet pedig máris kétségbevonhatatlan igazságnak tekintenek. Az ókor remekeit — ez az állítás — nem élvezi a modern közönség, nem élvezi pedig — és ez a félreértés — az antik vers- és strópha-alakok miatt. Ha tehát ez alakokat megváltoztatjuk, ha Homéros és Pindaros, Vergilius és Horatius műveit modern formákban adjuk a nagy közönség kezébe, akkor minden ember érteni és élvezni fogja e jeles költőket, kiknek nagyságát és értékét évezredek munkássága és haladása nem tudta megsemmisíteni, de még elhomályosítani sem.

Ez indokolás kettős félreértésen alapszik. Első az, hogy csak a XIX. századi nagy közönség nem élvezi az antik költőket. Hát előbbi századokban mikor élvezte? Soha! Fordításokban soha! A tanult osztály, mely a görög és latin nyelvet bírja, nem szorúl az antik költők fordítá-

saira; a közönségnek ezen részét nem is elégítette ki soha a fordítások nagyobb fele, mely többnyire jeles philologusoktól, de gyarló költőktől származik. Ez olvasók mégis, classikus műveltségöknél és az ó-világ életében való tájékozottságuknál fogva, képesek élvezni az ókor iróit a meglevő, modern fordításokban is, és nemcsak irodalomtörténeti vagy æsthetikai tanulmányok czéljából, hanem tisztán költői élvezet szempontjából is szivesen és szorgalmasan forgatják az antik remekeknek kényelmesebb olvasmányt szolgáltató fordításait; — a nem tanult olvasó közönség pedig (pl. a nők) műveltségének minőségénél fogva nem élvezheti az antik irodalomnak egy tetemes részét, mert ehhez az ókori világnak és életnek oly sokoldalú és beható ismerete szükséges, a milyet csak a latin középiskola, — hazánkban, fájdalom, még ez sem nyujt kellő mértékben. Nem az alak idegensége — mely a német és magyar olvasót legkevésbbé sem sérti *Hermann és Dorotheá*ban vagy *Cserhalom*ban, — hanem a tartalomnak tárgyban, világnézetben, felfogásban érthetetlensége okozza, hogy a mai nagy közönség nem olvassa az ókori irókat, kik neki nem igaz élvezetet nyujtanak, hanem fáradságos és részben legyőzhetetlen munkát okoznak. A mely műveknél az ily behatóbb otthonosság az ókor társadalmi és szellemi világában, kevésbbé nélkülözhetetlen vagy rövid felvilágosító jegyzetekkel pótolható, ott az eredetieknek eredeti alakja bizonyára még nem zavarta meg és nem idegenítette el a legnaivabb olvasót sem. El nem képzelhető, hogy egy magyar nő Csiky Gergely Sophoklesét azért kevesebb élvezettel olvasta volna vagy olvasná, mivel a fordító a dialogokban az eredeti trimetert és a kardalokban a hatalmas hymnikus versszakokat megtartotta; sőt, nézetem szerint, kétségtelen, hogy amott a kényelmes, mert megszokott ötlábú jambus, emitt valamely fülbemászó rimelés nem emelte volna e megrázó és megható tragédiák magasztos hatását és bizonyosan gyökeresen megingatta, megmásította volna hellén jellegöket. Németországon a

Voss hexameteres Homérosa minden polgári család könyvtárának nélkülözhetetlen kiegészítő része, pedig a német hexameter sokszor csak árnyéka, néha bizony valóságos travestiája a görög heroikus versnek; és Donnernek vagy Minckwitznek Aeschylus-, Sophokles-, Euripides- és Plautus-fordításai szintén igen nagy népszerűségre jutottak, — az eredeti versalak hű megóvásának daczára is. A hol a fordító nemcsak tudós, hanem egyszersmind költő is — és idővel talán csak belátják, a kik e téren kisérleteket koczkáztatnak, hogy csak az ilyen fordító jogosúlt, — ott fordításának hatását és elterjedését az alak idegen volta egyáltalában nem hátráltatja, — de főfeltétel, hogy az olvasó az eredetiek tartalmának megértésére kellően előkészítve legyen vagy hogy a fordítás maga a megérthetés és élvezet akadályait ügyesen eltávolítsa. A mai nagy közönséget különben ízlésének sajátszerűsége is elválasztja az ókor magasztos remekeitől: a ki Ponson du Terrail vad csinálmányaiban gyönyörködik, az bajosan élvezheti Homéros és Sophokles classikus szépségeit.

A másik félreértés, melyet a fentebbi indokolás tartalmaz, abban rejlik, hogy a modernizáló fordítások védői felteszik, hogy a mai olvasó egy antik remekmű rimes és általában modern alakú fordításában *valóban az antik remeket* nyeri. És ez az a pont, mely különös figyelmet érdemel, mert e pontból veszedelmes æsthetikai barbárság fenyegeti korunkat, melynek szépészeti műveltsége, melynek ízlése és stílérzéke úgyis nagyon gyarló vagy legalább is felette zavaros és fejletlen. A jó példa már is követőkre talál. Legújabban egy különben tehetséges német költő, Schröter Adalbert, stanczákba fordította le a Nibelung-éneket, nehány évtized előtt pedig Gervinus hexameterekbe kezdte átültetni a középkori Gudrun-eposzt. Ki tudja, ma holnap Dantét nibelungversekbe fordítják és az Odysseát terzinákba, a spanyol románczokat hexameterekbe és az Edda dalait stanczákba! És ugyanezen sorba tartoznak az antik remekek mo-

dernizáló rímes fordításai, melyek az eredetieket kivetkőztetik sajátos jellemökből, megmásítják ókori színöket és egészen hamis, a tartalommal ellentétes alakot és hangot ruháznak reájok, — az anyagbeli eltéréseket, melyekre a megváltoztatott alak a fordítókat minden esetben kényszeríti, az eredeti szövegnek majd összevonását és megcsonkítását majd bőbeszédű kiszélesítését és idegen anyaggal kiegészítését, — ez anyagbeli eltéréseket, melyek az eredeti alak megváltoztatásánál teljességgel kikerülhetetlenek, egyelőre nem is érintve.

Messze vezetne a költői tartalom és alak viszonyának behatóbb tárgyalása, — de e Társaságban nincs is szükség e kérdésnek bővebb fejtegetésére, mert a Kisfaludy-Társaság tagjai sokkal többet foglalkoznak æsthetikával, semhogy épen ezen tudomány elemeinek bővebb tárgyalására szorulnának. Annyit azonban mégis hangsúlyozandónak tartok, hogy a költészetnek remekeiben, sőt még kevésbbé jelentős alkotásaiban is, anyag és alak nemcsak elválaszthatatlan egészszé forrnak össze, hanem hogy *az alak egyszersmind a stil egyik főoszlopa*. Ezt igen jól érzik és tudják a modern önálló költők is. A ki ma romantikus eposzt akar irni, mely a középkor lovag- és tündérvilágába vezeti olvasóit, a stanczát vagy a stanczával rokon versszakot választja műve alakjául, — a ki balladai tárgyat lyrai elbeszélésben és drámai stilben szándékozik feldolgozni, bizonyára nem hexameterben teszi ezt. De nemcsak ily kirívó példákban tünik fel az alaknak ezen stil-határozó jelentősége, — minden jó modern költőnek minden dala és balladája, minden epigrammja és sonettje is bizonyít mellette. De ha az eredetieket kivetkőztetjük eredeti alakjukból, nemcsak munkáikon követünk el barbárságot, hanem barbároknak tekintjük a költőket magukat is, mert felteszszük róluk, hogy remekeik megalkotásánál lényegtelen külsőségnek tekintették az alakot, melyet aztán bármely más ily külsőséggel pótolnunk szabad.

Nem úgy, felelnek a modernizáló fordítók; mi abba az alakba akarjuk öltöztetni az antik költőt, melyet ma maga is használna, ha ma irná meg művét.[5] Ez ellenvetésre, mely nagy népszerűségnek örvend, kettős megjegyzésem van.

Először is egyáltalában nem tudunk arról, hogy valamely antik költő mily műveket irna, mily alakot használna, ha a XIX. század második felében élne. Vörösmarty és Berzsenyi modern költők voltak és mégis hexameterekben és antik ódastrophákban is irtak, — Platen és Hamerling és Geibel még modernebb, műveltség és ízlés tekintetében is modernebb költők és azért mégis ókori ódai és hymnikus formákba öltöztették magasztos szárnyalású eszméiket. Mi alapon tételezzük föl, hogy Horatius és Pindaros másképen tettek volna, ha a jelen században élnek és irnak? Mért gondoljuk, hogy Ovidius vagy Propertius modern alakokban irnák elegiáikat, ha az újabb korban éltek volna, midőn látjuk, hogy Goethe és Schiller és számosan mások a distichonos alakba öltöztették reflektáló és elegikus költeményeiket?

Igaz, az antik formákat jelenleg, főleg hazánkban, egyáltalában nem igen kedvelik és a költők (kivéve az epigramma körét) nem használják többé; de ebből nem következik semmi, sem ezen ókori versalakokra, sem a görög és római irók fordítóira nézve, mert az antik alakok mellőzése ma egyedül a divatnak kinövése, mely azonban, mellesleg mondva, egyszersmind mély benső összefüggésben van lyránk fogyatékos tartalmasságával. E meggyőződésem bővebb indokolása helyett lefordítom Platen Agost grófnak egy megfontolásra méltó epigrammját, melynek címe

A versfaragóhoz.

Tartalom, az nem igen szükséges a rímfaragáshoz,
Szép formához kell szellemi foglalat is.
Vésd csak sapphikus ódává a te rímpetyegésid,
S nyomban meglátjuk, hogy csak üres fecsegés.

Másik megyjegyzésem a fentebbi ellenvetésre az, hogy a műfordítónak nem az a feladata, hogy az antik költőt oly alakban mutassa be, mint a milyet az netán fölvett volna, ha maga köztünk élne, hanem olyannak, egészen olyannak tüntesse föl, *a milyen az valósággal volt.* Homéros, ha ma élne, talán Arany János volna, Catullus talán Petőfi Sándor, — de valósággal Homéros nem Arany János, hanem Homéros, és Catullus nem Petőfi Sándor, hanem Catullus. Homéros műfordítója az eredeti görög költőt oly művészettel tartozik a mi nyelvünkön megszólaltatnia, mint a milyennel az eredeti szól azon, sajnos, napról napra ijesztőbben megfogyó közönségre, mely görögül olvas, — nem pedig átalakítani a nagy hellén epikust egy phantastikus rémmé, mely tartalmával és eszmei világával a görög ókorban gyökerezik, rhythmusával és rimeivel pedig az alföldi pásztorok kortársa.

A költői tartalom többé-kevésbbé nyers anyag; költői és művészeti értékét csak a neki megfelelő alakban nyeri. Ha ettől az alakjától megfosztjuk, nagyrészt nyers anyagunk marad, mely — pl. valamely antik remeknél — új, modern alakba átöltöztetve, oly alakban mely a tartalommal a legtöbb esetben homlokegyenest ellenkezik — egészen más, az eredetitől lényegesen elütő jelleget nyer. Mily silányak és üresek a római nagy lyrikusok remek elégiái a német rimelő fordításokban! Akadhat olvasó, ki ezen alakban könnyebben tudja őket olvasni; de hogy olyan is akadjon, a ki ez átalakításokban *nagy költőknek* is felismerje és méltányolja őket, az valóban alig képzelhető. Igaz, ez átdolgozások gyengesége a fordítók fogyatékos költői erejének rovására is eshetik, — de még a jeles költőktől származó ily modernizáló átdolgozásokban is lényegesen más jelleggel, más szinben lépnek az antik költők elénk; — nem azon költők többé, milyeneknek őket az eredetiből ismerjük és jó alakhű fordításokban felismerjük.

A fordításnak általában lehet különböző czélja és

ennek következtében különböző módja is. Itt csak a *műfordításról* szólok, ennek pedig feladata, hogy *az eredetinek nemcsak tartalomban, hanem alakban és stilben, jellemben és hangban is teljesen hű mása legyen.* Ha ezen követelésnek nem felel meg, lehet más czélra és más szempontból igen szép és igen élvezetes munka, de a műfordítás nevére nem tarthat igényt. A költői művet anyaga *és* alakja teszi, ez utóbbi befolyásolja stiljét és jellemét is. Az ókori eposz pl. nem ismeri a strófhai tagoltságot és ez a legnagyobb hatással volt stiljére: a szakadatlanúl tovahaladó elbeszélés, melyben csak a cselekvénynek fontosabb részletei okoznak némi csekélyebb megállapodásokat, teljesen elveszíti e jellemző vonását, mihelyt modern versszakos formába öltöztetjük, — a rimről nem is szólva, melynek stilbeli jelentőségét nagyon kicsibe veszik, a kik ókori remekek fordítására alkalmazzák.

Ugyanez áll az antik elegikusokról, kiknek műveiben a modern philologia oly szerkezeti művészetet mutatott föl, mely semmiféle rimes fordításban meg nem menthető. Tartalom és alak itt annyira elválaszthatatlan egészszé forrnak össze, hogy pl. Goethe, midőn római víg életének könnyelmű képeit költeményekben megörökíteni akarta, a rokon tartalomnak teljesen megfelelő distichoni alakba öltöztette. Elégiái most antik szellemű kedély- és élet-képek, modern alakban a *Neuer Tannhäuser* ízetlen egyértelműségeinek előfutárjaivá lettek volna.

De nem folytatom a példákat, melyeknek száma roppant nagy, de melyeknek nem száma a lényeges.

A műfordítás tehát kötve van az eredetinek alakjához is, melynek megváltoztatása nem pártolható. Ezen általános elvnek alaposság és helyessége, nézetem szerint, kétségbe nem vonható. De azért nem lehetetlen, hogy egyes meghatározott esetekben, kényszerítő körülmények közt, lényeges indokok alapján, az eredeti alak megváltoztatása jogosúlt ne legyen.

És itt két szempont jön tekintetbe: a rhythmus kérdése és az egyes költői fajok természete.

A vers rhythmusa a nyelv szellemétől van feltételezve, — a hol a nyelv szelleme ellentétben áll a rhythmus követelményeivel, ott az illető rhythmus nem lehetséges, tehát az ezen rhythmuson alapuló vers sem alkalmazható. A franczia és angol nyelv pl. nem alkalmasak — legalább ezt tanítják e nemzetek verselői és verstanírói — az ókori alakokra. Tehát franczia és angol nyelven az ókori remekek igaz műfordításai lehetetlenek, s a fordítóknak meg kell elégedniök avval, hogy a görög és római eredetieket modern alakban úgy ültessék át, hogy azoknak eredeti jellemét *lehetőleg* megóvják. Hogy ez sikerült-e nekik eddigelé, sikerülhet-e egyáltalában, — ezt az idegen, ha még olyan jól bírja is azokat a nyelveket, nem képes pontosan megítélni; — ők maguk tagadólag felelnek e kérdésre.

A német irodalomban az antik alakok szereplése hosszas és izgatott vitákra szolgáltatott okot. Még ma is újra meg újra ismétlődnek oly nyilatkozatok, melyek a német hexametereket és óda-formákat teljesen értékteleneknek, a német nyelv szellemével össze nem egyeztethetőknek és ennek alapján mellőzendőknek ítélik. A költői gyakorlat nem sokat vesződött ez elméleti fejtegetésekkel és határozatokkal. Goethe egészen élete végéig nem tudott tisztába jönni a német hexameter törvényeivel, — de azért *Hermann és Dorotheát*, *Reineke*-eposzát és *elégiáit* mégis hexameterekben, illetőleg distichonokban írta, és ezen munkák tudvalevőleg a nagy német költőnek legnépszerűbb munkái közé tartoznak. Az újabb időben sem irtóztak a német költők az antik alakoktól. Platen, Geibel és Hamerling még a jelenkorban is mintaszerű ódákat és elégiákat, ez utóbbi egyik legszebb epikus költeményét (*Der König von Sion, 1868.*) is antik formákban írták. Ez alakok máris oly népszerűek Németországon, hogy az elmélet maga is engedékenyebb lett és beéri annak a hangsúlyozásával, hogy ez alakok a

németben sokkal kevésbbé szépek és hatásosak, mint a görögben vagy a latinban, — a mi kétségtelenül igaz, — de nem ellenzi többé oly ridegen alkalmazásukat. Helyesen nem is ellenezheti, mert az antik alakoknak bármily gyenge, árnyékos másai legyenek is a hexameteres és ódai strophák a németben, az kétséget nem szenved, hogy ezen teljesen le nem küzdhető gyarlóságukban is sokkal közelebb állnak az eredeti antik formákhoz, mint bármely modern, rímes alak. Ókori munkák fordításánál tehát okvetetlenül alkalmazandók, — és alkalmazásuk e téren, mint már említettem, legkevésbbé sem akadályoz a azt, hogy a hellén és római költészet remekei, a mennyiben tartalmuknál fogva a nagy közönség számára hozzáférhetők, a legnagyobb népszerűségre ne jussanak.

Saját irodalmunkban *ez a* kérdés nem kérdés. A magyar nyelv oly művészettel képes az ókori formákat kifejezésre juttatni, hogy itt eltérő nézetekre még alap sincsen. A kik pedig azt állítják, hogy szép magyar hexametereket írni, nehéz feladat, azokkal nem akarok vitázni; a kinek nehéz, ne írjon; — de a napi irodalom költői termékeit tekintve, bátor vagyok megjegyezni, hogy nem veszem észre, mintha szép magyar alexandrinusokat nem volna nehéz irni.

Az antik formák alkalmazását illetőleg a helyes elv, nézetem szerint, így volna formulázandó: a hol az antik alakok rhythmusa valamely modern nyelven érezhető és felismerhető, ott amaz alakok utánzása, illetőleg alkalmazása nemcsak lehetséges, hanem indokolt is, a műfordítás terén pedig elengedhetetlen. A daktylikus versekben és az egyszerű ódaszakokban az antik rhythmus a németben is felismerhető és élvezetes, — ennek alkalmazása tehát ezen formákban nem lehet kérdéses. Egy kissé másképen áll a dolog — és itt a magyar nyelv is szóba jöhet, mely pedig az antik alakokat tekintve mindenképen felette áll a németnek, sőt túlzás nélkül mondhatni, méltó versenytársa a latinnak, — egy kissé másképen áll a dolog a tragédiák kardalainál és

Pindaros hymnikus versszakainál. Ezeknek pontos német átültetésében a versek rhythmusa sehogy sem ismerhető fel és még a rhythmikus schema segítségével is alig élvezhető teljesen. Hogy ez, részben legalább, ez alakoknak még magyar utánzásairól is áll, annak oka nem a magyar nyelv természetében, hanem ezen alakoknak maguknak sajátosságában rejlik. E hymnikus alakoknak jellegét, törvényét és szépségeit ugyanis az eredetiekben sem vagyunk képesek teljesen felismerni, mert nem ismerjük a zenét, mely ez alakokat szabályozta és rendszerök törvényét megszabta. Tehát voltaképen nem a német vagy épen a magyar nyelv rhythmikus tehetetlensége az oka, ha ezen versszakok a teljesen szabad, önkényesen tagolt rhythmus hatását teszik a modern olvasóra; ennek oka ez alakoknak maguknak még jó részben rhythmikus rejtélyessége, melyet eddigelé csak igen kis részben sikerült felderíteni. Ezen alakoknak formai szempontból szabadabb átültetése — de itt sem rímes versekben, melyek stilus és jellem szempontjából semmikép sem illenek az antik tartalomhoz — indokolható, illetőleg menthető rhythmusuk érthetetlenségével, főleg a laikus olvasóra való tekintettel; — de Csiky Gergely magyar Sophoklese pl. megmutatta, hogy a legművészibb alakú kardalok is mily gyönyörűek magyar nyelven is, ha az olvasó nem ismeri vagy nem találja is el rhythmikus schémájukat.

Másképen áll a dolog a modern irodalmak oly termékeinek átültetésénél, melyek speciális nemzeti rhythmusban vannak írva. Ezeknek egy idegen nyelven pontos visszaadása vagy csak utánzása is sokszor a legnagyobb nehézségekkel jár, néha épen egészen lehetetlen. Ha az ily költeményeket mégis le akarjuk fordítani, meg kell elégednünk azzal, hogy az eredetinek versét lehetőleg megközelítsük, vagy eshetőleg kisérletet is tehetünk arra, hogy az eredeti alakot, pl. a magyar népdal nemzeti rhythmusát a német fordításban oly német nemzeti alakkal helyettesítsük, mely az eredetihez rhythmikus és festői jellem tekintetében legközelebb áll.

Legtöbb kinjuk volt eddigelé magyar népdalok vagy magyar nemzeti rhythmusban írt költemények német fordítóinak az eredetiek verses alakjával. Kisérleteik, igen csekély kivételekkel, nem voltak sikeresek, — de persze nemcsak a nemzeti rhythmus miatt, melylyel nem tudtak mit tenni, hanem saját költői tehetetlenségök, valamint sokszor nyelvismeretök és ízlésök hiányosságánál fogva is. A veszedelmes itt is az, hogy az alak megváltoztatásával könnyen elvész az eredetinek jelleme és színe, és így, az átültetőre nézve, a fordítás igazi jogosúltsága. Ha egy magyar népdalt egy német népdal alakjába öntök, — bizony, igen sok esetben német népdal lesz az eredetiből, és a külföldi olvasó fel nem fedezheti, miben van e dalnak magyar volta, melylyel pedig a fordítás útján első sorban megismertetni akarjuk és melyet az idegen is, még a költői érték előtt is, keres benne.

E futólagos megjegyzések után nem riadok vissza annak kimondásától, hogy van minden irodalomnak egy bizonyos költői birtoka, — és, sajnos, ez rendszerint birtokának legértékesebb részéből való, — melyet más nyelvre művészileg lefordítani nem lehet. E költői alkotásokra vonatkozólag a műfordítás lehetetlen, — a szabadabb átdolgozás pedig az eredetieknek oly értékes jelességeit veszélyezteti vagy áldozza fel, hogy itt csak igen hivatott költői tehetségektől és a forma kiváló mestereitől várható aránylagos siker.

A második szempont, melyet az eredeti alaknak a műfordítás körén belül való módosításánál szem előtt kell tartanunk, mint már említettem, az egyes költői fajok sajátsága, hogy úgy mondjam természete. Kétségtelen ugyanis, hogy az alaknak, magának a versalaknak jelentősége nem ugyanaz a lyrában, az eposzban és a drámában. Első pillantásra is észrevehetni, hogy az alak jelentőségének is vannak fokai, a szerint, a mint a költő egyénisége, a kor ízlése, a nemzet szelleme kisebb vagy nagyobb mértékben kifejezést nyernek a költészet egyes fajaiban. E kisebb vagy nagyobb

fontossággal arányban fog azután a verses alak kisebb vagy nagyobb veszteséggel módosúlást szenvedni a műfordításban.

Aránylag legcsekélyebb jelentőségű a szorosb értelemben vett verses alak a *drámában*, mert a drámának igazi alakja nem ez vagy az a vers, hanem a dialogus, a szereplők párbeszéde. Shakspere drámai remekei azért sokkal kevesebbet veszítenek művészi, azaz a tartalom magaslatán álló prózai fordításban, mint bármely epikus vagy lyrai munka. A drámánál a színpad igényei is tekintetbe jönnek. A modern színészek, nálunk is, a külföld legtöbb országaiban is, egy évszázad óta megszokták az ötlábú jambust, és minden színház áldhatja a gondviselést, ha nemcsak első rangú művészei helyesen el tudják mondani ezt a kényelmes, a mindennapi kötetlen beszédhez oly közel álló verset. Már a rimes versek vagy a spanyol négylábú trochæus sokszor nagy bajt okoznak a színészeknek, néha nagyobbat, mint a mennyit az eredeti versalak, főleg csekélyebb jelentőségű színművekben, megér. Innen van, hogy a németeknél is, és úgy látszik ezeknek mintájára, nálunk is szokássá vált, a világ összes színműveit, a mennyiben verses alakban vannak irva, ötlábú jambusokba fordítani le. Hogy ily módon a nemzeti és költői sajátságoknak és részben szépségeknek egy tetemes része elvész, hogy ez az eljárás bizonyos nivellirozást, egyformásítást eszközöl, mely a legkülönbözőbb termékeket stilus és hang tekintetében egymáshoz igen hasonlókká teszi, — az kétséget sem szenved, és a műfordítás szempontjából nem is pártolandó vagy helyeslendő e gyakorlat, melyet első sorban a színészek szokására vagy kényelmére való tekintet honosított meg.

Drámai vers voltaképen mindössze négy van: a trimeter (vagy senarius, a hatlábú jambus, melyet a versmetszet ketté vág) a görög és latin drámákban, az alexandrinus (a hatlábú jambus, melyet a sormetszet két egyenlő félre oszt) a franczia knál, a négylábú trochæus a spanyoloknál

(és Calderonnak némely modern utánzóinál) s a rímnélküli (csak kivételesen, hatásos helyeken rímmel végződő) ötlábú jambus a többi nemzeteknél. — A trimeter semmi nehézséggel nem jár, és művészi kimértségében oly gyönyörű vers, hogy feláldozása, illetőleg az elcsépelt ötlábú jambussal helyettesítése, semmiképen sem indokolható. Csiky Gergely kitünő *Antigone*-fordítása a színpadon is kiállotta a tűzpróbát, bár egy pár színészünk úgy szavalta, mintha nyelve mankón járt volna. De ez a gyakorlottság hiányának tudandó be; ha színészeink többször mondhatnának el trimetereket, bizonyára teljesen elsajátitanák e magasztos versnek sajátos rhythmusát is.

Semmi nehézséggel nem jár a négylábú trochæus sem, melyet egy-két spanyol drámában és nehány magyar eredetiben ismételve volt alkalmunk a színpadról is hallani. E vers megváltoztatása a spanyol eredetiek fordításában semmiképen sem volna menthető, mert e vers a legnagyobb mértékben befolyásolja a spanyol dráma stiljét és színét, a miről mindenki Győry Vilmos kitünő *Calderon*-fordításaiból meggyőződhetik. Győry híven ragaszkodott az eredetiek versmértékéhez, csak egy sajátságát mellőzte a spanyol verselésnek: az egész jeleneteken, néha egész felvonásokon keresztülhúzódó asszonánczot, melyet a német fordítók rendszerint megtartottak, de mely sem a magyar, sem (még kevésbbé) a német nyelvben nem hat zenei elemképen, mert fülünk azt észre sem veszi. Kisebb költeményekben, főleg a spanyol néprománczban, a hol ez az asszonáncz az igazi rím helyét foglalja el, értékesebb és hatásosabb a páros versek utolsó hangzójának vagy hangzóinak ez azonossága, és a német fordítók spanyol románczok átültetésében vagy önálló, de e románczköltészet stiljében irt költeményeikben rendesen meg is óvják az eredeti asszonánczot; — Győry tudtommal csak a *Ganzul-románczkör* II. darabjában vitte keresztül az asszonánczot, egyéb spanyol fordításaiban lemondott az alaknak e különben jellemző vonásáról, mivel

megóvása nagy nehézségekkel jár, zenei hatása csekély, egyhangúsága pedig épen nem művészi értékű.

Valóságos probléma a drámai versek közől csak a rímpáros franczia alexandrinus, mely a XVII. és részben meg a XVIII. században is, mint említettem, az európai irodalmak uralkodó verse volt. E versnek mellőzése (Franczia országon kívül), főleg a színpad szempontjából, általános szabálylyá lett, és a szinpad szempontjából az alexandrinus helyettesítése az ötlábú jambus által talán indokolható is. De más oldalról az eredetieknek és a legsikerültebb blank-verses fordításoknak felületes összehasonlítása is mutatja, hogy e versnek divatos feláldozásával az eredetieknek nem egy szépsége vész kárba. A nagy franczia költők valódi művészettel alkotják meg, alkalmazzák, tördelik és kapcsolják össze az alexandrinus verseket: a vers két tagja megfelel egymásnak, antithesiseket alkot vagy a gondolatok párhuzamosságát tünteti föl; a rím pedig nem üres csengés, hanem igen sok esetben a szereplők érzéseinek külsőleg is visszhangzó képe. Főleg szép e vers igen sokszor Molièrenél, kinek humorja, élczei, tréfái, szatirikus czélzásai számos esetben épen ezen versnek sajátos alakján alapúlnak. Részemről azért nem habozom kijelenteni, hogy a franczia alexandrinusnak rímnélküli ötlábú jambussal helyettesítését csakis a színpad szempontjából és még ezen szempontból is csak egy bizonyos felkapott előítélet és a színészek kényelmes megszokása értelmében tartom ajánlatosnak; — a műfordítás lényegének és feladatának mélyebbre ható felfogása alapján, nézetem szerint, kívánatos, hogy főleg Molière vígjátékaiból, de a franczia classikus dráma egyéb remekeiből is, készüljön idővel oly fordítás is, mely vagy teljesen ragaszkodik az eredeti alexandrinushoz vagy legalább a régi franczia vígjátékra nézve oly jellemző rímet megóvja, — a mit egyes újabb műfordítóink nehány esetben jeles sikerrel meg is kisértettek már.

Az epikus költészet eredeti vers- és strópha-alakjainak

megváltoztatása egyáltalában nem helyeselhető. Itt az alak — az epikus költészet történeti fejlődésénél fogva, — egyrészt nemzeti jellegű és mint ilyen oly lényeges jellemző vonásuk az illető költeményeknek, hogy mellőzése alaposan megmásítja az eredetiek nemzeti characterét és korabeli színét; — másrészt pedig az eposz egyes fajainak speciális formája és mint ilyen a megfelelő epikus faj stiljének egyik főoszlopa. A kik pl. Homérost magyar alexandrinusokba gondolják úgy lefordíthatónak, hogy a magyar másolat ezen modernizált alakban csak oly közel, vagy mint némelyek gondolják, még közelebb álljon az eredetihez, mint a hexameteres fordítás, — azok nem gondolják meg, hogy mi lenne *Zalán futásából*, ha rímes alexandrinusokba vagy *Buda halálából*, ha hexameterekbe írnók át. A kontár kezében értéktelen tok a forma, melybe műízlés és művészi érzék nélkül rakja a feldolgozandó alakot. De a nagy költők kezében tartalom és alak annyira feltételezik egymást és oly elválaszthatatlan műegészszé forrnak össze, hogy az anyag csak ebben a meghatározott formában nyerhette azt a művészi jelleget, melyet neki a költő adni törekedett. Dante terzinái, Ariosto stanczái, a Nibelung-ének versszakai semmiféle más alakkal nem helyettesíthetők a nélkül, hogy a *Divina Commedia*, az *Orlando furioso*, a *Nibelungenlied* eredeti jellemökből és stiljökből ki ne forgattassanak és többékevésbbé idegen ízt és szint ne nyerjenek.

És a mi az eposzban a nemzeti szellem és az egyes epikus faj természete, — ugyanaz, csakhogy még fokozottabb mértékben — a lyrai költészetben a költő egyénisége. Írjuk át Petőfi vagy Heine valamely dalát más alakba, — és meglehet, hogy szép költemény jön létre, de nem marad meg annak a szép költeménynek, a minek geniális szerzője megalkotta. Hartmann Mór és Szarvady Frigyes pl. igen szép, de az eredetiek formáitól eltérő versalakban fordították le Petőfi nehány dalát németre.[7]) A fordított költemények igen szépek, de nem Petőfi költeményei többé, és az olvasó, ki az

eredetieket nem ismeri, egészen hamis képet nyer e fordításokból a legnagyobb magyar dalköltőről. Mert — nem tekintve az alaknak magának megmásítását, — és ezt még különösen hangsúlyozandónak tartom, bár fent már érintettem, — az alak megváltoztatása sohasem lehetséges a tartalomnak kisebb vagy nagyobb mértékben való megmásítása nélkül: majd be kell toldani jelzőket, mellékes vonásokat, itt-ott egész mondatokat és verseket, melyekről az eredeti nem tud; majd meg kell csonkítani az átültetendő költeményt, melynek tartalma nem fér egészen az eltérő alakba.[8]) És végre is kérdjük: cui bono? Mi czélra? Kinek vagy minek kedvéért kelljen az eredeti versalakot megváltoztatni? Láttuk, hogy az eredeti versformák módosítását indokoló nézetek alaptalanok, nagyrészt félreértésekben gyökerezők, csak az æsthetika körén kívül eső szempontokból legalább látszólag ajánlatosak, æsthetikai szempontokból egyáltalában nem helyeselhetők, — miért tehát a közönség ízlését zavarba hozni, a nagy írók költői egyéniségeit megmásítani, a korok és nemzetek szellemeit összekeverni, az æsthetikai műveltség egy fontos elemét demoralizálni, — minden kigondolható igazi haszon nélkül? Általános a panasz a kor materialismusáról a művészet terén is, — csoda-e, hogy a közönség csak az anyag iránt érdeklődik a művészetekben is, midőn az alakot mellékesnek, megváltoztathatónak, tehát lényegtelennek tüntetjük fel előtte?

Semmi kifogásunk az idegen remekek át- és feldolgozása ellen. Átdolgozhatja bárki a világirodalomnak értékes alkotásait kisebb vagy nagyobb önállósággal, — átírhatja a Nibelung-éneket stanczákba, mint Schröter Adalbert tette, feldolgozhatja az eposz anyagát egészen uj, felfogás, szerkezet és alak tekintetében teljesen önálló hőskölteménynyé, mint azt Jordan Vilmos oly kitünő sikerrel végezte. Az ily önállóbb átdolgozások vagy -- antik remekeknél — modernizáló átültetések igen érdekesek és értékesek, sőt bizonyos tekintetben élvezetesek és hasznosak is lehetnek. De a ki

műfordítást kíván adni, mely hivatva legyen az eredetit a megfelelő idegen nyelvben nem járatos olvasónak egész teljes valójában bemutatni — pedig ez a *műfordítónak* czélja és kötelessége, — az adja az eredeti művet teljes eredetiségében: tartalmával és alakjával, szellemével és stiljével.

[1]) Hazánkban Bacsányi János volt az első, ki *A fordításról* önálló tanulmányban értekezett. Ily czimű czikke (*Magyar Musa* 1787, és «szükséges változtatásokkal» *Magyar Muzeum* I. 1788), mely nagyrészt Gatterer János Kristóf göttingai tanárnak megjegyzésein alapúl, nem foglalkozik behatóbban az alaki hűség kérdésével, de annyira hangsúlyozza és oly szigorúan követeli a fordítás hűségét, hogy ebben a követelésben az alak hűsége is benfoglaltatik. «A fordításnak — ez Bacsányi nézeteinek alapja és magva — az eredeti irás hív és igaz mássának kell lenni. . . Hogy a fordítás hív és tökélletes légyen, szükséges, hogy először ugyanazon dolgokat, melyek az eredet-irásban vagynak, sem többet, sem kevesebbet, és egyszersmind másodszor ugyanazon renddel magában foglalja.» (Megjegyzem, hogy Toldy F. kiadása nem adja az értekezésnek azon alakját, melyben az a *Magyar Muzeum*ban olvasható.)

Hogy Bacsányi követelését a fordítás hűségéről a versalakra is értették, mutatja Kreskay Imre levele a *Magyar Muzeum* II. kötetében (85—95. l.), melyben a levelező a fordításról közzétett regulákat jóknak és dicséreteseknek, sőt tökélleteseknek mondja; «de — úgy folytatja — szorosabbacskák ott, hol a verseknek magyarázatját illetik, minthogy a magyar verseknek az együtt-hangzásban (a rímet érti) találandó örökös tulajdonságát fentartván, elég ha a fordító az irónak valóságos értelmét és indulatját, tüzét érthetőképen kifesti: annyival is inkább, ha versekből versekre tétetik a fordítás.» Főleg ellenzi Kreskay az antik hexameteres műveknek magyarban is hexameterben való fordítását, bár elismeri, hogy «a magyar nyelv a verselésnek ezen új mértékre vett módjában, kivált a hatos versben, a deáknak méltóságához minden európai élő nyelvek közűl legközelebb járúl,» — de még sem helyesli, mert a magyar nyelv, szerinte, rímelő nyelv, mely meg nem türi az antik mértéket. «Én nem fogom irígyleni nemzetemnek — teszi hozzá, — ha a versszerzésnek ez új és más nemzetek

előtt ismeretlen (?) módjában tökéletességre jutand; de mindaddig ugyancsak őseim nyomdokin maradok, s e módot métely helyett balzsamnak nevezem, amazt pedig úgy nézem, mintha egy szittyai lakost látnék párisi ránczokban negédeskedni.» Főleg «nemzetünk gyengébb neme», mely nem dicsekedhetik a prosodiának értelmével, «el sem hitetik magokkal, hogy verseket olvasnak, ha azoknak együtt-hangzása füleiket nem gyönyörködteti.» Persze Kreskayék elmélete szerint egyáltalában nem indokoltak a rím nélküli versek, — mert a verset, illetőleg a költeményt a rím teszi!

Az eredetinek nemcsak alakjával, hanem még anyagával szemben is vitatta a fordítónak szabadságát Péczeli József, mig Földi János *A magyar versekről* czimű, irodalomtörténeti szempontból nemcsak érdekes, hanem felette értékes értekezésében (*Magyar Musa*, 1787) teljesen, de sokkal világosabban és határozottabban Bacsányi álláspontját foglalja el. Ugyanily véleménynyel van Bajza József (IV, 150—154. l.) is, midőn Goethe «harmadik korszakát» maga is a legfőbbnek ismeri el és a fordítóknak legmagasabb czélúl tűzi ki, — míg Kazinczy Ferencz elvben az alakhűség követelőivel tart, sőt némelykor az alakhűség követelményét még a stilre is kiterjeszti, a mi által a magyar nyelv szellemén tűrhetetlen erőszakot követ el, de a gyakorlatban ez elvet nem egyszer (pl. Ossian- és Pyrker-fordításaiban) feladja.

Toldy fellépése előtt — és ez nem épen érdektelen tünemény — az elméleti fejtegetésekben csekély kivétellel mindenütt, és épen a legtekintélyesebb férfiak részéről, a fordítás korlátlan hűségének követelésével találkozunk; a fordítók magok azonban rendszerint az eredetieknek nemcsak alakjával, hanem sokszor még anyagával is igen szabadon és önkényesen bánnak el. Toldy szózata azért inkább az elméletek, mint a létrejött fordítások ellen irányúl.

[2]) *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai.* VI. kötet, Pest, 1846, 49—66. l. Utána: *Néhány szavazat a műfordítás elvkérdése körül* czímmel nyolcz nyilatkozat, melyeknek szerzői Fabriczy Sámuel, Gondol Dániel, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Lugossy József, Szontágh Gusztáv és (539. lap) Sárváry Pál. Ez utóbbi a következő sajátszerű mondattal végzi véleményét: «Az Ön nagybecsű értekezését a Műfordításról Ferencz fiammal együtt szives hálával fogadtuk. *Osztozunk az egész előadott eszmén*, azzal a

különbséggel, hogy *mi az alakhű fordításra az eredetinek versmértékét (metrum) is szorosan kívánnánk megtartatni*, mert szép nyelvünk hajlékonyságától (flexilitas) az is kitelik, ha szinte a munka nem könnyű is.» Sárváry tehát osztozik Toldy «egész eszméjén,» de épen az ellenkezőt kívánja. A többiek, itt-ott némi megszorítással, határozottan pártolják Toldy felfogását.

[3]) Toldy osztályozása Goethe megjegyzésein alapszik, ki a *West-östlicher Divan*hoz csatolt jegyzetekben a fordítás különböző módjairól is elmondja véleményét (Hempelféle kiadás IV. 359—362. l.). Goethének ezen megjegyzéseit lefordította Bajza József, IV. 150—153. l.

[4]) Szász Károly értekezése hozzáférhetetlen lévén, meg kellett elégednem azon kivonattal, mely úgy látszik, az értekezőnek dolgozata alapján készült és a Csengery-féle *Budapesti Szemle*ben (1859. VII. köt. 390—393. l.) megjelent. Toldy Szász Károlynak felolvasása után kijelentette, hogy «költői műnyelvünk akkor, midőn ő a fordításról értekezett, fejletlenebb volt mint ma (1859), és költőinket nyügök és nehézségek helyett könnyítő szabadalmak által kelle műfordításokra kecsegtetni.» — Toldy nézetei a műfordítás módjainak jogosságáról más tekintetben sem voltak mindig ugyanazok. Értekezésében (id. h., 54. l.) pl. védelmébe veszi a költői művek prózai fordításait. «Igazságtalan, — így szól — ki a kötött alakban készült költői művek kötetlen fordításait, mint ez nálunk divattá lett, fél vállról nézi. Az tartalmilag hivebb leszen a kötött fordításnál, s ezen kívül a szép tartalmat szép alakban adván: a menynyiben egyfelül a külső alak dolgában mégis elmaradand eredetiétől, annál inkább közelítend ahhoz másfelül tartalmilag.» Pedig vagy egy évtizeddel előbb ugyancsak Toldy, a Kazinczy Ferencznek Pyrker-fordításáról irott bírálatában (*Kritikai lapok*, 1831, I. 13—23. lap.) keményen megtámadta a fordítót, mivel az «magát, mint első rangú magyar iró, annyira elfeledé, hogy ezen költeményeket (a *Szent hajdan gyöngyeit*) nemcsak fordítá, hanem a német hexametereket magyar prózában fordítá! S ezt egy első rendbeli magyar iró tevé, kinek hexametere originaljáét utólérni, — hogy ne mondjam, maga megett hagyni — bizonyosan képes volt. . . . Verselt munkát prózában adni — mondja Toldy alább — mindég bal gondolat, egyedül a jambusos mívnél valamennyire türhető.»

[5]) A nyelvre és stilusra nézve e követelést már Bacsányi

János is hangsúlyozza (*Magyar Muzeum*, I, 1788, 306. l.): «Ha ki tehát valamely jeles munkát más nyelvre híven, igazán fordítani akar: kétségkívül arra kell igyekezetét intéznie, hogy az abban a munkában foglalt dolgokat, gondolatokat fordításába azoknak teljes mivoltok szerint s minden változtatás nélkül általvigye, *s a maga nyelvén úgy fejezze ki, a mint azokat a munkának szerzője, ha ezen a nyelven írt volna, a maga tulajdonságaihoz és irása módjához képest kifejezi vala.*» És u. o. II. 88. l.: «A fordítás mesterségének legjobb, legigazabb regulája, tudni illik az: hogy az irót, kinek munkáját fordítjuk, nyelvünkön úgy beszéltessük, a mint ő, tulajdonságaihoz és irása módjához képest, beszél vala, ha maga ezen a nyelven írt volna.»

[6]) *Budapesti Szemle*, 1873. III. Ugyanitt menti Győry ezen eljárását, 12. l.: «A spanyol románcz-költészet e jellemző sajátságának (t. i. az asszonánczcznak) mellőzése, őszintén bevallva, nem tudatlanságból vagy a dolog könnyebbsége végett történt, hanem igenis azon oknál fogva, mert véleményem szerint az asszonánczok keresztülvitele száz meg száz soron keresztül, a mi nyelvünkben csak a széphangzás rovására történhetnék. A spanyol asszonánczot épen az teszi oly zengzetessé, hogy a párosok gyakran mély és magas hangzókon végződnek. Ilyen szavakat százával a mi nyelvünkben nem találhatni, úgy hogy jó formán egyedül arra volnánk utalva, hogy csupa *á*-t meg *a*-t, *é*-t meg *e*-t hangoztassunk, az egészen végig, a mi curiosum gyanánt megjárja talán, . . . de a hol költészetről van szó, melynek épen a zengzetesség egyik legszükségesebb kelléke, ott ezen fülsértő egyhangúságnak helye nem lehet.» És a mi hatását téveszti, sőt az eredetivel majdnem ellenkező hatást okoz kisebb terjedelmü románczokban, az még kevésbbé ajánlatos nagyobb drámai jeleneteken vagy teljes felvonásokon keresztül.

[7]) *Gedichte von Alexander Petőfi, deutsch von Friedrich Szarvady und Moritz Hartmann.* Darmstadt, 1851, XLI. és 224 l. (Hatvanegy dal és Szilaj Pista.)

[8]) Nem is szólva az olyan «toldásokról», milyeneket Schröternél (*Das Nibelungenlied, in der Oktave nachgedichtet von Adalbert Schröter*, Jena, 1882, 2 kötet) találunk. Csak két példát idézek. Az eredeti époszban, az 1238. versszakban (ed. Lachmann K.) a következő verset találjuk:

Der bischof mit sîner niftel ze Pazzouwe reit.

Ez az egy vers Schröternél (II. 33. l.) a következő teljes versszakká nőtte ki magát:

Sie ritten weiter an dem andern Tage
Des edlen Bischofs Fürstensitze zu.
Durch goldne Auen und durch blum'ge Hage,
In Wäldern hielt man wonnigliche Ruh
Am frischen Quell beim Nachtigallenschlage.
Da sprach der Bischof: Drunten schauest du
Den klaren Inn und Passau dran, die gute,
Sei ihr gegrüsst, Kind meiner Schwester Ute!

Vagy, kevésbbé kirívó példa gyanánt, egy teljes versszak az eredetiből, ed. Lachmann, 1260:

Sie viengen sich behanden unde giengen dan
In einen palas wîten, der was vil wol getân;
Da diu Tuonouwe under hine flôz.
Si sâzen gên den luften und heten kurzewîle grôz.

E négy soros versszakból Schröter fordításában (II. 38. l.) a következő nyolcz soros stancza lett:

Es glänzten prächtig rings die stolzen Hallen,
Es rauschte Lustgesang und Harfenschlag.
Die Fräulein scherzten mit den Kronvasallen,
Es war ein wolkenloser Junitag.
Gelinde Lüfte huben an zu wallen,
Am Felsen drunten sich die Donau brach,
Es sandte holden Gruss auf lauen Lüften
Der Strand herauf mit süssen Blumendüften.

Az idézett stanczák tagadhatatlanúl igen szépek, — de mi van ezekből az eredetiben? és milyen egészen más hang lengi át e regényes szinű és izű versszakokat, mint az eredeti német eposzt!

EMLÉKEZÉS SZEMERE MIKLÓSRA.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1883. MÁRCZ. 28.)

Nemzeti életünkben az ideális irányt első sorban képviselő Kisfaludy-Társaság megtisztelő felszólítására, és saját keblem ösztönét is követve, egy egészen sajátságos és eredeti költő s «táblabíró» régi barátom életének s jellemének ha nem is teljes képét, de legalább némely érdekes töredékeit felmutatni vállalkoztam azon magyar szépirodalmi koszorú előtt, melynek mai visszaemlékezésem hőse, SZEMERE MIKLÓS, egyik régibb, 1865-ben megválasztott, s korra nézve legidősb rendes tagja volt. Valóban nem vehettem időt, hogy teljes képet adjak, s főleg, hogy a rendelkezésemre álló gazdag adatokat rendszerbe öntsem. Kénytelenek lesznek igen tisztelt hallgatóim szabályos emlékbeszéd helyett egyszerű s igénytelen causerievel beérni.

S midőn ebbe fogok: lengjetek körül ti kedves emlékezések ama patriarchális korból, melyben én is születtem s töltöttem boldog ifjuságomat; a jó táblabirák verőfényes vidám korából, a mikor még a szívtelen, kapzsi tőzsér- és részvényes szellem s az aranyborju imádása be nem szennyezte annyira a magyar élet kedélyes folyamát, mint ma, a rideg és prózai anyagiság mindinkább terjedő uralma alatt, midőn mahólnap minden nemesebb idealizmus, kicsinylő gúny tárgya lesz, s a kézzel nem fogható, testileg nem élvezhető, rőffel nem mérhető s be nem zsebelhető tárgyak iránti fogékonyság s kegyelet mindinkább kihal a keblekből,

s elsülyed a nyerészkedési vágy, sovár pénzszomj, s magas szemölddel hunyorgó, nagy képeket vágó, a multnak összes szokásait s erkölcseit megvető, üres és lelketlen cosmopolitismus hullámaiban; s varázsoljátok előmbe, ti az örökre letünt, s már majd csak krónikákban s emlékiratokban élő idő s társadalom mosolygó szellemei! az őszinte barátság s rokonság, valódi lovagiasság, az ősi vendégszeretet, a zengő hegyaljai szüretek, a bérczek s erdők árnyas zugait átriadozó vadászatok, a «pásztortűz és furulyaszó» nyájas képeit s idylli hangjait.

A Kisfaludy-Társaság s annak kedves vendégei előtt, kik a jelenkor javát képviselik, nem szükség mentegetni magamat ez érzelmekért, melyeknek kifejezést adtam, de nem is szükség megmagyaráznom, hogy e szokatlan invocatió nem azt jelenti, mintha a mult kor nagy tévedéseit s gyarlóságait, sőt bűneit merő rózsaszínben látnám, annak aristocratiáját, a mai democratiával szemközt, ismert bűneiből tisztára mosni, vagy a mai napon sok tekintetben nagy mérvekben mutatkozó haladást, s a modern műveltség némely tagadhatlan áldásait, szemközt annak átkaival, kicsinyleni akarnám. De nem tartom fölöslegesnek, adott alkalommal, a jelenkor gyermekei előtt kárhoztató ítéletet mondani azon uralkodó irány felett, mely a prózai felfogást emeli oltárra, s a durva anyagiság ösztönei által a nemesebb idealizmust mindinkább háttérbe szorítja, azon irány felett, melyen Szemere Miklós hatalmas szatirája, szikrázó élczei ostorával annyiszor s oly erélyesen végig vert, s melynek egész életével tettleg ellenmondott és ellenszegült.

Az a kor, melyben Szemere Miklós született, a megyei táblabirák bizonyos részről fenhéjázó lenézéssel fitymált kora, tiszteletre méltó, mert tisztelni tudó s kegyeletteljes és szeretetre méltó, mert szeretni tudó s áldozatra kész volt. Ez a kor, melyben ő meghalt, más isteneket tanúlt imádni, nem az ő isteneit, s nem is az enyémet!

Szemere Miklós régi nemes családból származott, mely

Huba vezérig, a honalapító Árpád kortársáig viszi fel eredetét. A Szemere név a legrégibb korban hihetőleg keresztnév volt, melyet időnként a család több tagja is viselt. Már Béla király névtelen irója beszél Szemeréről, Huba eszes fiáról, s az «eszes» sajátság nyolcz századon át fentartotta magát a családban, de az észnek nem azon neme, melynek neve ma: eszélyesség, mely a kedvező körülményeket használára tudja fordítani, s a kinálkozó szerencse üstökébe kapaszkodik; sőt a Szemerék mindenkor a kötelesség azon mezején harczoltak, mely rózsákat nem terem, s a zsebet és kamarát nem gazdagítja. Nem bizonyítható, de valószínű, hogy már a Kupa- s Vata-féle lázadásokban is részt vettek, de az már bizonyos, hogy Csák Máté oldalán harczoltak. A reformáczió korában egyetlenegy Szemere sem maradt a római egyház híve, azután folytonosan a vallásos és egyszersmind politikai szabadság felkelő bajnokainak mostoha sorsához kötötte saját sorsát. Egy Zemere már negyedik Béla idejében tatár nyílvesszőtől vett súlyos sebeket, s ennek emlékeül nyerte — mint ezt egy 17-ik századbeli halotti beszéd említi — ősi nemesi czímerét, a vértnek kékszínű udvarában, zöld alapon, térdén nyíllal átlőtt férfi jobb lábát, míg a paizs fölötti sisak koronáján kifeszített kézív lebeg. Míg ez hősök emlékét tartja fenn, a czímer udvarán úszó hold és csillag, mintha a Szemerék szellemének magas röptét s költőiségét sejtetné. Nagy Lajos idejében egy Szemere, macsói bán, a krónikák szerint dicsőséggel harczolt a fellázadt moldvai vajda ellen. Egy másik pedig, Domokos, s ennek fia János, ki az Aba nemzetségből származott gagyi Bakos Miklós leányát vette nőül s nagyobb jószágokat szerzett, lett a család azon alapítója, kitől kezdve ennek nemzedékrende egész korunkig van levezetve. A családtagok közől nagy számmal viseltek alispáni s főbirói hivatalt s országgyűlési követséget Abauj-, Borsod-, Zemplén-, Unghmegyékben, és sógorságba léptek felső Magyarország igen számos főnemesi nemzetségével, a Bárczay, Bay, Boronkay, Bossányi, Darvas,

Fáy, Fráter, Ilosvay, Keczer, Kandó, Kazinczy, Máriássy, Mocsáry, Ottlik, Puky, Putnoky, Pongrácz, Szilassy, Szirmay, Tussay, Vay, Vattay, Zoltán, stb. nevekkel. A családalapító Jánosnak szinte János nevű unokája 1460-ban esztergomi várnagy, s ennek egyik fia Kelemen 1488-ban jajczai bán, visegrádi várnagy s koronaőr volt. Kelemen ágából származott második László, ki 1706-ban dandárnok lett Rákóczi alatt, s ennek másod-unokája szinte László, 1802-ben országgyűlési követ s neje Vattay Krisztina adtak életet Miklósnak, a költőnek, a ki 1802-ben junius 17-én, Zemplénmegyében, Lasztóczon született, s ugyanazon ősi házban — mily ritka tünemény! — a hol született, s melyet, magyar jog szerint, mint kisebbik fiu örökölt, halt is meg 1881-ben augusztus 20-án, e szomorú Szent István napon melegen szerető háznépére, s országszerte nagy számú barátai és tisztelőire nézve. Mennyi örömöt, jó kedvet, boldogságot s ismét menynyi fájdalmat s keserüséget látott ez egyszerű ősi ház nyolczvan év alatt!

Az ősmagyar család tiszta magyar vérébe csak egyetlen egyszer keveredett külföldi vegyülék, midőn Hunyadi Mátyás király neje, a fényűző Beatrix királyné — mint az említett családi halotti beszéd tanítja — saját főkomornáját a morvaországi nemes fajból származott Stolcz Magdolnát adta a vitéz Kelemennek feleségül, megtoldva az udvari menyasszonyt dús új adománynyal. E kis adag külföldi vér azonban csakhamar elenyészett a magyar ősnemes vér erőteljes anyagában, mely Huba unokáiban pezsgve s forrongva élt. Ezen Kelemen egyik unokájának Albertnek, Kinisy leánytól kitünő fia lett a tizenhetedik század derekán Szemere Pál Abaujmegye alispánja, Rákóczi György udvarnoka, utóbb szepesi kamarai tanácsos, Borsod-, Sáros-, Abaujmegyék részéről több ízben országgyűlési követ s nagyhírű jegyző, kinek jeles eszét s tollát mutogatják az általa írt s Kovachich által *Scriptores minores* során kiadott országgyűlési naplók. Nem hiányoztak a család kebelében megrázó

tragœdiák sem. Az említett kitünő Pálnak neje a híres szépségű Putnoky Klára volt, állítólag Wesselényi nádor kedvese, ki férjét felbérelt turóczi tót gyilkosok által ölette meg, de a vád alól nagyúri imádójának befolyása által fölmentetett. Egy másik Pál, 1681-ben zempléni követ, kinek neje Keczer Klára volt, 1686-ban a 17-ik századi Haynau, a vérszopó Karaffa fogságában ült Eperjesen, de sógorainak Keczer Andrásnak és Gábornak szomorú sorsát mégis kikerülte, kik 1687 márcz. 5-én az eperjesi mészárszék áldozatai lettek.

A Rákócziak hazafias szellemének lángja mindig lobogott a Szemerékben, egész a legújabb korig. Az 1829-ben elhalt István, zempléni alispán s kir. tanácsos gyermekei közöl László mint a fölkelt hajduk őrnagya esett el 1849-ben; József, zemplénmegyei főbiró ugyanakkor vésztörvényszéki ülnök volt, s e miatt várfogságban tartatott, valamint János testvére is; a negyedik fiú Pál, Perlasz ostrománál hagyta életét. Ezen István nővére, Krisztina, volt Fáy Andrásunk édes anyja, kivel tehát Miklós szinte közel vérrokonságban, de szellemének élénk játsziságát, humorát, s tősgyökeres magyaros zamatát tekintve, feltünő szellemi rokonságban is állott.

A család egy másik ága Borsodban telepedett meg. Ezen ág tagja volt a pestmegyei Péczelen 1785-ben született Szemere Pál, magyar akadémiai s Kisfaludy-társasági tag, nem sokat, de jót és szépet iró költő, æsthetikus, ritka itészi és műbonczoló tehetséggel, Kazinczy Ferencz, Kölcsey s Fáy András kebelbarátja, az *Élet és Litteratura* később *Muzarion* s a Bajzáéval versengő második *Auróra* zsebkönyv kiadója, nagy hatású irodalmi kör központja, ifjú költők barátja, lelkesítője s a szentek szentébe vezetője, e felejthetlen geniális tudós, kit 1861-ben temettünk el Péczelen, ősi házából, hol alvó szobája szőrpárnákkal volt béllelve, hogy a rheumatizmus be ne lopódzkodjék a fal pórusain, hol egy másik szoba 20—30 darab schwarzwaldi órával volt tele aggatva, melyek arra szolgáltak, hogy V. Károly csá-

száréhoz hasonló szeszélyét kielégítse, arra törekedve, hogy az órák egyszerre üssék a déli s éjféli tizenkettőt, a mit sem ő, sem a hatalmas császár el nem érhettek. Mintha most is látnám borotvált kopasz arczával, mely inkább kalvinista papra, mint földesúr-táblabíróra vallott, vastag kendővel nyakán, olykor, hálósipka helyett, nagy tollas vánkost viselve fején, hogy meg ne hűljön, — s a mint Schodelné érczrilláinak hallatára a nemzeti kaszinó szinházi páholyában, hova járogatni szokott, lekapja fejéről parókáját és ujongva dobálja fel a levegőbe elragadtatása nagy voltában; mintha most is hallanám rögtönzött szellemdús æsthetikai fejtegetéseit s elmés és élczes birálatait, Fáy András kandallója mellett, egy-egy költői műről, mely figyelmét megragadta, — s anekdotáit, melyek a nőket olykor megszalasztották. Ezen lelkes Szemere Pál, ki első nejéül 1814-ben Szemere Krisztinát, Miklósunk nővérét, a «Képlaky Vima» név alatt csinosan verselő és férjével játszi versenyt űző, eszes és értelmes hölgyet, korában feltünést keltett, sikerült szonettek szezőjét választotta, ennek útján Miklósnak nemcsak távolabb rokona, de egyenes sógora is volt, s ennek æsthetikai fejlésére, izlésére nagy hatást gyakorolt. Ha összejött a két sajátságos makacs ember, a mi a Szemeréknek jellemző tulajdona, sokszor összekaptak, jól összebolondozták egymást, de csakhamar ismét kibékültek s ölelkezve bocsátották meg egymásnak a kicserélt gorombaságokat, mert szívből szerették egymást, s az ifjabb az öregebbet mélyen tisztelte.

Ugyanezen borsodi családág fia volt a Vattán 1812-ben született Bertalan, az 1848-iki belügyminiszter, majd forradalmi miniszterelnök, kit, a Szemere-család fő- és méltó büszkeségét, elég csak fölemlíteni azok előtt, kik az 1848—9-iki szabadságharcz nagy alakjait ismerik, s a ki szinte az irodalom útján jutott kitünőségre.

Azért említettem fel e néhány adatot a Szemere nemzetség hosszú és gazdag történetéből, mert következtetést akarok ebből vonni Szemere Miklós jellemére. Ily régi ne-

mesi vér folyván ereiben, minden szabadelvűsége és voltairianismusa mellett, büszke volt szép nevére; s bizonynyal nem örült volna neki, ha valamely szerénytelen Iczig magát ötven krajczárért Szemerének nevezi. De e büszkeség nem annyit jelentett nála, mint junkereinknél, hogy a szegény jámbort, a földmíves munkás-parasztot, egykor jobbágyát, a szerény és alázatos kalvinista papot s iskolamestert, a kopott ruhás költőt és tudóst, pór szülők inségben nőtt gyermekét, meg ne becsülje, s barátságával és tiszteletével érdeméhez képest meg ne ajándékozza; őszintén szeretett s bizalmasan tegezett barátainál sohasem kereste a nemzedékrendet, a nemesi czímert s ősöket, de az excellentiák előtt meg nem hajtotta kemény, kurta derekát, melyet semmi áron sem czifrázott volna fel aranykulcscsal vagy villával, szerinte a pénzes szekrény s tányérnyalás jelképeivel. Voltak tanulótársai, fiatalkori barátai közül nagycsaládú úrfiak, rokonai s rangtársai, kiket, mert elveiket változtatták, vagy elvekkel nem is bírtak, csak előítéletekkel, később megvetett, elkerült, s rettenetesen kigúnyolt ostorozó verseiben, s voltak ismét elegen, kik szegények, s a földi szerencse palotájában csak pinczelakók maradtak, az élet nagy küzdterén szerény napszámosok, kiket, ha alkalma nyílt, szívesen fölkeresett, segélyezett, vagy legalább nyájas szóval örvendeztetett, az alázatos czímezést visszautasította ajkaikon, s őszintén követelte a gyermek s ifjúkor piperétlen, szertartás nélküli, egyenlő lábon álló érintkezést. Nem egyszer lehetett hallani régi tanulótársaitól, kiket a sors földszint felejtett, ilyes vagy ehez hasonló megszólítást: «tekintetes barátom uram, drága, kedves Miklóskám!» Szemere e tekintetben túlságig is ment, s gúnyos verseinek egész sorozata mutatja a megvetést, melylyel a keresztek és csillagok, a nagyúri pöffeszkedés s czímkórság ellenében viseltetett. Hajlandó volt minden embert a kéményseprőhez hasonlítani, ki annál szurtosabb lesz, minél magasbra hág. *Isten és ördög* czímű költeményében azt mondja, hogy ha Isten volna, elkergetné magá-

tól az angyalokat; e bókoló, hizelgő fajt, e tömjénező rabszellemeket, s az ördögöt vonná kebelére, daczos szívével, ki inkább pokolkínba merült, mintsem kegyelmet kérve megalázza magát s hazug szóra vetemüljön; megszüntetné az úr- és szolgacsillagok közti külömbséget, s eltörülné az úrgőgöt és czímkórságot. Az *Intő*szóban s igen sok más helyen hirdeti: «mind barátom a ki szegény; nyújtsatok felém kezet; a ki szegény tud ma lenni, annak hála s tisztelet». *E világon más világon* czímű versében kifejezett nézete szerint:

> Díj jut a pribéknek, az igaznak mankó,
> Füttyöt kap a bölcs, míg repkényt a fajankó,
> Fénypolczra jut a nagy orv; — sötét bitóra
> Egy rongyos csikóért a puszták lakója.

Huba ivadékának e rideg, daczos büszkesége a magas polczon állók irányában, képezte aristocratiáját, teljes ellentétét a czímek s kitüntetések után vágyó udvaroncz aristocratiának; különben democrata volt a szó legnemesebb értelmében, a becsületes szegények, a szenvedő nép barátja.

Megismertetvén költőnk eredetét s családját, és levonván ebből a következtetést jellemének egyik uralkodó oldalára, átmegyek gyermek s ifjúkorának és azon befolyásoknak ismertetésére, melyekből kiváló és sajátságos emberi s költői egyénisége természetszerűen fejlődött.

Szemere László, költőnk atyja, mint a munkái elébe tisztelő és szerető veje Payzsos Andor által irt bevezetésben olvassuk, azon jó régi táblabirák sorába tartozott, kik a falusi csöndet s házi tűzhely édes melegét nem örömest cserélték fel a szenvedélyes közélet zajával, az országgyűlési s megyei zöld asztalok küzdelmeivel, de különben ősi erényekkel ékes, buzgó hazafi volt, ki az áldozatra kész hívek során mindenkor előljárt, s mert hazafi-kötelesség nevében szólították fel, egy ízben, bár izlése ellenére, a megyei követséget is elvállalta. Egyébiránt kitünően jó kedélyű, tréfás öreg úr volt, ki másokat hangos kaczajra gerjesztő tréfái közt soha

el nem mosolyodott. A gazdálkodást László úr sem kedvelte, mint az e részben hozzá hasonló fiú beszéli *Onvallomásá*ban:

Régen elhalt jó apámról
A közbeszéd feljegyezte
Hogy gazda nem volt, hogy saját
Béreseit sem ismerte,
Vagy a bibliát forgatta,
Vagy kergette a pagátot,
S szikrázó elmésségével
Mulatta a társaságot.

Testvérei közől, kik közt Miklós volt a legifjabb, Krisztina nővérén kívül, kit mint költő nejét s magát is költőt, említettem, — György főbiró volt a kiválóbb, kit Zemplénben s a szomszéd megyékben dús olvasmánya s metsző élczes ötletei tettek nevezetessé, s azok félelmévé, kiket ostora alá fogott. Szarkazmusai ma is körutat járnak a hegyaljai szüreteken s zemplénmegyei ebédeken. E téren Miklós is versenyzett vele, s úgy látszik egyenesen az atyai Szemere vérből örökölték a gúnyorost, a húmorost. Édes anyja, a jó, szelid kedélyü Vattay Krisztina, kitől mélyebb költői kedélyét öröklé, főleg a szigorúbb atya kora halála után, alig birta fékezni a túlélénk gyermeket, kinek játékai nem egyszer életveszélyesek voltak; igen sokat aggódott miatta, s örült, ha az iskolai szünidőre Sárospatakról haza került túlvirgoncz fiúcskát oldalához fűzheté, hogy vele Kisfaludy regéit olvastassa. — Egyszer többek közt a tolcsvai szüreten nem találták a hat éves kis fiút, s testvére Gyuri árulta el az aggódó szülőknek, hogy a borház padjára fel s a kéményre mászva annak tetején, hol a gólyamadár szokott fészkelni, tótágast áll, feje s kezei alul, lábai az ég felé. Nem mertek rá ijeszteni, hogy le ne guruljon, s szép csöndesen kalácscsal és piros almával csalogatva hívták le az atyai fegyelem földszinti hatáskörébe, midőn aztán tisztességesen meglasnagolták, hogy elmenjen a kedve hasonló gymnasztikai gyakorlatoktól. —

Más ízben valódi párbajt vívott Kazinczy Péter alispán lasztóczi udvarán egy haragos hímdaruval, mely harcznak majdnem szemei estek áldozatul, s szerencsésnek mondhatta magát a rettegő édes anyával együtt, hogy a madár éles csőre nem a szemét vájta ki, csak fejbőrét hasogatta fel. Tréfásan emlegeté aztán mind haláláig, hogy mennyi baja volt egész életén át a madarakkal: gyermekkorában a hímdaruval, majd a megyei zöld asztalnál kereplő «jó madarakkal» később a kétfejű sassal, s még a «Fekete sassal» is, midőn az ötvenes években, állítólagos fegyverrejtegetés miatt, a zsandárok Kassára kisérték, hol a «Fekete sas» czímerű házban volt hat hétig elszállásolva. — Máskor ismét bujósdit játszva, egy nagy vasas uti böröndbe zárkózott, s ennek nehéz teteje csapódott reá. Anyja kétségbeesve kerestette minden gondolható és elképzelhető helyen. Reggeltől késő estig küzdött, sötét kis börtönében, mely majdnem koporsója lett, a menekülés akadályaival s csak rendkívüli erőfeszítésének sikerült végre a börönd sarkát felszakítani, s aggodó anyja karjai közé rohanni. — A szilajságig féktelen fiú volt, s szelíd anyja borzadozva látta, midőn egyik-másik borzas csikó, melynek puszta szőrére felkapaszkodott, elszáguldott vele a széles világba.

Már hét éves korában a sárospataki iskolába vitték, elég közel az atyai házhoz, s ott a Bodrog partján a Rákóczy-vár falai alatt növekedve, összes tanulótársai közt, alacsony termete, s nem igen erős csontszerkezete daczára, a legügyesb úszó, birkozó s gymnaszta lett. E gyakorlatok izomrendszerét s testi rugékonyságát annyira kifejtették, hogy a gyenge gyermekből erőteljes, edzett hegy- és famászó, s bátor és ügyes, semmi fáradságtól vissza nem riadó vadász vált, és e férfias tulajdonait majdnem vénségeig megőrizte. Éltesb korában is felkúszott bármily jegenyére, s czigánykereket és bukfenczet hányt a gyepen; a májusfa jutalmait bármily fiatal ficzkó előtt lehordta volna annak toronymagas tetejéről. Egyszer hallván, hogy Kazinczy Gábor, kit nagyon szeretett, gr. Vay Károlyékhoz érkezett látogatóba, kora hajnal-

ban sietett barátját felkeresni. A későn kelő Gábor még csöndesen aludta az igazak álmát paplana alatt. Miklós benyitván a szobába, kedvencz szokása szerint tótágast állt az ágy előtt s ily felfordult helyzetben szóllította nevén az alvót. Ez felébredve, majdnem halálra ijedt, midőn ágya előtt egy pár az ég felé nyuló lábszárat látott a levegőben, melynek gazdája az ágy alul üdvözölte nagy nyájasan. Ily tréfákban folyton kedve telt Miklós úrnak, ki tornászati ügyességével hetven éves korában is túl tett igen sok inaszakadt fiatal emberen. Dr. Chyzer Kornél, uti társa görög- s olaszországi utazásában, csodálkozva beszélte el, mily hajmeresztő ügyességgel járt az akkor már 73 éves öreg az athenei acropolis oszlopcsarnokain, s hogy futott evetgyorsasággal a tűzhányó Vezuv süppedő lávatengerén, hol mások, sokkal ifjabbak, csak nyomról nyomra s a legnagyobb ovatossággal szálltak le. Egykor meg Tompa Mihály emlegette, hogyan járta körül vele a szalánczi várrom tornyát, egyik kimeredő erkélykőről a másikra hágdosva. Az ideges jó barát Kazinczy Gábor, ki Sárosy Gyulával oda lenn várt, s ki azt mondta nekem egykor, iróasztalnál ünneplő kényelemszeretetében, midőn a budai hegyekről jöttem, hogy «bolond ember az, ki hegyre mászik, ha egyenes földön járhat», — látva Miklósnak e merészségét, behúnyta s csak akkor nyitotta fel ismét szemeit, midőn Sárosy Gyulától értesült, hogy szerencsésen körűlmentek az erkélyen, de ezalatt kilelte a hideg.

Atyját már kilencz éves korában elvesztvén, jámbor édesanyjának baja annál inkább meggyűlt vele. Nem volt elég erős a fürge, vakmerő, függést nem ismerő fiú felett kellő tekintélyű fegyelmet gyakorolni. Szerencse, hogy a fiú szivében, e féktelen szokásai mellett, mély jóság és gyermeki szeretet lakott, s így bár korán elvesztett nemzőjének atyai szigora nem gyakorolhatott hatékonyabb befolyást jellemképzésére, önerejéből már korán férfivá fejlett, kit vele született jellemszilárdság, becsületesség, szívnemesség s emelkedett önérzet ékesítettek, de egyszersmind majdnem féktelen

függetlenségi vágy, pihenni nem tudó lázas mozgékonyság, pajzánkodó szeszélyesség, kifogyhatlan humor s olykor a cynismus határáig kalandozó kedvcsapongás tettek érdekessé.

Sárospatakon kezdte s végezte iskoláit. 1809-től 1812-ig járta az elemi osztályt; ezután német szó kedvéért 1813-ban Eperjesre s 1814-ben Lőcsére vitték; — a tótok s németek közt töltött két év után, melynek lefolyta alatt, képzelhetni, hány szláv és germán legénykét püfölt el, — ismét a pataki «alma mater» fogadta kebelére az ifjonczot s nevelte egész 1824-ig, mindaddig, míg a bölcsészeti s jogi tanfolyamokat bevégezve, sőt akkori szokás szerint theologiát is hallgatva, teljes iskolai pályáját megfutotta, azon ősi collegium falai közt, hol a Rákócziak vára mellett Rákóczi szabad és hazafias szelleme él nemzedékről nemzedékre a tanuló ifjúságban. Midőn ott tanult, még akkor virágzásban volt az úgynevezett Pánczél-vármegye, melyről hozzá intézett kérésemre így írt egykor ő maga: «mi volt egykor az a Pánczél-vármegye? — Képmása kicsiben a megyei gyűléseknek s országgyűlésnek, iskolai gyakorlatul. Pánczél nevű hegy után vette nevét, melyről ágyúztatott egykor a pataki Rákóczi-vár a labanczok által. Az utánam jövő 3-ik sorú jogászok idejében (tehát 1823-ban) lőn betiltva fensőbb parancscsal, mivel az ujonczállítást megtagadták. Mondom, iskolai gyakorlat, évenként egyszer országgyűléssel s háromszor megyei tisztválasztással, melynek olykor tréfás eredménye az volt, hogy az előbbi első alispán tolvajkommissárius, s az előbbi tolvajkommissárius első alispán lőn. Az országgyűlésre kardosan, mentésen és szekereinkkel a város utczáin párszor körül nyargalva gyűltünk össze a jogi tanterembe, hol azután hazafias zélussal dictióztunk. Ezüst pecsétnyomónkon «Pánczél-vármegye» felirat volt metsze.» — Ez élczes és tréfás, de komoly czélú, mert gyakorlati jogászokat, ügyészeket és szónokokat nevelő vármegyének tagja volt Szemere Miklós is, mint akkor minden pataki úgynevezett «publicus» úrfi deák; de belőle sem jogász, sem politikus sem szónok nem lett, hanem a fiatal

vármegyének s miniatur kis országgyűlésnek labanczokra lődöző, törvénytelenül kivetett adót s ujonczot megtagadó szellemét holta napjáig megtartotta. Kossuth három évvel előbb, Fogarasi János ugyanakkor hallgatta Kövyt, levén annak legkitüntetettebb tanítványai.

Szemere Miklós is kitünő tanuló volt. Éles felfogása, eleven esze s nagyszerű emlékező tehetsége, nem első rendű szorgalom mellett is, könnyűvé tette neki a lelkétől s izlésétől különben idegen száraz iskolai tanulmányok elsajátítását, úgy hogy az osztályokban folyton folyvást első volt. De szerette s kedvvel tanulta a klasszikusokat, s könyv nélkül tudta azok legszebb helyeit. Semmit sem felejtett el, a mit egyszer hallott vagy olvasott. Hiven emlékezett legzsengébb kora élményeire a legapróbb részletekig: agg korában is gyakran mulatott gyermekkori emlékeken, visszaemlékezett meleg szeretettel emlegetett tanulótársai s ifjúkori barátainak csak később észlelt furcsaságaira, sőt évtizedek mulva is oly élénken látta maga előtt arczvonásaikat, hogy Gúthy Móriczot, ennek halála után, puszta emlékezetből arczképezte s az ismerők állítása szerint híven és találóan. Mátkáját is ilyképpen tette vászonra, kedves meglepetésül.

A «pataki önképző társulathoz» irt költői levelében, melylyel annak aziránti bizalmas felszólítására válaszolt, hogy «mint Pataknak volt növendéke, irjon nékik verset» élénken s a legkedélyesb módon emlegeti: Bosnyáknét, a collegium kapujában üldögélni szokott hires kofát; a szarvasszarvval ékesített prébitoriát; a korhely Stephanyeket, ki mindig repetált; a keménykarú Bot Miskát, kivel birkózni szokott; Koczogot, ki egész Virgilt szóhiba nélkül felmondta; Komjáthyt, ki diáki csinyért ülve a Jónás nevű diákról, gyakori vendégéről, «czethalnak» nevezett iskolai börtönben, egy rövid éj alatt az egész kalendáriumot bemagolta; az ezüst patkós lovu Pogány Friczi úrfit; a dalával falakat rengető Rimányt stb. s aztán felejthetlen tanárait: a szelid, mosolygó szemű Vályi Nagy Ferenczet, Homér első fordítóját, a komoly arczú,

kimért lépésű Szathmáryt, kinek haragos tekintete elől a furmányos is kitért terhes szekerével; Kézi Mózest, a latin hexameterek nagymesterét; a csengő hangú, mézbeszédű Nyiri Istvánt; a vidám, elmés Rozgonyi Józsefet, a gúnyoros bölcsészt, az ifjúság kedvelt, vidám vezérét s pártfogóját; Szombathy Jánost, ki maga egy egész könyvtár, s Kövyt, a restek ostorát. Innét látjuk egyszersmind, kik voltak sárospataki tanárai. Kitünő magyar tudósoknak oly koszorúja ez, milyet csak ritkán találhatni fel egy rakáson a századok során, majd mindnyájan ismert nevek az irodalomban, s halhatatlanok a hálás maradék emlékezetében. — Oxfordnak is becsületére váltak volna.

Fel akarom ezúttal említeni, hogy többé erre vissza ne térjek, festői, metszői s faragói ügyességét is. — A természettől volt ezekre hivatása, mert azon pataki öreg diáktól, kit «picturæ præsesnek» hívtak, nem sokat tanúlhatott, a magasabb művészet élveivel pedig csak később ismerkedett meg külföldi utazásaiban. Szenvedéllyel festegetett, de csakhamar észrevette, szigorú önbirálat útján, hogy másolni, arczképeket festeni meglehetősen bír ugyan, de nem képes önállóan teremteni; az ő büszke egyénisége pedig arra volt hivatva, hogy eredeti legyen alkotásaiban, s midőn meggyőződött, hogy erre nincs elég ereje, abba hagyta, vagy legalább csak igen kis mérvben űzte szép dilettantizmusát. Barátai kértére néha megtette ugyan, hogy arczképeiket levette, de azután, ha szerét tehette, vissza is lopta azokat. Így tett egyik legjobb barátjának, Évva Andrásnak, általa készült, de őt ki nem elégítő, azonban Évva előtt nagy becsben álló arczképével, mely ennek pamlaga fölött függött aranykeretben. Midőn Szemere hosszabb időre külföldre akart utazni s Lasztóczról átment búcsut venni Évva barátjához, meglátta ennek szobájában a falon függő arczképet. «Ugyan, édes barátom, hagyj magamra egy kicsit, írni valóm van» úgymond Évvához, s ez azon komoly hitben, hogy Szemere talán végrendeletet akar írni, ünnepélyes arczczal s elérzékenyűlve hagyja

el a szobát. Szemere csak hamar elkészül dolgával, s bucsúölelés után elmegy külföldi útjára. Az elérzékenyedett Évva csak később veszi észre, hogy arczképének aranykeretéből hiányzik az arczkép; helyén egy fehér lap s arra ez írva: elcsente, repente, a ki fente ungvibus et dente; jó hírnevet, melyet szeret, így mente.»

Megkisérlette a csontba s fába metszést is, s nem kevés ügyességgel készített domborműveket, mint *Kedvteléseim* című, egyik legszebb költeményében énekli:

Felkapom vésőmet 's fúrom és faragom
Hangos kürteimre vadászképek sorát,
Habzó szájjal 's vadan repülő fülekkel
Mint űzik ebeim a bérczek szarvasát.
Majd öreg kant metszek, görbe agyarakkal
Mint küzd az éhségtől ádáz szarvasokkal
'S most leontott zergét sziklára terülve,
'S egymásra vijjogó ölyveket körűle.»

Eféle művei családi s baráti körökben ereklyeként őriztetnek. Azonban csapongó szelleme ezzel is felhagyott. Másra ösztönzé egy rég elfojtott titkos erő, a lelkében már régóta vajudó elem, a költészet szelleme, mely azonban csak később tört magának útat, de azontúl egyedüli élvezete s szenvedélye lett. Még idő kellett az érlelésre: de azután is még sok sürgetés, sok jó baráti kérés kellett restségének, hogy a lelkében rajongó képeket le is írja s közzé tegye.

Iskoláit végezve, 1825-ben Szerencsy István akkor unghi főjegyző, később királyi személynök s államtanácsos, ez eredeti, kemény nyakú magyar ember mellett volt joggyakorlaton, kire nézve aligha csalódom, ha azt sejtem, hogy Jókainak szeptemvireihez mintául szolgált. 1826—27-ben pedig nagybátyja Szemere István alispán s országgyülési követ oldalánál mulatott s talán dolgozott is egy keveset, mint diétai irnok, társai kedvencze, s hőse a «dictaturáknak», hol egy-egy harsánytorkú jurátus szokta, vásári hajdúként, kikiáltani a leírni való izeneteket, leiratokat s követi jelentéseket, mire

a jelenlevők aztán élczes commentárokat szórtak, majd éljent, majd vesszent hangoztatva egyik-másik kedvelt vagy gyűlölt követi egyéniségre, s majd béka, majd birka, majd baromfi chórusban felelgetve a kikiáltó héroldnak. Ez élczes, csipkedő, lelkesült társaságban, e csattanós eszmecseréknél, ez ékes macskazenéknél Miklós éppen jó helyén volt, s bár ez éveiről részletes adataim nincsenek, igen valószínű, hogy fiatal társai közt nevénél, születésénél, elmésségénél és sokoldalú műveltségénél, testi és szellemi ereje- s ügyességénél fogva előkelő szerepet játszott. Hát biz ennek a kornak s abban szereplő jurátusvilágnak, melyet az újabb nemzedék már csak Jókaiból s Vas Gerebenből ismer, sok árnyoldala, sok nyersesége volt; a nemesebb irányzatok, az önművelési törekvések az országgyűlési ifjúság körében csak 1830 után kezdtek érvényre emelkedni, midőn a Baczur Gazsik helyére Lovassyak s Kazinczy Gáborok léptek s Börne lett bibliánk; de a lelkesülést hazáért, annak jogáért, szabadságáért s legfőbb kincsei, nyelve, irodalma, költészeteért és a haladási, szabadsági s hazafias eszmék bajnokaiért, a durva kéreg alatt s nem helyeselhető nyilvánulási alakzatokban is csak rokonszenves részvéttel lehet emlegetni. Nekem legalább, ki a pozsonyi országgyűlési ifjúság mozgalmaiban szinte részt vettem, mindig jól esik az édes visszaemlékezés e lobogó, pezsgő életre, e kegyeletes lelkesülésre, mely mindnyájunkat bizonyos szent mámorban tartott s nyers és szilaj nyilvánulásai daczára is, egészséges forrása lett nemes törekvéseknek s áldozatoknak, melyek az ébredező hazára fényt és dicsőséget árasztandottak. A kiábrándulást úgyis meghozzák az élet szigora, a komoly tapasztalás, a valóság s lehetőség korlátai; de a ki fiatal korában sem tud szépért, jóért, nemesért lelkesülni, az jól teszi, ha beáll néma barátnak, vagy nyakára követ kötve a Dunába veti magát s hallá változik, melyről megírta Vörösmarty, hogy «hol van a hal, mely dicső volt és nemes?»

Efféle jurátusi, politikai tanulmányok után, melyek ösz-

szes tartalma az 1830-ik év és gr. Széchenyi felrázó igéinek megszólalása előtt, minden részletesb formulázás s bonczolgatás nélkül leginkább csak e néhány szóban összpontosult: «imádd hazádat s a szabadságot, ne higyj a németnek», s később sem terjedt sokkal tovább a részletekben s formulázásokban, az országgyűlésről hazatért s tekintélyes ősi birtokát átvett Szemere Miklósnak gazdává kellett volna lenni; de erre nem volt hivatása s ehez éppen nem bírt türelemmel. Ha ispánja beállított hozzá rendelkezéseit kikérni, az asszonyhoz utasította. Azzal is rágalmazzák, hogy saját béreseivel saját ökreit saját udvarának kútjától kihajtatta. *Önvallomás*ában így indokolja azt szokott humorával:

Nagy teher a gazdálkodás
S azt sehogyse foghatom meg:
Ha más ispánja nem vagyok,
Magam ispánja mért legyek?
'S ezer más ok! a többi közt,
A' birkát nem szenvedhetem
Mind egy arczú — —

Sokszor mókázik e miatt magával, p. o. a *Szerencse Istenasszonyához* című versében, az istennővel perelve amiatt, hogy az a költőktől elfordítja a bőség csuprát, azt a választ nyeri, hogy miért rossz gazda s könnyelmű dőre, miért nem fogja meg az eke szarvát; elismeri, hogy az istennőnek igaza van, de egyet kérd ő is: «tudsz-e te fonni, édes asszonyom?» Inkább másféle gazda lesz, úgymond, kinek ekéje a toll, szántóföldje a papiros, lova a pegazus s minden sora egy-egy barázda. Semmi sem lehet mulatságosabb, mint mikor «gazdai örömeit» leírja a *Baromudvarban*: az ostoba libákat, ordító kuvaszt, a futó malaczokat, a szamár zenéjét, a borjú szende száját, a vén ürük tisztes arczát, s

Ennyi báj közt csak egy botrány
Van, egy méreg —
A' tyukok mind erkölcstelen
Rossz személyek.

A gazdálkodást tehát másokra bízva s művészi hajlamainak engedve, az 1832—35. éveket művészek, különösen Barabás druszája társaságában tölté Bécs műgyüjteményei közt. Az utóbbi év egy részében az akkor még Ausztriához tartozó Felső-Olaszországon át tett utazást, műereklyék vizsgálatával s a természet és művészet kincseinek élvezetével töltve idejét s gazdagítva fogékony szellemét, kedélyét s képzelődését, melyet kora ifjúsága óta a költészet s művészet álmai foglaltak el. Eleget látott tehát a nagy világból, sokat tapasztalt s élvezett különféle országokban s körökben, mint maga is énekli:

Én is barangoltam szerte a világon,
Fénylő csarnokokban, tengeren, sikságon,
'S a' bolygó vándorból végre remete lett
Magas bérczek között, csörgő patak mellett.

Senki sem mondhatja, hogy a honi ködmön alul ki nem bújt, vagy hogy csak a megyeház ablakából látta a világot; volt alkalma a külföldön széttekintett ember szélesb körű világnézleteit elsajátítani. Ő azonban azontúl is maradt a a falusi magyar nemes, a táblabiró, ősi változatlan szokásokkal s tapasztalatai kincsével agyában és szívében; maradt bizonyos tekintetben mindvégig gyermek, kit vezetni kellett, de makacs, önfejű gyermek, ki mindörökké saját útján járt s nem alkudott a körülményekkel.

Haza kerülvén, az országgyűlési élmények s az ügyvédi oklevél megszerzése után, melynek hasznát sohasem vette, s melyet csak hagyományos szokásból dugott zsebre, s bevégezvén művészi czélú bolyongását, melyből főleg azt a tanuságot hozta haza, hogy szép és fényes ugyan a művelt külföld, de mégis legjobb itthon: 1836-ban megházasodott, nőül keresvén ki Máriássy Annát, kinek a különben szerető, jószívű s nemeslelkű férj szeszélyeivel és sajátságaival sokszor elégge meggyűlt a baja. Mert Miklós úr, a szent házasság köteléke által épen nem engedte magát előbbi szokásaiban korlátol-

tatni. Azután is utazott, bolyongott, vadászott s annyival könnyebben, mert gazdasági gondjait a jó és okos feleség vette saját vállaira, míg szeretett Miklósa kedvteléseinek élt; olykor ha beleavatkozott, egy-egy rossz üzletet is csinált s erős tréfáival jól meg-megijesztgette. Egyszer például, midőn gombalevest készítettek, aggodalmát fejezte ki, hogy a gomba mérges is lehet s falra mászatja élvezőit. Ebéd után egyszerre elkezdi játszani a mérgezett s őrjöngő embert, görcsöket kap, tánczokat jár, bukfenczet hány s ügyes gymnasta és tornász létére oly természetesen adja a falra mászni készülő bolondot, hogy családja s vendégei már majdnem kétségbe esnek fölötte, neje sírva fakad, vádolja magát, míg aztán Miklós is megelégli a tréfát s nevetve nyugtatja meg őket, hogy az egész csak komédia.

A megyei gyűléseken folyvást buzgó részt vett, melyek, mint mi idősbek emlékezünk, s mint az ifjabbak hallomásból tudják, régi alakjukban zajos és sokszor szellemdús küzdterei voltak a magyar alkotmányos életnek. Zemplénmegye zöld asztala egyike volt a legnevezetesbeknek, hol kitünő szónokok, a Vayak, Lónyaiak, Kazinczyak stb. vívták a legnemesebb viadalt; azon küzdtér, hol Kossuth Lajos, a legnagyobb magyar szónok is kiérdemelte első szónoki koszorúit, s hol Kazinczy Gábor ragyogó rögtönzései villanyozták fel a kedélyeket. Szemere Miklós, vele született hajlama szerint, fiatal lelke egész hevével sorakozott az ellenzéki zászló alá, melynek híve maradt minden körülmények közt, s nem tekintve az exigentiák tudományára, mind halálig. Ő nem volt szónoki tehetség, mint Kossuth, mint Kazinczy, nem tudott úgy beszélni mint írni, de birt rettenthetlen bátorsággal s rendelkezett az élcz és gúny veszélyes fegyverével, melytől méltán féltek a csökönyös maradiak s még inkább a köpönyegforgatók s bérenczek, kik eladták meggyőződésüket s kiket az ország akkor, különbséget nem téve a becsületes meggyőződésű conservativek s az utóbbi silány faj közt, általánosan s kellő megkülönböztetés nélkül «Pecsovics» névvel

tisztelt meg gróf Festetich egyik korteskedő gazdatisztjének történetivé lett szerény neve után. Szemere Miklós nem volt oszlop- és vezértag a gyűléseken, hanem vakmerő támadó s ügyes csipkedő, ki mindig készen állott az első lövést intézni, az első éles nyilat röpíteni ellenfeleire. Zemplénmegye, mióta abban a fiatal ellenzék fellépett, mindenkor termékeny talaj volt az irtó eke számára egy-egy többé-kevésbé erélyes főispán, adminisztrátor vagy kormánybiztos kezében. De a kik erre vállalkoztak, rendesen nagy kudarczot vallottak s menekülni kényszerültek, a kormánybiztosi kalpag foszlányait hagyva hátra magok után. Actió és börtön félelme mitsem használt, melylyel Szemere is több ízben volt fenyegetve. Midőn Siskovich főispáni helyettest küldték a megyére a féktelen ellenzéket megzabolázni, s ez az ellenzék alispáni jelöltje Lónyay Gábor ellenében Szentiványi megválasztatását erőltette: oly erőszakos jelenetek történtek a megyei teremben, melyeknek megtorlása végett kir. biztos küldetett a megyére Tajnay személyében. Szemere Miklós s testvére György és mások többen, a zöld asztalra ugrálva illették az adminisztrátort, ki a terem elhagyásában erőszakkal gátoltatott, nem ablakba tenni való kifejezésekkel. E miatt Szemere Miklós harminczhatod magával bűnvádi kereset alá vétetett a királyi biztos által, de a tiszti ügyész tanukat nem találván, az üldözésnek sikere nem lett s a dolog álomba merült. Ekkor keletkeztek Szemere Miklósnak nyomtatva nem levő, de kéziratban megyék szerte keringő s könyvnélkül tanult gúnyos versei, melyekben az udvari, úgynevezett «pecsovics» párt embereit vérezte csípős élcze fulánkjaival. Ilyen verse a hirhedt *Mixtura*, melyet a felső megyék férfiai kedvtelve s mohón olvastak egykor s én is láttam valaha; de a melynek érdekességét csak a megyei körülmények s szereplő egyéniségek ismerete adta meg, a kaczagókat körüle csoportosítván. Mások a mérges czélzásokat nem érthették. Később a «szegény legények» társulata lépett föl, mely nemcsak Zemplénre, hanem a szomszéd megyékre is kiterjesztette villanyozó hatását s melynek

élén, a mi elég furcsán hangzik, a dúsgazdag gróf Andrássy Gyula, később az új életre ébredt Magyarország miniszterelnöke állott, legbűvölőbb szónoka Kazinczy Gábor volt, s tagjai közt Szemere Miklós is. Kossuth Lajos már a Siskovics-féle időkben sem volt Zemplén lakosa; akkor ő Budán fogva ült s azontúl más és sokkal jelentékenyebb küzdtérre ragadták vezércsillagai. Létezett még egy tréfás társaság is a zempléni lovagok közt, 13 személyből álló, melynek feladata volt évenkint összejönni a kaszinóban; egynek a tizenhárom közül, sorshúzás útján, meg kellett pro forma halni, habár a legépebb egészségben szürcsölte is társaival a tokajit; a meghalt fölött azután egy másik tag halotti beszédet tartott. Első volt Kazinczy Gábor, ki ekképen megdicsőült, és Szemere Miklóst érte a tisztelet, hogy felette parentáljon. Lehet képzelni az élczek és tréfák özönét, mely a halottra ily alkalommal reázúdíttatott; vígabb tort, teremrengető kaczagások közt, soha sem ültek e világon a nevető örökösök.

Miklósunk 38 éves koráig, ideje nagy részét, melyet a megyei közélet folytonos pártküzdelme szabadon hagyott, vadászattal töltötte a kárpáti hegyeken s erdőkben, Zemplénmegye éjszaki részében, a Szirmayak, Luzsénszkyak s más vadászatkedvelők társaságában s részint magánosan is, hű lovára ülve s hű ebeitől kisérve. Élénk gyönyörrel tanyázott az erdők vadonában, a bérczek oldalán, patakok völgyeiben, medvét, vadkant, őzet, szarvast, zergét üldözve. Öntudatlanúl szívta magába a nagyszerű, szabad természetben nyilatkozó örök ősköltészetet, mely az erdők zúgásában, vadgalamb búgásában, az üde patakok csörgésében s színes köveken megtörő hab fodrozatában, a zuhatagok harsogó zenéjében, a kelő s nyugovó napban, a harmatos hajnalban s méla estszürkületben, a fellegek ábrándos játékában s a magányt kereső csalogány ábrándos szerelemdalaiban rejlik; s miként Payzsos Andor szép soraiból átvenni szabadságot veszek magamnak, ha olykor elmélázva hevert a vadásztűz hamvadó parázsa mellett, vadat szimatoló kopójának vakkantása újra felkor-

bácsolta véret, s ismét neki iramlott a sötét erdőnek, szirtes tetőnek, most megküzdeni a kölykeit féltő bősz medvével, majd meg hegyen-völgyön át hajtani a félénk őzeket s büszke szarvasokat. Régiségein s könyvein kívül, miket előszeretettel gyűjtött, vadászati troféumokkal volt ékesítve ősi laka s kandallós terme tele aggatva maga által elejtett medvék s vadkanok kitömött fejeivel, mint önmaga oly megragadó szépen énekli *Kedvtelései*ben:

Lángoló ösztönnel
Csatázom az erdők sűrű vadonában
'S az elejtett vadak marczona fejeit
Falamra függesztem kedvem nagy voltában,
Lobogó tüzénél éji szenelőmnek
Ingó nagy árnyaik midőn felmerednek,
'S a rémitő fejek mozogni látszanak,
Ábrándos lelkemre gyönyört árasztanak.

Ritka vadászi ügyességét, melyben csak kevesen voltak méltó versenytársai, egész vidékek irigyelték a bérczes felföldön. Nagyszerű czélbalövő volt; lasztóczi szomszédjának, Körtvélyessynek az ő kastélya alatt fekvő háza kéményén volt egy kis lyuk, s Miklós, vendégei mulattatására, kiknek egyikétől hallottam ezt, erkélyéről e kis lyukba szokott lődözni, és golyója, kivétel nélkül, a lyukba talált. De az 5 láb 2 hüvelyknyi, középszerűnél is kisebb termetű ember — a mi felett önmagát gúnyolva eleget humorizált — roppant testi erővel is bírt; ha a kis púpos *Kulin*, ki egész Felső-Magyarországon híres volt sámsoni erejéről s megyei ügyészi minőségében egymaga, fegyvertelenül, fölfegyverezett rablókat fogott el s kötözött meg, patkószegeket tördelt el: Szemere Miklós megközelítette őt izmai bámulatos erejével, mert újjaival egész tuczat egyyüttlevő kártyát repesztett ketté.

Vadászi szenvedélyének, mely férfi kora deléig kisérte, éppen a vadászat közben átélt kalandjai vetettek véget. Végesi Tamást, vadkan-vadászaton, nem a maga, hanem ennek hibája miatt, meglőtte; e szerencsétlen vadászbajtárs ott

csörtetett s bukdácsolt a bokrok között, hol kitűzött helye nem volt, a vadkan színétől egy könnyen meg nem különböztethető szürke öltönyben és sapkával fején; Szemere a sürű ködben reá lőtt s majdnem halálra sebesítette. Emberszerető lelke megborzadt a lehetőségtől, hogy bár nem akarva, embertársa életét majdnem kioltotta; s bár Végesi, kit saját költségén gyógyíttatott s azontúl is segélyezett, veszélyes sebéből szerencsésen kigyógyult, Miklós nem ment többé legalább nagy társas vadászatra, s legfeljebb csak maga vadászgatott saját határában. — Őt magát is megsebezte egykor, mint veje írja, felbőszült vadkan; sebe hosszabb időre ágyhoz szegezte. Az unalom adott tollat kezébe s először is Göthe néhány dalát fordította le igen szerencsésen, nevezetesen *Mignon dalát* s az *Ibolyát*. — Szemere Pál, a kényes izlésű biráló, sikerülteknek találta a kisérleteket, s beadta az *Athenéum*ba. — Midőn Miklós írni kezdett, már 38 éves volt.

De a költőnek, miként az benne megszületett s a mivé fejlődött hosszura nyúlt élete során, — külön fejezetet akarván szentelni, mielőtt arra áttérnék, meg akarom még említeni viselt dolgait a szabadságharcz alatt s élte egyéb külső eseményeit.

Bekövetkezvén 1848-ban a felingerelt nemzet szabadságharcza, igen természetesen s következetesen folyt Szemere egyéniségéből, hogy lelke egész hevével a forradalom árjába vetette magát. A hazafiui lelkesedés, ötven évet megközelítő korában, őt is kiragadta neje s gyermekei karjaiból. Úgy vélte, hogy egy Szemerének nem szabad távol lenni s visszavonulni ott, hol a megtámadott nemzetet vére hullásával kell védelmezni. Felcsapott Zemplénmegye több lelkes fiával, önkéntes huszárnak, s mint ilyen, saját lován s költségén, néhányad magával, Erdélybe ment, hol a zempléni csapat feloszlása után, társaitól elválva Bem főparancsnoknál mutatta be magát s ennek engedélyével a Vilmos huszárokhoz csatlakozott, s egy pár csatában, mint veje jegyzeteiből látom, részt is vett. — Ő maga, Sárosy Gyulához írt egyik levelében

nem dicsekszik hősi tetteivel, sőt gúnyt űz saját hadjáratából, ellenkezőleg forradalmunk némely nagyszájú Pyrgopoliniceseivel, kik vitéz Hári Jánosnál jártak iskolába. E levélben egy zempléni huszártársáról tudakozódván, azt kérdezi ettől: «mit csinál ő, a magamként deési futó? — most jut eszembe, te semmire kellő barát, hogy még nem is pereltem veled azon soraidért, melyekkel a zempléni huszárokat lefőzted. Hát illik az, bátor, elszánt hősöket így bemocskolni? Futni! furcsa! hát mikor az ember mérgesen neki akar valaminek rohanni, nem lép e előbb néhány lépést hátra? — miért futottunk mi Deésről egész Nagybányára? egyedül azért, hogy neki vetve sarkunkat Nagybányának, onnét egész Kolozsvárig iramodhassunk. S meg is tettük. — Nőd tisztelt családjának volt alkalma csodálni, egy víg vacsora alatt, hőstetteinket. Orrunk elől! (bár ne lett volna elől, mert majd elfagyott) a ló farka hátul! így mentünk egész Kolozsvárig, s még tovább is mentünk volna, ha vissza nem térünk stb.

Az önkéntes insurgens úr azomban, ki szívesen áldozta életét s vagyonát a hazáért, rendes katona lenni nem tudott s roszul tűrte a subordinatiót. Gróf Sztáray Nándorral, a zempléni csapat vezérével, ki talán jobbra lépést parancsolt, midőn ő balra akart lépni, annyira összecsattant, hogy azt párbajra hívta. Ezt a bajtársak nem engedték a szabadságharcz folyamában, s a párbaj elhalasztatott. Haza tértük után, nagy nehezen előkerített, a földből kiásott rozsdás kardokkal végezték a párbajt, — mert akkor halálos büntetés alatt volt tiltva fegyvert tartani, s a loyalitás azt kívánta, hogy a magyar ember ki hagyja magát fosztatni a zsiványoktól s védetlen pecsenyéül szolgáljon a farkasoknak. — Szemere egy kis sértést kapott balkarján, a minek csekélységét restellvén, — ha párbaj, legyen párbaj s ne legyen gyermekjáték — saját kezével s beretvájával jó nagy hasítást tett a bőrén, hogy erősebb nyomát viselje a bajvívásnak. — De a rozsdás kardok iránti előszeretete új bajokba keverte. Zsandárok rontottak be szobájába, s kedvteléssel gyűjtögetett régiségei

közt fegyvereket kutattak. Az első zsandárt kidobta, de azután többen jöttek s elkisérték Kassára a «Fekete Sas»-ba, hol heteket kellett töltenie kihallgattatásáig, míg végre azt mondták, hogy elmehet haza. El is ment, s aztán sokáig ült ott feszkében, duzzogva, mély lelki fájdalomba merülve, pessimismusa sötét szemüvegén keresztül nézve az előbb oly mosolygó magyar életet, a minek lényeges befolyása lett azután költészetére is. — Kimeríthetlen humora azonban nem halt ki, csak keserűbb lett, s a szomszédok örömest látogatták, hogy e forrásból legalább pillanatnyi enyhet meríthessenek, vagy ajkairól erélyesb kifejezésekben hallgassák a szíveiket rágó fájdalom átkait. «Az előbb is látogatott lasztóczi tusculanum» mint veje írja «most valóságos asylummá lett. Oda menekült a kétségbeesett s a hontalan, s ő nem törődve a magát érhető veszélyekkel, hajlékot nyújtott az üldözötteknek.» Midőn pedig tisztulni kezdett a levegő, szabadabban nyilatkozhatott a nemzeti közszellem s az idők áramlatának szele kiseperte a kémeket egy időre Augias istállójává lett hazánkból: ugyan e barátságos ház az újra ébredő élet tűzhelye s a társadalmi, politikai és irodalmi törekvéseknek gyúpontja és az ezekkel foglalkodó ifjúságnak gyülekezési helye, mintegy temploma lett, — mindaddig, míg vendégszerető gazdáját a sokalaku testi s lelki szenvedés egészen meg nem törte.

«Sürü vendég
Falu-végen
Délczeg lovak, vadászebek,
Ugatástól hangzó berek,
Tölt kamara, csintalan kedv,
Miska pajtás, igy volt régen.» *(Tompához.)*

Életereje, élénksége, mozgékonysága a haladó évekkel, egészen élete utolsó két három éveig csak keveset csökkent. 73 éves korában hajtotta végre régi kedves óhajtását, hogy déli Európa klasszikus földét beutazza, a földét, melynek kék

ege s olaj- és narancsfái alatt Horácz és Tacitus, Cicero és Seneca, Plutarch, Aristophanes és Anacreon éltek s eszméltek. Beutazta Byzanczon, Athénen, Korinthon, Sicilián, Nápolyon s Rómán keresztül Görög- és Olaszországot — Költői, s az ókor klaszszikusaival jól megbarátkozott szelleme meleg részvéttel üdvözölte Ulysses s a hű Penelope szigetét, Acropolis s Thebe romjait, Miltiades, Aristides és Leonidas hazáját; a sziklát, honnét Saphó a tengerbe vetette magát, — majd ismét a szép, derűs, sötétkék egű Itáliát, s annak központját, az örök Rómát, hol Cato és Brutus, jobban szeretve a szabadságot mint az életet, kardjaikba dőltek, s a büszke szenátorok székeikben mozdulatlanúl ülve várták a halált; hol Plutarch és Cornelius Nepos hősei adtak nemes példát az utódoknak. Meghágta a Vezuvot, a Capitolt, s a tarpeji sziklát, meglátogatta Herculanum s Pompeji emlékeit, Tibur ligeteit, s Capri tündéri barlangjait. Állandó utitársa Dr. Chyzer Kornél főorvos volt, ki bámúlva hallgatá, hogy e táblabiró az ó klasszikai irodalom milly alapos ismerője, mint üdvözölt majd minden nevezetesb történelmi pontot utazásuk közben, s mint tudott mindegyikre fölidézni a régi irókból, Homérból, Vergilből, Horáczból; — de bámúlva látta azt is, mily könnyűséggel szökdösött Acropolis kőpárkányain s a tűzhányó hegy nyílása körül...

Még másik, korához képest elég nagy utat is tett. Égő vágy hajtotta még egyszer meglátni Kossuthot, ifjúkori barátját, kortársát, ki előtte az igaz magyar hazafiság megtestesülése s őszinte kultuszának eszményképe volt. — 1874 nyarán elzarándokolt Baracconeba, s ott töltött Kossuth kertjében, lelkes társaságában teljes három hetet. Kibeszélte magát szíve szerint, s nem ugyan vigasztalódva, mert öreg barátja nyilatkozataiban semmi vigasztalást se talált, de kedves emlékekkel telve jött onnét vissza, néhány kagylót hozva magával, melyeket kincseül őrzött haláláig.

Még egy nevezetes mozzanatot kell megemlítenünk élete vége felé, politikai rajongásának legpregnánsabb kifeje-

zését. Lelke egész meggyőződésével a függetlenségi párt zászlója alá sorakozván, rá hagyta magát beszéltetni elvtársai által, hogy az őt kevéssé ismerő Budapest főváros egyik és éppen belvárosi választó kerületében s éppen Deák Ferencz ellenében követjelöltül fellépjen. Ő, a ki országgyűlési babérokra sohasem vágyott, a ki sem tudós politikus, jogász, vagy nemzetgazda, sem szónok nem volt, éppen Deákkal szemközt vállalkozott a szerepre, melyről jól tudta, hogy kudarczra vezető. — Elvhűsége — bizonyára nem hiúság, mert föllépése sikerét józanul nem várhatá — annyira erős volt, hogy kötelességének tartotta magát feláldozni. Nem lehetett kétsége, hogy az országos tisztelet nymbuszával környezett nagy ember ellen, kit szent jelleme- s magas szelleméért Szemere is tisztelt, de a kinek békülékeny politikáját az ő kurucz politikája nem helyeselte, s alkalmilag keserűen gúnyolta is; bárhol az országban, de főleg Budapest — belvárosban fellépni az őrültséggel határos dolognak fog tekintetni, s hogy azok, kik őt nem ismerik, észbontó hiúságnak fogják keresztelni a merényletet. Áldozatnak nézte a szenvedett kudarczot, melylyel pártja ügyének, melylyel elvbarátainak tartozott. — Hazáját, faját úgy szerette, mint senki jobban; s hogy annak érdekét meggyőződése szerint szolgálja, kész volt magát kudarcznak is kitenni, a mi önérzetes férfira nézve legkeserítőbb.

Ezen politikai puritanismusa átment költészetébe is tért foglalni, s annak tiszta mézébe, üde harmatába, mérget és prózai levet keverni. — Verseiben, mióta elkeseredve a hazai, neki nem tetsző állapotok látásán, s felbőszülve tények és személyek ellen, kötelességének hitte politikai apostollá lenni, a valódi költészetet, melynek oly sok illatos és zamatos gyümölcsét élveztük akkorig, — politikai haragos próza váltja fel.

A hosszú életen át oly boldog, oly derült embernek utolsó évei már csupa keserűség. Hat leánya közől, kiket rajongva szeretett, csak kettő élte túl. Ezek elvesztésének fájdal-

mához járúlt hazafiui hypocondriája s rémlátása, reményvesztett elcsüggedése, s testi szenvedése. Az idő vasfoga s keblének örlő férgei, a hazafiúi s atyai fájdalom s a mind a mellett arczaira és szavaiba erőltetett külső vidámság s jó kedély tettetése, fölemésztette ez aczélos izmokat, ez életteljes ruganyos szellemet is. Szemere Miklós, az edzett, fürge, virgoncz test, végelgyengűlésben oszlott fel, s vidám, játszi szelleme, mely környezetének évtizedeken át emelője, szivderítője, nemes mulattatója volt, sötét melancholiába süllyedt. A mit ezentúl irogatott, már többnyire mind világ- és embergyülölet, az életnek s önmagának gúnyolása, s összegyűjtött munkáiban megdöbbenve látjuk az eféle költemények igen nagy számát, azon költőtől, kinél megszoktuk, hogy felderítsen, enyhítsen, vigasztaljon; — vele együtt elszomorodva látjuk a búsan huhogó baglyot odujában, kinek nevére előbb a kedves dal jutott eszünkbe: «mi boldog erdején a kis madár, vidáman ágról-ágra száll!» — Fáj olvasni az elkeseredett kedélynek azon sötét, világ- és embergyűlölő kifakadásait, mellyek a mosolygó philosophia, a pezsgő életöröm anacreoni lelkű költőjének, a *Balsorsban víg hedély* a *Vidám élet* a *Jó tanács* stb. irójának tollából, élete vége felé panaszosan s átkozódva ömlöttek. «Gonosz egy faj e sárféreg» ezt mondja az emberről «fulánkja van, jól emlékszem; szivem úgy vonzott feléje, s összemarta keblemet.» — A *Kérdés*ben vízbe merült korsóhoz hasonlítja a vén embert, melynek nyakán a végső léggyöngy bugyog; magános vaczkorhoz, mely télen át ott lógg a száraz életfán; átégett csuporhoz, melyet az élet, e drótos tót, már fejrázva foltozhatlannak talál; elgyávult oroszlányhoz, kit oldalba rúghat minden szamár, kinek arczával ijesztgetik a síró gyermekeket. — Efélék a *Földhöz Az ember, A tünő kedv,* az *Avult csuha, A szárnyaló idő, E világon, más világon* s még igen számos költeményei az utolsó évekből.

Szentegyház volt e föld egykor nekem,
Most már csak ronda, rosz vásárpiacz,

Majd egy otromba ökör ront felénk,
Majd összemocskol egy sáros malacz.
Magasztos színpad volt a föld nekem,
Most már csak gyűlölt vén komédia!
Arany székében ül fennt a bitor
Tövis közt fetreng az erény fia.

és ismét:

Földgömb! te siralomház
Te őrjöngők kerek tornya
Te szomorú hamvveder,
A benn porló tetemekkel stb.

Így emésztve önmagát, napról-napra gyengűlt, s 1881 auguszt. 20-ikán, minden erejéből kifogyva, elhagyta a megúnt s meggyűlölt földi életet, melynek évtizedeken át dísze, kedvderítője, nemes mulattatója volt. — Már 1879 kezdetén, azon levelében, melylyel kérésemre, érdekes adatokat közlött velem, boldogúlt Fogarasi Jánosról, volt tanuló társáról, a ki felett, akadémiai megbizásból, emlékbeszédet voltam tartandó, — keserűen bár még némi humorral, panaszolja szenvedéseit. «Miklós vén barátod», úgymond «sejtem, rövid időn Fogarasi Jancsi barátjához teszi át tanyáját. Májam, gyomrom, fejem pártot ütöttek ellenem. Hogy a májat teszem kolomposul: oka, mert mióta nyavalygok, igazat adok a görög hitregének, hogy nem a szív, de a máj főfészke az érzésnek s fájdalomnak. Prometheusznak sem szívét, de máját vagdalja a keselyű. Már e levél irása is meglankaszt; az ülés közbeni meghajlás alélttá tesz. A magyarok Istene veled (de úgy látom, hogy alszik).» — 1880 folytán még három, azontul már egy levelet se kaptam tőle. Az elsőben, melyet mint biróhoz ír, február hóról, még elég humor van. Egy pert ajánl figyelmembe, kiskorú árvák ügyét. Levelét így kezdi: «mélyen meghajtja magát előtted Szemere Miklós, és szépen kér, hogy a csatolt tényálladékot figyelmedre méltasd. Mert az ügy: árvák ügye. Nem kér mást, csak igazságos itéletet, nem olyat, milyennel ő maga nyomoríttatott meg a tábla által Patak városa elleni perében.» E levélből tudtam meg, hogy perei is voltak,

s hogy e reminiscentia iratá vele a sorokat egy szélső lapban:

A tabula régiások
Versimtől abhorrescálnak
Perimben a vírek-septem
Mind ellenem judicálnak.

Milly naiv őszinteségére mutat le'kének, hogy midőn pert ajánlani, informálni jő: eféle hizelgésekkel áll elő a bírói kar iránt. — Rajtam kívül még több birótársamnak is írt, kiket személyesen ismert. Vadnaynak, Nyeviczkeynek, s ezt velem tudatván, ezzel zárja be levelét: Egy rabbinus neve napján a város zsidósága egy hordó bort ajándékozott, melybe mindenkinek egy itczét kellett tölteni. Valamennyi így gondolkozott: biz én vizet töltök; egy itcze víz nem ronthatja meg a hordó bort. S a következés az lőn, hogy a rabbinus a hordó bor helyett egy hordó vizet kapott. Fiat applicatio! megjárnám ha ti hárman is így logikáznátok. — Válaszomban «arany kedélyét» említettem, mely bajai közt sem hagyta el. Erre 1880 juniusán így válaszol: «Ha ismernéd lelki szenvedéseimet, fognád látni, hogy ez «aranyat» igen mély s igen sötét bányából hozom én napvilágra. A megrokkant sánta béna gebének is virgoncz a csikaja. Röstellek búskomolyan írni, kivált levelet, s társalgásban is a vígság köntösét használom, mert a bús pofától futnak az emberek. Mikes Kelementől tanúltam, hogy «a bús levél rövid legyen», tehát csak röviden szárazon sorolom el emésztő szenvedéseimet.» Említi azután, szeretett kedves leányai halálát, kik aszkórban haltak el, s aggodalmait az élők miatt, és saját sokoldalú betegségét, melyet jó kedvvel tűrne, ha leányaira nem gondolna, de e remegés teljesen összetöri lelkét. Legutolsó levele már igen rövid; csupa panasz; keze reszket, alig írhat. Azonban még halála előtti napon is írt a Kassai Közlöny szerkesztőjéhez elég hosszú panaszteljes levelet. — Az utolsó levél megirása után már csak szendergett, s másnap hajnalra meghalt. A sors nem engedte úgy halni meg, mint óhajtotta;

nem lépett mosolyogva sírjába; de azon másik óhajtása, hogy «haldokolva is lobogjon», testesült. Szelleme nem ugyan vidám már, de tevékeny volt s teremtő erőt mutatott a legvégső perczig. Bekövetkezett halála előtt néhány nappal írta, lelkes veje Payzsos Andor felkérésére a Zemplénben tervezett s megtartott Rákóczi-ünnepély alkalmára kiadandott albumba «Rákóczi szelleméhez» czímzett költeményét, hattyúdalát. Azután az agg, tollai-vesztett hattyú örökre elhallgatott, s hószinű hermelinjét betakarta a szennyes föld pora.

Rajzát adván ezekben elvesztett kitünő társunk életpályájának, mellyben jellemének képe is nagy részben kiemelkedik, ennek kiegészítésére még némelly addig nem említett részletesb jellemvonásokat kivánok fölemlíteni:

Szemere Miklós, — hogy külsejéről is mondjak valamit, — közepesnél is kisebb termetű, sovány, de erős, ideges férfi volt; a hősalak s byroni vagy göthei szépség e hiánya fiatalabb korában eléggé boszantotta, s nevelte benne az önmagát gúnyolni szerető szatirai eret s gazdag húmort. Talán ebből eredt azon sajátságos szenvedélye, hogy az emberek termetére rendkívüli figyelmet fordított, minden nevezetesb pénzért mutogatott Góliáthnak s törpének testmértékét pontosan tudta s barátai és vendégei magasságát szobája ajtaján megjelölte. Szerette az emberi alakokat megmérni és szobrászati szempontból birálgatni. Annál magasb s egyenesebb termetű volt lelke és jelleme, telve nemes költői lánggal, tiszta ember- és hazaszeretettel, nem ismerve alacsonyságot, rabszolgai görnyedezést s bókolást. Nem fért hozzá szenny, megvesztegetés, félelem s gyávaság, hazugság s képmutatás. Nyilt, őszinte kebel, igazmondó ajak, hű bajtárs, fiatal tehetségek nyájas bátorítója; vendégszerető házi úr; szegények barátja, üres pipere, czifraság, sallang megvetője. Szemeiből a derűs lélek nemessége, a tiszta szivjóság, az élénk szellem gazdagsága sugárzott. Társalgása hódító, s képben kifejezve olyan volt, mint mikor a mély és sötétkeblű tenger felszínén

ragyogó habcsillámok játszanak; sokszor felszökkenő, sőt túlcsapongó s a dévajkodásig vidor, színezve a telivér húmor a szellem ez opáljának, — ez is az ő szava — minden árnyalatával, de tréfái soha sem sértők. Emlékezőtehetsége kifogyhatlan adomatár. Szerette még vénkorában is ha nevettek, ha jól mulattak körében, de bizalmas hiveinek, kik előtt szíve mély fájdalmait nem rejtegette, úgy magyarázta ezt: szeretek — úgymond — ha csak tehetem, enmagamtól menekülni, s az élettel, világgal, főleg a hazai viszonyokkal s enmagammal is elégedetlen vén Szemere Miklós helyett a kifogyhatlan kedélyű s mint jóakaró barátim nevezni szoktak, örökifjú Szemere Miklóst adni. Számtalanszor ad verseiben kifejezést lelkülete ezen, a Vezúvhoz hasonló állapotának:

Vezúv! poklod felett mennyi rózsabokor!
Talán bizony költő szive voltál egykor?

és másutt:

Ajkam arra van a földön
Kárhoztatva, hogy kaczagjon
A sirók közt; s a szivem, hogy
Kaczajok közt megszakadjon

És ismét, Szász Károlyhoz írja azon levelében, melyet még a baráti szeretet s bizalom iratott vele, hogy «dala vig, rózsakoszorús menyasszony, s lelke koldusnő, bús, mogorva, vén!»

«Fekete ménen nyargalok, rajta piros takaró!» úgymond egyik ismertebb költeményében, s nem lehetne szebben fejezni ki gondolatát.

Csalódnék tehát, ki azt hinné, hogy Szemere Miklós, kinek verseiben annyi mosolygó, hamis tündér repked s kaczagó szatirok hahotája zeng, mély érzést nem rejtegetett gyakran vérző kebelben s éles fájdalmakat nem szenvedett. Már mint gyermek, pajzán játékai közben, el-elborult olykor s nem egyszer annyira vett rajta erőt, valóban csekély s nagynak és fontosnak csak túlérzékeny kedélye s élénk képzelete előtt látszó okok miatt, az elkeseredés, hogy öngyilkos

gondolatokkal is tépelődött. De csakhamar ismét tért foglalt a könnyelműség s anacreoni lelkület, mely vele azt énekelteté:

Eh, mit panaszkodjam addig,
Mig a földről ki nem vész a csalogány,
Szőlőtőke, rózsa és a szép leány.

Csalódnék az is, ki a verseiben foglalt, nejére s házi életére vonatkozó mókáit s hamiskodásait komolyan venné, mert becsületes, igazszívű, mélyen szerető férj s családapa volt, ki derék és tiszteletre méltó hitvesét, Máriássy Annát, gyermekeinek gondos anyját s a gondatlan poéta-férj mellett a ház és gazdaság összes terheit erős vállain hordozó házi asszonyt, ha apró szeszélyeivel s különczködéseivel olykor boszantotta vagy aggasztotta is, valóban szerette s méltányolta és tisztelte.

Épen úgy csalódnék verseinek olvasója abban is, ha bordalai nagy számából s a tokajinak és bakatornak gyakori dicsőítéséből, melyet a jó czimborák izlésében, ezek számára s örömére írt meg, azt következtetné, hogy a józan és mértékletes Szemere a megénekelt pogány istennek s kotyogó kulacsának gyakorlati tisztelője volt. Ő is, mint Petőfi, csak elméletileg, költőileg szerette a bort, de valóban keveset élt vele. Szerette, ha jó baráti vígan ürítették a poharakat, s dal zengett körüle, melynek hullámain lelke elábrándozott, de maga alig ivott bort. A víz megvetését énekelte, pedig csak a friss forrásvizet szerette, s így ő maga is bizonyság és példa arra, a mit Arany Jánoshoz írt kritikai nyilt levelében s Brassai *Ismerettyű*jére írt válaszában vitat, hogy műveiről a költő egyéni jellemére nem mindenkor lehet következtetést vonni, hogy nem lehet általános szabályúl, axiomaként állítani, mintha az erkölcsi oldal félreismerhetlenül tünnék ki a költő verseiből s az íróban az embert, annak műveiből biztosan ki lehetne ismerni s megítélni.

Bár kevés bort ivott, annál inkább szerette, ha mások

jókedvűen élvezték kimeríthetlen vendégszeretetét házánál s tolcsvai és ujhelyi pinczeházaiban, főleg ha írókat, költőket láthatott magánál. Tompa, Sárosy Gyula, Kazinczy Gábor s más kedveltjeinek látogatása valódi ünnep volt reá nézve: verseiben is megörökített néhány ily dáridót. A teljes ittasság átkozottúl prózai jószág, írja egy adatteljes levelében Abafihoz, de a mintegy harmadrésznyi, — szellemes embereknél — igen költői. Egy ily éjről, melyet Kazinczyval, Tompával és Sárosyval töltött, megjegyzi, hogy kár, hogy nem volt jelen egy gyorsíró, ki azon geniális szellemszikrákat, melyek e három barátja lelkéből azon éjjel kipattogtak, följegyezte volna. A tolcsvai pinczéjében említett barátival és még Kúthy Lajossal töltött víg éjjelét meg is énekelte, tréfás humorral festve az ivók, mint írók jellemét: «a borzas Sárosy Gyulát, ki derék víg czimbora, de adott szavát ritkán tartja, fürge tánczos, czifra költő, verseire kissé hiú»; a még borzasabb Kazinczy Gábort, «ki magasra tör, szónokajkán láng, édes méz, rohanó hab, pénzfecsérlő, lélekbuvár, könyvtár a feje»; Kuthyt, «ki mester a regényirásban, de hóbortos fej, midőn vad, sötét szelleme megszállja, s képzete tűzszárnyai hol mennybe, hol pokolba viszik»; Tompa Mihályt, gyöngypoétát, egykor híres kálvinista diákot, akkor bejei papot, «ki fidélis barát, de szőrszálhasogató és perelő», s végre magát, az ötödiket így jellemzi:

Egykor pingáltam — most írok,
Nagy gyönyöröm a költészet,
De röstségemmel nem birok.
Szeretem a nyers igaz szót
S az erdőket, s a szép leányt,
Dühös vagyok — de szép szóra
Bárányszelid, ha ki megbánt.

Ő volt, ki Vörösmartynak *Rossz bor* verse következtében hegyaljai aszút küldött gyönyörű költői levél kiséretében, míg Tárkányi egrit, Sárosy pedig aradit. A még akkor

nőtlen Vörösmarty azután, egy alkalommal, midőn Tompa, Sárosy, Szemere stb. Pesten együtt voltak, az említett «trinum perfectummal» víg éjet rögtönzött számukra, hol Vásárhelyi s Vachott Sándor voltak még jelen. Sárosy jól becsípett, de azért hatalmasan állván izmos lábain, veszettül bokázott s a hosszú papi öltönyű Tompát is erővel tánczra ragadta; bizonyságúl hogy igaza van a bort szállító költőnek kisérő levelében, egyikében a legszebbeknek, melyek nyelvünkön irattak, midőn ezt írja:

Dicső nedv! tőle víg szeszélyre kel
Agg s ifjú, — minden, a ki csak lehel.
Bár próbáld; töltsd meg színig kelyhedet,
S ha tán sötét bú lakja szívedet
Mint barna holló száll belőle ki,
De félre röppen bár; ne higyj neki!
Mert csak közelre űl és vissza száll
Ha rögtön el nem űzi új pohár, stb.

Meleg vendégszeretettel hívja e levélben magához Vörösmartyt, remekűl írja le lakhelye vidékének, a kies Hegyaljának szépségeit, Tokaj és a Sátorhegyek ormait, hol egykor Tarczal vezér űzte a szarvasokat, a szerencsi és pataki ősi várt, a Bodrog hullámait, melyekben «Hajna» fürdött szűzi bájaival;

S a távol szomszéd halmok egyikén,
Melynek, míg a hegy lángolt, erdején
Felszökkent a kan tölgyes szírt megett
S a fajd szakálla meg-megreszketett:
Lombok békés árnyainál
Vendégmarasztó házi üszköm áll, stb.

Ez ősi vendégszeretetnek megható kifejezést ad *A falu hol lakom* című versében, melyet miután kedélyesen leírta a két domb közötti szűk gödröt, szülő falaját, így végez:

Nincs utczája, s a jó Isten
Soha ne is adjon
Hogyha ide tér a vendég
Holtig itt maradjon.

Vendégeinek azután, persze csak azoknak, kiket Isten képére teremtetteknek talált s kikkel nemcsak a marhavásárról s burgonyatermésről lehetett beszélni, örömest mutogatta meg Tusculánumát, az ősi Szemere-kuriát, nem büszke kastélyt, hanem szerény falusi lakot, jól ápolt gyümölcsös és virágos kert közepén, szőlő s kúszó növények ágai s indáitól nyájasan körülölelve, melynek tornáczáról gyönyörű kilátás nyilt a Ronyva völgyére, a Sátorhegyek csoportjára, balra Rákóczi Ferencz születési helye, jobbra Kazinczy Ferencz sírja; örömest vezette fel őket a domb tetejére, honnét Zemplén felső részébe, Tőke-Terebesig s Homonnáig s világos napokon egész a munkácsi várig kalandozott a vendég szeme; bevitte azután a gondos gazdasszony keze által szép rendben tartott házrészszel borzas és kúszált ellentétben álló s rendező női kéz avatkozását nem türő, saját lakosztályába, melynek egyik szobája muzeum, a falak tele aggatva régi fegyverekkel s a szenvedélyes vadász tropheumaival, medve, farkas, vadkanfejekkel és szarvasagancsokkal, az asztalok, polczok, székek tele rakva ásványokkal s régiségekkel, történelmi s utazási ereklyékkel; másik hézaga pedig irószobája, a költői rendetlenség netovábbja, asztalok, pamlag, ágy, ágyalja s állványok ellepve könyvekkel s irományokkal, leginkább saját költeményeivel, vagy töredékeivel, dirib-darab papirokra irva, sokszor olvashatlan és soha meg nem fejthető betűkkel; mert noha rendes irása elég tiszta és csinos volt, ha vízzel kevert s minduntalan kifogyó tentája engedte: pongyola irkafirkája kétségbe ejtette volna a lelkiismeretes szedőt. Verseit s versembryóit, melyekre még igen gyakran rájok fért volna a simító kéz, örömest és lelkesülten olvasta fel azokat megérteni s méltányolni tudó vendégeinek; örömest ereszkedett æsthetikai vitatkozásokba is, örömest ellenkezett, s kimérthetlen humorral és szatirával nyilazott az érzelgő, nyögő, egyhangú poétákra, a kicsiszolt formák eszmeszegény embereire. Ha valaki feljegyezte volna azon szellemdús eszmecseréket, pattogó élczszikrákat, jóizű anekdotákat, melyek ily alka-

lommal, a vendéglátás gyakori ünnepein, Szemere Miklós és barátai ajkairól özönlöttek, mindez összegyűjtve, Weber 12 kötetes *Democritusát* kétségkívül tetemes járulékkal növelte volna, csakhogy eredeti magyar izlésben, azon sajátságos nemzeti zamattal fűszerezve, melynek nincs mása a föld kerekségén. Meg van az angolnak saját mély húmora, melyet Boznál csodálunk, a németnek jean-pauli húmora, a franciának kellemes finom élcze, de a magyar húmor, melynek gazdagságát Arany János költeményeiben s leveleiben érezzük s élvezzük, s mely Jókai kimeríthetlen aranytollából ömlik, melyet sokszor az egyszerü magyar földművesnél s bakánál is feltalálunk, oly sajátságos kincse fajunknak, melyre méltán büszkék lehetünk. S e magyar nemzeti húmornak egyik legkiválóbb képviselője verseiben, leveleiben és társalgásában, Szemere Miklós.

Azonban e magyar Democritosnak, míg minden egyéb tárgy felett képes volt mosolyogva s mosolyt gerjesztve élczelni és humorizálni: ha politikai vita, a vélemenye szerint mocsárba süllyedt hazai közügy került a társalgás szőnyegére, mély meggyőződésből fakadt keserüsége s haragja egész a szenvedélyes izgalomig csapott fel. Annyira féltette hazáját s fajá't, annyira felzaklatta vérét a nemzetnek általa saját felfogása szerint észlelt erkölcsi s anyagi sülyedése s hanyatlása, hogy fájó szívvel bár, hazafiui kötelességének tartotta a meggyőződése szerint helytelen irányt követő régi barátaitól is visszavonulni. Csak igen kevesen voltak, kikre nézve egyéb feltünő, jó, szép és nemes tulajdonaikért, szíve régi hajlamait s emlékezéseit fentartotta, s kivételt tudott tenni. Kárhoztatta, de azért szerette őket, mint erényes apa megbukott leányát, s gyakran emlegette, hogy boldognak érezné magát, ha oly érzelmekkel s gondolkozással eltelve vonhatná őket kebelére, mint a milyenekkel az együtt töltött ifjuság lelkesült korában birtak. De hát első dolog, mondá, hogy a férfinak elve, hite erős meggyőződése legyen, s hogyan lehessek bizalmas barátja annak, ki, bár szelleme erre képesítené, nem akar tisztán

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

látni, s hitem szerint a haza kárára dolgozik s annak életfeltételeit megtagadja. Ő nem akarta elhinni, hogy a politika: exigentiák tudománya s hogy eszményei csak úgy volnának valósíthatók, ha Magyarország mind a 15 millió lakosa oly magyar, oly lelkesült, oly bátor s erős volna, mint ő. Természetes, hogy a más, szinte becsületes meggyőződés emberei erre csak hasonlóval felelhettek. Szemere Miklós túlszigorú volt elveiben s a politikai erkölcsök bírálásában. Büszkén érezte, hogy független helyzetében ezt teheti, és valóban ő soha egy perczig, egy futó gondolattal sem tántorodott el a meggyőződés sokszor tövises, sokszor téves ösvényéről. Szemere Miklósnak e politikai puritánsága nemcsak 1848 után a bukás feletti elkeseredésében fejlett ki, már előbb is természete volt. Bátyja és sógora, Szemere Pál egy izben meleg érdeklődéssel tudakozódott tőle egy régi, de hazafiui eljárás tekintetében méltó rosszalás alá eső barátjáról. «Ugyan, bátyám, hogy szerethesz oly embert, ki halált szavazott Kossuthra és Lovassyra?» kérdé a bátyjánál szigorúbb ifjabb Szemere. «Igaz, igaz», felelé dünnyögve a politizálni nem szerető æsthetikus, «de nem tehetek róla; meg akkor szerettem meg, mikor becsületes ember volt. Már én nem tudok ily gyáván kegyelmes lenni», így fejezte be a társalgást Miklós. Ő tudta, érezte, hogy régi eszmeirányát az exigentiákhoz képest nem változtatta soha s rossz néven vette, hogy barátai, kik egykor más időkben s más körülmények közt, midőn hazánknak még alkotnyos és nemzeti kormánya nem volt, vele egy pártlobogó alatt harczoltak, a körülményekhez alkalmazták politikájukat. Bántotta a pártállás cseréje, melyet ő elvek cseréjének tekintett, s habár maga — mint sokszor tréfásan emlegette — Zemplén megyeszerte ismert sárga felöltőjét háromszor fordíttatta meg, gyűlölte a politikai köpönyegforgatást s e rút névvel bélyegezte sokszor azon eljárást is, melyre e név épenséggel nem volt alkalmazható. És mégis, ha védtelen pillanataiban betekintett a közel álló ember Miklósunk érzékeny lelkébe, látta ott annak mélységében, hogy ép oly szívósan

ragaszkodik szeretett régi barátai emlékéhez, mint ismeretes sárga öltönyéhez. E politikai nézeteiben oly szilárd és makacs ember nem maradt rideg, ha szíve érintetett, s igen könnyen talált útat jó és lágy kebléhez a sajnálkozás szelid érzelme; melegen vett részt mások fájdalmaiban s hol nyomort látott, nem késett azt áldozattal is enyhíteni. Sokszor lehetett tőle hallani: «vannak menthető bűnök is; ha éhező család, beteg nő, anyagi szükség sodorja örvénybe a szegény családapát: ott a bocsánat szent kötelesség, de ha a bűn s árulás mocsárjából a meghízott jóllét emelkedik ki, pallost neki!» Nálam van levele 1862 febr. 19-éről, melyet a Kazinczy-árvák általa először megpendített érdekében írt, s mely nemes, részvevő szívének igen szép bizonysága. A «szent öreg» egyik fia Bálint, az anyagi szükség nyomása alatt, hitet változtatott, s hivatalt keresett azon időkben, midőn hivatalt viselni nem tartatott hazafias eljárásnak, s a szigorú Miklós mégis a legmelegebben szólalt fel segélyre szorult rokona s annak családja érdekében.

E nemes, túlérzékeny, túlságokra hajló léleknek gyengeségei közé tartozott a könnyen apprehendálás, s ha valaki által magát szándékosan megbántottnak vélte, nehezen tudott megbocsátani. Innét elkeseredettsége s úgy látszó megvetése a kritika ellenében, mely utóbbi épen az előbbiben találja czáfolatát, mert a mit megvetünk, azt nem apprehendáljuk s a miatt nem érzünk haragot és keserűséget. Egyik szatirikus versében már 1850-ből, melynek czíme: *A kritikus*, s melyben elmondani igéri: miféle szerzet a kritikus, elnevezi ezt bábának, ki nem szül, csak születni segít; szabónak, ki minden szülöttet rőffel mér, s ha mértékénél kisebbnek találja, tán irgalmaz neki, de ha egy fővel nagyobbnak, levágja fejét; dajkának, kinek szűkkörű bölcseje csak csecsemőt ringat; a szokás kullancsának, ki csak megtaposott régi úthoz ragad s az új úttörőt a czéhből kitagadja; czéhmesternek, ki csak az övéit dicséri, a «kérész czimborák egyhúrú kobozát» fontos czopfnak, ki minden merészebb ugrástól elájul; majomnak,

ki mindazt, mit előbb már mások kotyvasztottak, ítészfazékában összekavarja; órafüggőnek, ki jobbra-balra inog, a valót keresve; lapdának, mit a szeszély hány-vet; őrült asztalosnak, ki csak koporsót készít; oly borostyánnak, ki a fűzfára is felszalad; fecskének sas helyett, ki nem bérczi vadakkal harczol, de alant a legyeket vadászsza; szellőnek, mely a sárkányt nem birván emelni, tenyerén hordozza a könnyű bogarat stb. Végre a megkövűlt kritikasztert, a meredt nyakú tudóst, kora avult eszméinek gyáva rabját, a kövűlt halak s kagylók közé a ritkaságtárba candidálja.

Kiemeltem ezeket, hogy felmutassam a kritika elleni elfogultságát s egyszersmind képeinek bőségét. Afeletti elkeseredésében írta ezt, hogy eredetisége, eszmebősége, magasan szárnyaló költészete, a megszokott formák és chablonok, a kidolgozás simaságának hiánya miatt nem méltányoltatott azon mértékben, mint büszke önérzete várta volna, s nem élvezhette az elismerés azon tömjénét, melyet kétségtelenül igen sokszor az irodalmi czéhszellem s pajtáskodás nyújt a kevésbé méltóknak is, s megvon a valódi érdemtől, mely saját elkülönzött útján jár. *A kritikus* czímű satyra ily érzelmek befolyása alatt született. A kritikus magasra emeli a babért, s Nyikogi fejére csapja s a vakok «koszorúst» ordítanak bámulatokban; a vers- és regényírók álnév alatt tolják egymást a hir kakasülőjére, s macskahízelgéssel, önző számítással bajítnak dicsfűzért egymásnak fejére. Midőn magasra szökik a fellőtt nyíl: kicsapongásnak mondják s akkor tapsolják meg, a midőn aláhull; a tomboló ment, a fellövellő lángot «művészi nyugalomra» intik. «Ferde birák! így kiált fel, botlik-e a mén, midőn eltiporja a törpe füvet rohanása? ne hallgassatok reájok! szökjenek a lángkölykek, habzó tűz serénnyel, szilajon szabadon!» Kiemeli azonban az ítész csoport közül az «ősz öreget, mély beható szemmel, ki megismeré a felhőnek madarát, midőn fészkéből legelőször repült fel», úgy vélem, Szemere Pált, ki először ismerte fel s buzdította Petőfiben s benne is a költői tehetséget. — Rettenetes

sok baja volt a sajtóhibákkal s a correctorokkal, «kik miatt végre is megkoppantja a guta», minek humoros kifejezést ad a *Versíróí gyötrelmek*ben s Arany Jánoshoz írt költői levelében.

A «genus irritabile vatum» minduntalan jelentkezett nála. Petőfit igen nagyra becsülte és szerette. A *Fülemilé*hez című szép költeményében a kertek e bűvös dalú énekesét «a szárnyas dallosok Petőfijének» nevezi, de Petőfit magasbra helyezi a fülemilénél, mert ennek dala mindég csak bú és szerelem, élvezetre csak egy mindég fekete szinű szőlőfürt, míg Petőfi költészete gazdag szőlőhegy, melynek megannyi gerézdje külön-külön színpompában ragyog. S mégis egy rossz tréfájáért, midőn ő Pestet 1845-ben meglátogatván s több költő társával a vendéglőben mulatván, a pajkos Petőfi azt találta mondani, hogy «ezek a falusi költők csak azért jönnek Pestre, hogy arczképeiket a divatlapokban kiadassák», e miatt annyira megneheztelt reá, hogy azontúl soha sem szívelhette, bár költői nagyságát mindenkor elismerte. Annyival inkább boszantotta e büszkeségét érzékenyen sértő ráfogás, mely későbbi értesülése szerint Vahot Imrétől eredt, mert efféle felszólítást határozottan visszautasított. Midőn Sárosy felkérte, hogy engedje lefestetni magát, ezt egyenesen megtagadta azon tréfás okból, mert, miután ő naponként szépül, «csak nyerhet a haza azáltal, ha húsz—harmincz év múlva pillanthatja meg pofáját». Valódi oka azonban neki is az volt, a mi Kazinczy Gáboré, ki szinte megtagadta arczképét, hogy t. i. jobb ha azon csodálkoznak az emberek, hogy *még* nem festettek le valakit, mint azon, hogy *már* lefestették.

Szemere a büszke szerénységén ejtett e pajkos dőfést talán felejtette volna, sőt magával vitte Petőfit Miskolczra s annak fényesen fejlődő költői érdemét nemcsak elismerni volt hajlandó, hanem megyeszerte hirdette is. Azonban midőn Petőfi 1847-ben a *Hazánk*ban közzétett utazási leveleiben a szóval meggondolatlanúl tett állítást nyomtatva ismételte, Szemere ez újabb támadásra annyira felbőszült,

hogy a *Zöld Marczi* című gúnyverset világgá bocsátani nem restelte, melynek minden szaka e refrainnel végződik: «Az ebrudon kiröppent Marczi Zöld éneklője én vagyok», sőt hallván, hogy Petőfi Zemplénbe készül, Kazinczy Gáborhoz, ki ekkor ott vezérszerepet vitt, kérést intézett, hogy Petőfi diadalszekerét tolni ne segítsen, s ettől rossz néven vette, hogy Petőfivel barátkozott. Gábor azután mindent elkövetett, hogy e haragot lecsillapítsa. «Furcsa bogarak vagytok ti költők», így ír Szemeréhez, «irritabile genus! ezzel ne véld, hogy a Petőfi tetteit helyeseljem, de azt sem helyeslem, hogy oly *soká* s *úgy* haragszol. Viczczelő idétlenkedésnek kell venned e cselekvést, melyet Petőfi önmaga ellen is többször elkövetett; ha rajtam történnék ilyesmi, nevetnék rajta, ha keserűen is, de nevetnék.» Ezután barátilag megleczkézi Miklóst. «Mindig óhajtám», ugymond, «derengőbbé tenni bizonyos látpontjaidat s figyelmeztetni, hogy nem mindenki bibelődik annyit, mint te, s nem mindenki látja azt nagynak vagy soknak, a mit te annak látsz. Ne véld, hogy az emberek velünk sokat bajlódnak. Azt, a mit a lapokban olvasnak, annyira sem tartják meg emlékezetükben, mint azt, ki nyert tegnap whisten.» Úgy látszik, Szemere e levél következtében mondott le e tárgyban minden további nyilatkozatról.

Sőt a nagy költő halála után ismét egészben felgerjedt szívében a régi tisztelet s kegyelet, és a *Fülemiléhez* czímzett gyönyörű költeményében ismét a «magyar dalok fülemiléjének» nevezi Petőfit, s ellentétben azon újabb költőkkel, kiknek kebleikből kihalt a régi hű szikra, s kiket fény s hiúság késztet dalra, elmondja róla, hogy törhetlen lelkének egyedüli kincse a szent szabadság volt s így végzi:

Sirasd meg daltársad, bokrok fülmiléje
Holtra sebző rózsák mesés szeretője!
Őt is megsebzé a szerelem rózsája;
De felzúdúlt a vész, s lángolóbb szerelme
A honé, borított sírhantot reája.

Petőfinek tehát megbocsát, s haragja villámait, de ismét ok nélkül s politikai elfogultságának hódolva, azon költőkre szórja, kiket szerinte «a hatalom fényes rabbilincse nyom», kik «tömjént gyújtanak szennyes uroknak s a szolgálat kegymorzsáját várják».

Ilyen magyar költőt én részemről nem ismerek s tudtomra ilyen, valamint a multban sem találkozott, vagy csak igen kivételesen: úgy jelenleg sincs. Hazám költőiről büszkén állíthatom, hála Istennek, hogy mind jó hazafiak, s ha a hazafiság körébe vágó tárgyakról írnak, mind a szabadság s haladási eszmék bajnokai, ha csak annyira nem akarjuk vinni az elfogultságot, hogy hazaárulónak tekintjük mindazt a költőt, ki az alkotmányos miniszteriumokban hivatalt visel, vagy az országgyűlésen a kormánynyal szavaz, vagy nem a szélbali lapokba ír, szóval: kinek politikai meggyőződése különbözik Szemere Miklósétól. Nehéz volna az élő magyar költők összes műveiben csak egy sort is kimutatni, mely rabszolga szellemre, haza és szabadság-ellenes irányra vall; mind abban, a mit kitünőbb költőink Aranytól kezdve egész a másod- s harmadrendűekig, eszméket s azok képviselőit, eseményeket s közügyeket ünnepelve, írtak, a legtisztább haza s fajszeretet s a leglángolóbb szabadságszeretet heve melegít s a nemzeti tricolor színei ragyognak. De Szemere igen érzékeny s ideges volt, a mi neki sok fájdalmat s kellemetlenséget okozott. Sértésnek vette a kritikát, sajtóhibákat, de főleg az elhanyagolást, ha levelei válasz, látogatásai viszonzás nélkül maradtak. E miatt folyvást perel barátaival. S e téren Tompa, legbizalmasb barátja, kinek élte utóbbi szakában, igen sötét életnézetei voltak, mint leveleiben sok nyomát találhatni, még táplálta és izgatta idegességét; p. o. a Brassaivali viszályban s midőn azt írja neki: «igazad van, neked az irodalmi téren még a pondrók is ellenségeid; engem helyzetedben a guta ütne meg» stb. Ezzel szemben azután keveset használ a kérés, hogy «ne epésítse magát szerfelett s gondolja meg, hogy vanitatum vanitas minden e világon.»

Feltüntetvén ezekben elhúnyt agg társunk hosszú életének fő mozzanatait s jellemének kimagasló vonásait: feladatomnak tartom még egy kis időre igénybe venni t. hallgatóim béketűrését Szemere Miklós, a költő, részére. Mint ilyen lett ő, majdnem egyazon időben a m. t. akadémia s ezen szépirodalmi intézet tagja, s főképen itt van helye őt, mint ilyet, méltányolni. Azonban ez előadás szűk kerete nem engedi, hogy geniális és sok színű költészetének igen részletes, s apróra terjedő ismertetésébe bocsátkozzam; csak nehány fővonásaiban kívánom azt jellemezni. Számos szebbnél-szebb lyrai költeményét élveztük időnként különféle lapokban és almanachokban, de összes költeményei, melyek kiadására életében nem volt reá beszélhető, — csak most, halála után jelentek meg három vaskos kötetben, a részvétlen kor segélyezésének igen csekély hozzájárulásával, családjának áldozatkész kegyelete által. A gyűjtemény sem idő, sem tartalom tekintetében nincs rendezve; de nagy érdeme, hogy megmentette, a mit lehetett, az elkallódástól s az enyészettől, s lehetségessé tette, a mi eddig majdnem lehetetlen volt, hogy most már láthassuk költői érdemének egészét, s jellemezhessük sajátságos, eredeti tehetségét, költői egyéniségét. — E Társaság feladata lesz majdan, válogatott műveit, lehetőleg chronologiai rendbe szedve s tárgyak szerint osztályozva, s ezáltal tanulságosabb, és a költő egyéniségét jobban kiemelő alakban adni ki. A nagy érdem, hogy összes megtalálható s a nagy olvasó közönség elébe vihető művei roppant fáradsággal s utánjárással egybegyűjtettek s az enyészettől megmentettek, Payzsos Andor és Borúth Elemér uraké, kiknek ezennel nyilvánosan mondok hálás köszönetet a kegyeletes munkáért.

Szemere Miklósban, mint már ismételve említettem, gyenge gyermekkora óta mindig megvolt a költő és művész anyaga, de sokáig elnyomva, kétkedve, a nyilvános fellépéstől részint szerénységből, részint talán büszkeségből is, mely magát rosszaló kritikának kitenni nem akarta, tartózkodva

lappangott, vajudott, forrongott, s mindenféle más nyilvánulási utakat keresett, míg végre csakugyan meghódolt az ellenállhatlan ösztönnek, melyet a római költő az: «est Deus in nobis» által fejez ki. — Úgy élve mint előadtam, kalandozva, egy helyütt kevés ideig ülve, szenvedélyesen vadászva, megyei gyűlésekre járva, külföldön is többször utazva, a pillanatnyi benyomásoknak és szeszélyeknek könnyen engedve, sokkal később jutott iróasztalhoz, mint mások, mint különösen a lyrai költők legtöbbje, kik azon korban, midőn ő az írást elkezdte, közel 40 éves korban, már többnyire szegre akasztják a lantot s inkább más téren kisérlik meg erejöket. — Érlelé költői hajlamait s tisztítá és nemesité izlését az a társalgás, melyben Pesten, Pál bátyja és sógora szellemdús körében, már kora ifjúságában részesült az ehez közel baráti viszonyban álló akkori iordalmi nagyok, Kazinczy Ferencz, Kölcsey, Fáy András, Vörösmarty, Bajza lelkes és buzdító körében. A szintén Zemplénben lakó öreg Kazinczy Ferencz, az izlés e nagymestere, ki családjával különben is rokoni viszonyban volt, korán figyelmessé lett a nagy tehetségű ifjúra; irányozta olvasmányait s különösen a külföldi remekirókra fordította érdeklődését. Az ismeretszomjas ifjú vadász s földesúr többet olvasott s tanult, mint bárki azon korban a megyék nemes ifjúságából, s ebben nem fog kételkedni, ki levelezéseit, s különösen Brassai *Ismerettyű*jére írt szellemdús, a külföld legkitünőbb iróiból szedett idézetekkel s érvekkel tömött válaszát áttekinti. Sokat levelezett Vörösmartyval, Bajzával, Toldyval, s idők során a különféle keletkező és letünő szépirodalmi lapok s almanachok szerkesztőivel, Császár Ferenczczel, Frankenburg Adolffal, Arany Jánossal, Vahot Imrével s még többet legközelebbi barátival Tompával, Sárosy Gyulával s Kazinczy Gáborral, ki Ferencz bátyjának a lelkesedésben s buzdításban és a szépformák s műgond iránti előszeretetben, hű örököse, legnagyobb érdemet szerzett abban, hogy Szemere Miklóst költői törekvéseiben buzdítsa, s a vonakodót fellépésre bírja. Nem

hagyott békét restségének s végre is kiugratta a bokorból, hol rejtőzni szeretett. Mert bár kitünő képzettséggel s nagy fokú æsthetikai műveltséggel és széles olvasottsággal bírt: eleinte csak egyes megyei alkalmakra s eseményekre firkált, maga és barátai mulattatására humoros, élcztől és szellemtől szikrázó verseket, melyek kéziratban forogtak a szomszédság kezein. A megyében, lakhelye környékén, már kitünő poétának tartották, s örömmel másolgatták verseit, mielőtt neve nyomtatva lett volna. — Költői kisérleteinek házi birálója, a geniális Kazinczy Gáboron kívül, ki finom izlésével legjobb befolyást gyakorolt reá, első sorban Tompa Mihály volt. A szerény s félénk sárospataki togátus papnövendékkel még a collégiumban ismerkedett meg, s igaz, szerető barátja lett, kivel folytonos bizalmas levelezésben állott, s kit gyakran látott vendégül. Az ifjú Tompa kedélyes szelidsége, mint maga beszélte, hasznosan mérsékelte csintalan élénkségét, már akkor feltünő költői tehetsége pedig egészen lebilincselé. Ő ismertette meg egykor Pál bátyjával a szerény theologust, ki ezt először rideg-szárazon fogadta, de azután, verseit hallván, össze-vissza csókolta, s országos poétává avatni segitette. — A későbbi Tompa már sokkal érdesebb s házsártosabb lett, s Szemere, Kazinczyhoz 1861-ben irt levelében, panaszkodik rá, hogy «vénre játsza magát, s némely tekintetben pedáns papi emberré vált; széptani nézeteiben pedig még nagyobb mikrológ, mint tán Erdélyi is; rendre fölakad versein, ha nem a kellő helyre teszi a cæsurát» stb. — E barátai azonban nem igen birtak uralkodni sem restségén, sem makacsságán. Ő ment a maga útján, természetét követve.

Az életirásában említett források- s montivumokból ömlött Szemere Miklósnak meleg, a közvetlenség erejével ható, életteljes, naiv, humordús, kedélyes, élczes, olykor szilaj, s önmagát s mindent gúnyoló, alakban csak ritkán correct, sőt többnyire pongyola s féktelen, de eszmékben mindig gazdag s eredeti költészete. Költeményeinek azon részén,

melyeket az erdő magánya, a vadásztanya lobogó tüze, a piros hajnal, mely már a szabadban találta, kertének rózsája s a völgyi patak partjának nefelejtse sugallt a természetimádónak tollába, valóban érzik az erdei lég üde lehellete, az erdei eper s ibolya illata, s ott ragyog a tiszta harmatcsöpp; humoros költeményeiben, életképeiben, szatiráiban pedig a mosolygó életbölcseségnek oly kincse van lerakva, melynek roppant gazdagságát és sokoldalúságát összegyűjtött munkái nagy tömegében bámulva látjuk. — Egész költői egyénisége, mely távol az irodalmi központtól, s nem hódolva a divatos, időnként felkapott irányoknak s izlésnek, önállóan fejlődött, önmagából, falusi magányában, egészen eredeti, senki máséhoz nem hasonló. Hangja s modora eltérő minden költőtársáétól; saját észjárása s érzelemvilága ki van fejezve minden egyes költeményében. Nincs azokban semmi kölcsönvett, semmi plágium, semmi halvány utánzás. Őszintesége, természetessége páratlan, minden hangja szivéből buzog ki, s társadalmi előítéletek, a divat változó szeszélyei nem korlátozzák soha. Életrajza, mely az embert, a hazafit, a gazdát, vagy inkább nem-gazdát, a táblabirót, a víg czimborát, a környezetét kifogyhatlan élczeivel mulattató kedélyes jó barátot, a sokban cynicust és különczöt, és ismét a természetimádót, a szenvedélyes vadászt, a hiú ragyogás megvetőjét s ostorozóját, a büszke független földesurat s rajongó népbarátot egy személyben, — szokott élményeiben s kedvteléseiben meglesve, — mutatja fel, legjobb magyarázat költeményeihez. Versei gyűjteménye: erdei vad virágok, havasi rózsák, árvaleányhaj, bérczi patak csörgedezése, riadó vadászkürt zengése, tarka pillangók a játszi kedély világából, a felszökellő vígság és édes melancholia, a csapongó szeszély, könyeken át mosolygó humor, a metsző szatira, a derült, olykor cynikus életbölcseség, az ön- és világ-gúnyolás, — de szépért, jóért, becsületért, hazája, faja, s annak szabadsága és függetlenségeért egetverő rajongás; pásztorsíp, fülmiletrilla, Rákóczi-tárogató; röviden: igen sokszínü, sokoldalú, gyakran

túlmerész és bizarr képekkel is ragyogó kaleidoscóp. S a víg felszín alatt, mely a szivárvány minden színvegyületében játszik, költeményeinek alapja mégis komolyság, sőt igen sokszor búskomolyság, főleg a tapasztalatokban s csalódásokban gazdag élet vége felé. — Van benne nagy adag Horácz, de sohasem a hizelgő udvaroncz; — van benne sötét Byron, van igen sok Heine s Béranger; rokonszellem Petőfivel, kit mint költőt akkor is imádott, midőn reá megneheztelt s kigúnyolta. — E rokonságok mellett azonban egészen eredeti. Nem utánoz senkit; mint humoros költő, külön, s majdnem egymagában álló helyet követel az összes régiebb s újabb magyar költők során. Keblének igen sokféle hangot adó húrja, elméjének ezernyi tarka ötlete van, de semmi, éppen semmi sincs benne a beteges világfájdalombol, a német érzelgésből, a vajszerű olvadékony szentimentalizmusból, nyavalyás, pityergő ellágyulásból, melyet számos magyar epigon is elsajátított. Ő ezeket gúnyolja s megveti. Szeret kaczagni s kaczagtatni. «Ha a bölcseség komoly arczczal jár» úgymond, «s megróvtok engemet, hogy kaczagok, úgy e földön legbölcsebb a szamár; az mindig komoly, sohasem nevet.»

Egy sajátságos pezsgő, gyöngyöző élet az, mely Szemere költeményeiben lakik. Ő, hogy saját szavaival éljek, «a gúnyt, tréfát dévaj módra zengi, csalánt kötözve bokrétája közé — s más részről szerelmi könnyek gyöngéd harmatával nem öntözi a hölgyek kendejét.» Szerelemről is énekel ugyan, de sohasem saját szíve epedő szerelméről, ő abban egyszerűen az élet fűszerét találja, mint Anacreon.

Izlését s fogalmait a költészet felől, miként ő azt kedvelte s gyakorolta, eléggé ismerteti saját költeményeiben s barátihoz irt leveleiben. Szerinte a jó költő lelke kaleidoscóp legyen, mely minden rendítésre új s ismeretlen ábrákat teremt; tárgya, színe, hangja változó. Minden tárgy lehet tárgya a költészetnek, csak költői felfogással öleltessék fel.

«Előttem» ugymond «— törve minden békó,
Nagy és szegény egyformán dalra méltó,
Kolduskalap és királykorona,
Repülő sárkány és te, légy koma!»

A költészet neki lobogó tűz, bűvös tenger, —

Egyik habja méreg, másik méz,
Most csend üli s újra vész
Piros vért szivó szivárvány,
Elandalító ragyogása;
Tengerjáték, asszonykebel,
Apad, árad hullámzása, stb.

A férfiatlan beteg érzelgést, a holdvilágkórságot ki nem állhatja. *Dalvilágom* című versében, melyben a «lóggó talpak» Császár Ferencz szalóni füleit annyira botránkoztatták, így írja le saját költői irányát s izlését:

Nem akarok én a légben
Kapkodni kezemmel,
Szivem dalom tele sírni
Rideg csillagfénnyel;
Ködből szőtt arát kergetni
Nyögő dalaimmal,
Ég s föld között függni búsan
Lóggó talpaimmal,
Ördög látta: felhőt inni,
Levegőt ölelni stb.

A fellegekben uszó, üres ábrándokban merengő ellenkező irányt minden alkalommal élesen gúnyolja, p. o. a *Légyhez* írt humoros versében látván, hogy szobája legye, lábbal fölfelé függ a mestergerendán, azonnal eszébe jutnak az «eszményieskedő» költők. «Beh szép alantról nézni» úgymond gúnyosan «e sereg, fenn a híg ürben a míg dalt zeneg, mint fordít hátat a földnek, s mint jár négykézláb a lég padlásán, mint a légy.» — A «szerelmes bölcset» imádottja, hogy szerelme erejét megkisértse, három hősi próbára teszi, hogy meglovagolja a gőcsei sárkányt, kirántsa a vasorrú

bába két zápfogát, s végre, «hogy száz siró poétának versét átolvassa mind». Ez utóbbi áldozattal nyeri meg kegyét. — A *Malmai*hoz írt hamis versében, midőn az átkozott szélmalom nem forog, mert régóta semmi szél, s az átkozott vízi malom is megáll, mert régóta nincs eső, — várj «úgymond» ki fogok rajtad; mit nekem a szelek? mit nekem a vizek? s a szélmalomnak ezt igéri:

> Nehány magyar költőt majd melléd ültetek,
> Hogyha elkezdenek azok sóhajtozni
> Fogsz még te eszeden kivül is forogni.

a vizmalmot pedig azzal fenyegeti: hogy

> Nehány magyar költőt árkodhoz ültetek,
> Ha könycsatornájok elkezd majd csorogni
> Fogsz még te eszeden kivül is forogni.

A *Magyar költőkhöz* írt verstöredékében így szóll: mindent, mindent irjatok ti magyar költők! csak ne gyáván siró verset, — sirás közben a szájat elgörbitjük, és a könyű orrunk hegyéről csepeg le; kit nem ijeszt el e rajz?» — azután lázítja az ifju hölgyeket a siró poéták ellen, kik sebeiket sírva mutogatják, mint gyerek a karczolást; van e leányka, a ki csókot adna a pityergő hősnek? — a koldusnak alamizsna, és nem csók! — «A hölgyszív kigyuladt kémény-é, hogy nyakon öntsétek vízzel? vagy kendő, hogy tele könyezzétek? veder-é, s ti a kútágas, hogy nyöszörgő dallal kisérjétek?» — stb. Saját költészetét pedig így jellemzi egy másik töredékben: hagyjatok békét nekem ti rideg felhők rideg lakói, mennybe tévedt dallosok! dalommal én közétek nem szárnyalok; költészetem kaczér földi lányka, bele szeretett a völgybe, a gerliczék kaczajába, az őz szelid zöld szemébe, a cser ingó sátorába.»

Ez irány és hang azonban nem egyszerre lett uralkodóvá nála. Legelső verseiben, melyekkel 1840 körül, a Goethéből szépen fordított darabokon kivül, fellépett, még feltünnek azon régi költői iskola hangjai, melynek hagyományai elle-

nében Petőfi s Arany lantja még akkor diadalt nem vívott ki; az üres ábrándozás, a sovány eszményieskedés még ott kisért némely első szárnypróbálgatásaiban, de csak hamar végkép elmarad s helyet enged az egészséges, jellemzetes, természetes iránynak.

Első verseiről melyeket említettem, maga adta ki 1844-ben a drasztikus önbirálatot, e bizonyítványban: «Átkozott hunczfut vers Szemere Miklóstól. Vallja Szemere Miklós.» — Ezentúl következetesen lemond «a gyökér nélkül termő csillagvirágokról» földön marad, s «gyermekszívvel annak anyakeblén pihen, az életet gyümölcsfának tekinti, melynek termő ágai hozzá a földig lehajolnak, s nem kell azokért magasra nyúlnia:

Felrepült a fecske vigan,
Szállt a mennyre, a magasra,
De egy pontot sem talált ott,
Hova fészkét ragaszthassa,
Visszaszáll — s halljátok-é, mily
Boldogan dalol
Eszterhaj alol?

Költeményei egyik kiválóan becses csoportját képezik azok, miket természetimádása, a bércz és erdő, a patak és hímes rét szült, s melyekben érdeklődésünket a meleg közvetlenség által ragadja meg. «Anyatejjel, hegyi mézzel nevelt engem jó anyám» úgymond, s e fajta verseiben valóban ott van az anyatej, s a vad méhek gyűjtötte erdei méz természetes édessége, a fenyvesek s erdei növények üde és zamatos illata. Ő maga így jellemzi saját költészetét:

Költészetem! te is bérczek virága vagy
Szirmaid mohos szirt tövében feseltek,
Téged, a vadon mély csende s lombja éjén
Áttörő nap piros sugári neveltek.
Forrásod szomjas vad körme fakasztotta,
Vad mézed zsengéjét aggott tölgy csorgatta
A méhraj, lelkemet, mely körülszárnyalja,
Odvából kizúdúlt gondolatim raja.

Őszinte rajongással szereti a természetet, mely szebbnél szebb festői képeket nyújt elénk s minden benyomás előtt nyílt költői kedélyének s fogékony képzelődésének. — E sorba tartoznak: *Kedvteléseim, A vadon költészete, A réten, Hajnalkor, Csolnakban, A fecskéhez, A bölcsődal, Az erdei méh, A csalogány halála, Az erdő gyermeke* s ennek változata: a *Vadon szeretője* mely alak tekintetében is kitünő, s több más hasonló. A falusi gazdálkodás prózai oldalait nem kedveli, de annyival inkább szereti a falusi élet poézisét, hol a természet szivét hallja feldobogni; szereti hű lovát, vándortársát, ki víg nyerítéssel üdvözli, ha hozzá belép, s habos sörényét megsimogatja; szereti ökreit, melyeknek méla tényű szelid szemökbe néznie jól esik, szeret olykor még szamara együgyű szellemével is társalogni; s hát még hogyan szereti ősz ebét, háza őrét, ki térdére hajtja aggott hű fejét s szemébe tekint bizalmas szemeivel, oly hivő bizalommal, melyet emberszem hiába hazud».

A másik s leggazdagabb csoportot képezik azon víg dalok, apró szatirák s életképek, mosolygó bölcseséggel, epikuri életörömmel telt, tarka, sokszínű s alakú kedélyhullámzások s kedvszesszenések, melyekben pajkos muzsája egész szeretetreméltóságát s dús élettapasztalásának és kifogyhatlan kedélyének s humorának egész gazdagságát kifejti. Ezekben Szemere Miklós páratlanúl áll irodalmunkban. A hypochondriában szenvedőnek, ki nem csak a patikából, hanem a szellemvilágból is keres gyógyszert rosszkedvében, orvosa jó lelkiismerettel rendelheti meg Szemere Miklós enemű, költői föllépéséhez közelebb eső korából keletkezett költeményei olvasását; beteg kedélye bizonnyal felderül a rokonszenves hangokon, a vidám bölcseségen, mely e versekben pezsg, él és virágzik. — Ezek a derűs életphilosophiától s minden földi bú és baj elviselésére mosolygó ajakkal kész, férfias, ép kedélytől ragyogó költemények az ő költészetének legbecsesb kincstára; ezekben fejezi ki magát leghívebben, legigazabban szeretetreméltó költői egyénisége. Nem fogok

ezeknek felszámlálásába. A nagy tömegből kiki előkeresheti kedvenczeit: a *Lukai papot*, *Szent Dávidot*, a *Csigához* és *Szobája legyéhez*, *Szamarához*, a *Fecskéhez*, *Egy költő-barátjához*, az *Olympi Zeüszhöz* stb. írt verseket, a szüreti s bordalokat, az *Álmot*, a *Teremtést*, az *Új házasok*at, a *Baromudvar*t és *Nehéz szolgálat*ot, mely utóbbiban önmagát s apró hibáit és különczségeit a legszeretetreméltóbb humorral írja le, s még igen nagy számú illatos virágát a kedélynek, nedélynek, szeszélynek, melyeken mosolyogni az érzelgő, nyögdicsélő, bús arczokat vágó verselők által okozott unalom eloszlatására, oly jól esik!

Jőnek azután eszme- és humordús költői levelei Vörösmartyhoz, Arany Jánoshoz, Fáy Andráshoz, Szász Károlyhoz, Tompa Mihályhoz, Tóth Endréhez, Komócsy Józsefhez, Halász Dezsőhez, Búlyi Dezsőhez, — s két ünnepélyes alkalmi költeménye, egyik Kazinczy Ferencz emlékezetére, a Miskolczon rendezett Kazinczy-ünnepen; a másik Széchenyi István gróf Kassán tervezett emlékhalmánál, melyet az ez alkalommal Kubinyi Gusztáv által szerkesztett *Széchenyi-album*ba szánt. Az előbbi rímekben, az utóbbi jámbusokban van írva; gondolatai magasak és nemesek; a már koros költő lelkesedése fiatal tűzzel áradoz, azonban a rímek nem legjobbak s a jámbusok is nagyon döczögősök. Az elsőre, melyet Kazinczy Gáborral közlött, megnyerte e kényes izlésű jó barát tetszését, s örült e tetszésnek. «Nekem» így írja 1861 decz. 1-jén Kazinczy Gáborhoz intézett levelében, «ki nem jöttem divatba, egyes barátim méltánylása minden örömem. Én a te poétád vagyok, te ösztönöztél írásra; ha roszul találok troubadouroskodni, kegyapai fejedre hárul fiad hitványsága.» — De a Szemere Pál s Kazinczy Gábor poétája nagy becsületükre vált buzdítóinak, s csak hálát mondhatunk azoknak, kik magas tehetségeit felismerve, rávették őt nagy nehezen, hogy világosságát ne rejtse véka alá.

Vannak még epigrammjai közt is kitünően sikerültek, mint például: *A vasutak*, a *Fűzfa-poéta* s különösen a

Házas hexaméter, — s vannak ismét lelkesítő sorai *A haza ifjaihoz*, melyeket ezek tanúljanak meg könyvnélkül s ne felejtsenek el soha! — «A ki roskadoz, mihelyt szerencséje fogy, hasonló a zsákhoz, mely peczkes, ha nyakig tele töltöd, de ha üres, menten összerogy; ne vihar légy, mely feljajdul, ha szirtlyukba szorul; légy szökőkút, mely újra fényes légbe ugrik, a mint porba hull; ne légy rozsdás lakat, mely ha fénye oda van, sírva nyikorog; orsó légy, melynek élte czérnaszálon függ, s mégis vidám tánczot jár; — örvény szélén a víg kedv: oroszlány, s a sötét arcz: törött szárnyú lúd. Sorsunk kemény, de a sas körme a kemény szirten hány szikrát» stb. Ha Szemere egyebet nem írt volna, ez egy költeményével magas fokra kell emelkednie a haza ifjúságának tiszteletében s kegyeletében.

Végső csoportját képezik verseinek a legutóbbi években versekbe foglalt politikai philippikák. Ez már nem költészet. Szabad legyen ezek felől e helyen hallgatnom. A Kisfaludy-Társaság, e tisztán szépirodalmi intézet, melynek nem hivatása politizálni, nem lehet e fajta kitöréseknek sem dicsérője, sem rosszalója. Azon nézetek s meggyőződésekre, melyek felett az elkeseredett hazafi, saját nézeteit s meggyőződéseit csalhatatlanoknak tartva, a legkíméletlenebb phrásisokban pálczát tör, nem a szenvedélyek szemüvegén keresztül nagyítva vagy kicsinyítve látó jelenkor, hanem egyedül a történet igazságszolgáltató múzsája mondhat csak alapos bírálatot. A költőnek egy elvtársa azt mondja e politikai versekről, hogy azokban, melyek mint iszonyú ostorcsapások suhogtak le a nap hatalmasaira, s a szelíd költő a történelem rettentő igazságszolgáltatását hajtotta végre; de a történelem részrehajlatlan múzsája, mely sohasem egyoldalúlag, hanem mindenkor a vádlottak kihallgatása után s az eredményeket elvárva hozza meg ítéletét, nem hagyja magát szenvedélyes phrasisok által anticipáltatni.

Fájdalommal olvassuk a kedélyes, a mosolygó, az egykor oly vídám s életörömmel teljes költő tollából, élte ké-

sőbbi éveiben, azon már életrajzában említett fanyar és életunt elkeseredést, világ- és embergyűlöletet, mely e nemes lelket megszállta. E keserűség nyomai 1848 óta már folyton jelentkeznek. 1852-ből van *Egy hívem a hűtlenek közt* című költeménye, melyben már haragszik tűkrére, a vénült arczot mutatóra; asztalára, mely csöndes, rideg, vendégtelen; ágyára, mely tele gondok tövisével; egyedűl szeretője maradt hozzá hív, mely piros meleg fényt bont halvány arczára, s fölidézi ifjúkora álmait; lódobogást hall, nyílik az ajtó, — jönnek a régi jó barátok, börtönből, bujdosásból, a sír fenekéről hangzik a dal, cseng a pohár! — s mindez csak képzelet! A *Barátságtalan korban* panaszkodik, hogy vendégei elmaradoznak; ez verset gyárt s ujságot olvas, az a felett töri fejét, hogy pénzét mibe fektesse; elvénült már ez a föld, tüze kezd kihűlni; apáinkkal együtt sírba szállt az öröm, barátság; mi csak tengünk örömtelen, mint harmat nélkül a virág; hidegek vagyunk mint a hal, korcsok, vízivók. Tóth Endréhez írt költői levelében ezt olvassuk:

Már nem vagyok, ki voltam! kedvem többé
Nem ágról-ágra szálló víg madár,
Mocsár-szalonka; fölreppenve perczre
Villogó légi tánczát ha lejárta
A föld sarába sülyed újolag.

Irigyli barátját még annak gyötrelmeiben is «mert annak búja költészet, az ő kínja próza már, száraz prózája a sivár valónak; ő már rokkant ló, mit csak bőréért vásárol a vén halál, e házaló zsidó». Az «avúlt csuhában» kopár juhlegelőnek mondja a földet, melyen, a merre csak szemünk lát, nincsen semmi zöld; az élet tarka alföldi szűr, hajdan virított, de már mind lekopott róla a rózsa s tulipán; rongyos élet, koldus csorda, öregség a te neved! A Komócsy Józsefhez írt *Válasz*ban, — ki őt örökifjúnak, gondűző serlegnek nevezte, — sánta lónak mondja magát, ki már ugrani sem tud; széttört serlegnek, melynek cserepeit előbb össze kell

forrasztani, hogy ajkadhoz vihesd. «Hulló csillag, ha szétpattant szikrázva, úgymond, helyette már csak bús hamvát találod» — s ezzel végzi:

Szakaszsz le boldog ifjú családásod
Rózsafátylából, mely szemed takarja,
Szakaszsz le bármi kis rongyot nekem,
'S vedd érte minden — minden versemet!

És így folyton folyvást; ily sötet melancholia szól a még mindig lelkes, szellemes, s agg korához mérve elég erőteljes férfi majd minden nyilatkozatából. S hát még a *Szárnyaló idő*, az *Ember*, a *Földhöz* című költeményeinek koromsötét, fájó eszméi! hát még a politikai verseményeiben dühöngő harag! Csak igen ritkán tör már elő a régi vidámságnak s életörömnek egy-egy szikrája, s ha az megtörténik is, rögtön kigúnyolja saját vidámságát.

Mint már említettem, halála után, szerető családja kegyeletes gondoskodásából, s a közrészvétnek igen csekély hozzájárulásával, veje Payzsos Andor s barátja Boruth Elemér által összegyüjtött, egy részben be nem végzett, és simító kézre váró művei, a legdíszesebb s ízletes kiállításban, a költő arczképével, Aigner (Abafi) Lajosnál, három vaskos kötetben jelentek meg, melyek elseje 116, másodika 126 és harmadika 77 költeményt s még 48 töredéket tartalmaz. Az első kötet nagyobb költeményei közé van beszúrva 60 úgynevezett «apróság», melyek egyik-másikának becse sokszor nagyobb, mint a legvaskosabb költeményé, s a töredékekben annyi költői drága gyöngy van, alaktalan, kidolgozatlan tömegben, lerakva, hogy azokból egy műértő gyémántköszörűs kéz a legszebb kiállítást rendezhetné.

Az utolsó kötetben vannak még kritikai munkái *Nyilt levél Arany Jánoshoz* és *Válasz Brassai Ismerettyüjére*, melyekről más helyen bővebben teszek említést.

Általában a mi geniális költőnk, bár versein sokat javítgatott, nem nagy figyelemmel volt a correct alakra; a

csiszolás, a formába öntés nem volt mestersége. Ő csak az eszmének, a merész képnek, a szellemes tartalomnak örült. Egyébiránt maga is elismerte, hogy hiányos technikája van, a miért Sárosyn kívül Tompa is sokat perelt vele, s ezt Sárosy Gyulához írt levelében, melyet a gondos gyüjtő, Abafi Lajos tesz közzé *Figyelő*jében, azzal indokolja, hogy rest és vén a legény, s a vén poéta nem forog ám oly kedvvel a leányok s a versek körül, mint a fiatalabbak. Épen restsége miatt van annyi «töredéke» is; némelyike, Anacreon dalának ámoraiként félig, s másika csak nyakig bújt ki még a tojásból. «Rossz anyja vagyok én eszméimnek», úgymond, megszülöm, de nem nevelem fel». Szeretne jó dajkára akadni, ki csekély feltalálásait kidolgozná. Későn fogott a versiráshoz, ez a baja; ez okozta, hogy rest lelke tárgyul is azt választja, a mi könnyű kivitelű s rövid, a jobbat, nagyobbat többnyire eldobja, csupa restségből. «Az egy Hafizt kivéve, tán egy példa sincs rá a világirodalomban, hogy valakiben oly későn ébredt volna fel a dalos költészet, mint jó magamban, s tán hasonlítok is hozzá némileg, a mennyiben, mint nála, tárgyaim főrésze: bor, szerelem, öröm, s magamként ő is a földön jár. De humor Hafizban nem létezik.» Mindamellett sokat javítgatott versein, s noha fentebb dajkát kért, ki verseit gondozza, nem tűrte, hogy versein mások változtassanak. Ugyanazon levelében Sárosyhoz azt írja, hogy ha az általa írtakon kívül, más igazítást tesz hozzá küldött verseiben: letöri a sódarát.

Életében, összes versei gyüjteményének kiadására nem volt rábírható. A görög bölcsre hivatkozott, ki nősülésre intetvén fiatal korában, azt mondta: «még korán van», túl férfi korán pedig: «már későn van». A csiga kinyújtja szarvát, ő is kiadta egyes verseit a lapokban, de a csiga nem akar kibúvni házából, ő sem akart verskötetet adni. Igaz oka ennek is restsége volt, mert sok munkába került volna szétszórt, elhányt, dirib-darab papirosokra írt költeményeit összeszedni s rendezni. Másik oka volt: büszke érzékeny-

sége; nem akarta magát kitenni a bírálatnak. Tudta, hogy rímei cæsurája, jámbusai gyakran rosszak, az alak verseiben tökéletlen.

Azonban e rossz rímű és cæsurájú versekben mennyi nagyszerű kép és gondolat! méltó a legelső rendű költőkhöz:

Nem a' csalogány repül a'
Csillaghoz magasra:
A' csillag hull le a' földre,
Hogy dalát hallhassa.

vagy a *Puszta házban*, mely a fergeteg dühében némán s elhagyatva áll:

Ki 's bécsapódnak ajtód szárnyai
Mint a' könyörgő koldús karjai
Midőn kitárja 's majd mellére zárja;
'S alárogyó eszterhajad
Keblén elomló ősz szakálla.

vagy az *Isten s ördög*ben:

Én nem úszó fellegháton
Nyargalóznám fenn az égen,
'S légparipán, de alföldi
Rohanó, vad, magyar ménen,
Magyar ménen; melynek dörgést
Szülne körme dobogása,
Viharokat sörényének
Egetverő lobogása,
Szikrázó négy patkójából
Villámlások fakadnának
'S üstökösök szálaiból
Hullámzó ezüst farkának,

vagy a *Bch szeretnék vihar lenni* című költemény gazdag, merész képei!

Az *Apróságok*ban, e kidolgozatlan költői eszmék virító koszorújában részint hasonlóan nagyszerű gondolatok találhatók, részint valódi kis drágakövek, melyek értékét csak a

műértő méltányolja. Amazok közé tartozik, hogy csak egyet említsek, a következő:

A' föld irgalmatlan nagy tojás,
Óriási kotlóstyúkja a' nap,
Aranyszárnyait kiterítette
'S milljom évtől óta ül felette.
A' mik edddig kikeltek belőle,
Legszebbek: a' hímes szárnyu pille,
Hóliliom, s az erős oroszlán,
Píruló szűz, 's ragyogó szivárvány,
Büszke férfi, és a' tomboló mén — —

Emezek sorából pedig fölemlítek a költeményeket még nem ismerő hallgatóim gyönyörködtetésére egy-kettőt:

Nagyokért én nem epedek,
Örömeim csak kisdedek,
Egy pohár, mit újjam átér,
Egy lányka, mely ölembe fér.

—

Daczoltam a' bősz viharral
'S egy sohaj megrendített,
Nem bírt velem a nagy tenger,
'S egy könycsepp elmerített.

—

Mi sok tövis egy rózsára,
Mi sok bú egy víg órára!

—

A' teremtés egyik hajnalán
Szóla Isten:
«Piros öröm és te, halvány fájdalom
Szálljatok alá a' földre!»
Megnyilt a menny 's gyors szárnyakon
Földre szállottak belőle
A' rózsa 's a csalogány.

—

E gyönyörű töredékekre vonatkozva szólítja fel a *Vén poéta*ban elismerve, hogy rest, s csak akkor ugrik egyet szárnyas méne, ha tüzelő üszköt dugnak a fülébe, Károlyt, ki

Szász s mégis lófő székely, és Endrét, ki Tóth, és mégis hű magyar

Kiknél a' rím 's a mérték csínját bínját
Könnyen forgatja még az ifju kar,

hogy segítsenek a resten, ki csak szüli, de nem gondozza dalgyermekeit; ők dugják azokat sorban úrköntösbe s illő gúnyába.

Nyomtatásban megjelent egyetlen prózai munkája, azon csípős polémia, melyet Brassai ellen folytatott, s melyben széles olvasottságának s éles dialektikájának adja tanújeleit. Arany János *Szépirodalmi Figyelő*je 1861-iki folyamában igen érdekes eszmecsere fejődött ki azon kérdés felett Szász Károly és Salamon Ferencz között, hogy valamely írói mű megítélésénél az írót művéből s viszont ezt amabból meg lehet-e ítélni? Szemere a maga véleményével Szász Károlyéhoz csatlakozott, azt állítva, hogy a költő írói s egyéni emberi jelleme gyakran igen különböznek egymástól s a mű megítélésénél össze nem zavarhatók. Az öreg tudós Brassai Sámuel kíméletlen szarkazmussal támadta meg Szemerét, ki e támadásra hosszabb választ küldött be Arany János lapjába. A higgadt és békeszerető szerkesztő sokalta már a mindinkább szenvedélyessé váló és személyeskedő polémiát, a vitát lapjában befejezettnek mondta ki, s a philippikát vissza adta Szemerének. Ez aztán Aranyra is megneheztelt, s *Válaszát Brassai Ismerettyűjére* külön, önálló füzetben adta ki, még bővebben kidolgozva, s gúnyos döfésekkel és élczekkel gazdagon megspékelve. Tompa, bár a mindkettejük által mélyen tisztelt Arany János irányában szelidítette és mérsékelte, Brassai bántó és fitymáló hangja ellenében még élesítette neheztelését. Szemere megkönnyebülve érezte magát, hogy azt kénye-kedve szerint kiönthesse, s egyszersmind bebizonyíthassa, hogy olvasottsága s képzettsége magas fokon áll, s vele nem lehet úgy bánni el, mint egyszerű falusi poétával.

Szemere Miklósnak barátaihoz írt levelei oly kedélyesek s jellemzők, hogy igen nagy kár lenne azokat össze nem gyüjteni, s Abafi Lajosnak igaz érdeme, hogy a *Figyelő*-ben kiadta Sárosyhoz, Kazinczy Gáborhoz, Tompához, Pajor Istvánhoz (költői nevén Csalomjaihoz) írt leveleit, noha Szemere ellenezte azok kiadását. «Nem méltók azok a közlésre», úgymond, mert ő sohasem írja leveleit gonddal, s azon utógondolattal, hogy egykor világot lássanak. Pedig e levelek teli vannak kedélylyel s humorral, s leghívebben tükrözik vissza szeretetreméltó s eredeti egyéniségét, és ezenfelül sok igen érdekes és jellemző irodalmi s életrajzi adatot és sok tanulságot is tartalmaznak. Így p. o. Sárosyhoz írt szép levelei egyikében, ugyanabban, melyben hiányos technikáját elismeri s indokolja, előadja nézeteit a humorról is, melyről Vachott Sándorral sokat vitatkozott. Vachott, «úgymond», hámorosnak tartja Vörösmarty *Petikéjét*, e bohó anekdotont, melyben humornak nyoma sincs. A humorba fájdalomnak kell vegyülnie, különben nem humor. Heine «mosolygó könnynek» nevezi ezt; Szemere szerint a «humor» fájdalmas öngúnyolás, s fájdalmas ember- élet- és világgúny. Ha a fájdalmat kihagyjuk belőle, akkor nem humor többé, hanem puszta gúny, irónia. A valódi humorista, valahányszor az emberre csap ostorával, egyszersmind saját keblére is vág; a szatirikus ellenben csak mást sújt, saját becses derekát megkíméli. Abafihoz írt későbbi levelében tovább fejti nézeteit a humorról; s azt úgy értelmezi, hogy «míg a víg és komoly csak egyoldalú, a humor két, sőt olykor több oldalú s ellentétes elemek összeforrasztása, szikrái sötét alapból szökellve fel». A humor ezen értelmének valóban megfelelnek Szemere költeményei.

Ha Vachottal a humor értelme felett, Császár Ferenczczel meg az «illem» felett, perlekedett, ki a «lóggó talpat» s a «felfutó tököt» nem tartván magasabb körök elé valónak, «ilyen kifejezésektől forma szerint szerkesztői görcsöket kapott». Ezen kényeskedést, Sárosyhoz írt érdekes levelében,

a Bajza-féle kicsiszolt, vér- és testetlen iskolának tulajdonítja. Homer nemcsak *Iliászt*, de *Béka-egérharczot* is írt, s a legnagyobb költő, a természet, nemcsak nemes oroszlánt, de majmot is, nemcsak rózsát, de bogácsot is összevissza teremt, s a költő, egyoldalúlag örökké csak a gyönge kritikusok által magasztalt úgynevezett «magas» síma egyhangúságban forgolódjék? Ő a jellemzőt keresi, szereti, nem pedig az eszményieskedő Császár Ferencz-féle költők elcsépelt «isteni, mennyei, angyali, édeni és szent» epithetonjait. A mi eszményieskedő poétáink zuhatagai csak festett zuhatagok; a fentebbi czafrangok csak külső mázt, s nem benső embert adnak, stb.

Ennyi jelesség, eredetiség, ily gazdag szellem mellett, több mint negyven éven át énekelve nemzetének szívvidámító dalokat s tanítva mosolygó életbölcseséget, s írva nem «hat szonettet», mint Pál bátyja, hanem három nagy kötet verset oly sajátságos kedélylyel s humorral, — mint csak kevesen, — csodálatos dolognak mondható, hogy bár az akadémia s e társaság, taggá választatása által, méltányolta érdemeit, életében aránylag csak kevesek elismerését vívta ki, s nem viselte azon koszorút, melyet érdemlett, nem nyerte meg azon zajos tapsokat, mikben sokan kevesebb érdem s tehetség birtokában, részesültek, nem örülhetett azon széleskörű népszerűségnek, mely a faját imádó, s annak észjárását, érzelmeit, s nyelvét mélyen ismerő költőnek méltó osztályrésze lett volna. Összes művei csak alig láthattak napvilágot családjának áldozatra kész kegyelete által; az aláírásra kitűzött első határidő elteltével csak 70 aláíró jelentkezett. Okát ennek, azon általános elég szomorú tapasztaláson kívül, hogy a költői műveknek, általában a magyar könyveknek, kivéve az iskolai tankönyveket, melyeknek kényszerített közönsége van, a naptárakat, a politikai napi érdekkel biró pikáns röpiratokat, s egy-két divatos regényt, e tíz milliónyi fajból átkozottul kevés olvasója s még kevesebb vevője van, s a mai korszellem azon irányán kívül, hogy a részvények s

a mindent elnyelő journalisztika foglalják el a tért s az emberek összes érdekeltségét, különösen Szemere Miklóst illetőleg, abban találjuk fel, hogy e geniális költő, lasztóczi magányában, az irodalmi központtól távol s elkülönözve, ezzel csak ritka és sporadikus érintkezésben élt, zajt nem ütött soha, a népszerűséget nem kereste, bár óhajtotta, költeményeit csak egyenként, hosszabb időközökben, majd itt majd amott bocsájtotta világgá, s midőn egy-egy meglepően szép verse a másik után megjelent, azt a másikat már elfelejtették. Dobosai, heroldjai, kik dicsőségét hirdették volna, nem voltak. Midőn Sárosy egyik levelében azt olvasá, hogy «Szemere Miklóst a magyar irodalom eddig érdemei szerint nem méltányolta», ő erre csak azt felelte: «ha hiszed, hogy szeretni méltó vagyok, hát szeressetek, méltányoljatok! de az nem oly könnyű dolog ám! az egyszer gyökeret vert véleményt nem könnyű megfordítani. Elsülyedt hajónak tekintem magamat; a mi megmenthető, csak ügyes búvár által menthető meg.

Illő, hogy e búvár a Kisfaludy-Társaság legyen, melynek Szemere Miklós egyik dísze volt. Ő maga, pompás humorával, e nehány sorba foglalta élete hisoriáját:

Az én huszá ságom
Literátorságom,
És gazdálkodásom,
Higyjétek e három
Mindcsak lirom-lárom,
Vadásznak születtem
De — poéta lettem,
'S e' legvégső bolond tettem
Jaj de szánom-bánom.

De mi nem így bucsúztatjuk el szeretetre s tiszteletre méltó barátunkat. Nyolczvanadik évét érte el, a mi csak keveseknek adatik, s mégis alig hihettük, hogy elköltözik sorainkból, hol személyesen nem jelent meg a távollakó, de szép szelleme ismerős volt. Mi, kik közelebbről ismertük s időnként

felkerestük, megszoktuk látni jóságos arczát, hallani kedélyes perlekedéseit, lelkesülését bálványaiért, eredeti ötleteit, költői lelke patakcsörgését, érezni erős ölelését s kézszorítását. Csakugyan örökifjúnak hittük őt, s igen nehezen esik megválni tőle. Ő elnémúlt, de mosolygó emléke élni fog köztünk; a haragost elfelejtjük, a vídám bölcset, a valódi költőt, az élet egyszerű nemes örömeivel beérő, üres csillámot megvető, független lelkű, ősjellemű magyar patriarchát, ki «spreta ambitiosorum superbia, sorte sua lœtus domi habitavit» a kedvelteihez melegen ragaszkodó jó és hű barátot s áldozatkész bajtársat, a környezetét kedélye derűs sugáraival elárasztó, vendégszerető házi urat soha, míg magyar él. Dalai jó része ki fog emelkedni a magyar irodalom történetében, s e társaság és ennél sokkal szélesebb körök emlékezetében; nemes önzetlen jelleme pedig példáúl fog szolgálni a haza és szabadság hű szeretetére tanított nemzedékeknek, s nem halványúl el, míg a szabadság s függetlenség férfias érzelmei ki nem halnak e fajból, mely a Szemeréket szülé. Túlságai, melyekre zabolátlan élénk képzelődése, egykor a körülményekkel nem számoló költői optimismusa, majd pedig hazafiui elkeseredésében s a sors csapásai alatt kifejlett pessimismusa s beteges rosszkedve, időnként ragadta, rég feledve lesznek, midőn még gyönyörű költeményeit szavalni fogják a Tisza s Bodrog partjain, fűszeréül vídám lakomáknak, szüreti ebédeknek, s a lobogó vadásztüzek mellett.

S most bevégzem e rendszeretlen és szabálytalan élet- és jellemrajzot a *Kandallóhoz* írt költeményéből vett saját szavaival:

Kinek vidor lelke
Világolt sötét pályáján,
Annak fényes volt élete,

s eredetiségére gondolva, mely őt jóakaró humorával, kedelyes iróniájával páratlanná s egészen önálló jelenséggé emeli

irodalmunkban, utána zenghetjük sírjába, melyet a kegyelet, nem kétlem, érdeméhez méltó síremlékkel fog díszesíteni, szinte saját szavait:

A' kölcsönsúgár csak törpét emeljen,
Emléked — önnön fényétől ragyog.

MAILÁTH GYÖRGYRŐL.

TÓTH LŐRINCZTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1883. ÁPRIL 25.)

Ezen szépirodalmi intézet ünnepélyes közülésein, sőt olykor felolvasó ülésein is, az irodalom egyszerű és szerény napszámosai során, egy komoly arczú, lelkes és átható szemü, értelmiség és méltóság sugaraival ragyogó, nagy homlokú férfiút láttunk a padok egyikén figyelemmel és érdekeltséggel hallgatni a felolvasásokat, tapsolni a tetsző eszméknek s méltányló elismeréssel nyujtani barátságos jobbot a költőknek, beszélyíróknak, itészeknek s az ó és külföldi klasszikusok szerencsésb fordítóinak. Ez a tiszteletgerjesztő vendég, kiben a valódi urat s gentlemant már távolról fel lehetett ismerni — ritka kivétel a léha tömegben — az ország első zászlósa, a korona kitüntetett tanácsosa, a főrendiház s a legfőbb bíróság elnöke, Mailáth György volt. Mély megindulással s könnyező szemekkel fogunk tekinteni üres helyére s az idők hosszúsága sem fogja letörölni hálás emlékezetünk táblájáról e nemes alakot.

Akadémiánk egyik külföldön élő tagja, a derék nyelvtudós Podhorszky, erőteljes distichont szentelt emlékének, melyet a latin eredeti után idézek fel magyar fordításban:

> Mely őt elragadá, az irigy pokol és nem az ég volt,
> Oltár, jog s tudomány sírnak enyészte fölött.

Mellőzve e helyen, a szépirodalom házában az oltárt s a jogot, csak az irodalom- és művészetpártolás szempotjából

akarom ezuttal rövid szavakban leróni dicső emlékének tiszteletünk s hálánk adóját. Nem a koszorús államférfiról, s nem is a feddhetlen, szigorú bíróról, hanem főkép csak a rangtársainak fényes előképül s követendő példaúl szolgáló tudomány- és művészetbarátról s irodalompártolóról akarok megemlékezni, kiről elmondhatni, a mit Macaulay mond a Medicik korabeli, más tekintetben Mailáthoz épen nem hasonló olasz főurakról, hogy «a tudományok s szépművészetek egyformán nyertek ízlésének nemessége és szigora, s pártfogói bőkezüsége által...»

Mailáth György születésénél, neveltetésénél, hajlamainál s vérmérsékleténél fogva arisztokrata volt, de a szó legjobb értelmében; sőt büszke alakjával, daczos és szigorú tar homlokával, erőteljes s öntudatos fellépésével, parancsoló szemeivel s hangjával, határozott, szabatos beszédével, hatalmas vállaival s aczél ízmaival, egész komoly lényével, s nagyúri szokásaival, melyek a nem keresett népszerűséget meg nem szerzik, az önkéntes tiszteletet azonban kivívják s fenntartják, valódi typusa a magyar arisztokratának, de finomult s a XIX. századba illő, modern kiadásban. A középkor bársonyos és aranyos díszruhájában az udvarnál s a hivatalban, egyik keze a kard markolatán, másik a Corpus Jurison, — és kifogástalan divatszerű öltönyben, ha a szalonba lép. Egyenlő büszke méltóság kifejezése megjelenésén itt és ott. Nem volt ember, ki átható szemeinek kereszttűze alatt, méltóságteljes, komoly föllépésével szemben, magát tartózkodásra s tiszteletre indíttatva ne érezte volna. Senkinek sem jöhetett kedve vele komázni, s rossz tréfát, illetlenséget koczkáztatni; mindenki összeszedte magát vele szemközt, mint a katona tábornoka előtt. Még a semmi kegyeletet nem ismerő élcz- és gúnylapok is megkímélték e hatalmas egyéniséget, s nem láttuk torzképét sehol és soha.

E hatályos, személyes méltóságot örökben nyerte atyjától s nagyatyjától, a szintén országbiró második Györgytől, s a királyi személynök első Györgytől, csakhogy atyjában e

komoly méltóság szelidebb s megnyerőbb, nagyatyjában pedig, kinek szemöldökétől rettegtek nemcsak a pajkos jurátusok, hanem a Curia öreg birái is, keményebb és nyersebb alakban mutatkozott.

A Mailáth György név nem tartozik azok közé hazánkban, melyek ephemer ragyogással merültek fel a láthatáron s ismét csakhamar eltüntek, hogy elfelejtessenek. A Mailáth György név a magyar államélet, különösen a magyar justitia történetében már nem egyszerű, hanem hármas koronát visel, mint a hazai igazságszolgáltatás egyházának valódi Pontifex maximusa. Ott az antik erénye, igazságszeretete s catói szigora hagyományaival az utódok emlékezetében kitörülhetlenül élő nagyapa, a királyi személynök. Oly páratlan tekintély s komoly méltóság, a kiről csaknem meseszerűen hangzó, de történetileg szóról-szóra igaz adatok maradtak fenn. Nála e tekintélytartás néha csakugyan oly szélsőségig ment, melyet a mai kor már el nem türne. Meg van írva róla, hogy az 1812-iki országgyülésen, hol a követi táblánál elnökölt, Bácsmegye egyik követéhez, ki utasítására hivatkozott, melyről Mailáth tudta, hogy másképen hangzik, így szólott neheztelve: «Én úgy tudom, hogy a követ úr utasítása nem úgy hangzik.» «De kérem alázatosan, méltóságos uram,» — rebeg a követ. — «Mutassa elő!» — dörög reá Mailáth. — A követ odaviszi utasítását, melyet Mailáth felolvasván, így végzi be a leczkét: «Igazam volt, a követ úr nem tudja utasítását; szégyelje magát és szégyelje a megye is, melynek ily követe van.» Ily valamit eltürtek Mailáthnak 1812-ben; ugyan mit szólt volna ehhez Beöthy Ödön 1840-ben? — S a ki az országgyülésen is ily censori tekintélyt gyakorolt, mekkora tekintély volt még a kir. táblán! Ha a jurátusok kardja zajosan megcsördült tanácskozás közben, kiűzte őket; ha az előadó kellőképen el nem volt készülve, professzorként megdorgálta, s haza küldte, — midőn egy prókátor közönséges kabátban jelent meg a pertárban, azzal fogadá a jámbor pongyolát: «ha a kovács a műhely-

ben nem szégyenli bőrkötényét, miért nem tartja meg az úr is a magyar viseletet a magyar törvénykezés műhelyében?» — midőn, mint tolnamegyei főispántól, megyebeli úrfiak szolgabiróságot kértek, megexaminálta őket a jog elmélete s gyakorlatából, s ha azt vette észre, hogy kellő előkészülettel nem birnak, azzal fizette ki: «én a megyében esküdtségen kezdtem, s vagyok, a mi vagyok, talán öcsémuraim is valamivel alább kezdhetnék»; midőn egy jurátusa, ki asztalához volt hivatalos, több uri vendég közt, szerénykedett bizonyos üresen maradt helyet elfoglalni, azt hivén, hogy az más valakit jobban megillet, azzal vigasztalta: «csak üljön le, mondá, ott van az utolsó hely, ahol öcsémuram ül». Még Balaton-Füreden is megtörtént az öreg úr ott mulatása alatt, hogy a nyári melegben egy ingben hüsölő s pipázgató fürdővendégek látván közeledését, siettek félre tenni a pipát s felölteni a dolmányt. — Utána jött a másik, szintén nagy, de már nem oly nyers alakban fellépő tekintély s méltóság, második György, kinek arczképe már a Curia nagy tanácstermében, a nagynevű országbirák során, a gr. Esterházyak, Pálfiak, Batthyányak, Erdődynek, Csákyak s Kohányak s legközelebbi előzői, gr. Brunszwik s Cziráky mellett függ, s kit részint már mi is, most élők, tisztelve ismertünk, már nem csak a higgadt bölcseség s azzal együtt járó valódi méltóság, nem csak a komoly férfiasság, de egyszersmind a szelid szívjóság kifejezésével is nemes arczán s magas homlokán. Kinek szine elébe mi fiatal ügyvédek, mindig szívesen s örömmel járultunk, elmondani érveinket a védett ügyekben, feleleteket adni szelíden és jóságosan intézett kérdéseire s látni jóváhagyó mosolyát, ha vitézül kiálltuk az exament. — És végre ime, a kinek gyászos sírjára ma, veszte feletti nagy és mély fájdalommal, a társaság hálás emlékezésének koszorúját letenni akarom, a fiú és unoka, a fényes nevet viselő már harmadik György, az atyjáéhoz hasonló tekintély nymbusával; kinek bölcs és erélyes vezetése alatt állt egyidejüleg úgy a törvényhozás felső terme, mint az ország

legfőbb birósága, ki mindenkor erős kézzel kormányozta a gondjaira bizott sok kerekü gépeket s úgy szigorú és sziklaként rendületlen igazságszeretetével s részrehajlatlanságával a biráskodásban, bölcseségével s a nemzet múltjában gyökerező, még életképes hagyományokat soha nem mellőző erős magyar érzelmével a törvényhozásban, mint ajkainak klasszikai zamatával az előadásban, s fáradhatlan munkássága- és rendtartásával a hivatalos kezelésben mindenkor fényes példát mutatott tisztelő környezetének a felvállalt nemes kötelességek hü teljesítésében, s így méltán részesült hasonló tekintélyben, mint azok, kiknek a nevét viselé.

* * *

Az egyik ágában grófi, többi ágaiban köznemes Székhelyi Mailáth család régibb nemes faj, mely a XVII. században Hont- s Barsmegyékben virágzott, de korántsem tartozott a legelőkelőbbek s vagyonosabbak közé. Mert nem volt ez egyazon nemzetség a középkori Mailáth, máskép «Moynolt» családdal, melyből Szunyogszeghi Mailáth István, erdélyi vajda s Zápolya korának egyik leghatalmasabb embere, származott, ki a cselszövő Grittit, — Czibak Imre erdélyi vajdának 1534-ben általa okozott halála miatt, Medgyesen foglyává tévén, lefejezteté s viharos életét a sztambuli héttornyú fogságban, a Jedikulában, végezte be. A vajdának unokáiban 1595-ben kialudt a régi hatalmas nemzetség. — György családja a magas polczra, hol korunkban állott, s remélni akarjuk, még sokáig virágozva állani fog utódaiban, csak a múlt század közepe óta, személyes érdemek, a közügyeknek magas és terhes hivatalokat viselve tett hasznos szolgálatok árán, fényes észtehetsége s nemes munkája által emelkedett. Nem a kard, hanem a tóga, nem a középkori rabló lovagok, hanem a tudomány és hivatal arisztokraczíája az, mely a Mailáthokban felvirágzott s őket öntudatosan büszkékké tette. — A tizenhetedik század közepén élt Mailáth Miklós még Csáky László akkori országbiró, majd Lippay György primás tit-

kára volt, s 1662-ben lett a kir. ügyek igazgatója s a szent korona ügyésze. Ennek unokája József, ki 1757-ben halt el, már szeptemvir, s a szeptemvir egyik fia, az 1735-ben született s 1810-ben elhalt második Mailáth József már 1783 óta gróf, másik fia, az 1752-ben született s 1821-ben eltemetett első György, királyi személynök lett. Józseftől fogva a Mailáthok sorban az ország legfőbb hivatalait s méltóságait foglalták el. A grófi ágból, mely házasságok utján a legelső rendű főuri családokkal, a Sándor, Révay, Batthyány, Sennyey, Mednyánszky stb. nemzetségek fiaival s leányaival jött rokoni összeköttetésbe, — származtak egymásután harmadik József m. k. kamarai elnök, s ennek fia Antal gróf, m. kir. főkancellár; — a személynök I. György ágából pedig második és harmadik György, országbirák. — Minden Mailáth jól tudta, s családi szent hagyományként őrizte keblében a tudatot, hogy a magas hivatal s díszes méltóság, melyet visel, a tisztelet, melylyel környeztetik, a jóllét, melyben él, tudományának, művelt eszének, a közügy iránti hő buzgalmának és erős, szilárd jellemének jutalma, oly jutalom, melyet «Dii laboribus vendunt.»

És valóban, a Mailáth család fiai hosszú sorban tünnek ki tudományos hajlam, nagyra törekvő szellem, munka és szorgalom, a közügyek iránti szent buzgóság által. Nem látni e családban léha, kéjvadász, naplopó junkereket, silány Kárpáti Abellinókat, boulevardkoptató demi-monde kergetőket, — megrontó, elkorcsító, nemzetietlen nevelés nyomorúltjait. Csaknem mindnyájan a megyében kezdik hivatalos pályájukat, mint aljegyzők, szolgabirák, majd alispánok, követek, s fokonkint emelkednek a főispáni, szeptemviri, kanczellári, államtanácsosi, országbirói méltóságokra. Sorban látjuk őket, mint hont-, pozsony-, baranyamegyei jegyzőket vagy szolgabirákat, a hivatalos hierarchia legalsóbb fokán, s azután folyvást hágdosva a lajtorja lépcsőin fölfelé, és pedig nem a kéményseprők módjára, kik annál kormosabbak, minél magasbra jutnak a kéményben, hanem valódi

érdemek, munkásság, nagy ész, nagy szorgalom s hasznos tevékenység, úgy a haza és nemzet, mint a koronás fejedelem iránti loyalis hűség utján. Így lesznek folytonos előhaladásban, érdemek márványlapjaival rakva ki az előhaladás útját, a legmagasb államhivatalok s kitüntetések viselőivé. — Az e néven első József, mint Hontmegye szerény aljegyzőcskéje kezdi pályáját, s lesz, érdemei és tehetségei folytán, alispán, országgyűlési követ, majd kir. kamarai tanácsos, kanczelláriai referendár, végre államminiszter, a Szent-István-rend nagykeresztese és gróf. — Testvére, első György, ügyvédi vizsgálat után — melyen, ha a hir nem csal, Magyarország legkitünőbb juristája csak «sufficiens calculus»-t kapott, hontmegyei esküdt, majd herczeg Esterházy táblai ügyvéde, azután az ó-budai koronai uradalom ügyésze, kir. ügyigazgatósági ügyész, kerületi s majd kir. itélő táblai biró, itélőmester, kir. ügyigazgató, udvari tanácsos s udvari közkamarai előadó, kanczelláriai referendárius, végre 1808-ban kir. személynök, majd tolnamegyei főispán s a Szent-István-rend vitéze lesz. — Hasonló megyei pályát fut a jeles atyának jeles fia, az 1786-ban született II. György Pozsonymegyében, mig a kir. táblán, udvari kanczellárián, államtanácson keresztül a legmagasb országbirói polczra jut. — Mai kegyeletes emlékezésünk tárgya, az 1816-ban született III-ik Majláth György is e nyomokon jár. Közpályáját ő is megyei tisztviselésen kezdi, mint apja, nagyapja és szépapja, s mint akkor minden m. nemes ifju, ki a hazai közéletben szerepelni akart. Baranyamegyében lesz, már húsz éves korában, aljegyző s tiszteletbeli főjegyző s már egy év mulva országgyűlési követ, majd alispán, és igy Lucanus magyarra fordított szavai szerint:

A hova a polgárt szabadon választva vihette
A nép: felhágott — —

Magasra emelkedésének siklóját az 1848-iki nagy vihar s arra következett gyászosan néma szélcsönd mozdulatlan-

ságra kárhoztatá, a mint azonban a pályatér hazáját szerető, zsarnoki kénynek magát alá nem vető, de becsületes, bár nem teljesen kielégítő kiegyezési feltételek mellett megalkudni tudó férfiú számára ismét megnyilt, gyorsan látjuk őt, miután a kiegyezés fokozatosan haladó művében hatályos részt vett, a tárnokmesteri és udvari kanczellári állásra emelkedni, majd atyja helyét az országbirói és főrendiházi elnöki székben elfoglalni, és már nem csak a családjából származott államférfiak mellén folytonosan ragyogó Szent-István-rend, hanem az aranygyapjas rend jelvényeit is viselni, mely utóbbi kitüntetés még köznemesnek sohasem adatott. — Mert Mailáth, ki előtt minden perczben nyitva voltak a grófi czímmel járó üres méltóság korlátai, köznemes akart maradni, és csak országos, hivatalos méltóságai által tartozni a főrendek sorába. Úgy látszik, büszkeségét helyezte abba, hogy a szülei után mérsékelt vagyonú földesúr, — a nem született mágnás, aranygyapjuval kebelén, elnöke és vezére lehetett a sok százados mágnás nemzetségek dúsgazdag tagjainak, mint az angol lord-chancelor, nem egyszer szegény polgárcsalád ivadéka, a szövőszék mellett vagy egyszerű farm udvarán születve, az ős Warwickok, Russelek, és a fehér és piros rózsa harczaiban részt vett nagy angol bárók utódainak.

Így nőttek magasra a Mailáthok folytonos díszben és erőben, erőteljes hazai földben gyökerezve, jól gondozva és nevelve nemzedékről nemzedékre, átszármaztatva családi erényeiket és jelességeiket; mint ép és termékeny élőfák, — szakadatlanul virágozva és gyümölcsözve, és hatalmas sudaraikkal, edzett derekaikkal, diadalmasan megküzdve az idők viharaival. Valóban illik reájok Claudianus verse, melyet az ékesszóló Lonovics érsek idősb Mailáth György, az atya felett tartott akadémiai gyönyörű emlékbeszédében latinul indézett, én pedig magyarul adok:

E törzsből
Bármelyiket keresed: kétséged nem lehet arról:
Consultól született. A mennyi az ős, ugyanannyi
Elnöki méltóság s folyvást újjá születő fény
Ül nemes homlokukon — —

és családi jeligéül vehetik, a mit Mailáth György personális az 1812-iki országgyűlésen, mint a KK. és RR. táblájának elnöke a devalvatio miatt elkeseredett kedélyek csillapitására, mérsékletre intve, kedves irójából felhozott:

Vim temperatam Di quoque provehunt
In majus.*

És, hogy még egy ide illő idézettel ékesítsem szerény előadásomat, róla is elmondhatni, a mit Ben Jonson irt lord Baconról:

Englands high Chancellor the destined heir
In his soft cradle to his fathers chair
Whose even thread the Fates spin round and full
*Out of their choicest and their whitest wool.***

Ily családból származva, ily elődök utóda, kétségkivül hivatva volt, hogy hazájában nagy és tisztelt szerepet viseljen. Kétségtelen, hogy neki, országbiró fiának s főkanczellár unokaöcscsének, ősi érdemek örökösének, ki atyja vállain a többinél már jobban kimagasodva, lépett az életbe, sokkal könnyebb volt vezérszerepre jutni, mint p. o. Canningnak, a szinésznő fiának, vagy D'Israelinak, kiket csak rendkivüli tehetségeik emelhettek a legmagasb polczra, a kevély angol arisztokraczia politikai vezéreivé: de személyes kitünősége, s egyéni sajátságai is nagyban segitették hegytetőre vinni az

* A mérséklett erőt az Istenek is magasabbra emelik.

** Az ország főbirája, már puha bölcsőjében atyja székének örököséül rendelve, melynek síma fonalát a sorsistennők kereken és teljesen sodorták a legválasztékosb és legfehérebb gyapjúból.

örökölt czímert s lobogót, honnét annak ragyogása egész országra kiterjedt. — Hogy tiszteltessék s fölkerestessék, nem volt szüksége közbecsülésben állott elődeire, azok vagyonára, s keresztjei- és csillagaira, saját jeles tulajdonai is teljesen elegendők voltak megszerezni számára a tisztelet nimbusát, mely hódolva környezé, s magas állását bizonyára nem kevésbbé köszönte azon észnek s jellemnek, mely legsajátosabb egyéni tulajdona volt, s mely őt minden körben vezérré jelölte ki, mint nevének és eredetének. Sőt saját egyéni súlya oly nagy volt, hogy ő tudott abból kölcsönözni minden állásnak s hivatalnak, melyet elfoglalt.

A Mailáthok, de főleg György ága, mindenkor televér magyarok voltak, kiket e tekintetben az erdélyi főurak, a Telekiek, Bethlenek, Kemények, Wesselényiek, Mikók mellé tehetni, s nem divatból, hanem igaz érzésből, meleg szívből voltak magyarok nyelvre, szokásaik- és ízléseikre. A grófi ág, inkább a bécsi udvari levegőben élve, Mária Terézia bájos «királyunk» elbüvölő varázskörében, majd II. József császár kozmopolitikus s az egységes összmonarchia eszméjéből kiindúlva németesítő, majd ismét I. Ferencz absolut hajlamú egyénisége oldalánál, kevésbbé volt magyar. János gróf, az államtanácsos József gr. fia, nagy tehetségű, de a konzervativ és klerikális iránynak hódoló történetíró, költő és szerkesztő, német nyelven írá meg a törmérdek könyvet, mely nevét Európaszerte ismertté tette, bár magyar költemények, különösen Himfy válogatott szerelemdalainak németre fordítása által a magyar irodalom ismertetésére is hatott. Azonban gr. Antal udvari főkancellárban, a zemplénmegyei perbenyiki uradalom urában, hol nyugalomba lépte után hasonszenvi kórházat állított, és ingyen osztott gyógyszereivel s a szegény betegek ápolása és élelmezése által, a környék jóltevője lett, a grófi ág is, melyet az elnémetesedés ragálya a nemzeti álomkórság idejében megkapott, ismét teljesen visszamagyarosodott; mert e jószívü és magas műveltségü, nyájas és vendégszerető főúr, modorá-

ban, nyelvében, szokásaiban éppen oly televér magyar volt, mint a Györgyök ága. — A Mailáthok továbbá mindig és mindnyájan szerették a tudományokat, többre becsülték a könyveket a lovaknál és agaraknál, a betűt a kártyánál, a nemes szinpadot a circusnál, Themis istennő komoly arczát a ledér Venusnál; — kedvelték és olvasták a klasszikusokat, s nemcsak Horáczot, de Berzsenyit is, nemcsak Virgilt, de Vörösmartyt is, nemcsak Aesop, de Fáy András meséit is, nemcsak Goethét és Schillert, de a Kisfaludyakat is.

A mi Mailáth Györgyünk is örökölte e családi komoly és nemes tulajdonokat, sőt a kor szelleméhez s magasb és több oldalú műveltsége színvonalához képpest, őseinél még nagyobb mértékben bírta azokat. A leggondosb házi és nyilvános nevelésben részesülve, atyja hivatalos tartózkodási helye után változtatott iskoláit, a gymnasiumot a pesti piaristáknál, a bölcsészeti folyamot Bécsben, a jogot a pozsonyi akademiában fényes sikerrel végezte, elsajátította a klasszikusok nyelvét és szellemét, szeretettel olvasta, részint könyv nélkül tudta és kedvtelve idézte azokat. Már igen fiatal korában méltónak tartatott komoly és bölcs édes atyja által, hogy szava és véleménye fontos ügyekben meghallgattassék, és hogy vele az öreg úr vitákba bocsátkozzék, melyeket a modern műveltségü, sokat tudó s erős logikával és szabatos előadással rendelkező ifjoncz nem egyszer diadalmasan végzett be. Önálló véleményeinek már ifjú korában nyilt tér engedtetett; midőn mások csak iskoláikat végzik, ő egy nagy megye kormányzója lett, s így korán önállósághoz szokva, mindig önálló is maradt, kinek meg voltak saját erős és szilárd meggyőződései, a ki minden párt programmjából csak azt fogadta el, a mit józan s egészséges eszmének, igazságosnak és a haza javára előnyösnek tartott, de alá nem rendelte magát senki fia reá parancsolt véleményének. — A megye után, melynek élén a közigazgatás tanúlmányainak és gyakorlatának szentelte idejét, nagy iskola volt neki az országgyűlés, melyre még nem is egészen 22 éves

korában, 1839-ben, követté választatott. Ez országgyűlésen, melyen annyi kitünő hazafi és szónok társaságában élte napjait, nem vitt még kimagaslóbb szerepet és nem mutatott feltünési vágyakat. Bár öntudatos, de óvatos és tartózkodó természete és vele született bölcs mérséklete megóvta a kezdő államférfit minden elhamarkodott lépéstől; előbb tájékozni akarta magát a fontos és nehéz törvényhozói pályán, tanulni tartá helyesnek, mielőtt tanítson, körültekinteni és tapasztalatok kincsét gyűjteni, mielőtt activ szerepre vállalkozzék és magáról beszéltessen. Az 1843-iki országgyűlésen, melyre ismét megválasztatott, már bátrabban és határozottabban lépett fel, s megkezdte Szerencsy István personális elnöklete alatt, Beöthy Ödön, Bezerédy István, Klauzál Gábor, Palóczy László, Szemere Bertalan, Szentkirályi Mór, Zsedényi Eduard szónoki koszorújában, kiváló tehetségeinek a politikai küzdtéren kifejtését és mérsékelt konzervativ irányban fényesebb szerepeltetését.

Tehetségei kifejlésének, eszméi tisztulásának, tapasztalatai gazdagodásának hatalmas tényezője volt azon hosszabb időre terjedő európai utazás is, melyre 1845-ben indult. Az ifju konzervativ párt, melyhez Mailáth meggyőződése egész erejével csatlakozott, nagy hibákat követett el, s ezek közt legnagyobb volt az adminisztrátori rendszer erőszakolt életbe léptetése, mely az ország közvéleményét ellenök lázította. Ő nem vált el e kérdésben társaitól, kik a hibát elkövették, és Baranyamegye adminisztrátora lett. De csakhamar észrevette az elkövetett hiba veszélyes következéseit, mely a szabadelmű irányban óvatosan haladó ifju párt minden erejét és befolyását tönkretette és a vezérszerepet a radikális irány képviselőinek kezébe juttatá, s legalább személyére nézve menekülni igyekezett a kellemetlen szerepből. Elhagyva az ingó adminisztrátori széket, külföldi útra ment és tartósan időzött a politikai és társadalmi, egyszersmind művészeti tanúlmányok nagy iskoláiban, Angol- és Franciaországban, éles szemmel vizsgálta

úgy az említett alkotmányos küzdtéreken, mint Belgiumban, Németalföldön és Németország quodlibetállamaiban a politikai kulisszák rejtelmeit. Nem a magyar gazdag úrfiak szokott kéjútazása volt ez, mely a párisi boulevardok és epsomi lóversenyek élményeire és gyönyöreire vadászott, s a ballerinák és versenylovak kitünő tulajdonait, a jockey-clubbok és játékbankok titkait tette vizsgálata tárgyává, hanem aféle komoly czélú és nemes irányú tanulmányút, melyet gr. Széchenyi István, b. Wesselényi Miklós, a gr. Dessewffyek és Andrássyak, b. Eötvös József és Kemény Zsigmond tartottak szükségesnek azon magas czélra, hogy politikai és társadalmi nevelésüket bevégezzék a művelt külföld óriási mérvű szellemi és anyagi haladásait, tudományos és művészeti kincseit kiaknázva, s a látó szem és halló fül közvetlensége útján elsajátítva, hazájukba beültetni, s dús tapasztalásaik üdvös eredményeit meghonosítani igyekezzenek. Megismerkedett az irányadó férfiakkal, személyes érintkezésbe lépett a politikai pártvezérekkel, tudósokkal és művészekkel, betekintett a törvényhozások tűzhelyeihez, a magas európai politika kohójába, az Institut üléseibe, a College de France leczkéire, a tudósok írószobáiba, a művészek atelierjébe; részletesen megvizsgálta azon politikai és jogi gépezetet, mely a szabad és hatalmas britt nemzet parlamentjében, meetingeiben és esküdtszékei s békebirói ságaiban, s a központosító és mindig túlságokban tévedező Franciaországban, a Bourbon liliomokat istenítve imádó legitimistaság és a jacobinismus emlékeit tápláló köztársasági szellem áramlatai közt működik; megjárta azon jól rendezett, virágzó, gyönyörű kertet, melynek neve Belgium, melynek alkotmánya a legösszevágóbb remekmű, királya a legalkotmányosb fejedelem, s ipara, műveltsége és jólléte, a rendezett szabadság védszárnyai alatt, bámulást gerjesztő; tisztelni tanulta a német tudományt és házi erényeket, de egyszersmind mosolyogni a német pedansság, tudákos gög, gyakorlatiság hiánya és a fajnak azon tulajdona felett,

melyet a gonosz Börne úgy jellemzett, hogy ha «a svábok tizenketten vannak, egy tuczatot tesznek ki, s ha egy ember megtámadja őket, rendőr után kiáltanak». — Nem elkorcsulva, elkülföldiesedve, hanem hazafias magyar érzelmeiben erősödve és saját szülőfaja jeles tulajdonai megbecsülésében izmosodva, de egyszersmind hibái felismerésében is élesb látásra jutva és felvilágosodva tért vissza hazájába, hol akkorra már Széchenyi kezéből is kiesett a zászló. Kossuth lánglelkének és bűvös tollának s ékesszólásának varázsa alá jutott a kormányával elkeseredésig meghasonlott nemzet, s a forradalom viharának közel zúgása hallatszott, csak a kitörés kedvező alkalmára várva, melyet a bécsi kormány korlátolt rövidlátása botorúl sietett előidézni. Ő e viharos, mennyköveket hullató, eget, földet rengető időkben, melyeknek jelszavai mély meggyőződésével ellenkeztek, a magánélet rejtekébe vonúlt vissza, s a bekövetkezett rideg és néma években bár a nemzeti jogok érdekében felszólaló 1851-iki és 1857-iki emlékiratok és petitiók aláírói közt volt, leginkább csak tanulmányainak és gazdaságának s majd ismét b. Prandau Stefanievel kötött egybekelése után csöndes házi boldogságának és a férj és atya szelid örömeinek élt. Ismét új és hosszú iskola az előkészületre azon fényes szerephez, melyet a hazai közéletben később elfoglalt. Jellemzésül a Reichsrathban követett szereplésére nézve, csak azon egyet említem meg, hogy midőn az akkori hatalmasok egyike reá rivallva kérdezé tőle: — Mi a törvény? — lakonikus rövidséggel így felelt: — Ne tőlem kérdezzék ezt; minden iskolás gyerek megmondja Magyarországon: «törvény az, mit alkotmányos törvényhozó hatalom alkot és a koronás király szentesít».

De, mint előre is kijelentettem, nem akarván e helyen kiterjeszkedni államférfiúi működése méltánylására, mely a történetírás feladata lesz, az országgyűléseken és a bécsi Reichsrathban, s majd ismét a m. főrendiház s a Curia elnöki székén viselt és mindnyájunk által jól ismert szerep-

lését itt csak azért említem meg, hogy szónoki tehetségét, előadása correctségét, nyelve tisztaságát és szabatosságát, melyről szólani itt is helyén van, dicsőitve emeljem ki.

Mailáth György nem volt meleg, szenvedélyes, elragadó szónak; de azért mégis nagy hatást ébresztett nyomós érveinek súlya, velős, magvas, magyar zamatu nyelvének correctsége, sőt dísze s kifejezéseinek tömött, sententiosus szabatossága s eszmedús tartalma által. Feleslegest nem mondott soha: mindenben, a mi ajkain kijött, józan, világos ész, egészséges, talpra eső itélet s határozott pozitivitás volt. — Ha valahol, nála láttuk, hogy a styl az ember. — Velős, férfias, lapidáris szónoklata minden felesleges czifrázat, diszítmény, redő és czafrang nélkül, de szilárd és tömör, s egyszerűségében szép arányú volt, mint valamely dóriai oszlop; — erőteljes «nem filigran munka, hanem érczöntés». Mint főrendiházi s birósági elnök páratlan præcisioval tette összegezéseit s kijelentéseit; szerette, követte s használta a régi s modern klasszikusokat, az angol parlamenti nagy szónokok ízlését s modorát. Politikai szónoklatai közt legkitünőbbek, melyeket a nemzeti jogok védelmére a bécsi Reichsrathban tartott; ezekben egész államférfiúi nagysága mutatkozik teljes fényben s erőben. Feltünő erély és zamat mutatkozott már a pozsonyi 1843-iki s 1848-iki országgyűléseken konzervativ szellemben tartott bátor, az utczai népszerűséget számba nem vevő s mély meggyőződésének független kifejezést adó szónoklatain is; még politikai ellenfelei is meglepetéssel s elismeréssel hallgatták az ifjú nagy tudományú, lakonikus styl keretében dús eszmetőkét rejtő, szószaporítást, üres szalmacséplést sohasem ismerő szónokot, kinek ajkairól Tocqueville és Chevalier igéi folytak zamatos, rövid, világos tételekben s Guizot és Broughamből vett idézeteket hallottak Verbőczi és Kitonich s legfeljebb Rotteck Staatslexiconának tanítványai. — Különös erély ömlött et szónoklatain, midőn leszállva a főrendiház elnöki székéről, a magyar birósághoz nőtt érde-

keit s méltóságát hangsúlyozta, melyeket sajátainak tekintett, s az igazságszolgáltatás hiányait, szükségleteit fejtegetve, azok orvoslását sürgette; midőn a rozzant curiai épület s az ország főbirái mostoha és illetlen helyzetének szégyenét feltárva, a törvényszéki palota felépítésének égető szükségét rajzolta. Elhunyt főrendi tagok felett tartott rövid nekrologjai megannyi kis remekek a magok nemében. Alkalmi szónoklatai közt első helyen említendők, s a magyar szónoki mesterművek közé tartoznak a nemzeti Casino Széchényi-ebédjein gróf Széchényi István emlékezetére a Casino felkérése folytán tartott beszédei. Csak azt sajnálom, hogy az idő korlátoltsága nem engedi e szónoklatokból néhány legszebb helyet felidéznem, s örömmel hallottuk, hogy a dicsőültnek tisztelt családja szándékozik úgy megyei, mint országgyűlési szónoklatait összegyűjtve kiadni, mi által neki lehető legszebb emléket állít, s az irodalom is kitünő művel gazdagodik. Nem csak becses történeti anyag lesz az, hanem a nyelvnek valódi nyeresége.

Senki sem tudott nálánál inkább hallgatni, ha czélszerűnek látta; de ha szólni akart, beszéde egyenes, nyilt, határozott, s minden nyilatkozatának, minden egyes mondásának, sőt minden szavának súlya és accentusa volt, s rányomva azokra férfias, fennkölt, gentlemani egyéniségének bélyege. Megszokván sohasem beszélni üresen és haszontalanul, s megfontolás nélkül semmit sem mondani, ennek következése lett, hogy a nyomatékos hangsúlyozást, melyet ünnepélyes nyilatkozatainál fontos és nagy tárgyakban használni szokott, átvitte a közönséges beszédbe is, s felszólalásait bizonyos pattogó hang s ütemszerűség jellemezte. Szavában ércz, itéletében erő és mélység, gondolataiban szellem és tartalom; egész lényében szabatosság és erély. A ki egyszer szólt vele, soha sem felejtette el szemének átható, éles tekintetét, melyben egyéniségének egész hatalma tükröződött; a ki egyszer hallotta, szinte sohasem felejtette el rendbeszedett, fegyelmezett mondatainak válasz-

tékos egymásutánját, és a szavaiban nyilatkozó akaraterőt s méltóságot, mely a rendíthetlen tekintély nymbusát vonta egyénisége köré.

A nyelv tisztaságát, csinját megkövetelte önmagától s másoktól is, és e részben semmi hiányt el nem türt a birói határozatok szerkezetében. Sajnálva említette előttem nem egyszer, hogy a túlterhelt legfőbb bíróságok ideje meg nem engedi, hogy a nyelv nem csak grammatikai tisztaságának, hanem nagyobb szépségének tekintetében is az irodalom jelen állásának s a lehető legműveltebb s tisztább magyar nyelv mai szinvonalának megfelelő itéleteket formulázhassanak s a vezetése alatt álló Curia e pontban is jó példával járjon az ország s annak alsóbb bíróságai előtt.

Nem mint költő — mert nem hiszem, hogy komoly s gyakorlati irányú, bár a szépet kedvelő s méltányló egyénisége még fiatal kora tavaszán is enemü virágzást mutatott volna — hanem mint szép szónok, kitünő stylista s a nyelvkezelésnek valódi mestere, méltán foglalhatott volna helyet e Társaságban, melyet azonban csak mint alapító, pártfogó s a társaság kiadó vállalatának buzgó elnöke ékesített. A költőket azonban nagyra becsülte, műveiket megvette s gazdag könyvtárában díszhelyre méltatta. Sötét szemei felragyogtak s komoly arczára a tetszés mosolya ült, ha egy-egy szép költeményt vagy emlékbeszédet meghallgatott, s a hallott eszmék és kifejezések finom ízlését kielégítették. Láttuk, mily melegen szorított kezet Arany Jánossal, Szász Károlylyal, s többekkel, midőn ezek a lyra legmagasabb hangjait megpendítették ez asztalnál, az akadémia teremében, nagyjaink emlékezetét ünnepelve, s Gyulaival és egyebekkel, midőn emlékbeszédeiket felolvasták. Így járt ő el, ellentétben azon sivárlelkü pedánsokkal, kik az æsthetikai gyönyöröket, a költészet nemes élvezeteit összeférhetleneknek tartják a száraz tudományokkal s különösen a birói komoly teendőkkel, kárhoztató itéletet mondva ez által, törpelelküségökben, Anglia miniszterei s nagy birái

felett, kik pihenő óráik örömet a muzsák társaságában keresik. Sokszor volt szerencsém hallani, ha a hivatalos termekből menekülve, szeretett birótársainak a Casinóban díszlakomát, vagy a Zugliget és Margitsziget tavaszi zöldjében majálist rendezett, szellemes társalgása által élvezetessé tett séta közben, vagy az általa évenkint látogatott Károlyfürdő s Koritnicza fenyveseinek árnyas utain, — alapos birálatait és fejtegetéseit hazai és külföldi költők, irodalmi iskolák s zajt ütött új művek, még regények fölött is, melyekben meglepett a jártas æsthetikus, a finom figyelő mélyreható s egészséges kritikája. És sokszor gondoltam ilyenkor: jertek ide példát venni, irodalmat lenéző, s a művészetet csupán kaczér tánczosnők lábikráin méltányló lovagok, és junkerek! léha Monoklesek! és lássatok és halljatok egy valódi művelt és szellemdús nagy úrat, ki komoly államférfiúi és birói teendői mellett jól ráér művelni ízlését a szépirodalom remekein, nagyra becsülni a szolid, nemes irodalmat, a nemzeti szellem e fényes szárnyát, a valódi költészetet, ez érczhangú csalogányt, mely a gyászoló és anyagiságba sülyedő fajt ébreszti és lelkesíti s édes gyönyör tejével itatja. — Ez alkalommal csakúgy ömlöttek a komoly országbiró ajkairól a legkedélyesebb s élczesebb áldomások, fűszeres toasztok, melyekben igazi mester volt. Igen szerette a jó élczet; felszólalásai s társalgása telve voltak ilyenkor, a dolce far-niente ritka óráiban, pattogó szellemszikrákkal, de a melyek sohasem voltak üresek s magtalanok, a ragyogó tréfabuborék alatt mindig ott volt található a komoly igazság, a becses tartalmu valódiság rejtett gyémántja. — Ily alkalmakkal láttuk s éreztük, hogy a komoly, kimért modorú Mailáth György mily szeretetre méltó s gyöngéd tudott lenni azok iránt, kik becsülését kiérdemelték. Ő, ki családját annyira szerette, a Curia biráit mintegy hivatalos családjának tekintette, s a begombolt férfiú, kit Kecskeméthy Aurél sphynxnek nevezett el, ezek irányában nyilt bizalmat mutatott.

A ki az irodalmat, a szellemi élvezeteket ennyire

szerette, az nem lehetett nem barátja a tisztességes szabad sajtónak. Csak a féktelenül kicsapongó sajtót kárhoztatta, mely rágalmazva garázdálkodik, semmi kegyeletet nem ismer, s a magánélet szentélyébe nyúl. Azt sem üldözte inquisitori hévvel, inkább megvetette; a szabadelvű kormányellenes sajtó kritikáját pedig egy angol államférfi nyugalmával tűrte el. Tárnokmester korában, midőn a helytartótanács élén állt — nevezetes példáját adta ebbeli türelmességének. A hatalmat nem a bureaukrata száraz és zordon pedántságával, hanem oly modorban kezelte, melyet a magyar ember természete — melylyel ő maga is teljes mértékben birt — keserűség nélkül elfogad. Kemény Zsigmondnak, a nehéz időkben is ellenzékeskedni merészlő Pesti Napló szellemdús szerkesztőjének közléséből tudjuk, hogy midőn a szerkesztőt a lapjában megjelent erős ellenzéki kritikák miatt felelősségre kellett vonnia, magától Keménytől kért a nemzeti Casinóban tanácsot, hogy miként járjon el irányában? «Megintheted a lapot és sikertelen megintés után el is koboztathatod, de csak az osztrák törvények szerint, e lépés pedig megbotránkoztatná a magyar közönséget, mely az osztrák törvényt el nem ismeri,» válaszolt Kemény. És Mailáth semmit sem tett, hagyta a lapot ellenzékeskedni s Falkot folytatni élesen biráló czikkeit a hatalom ellen. A sokat tanult, sokat tapasztalt, gondolkodva olvasó s körültekintő férfiú, bár a családjában hagyományos vallásos nevelésben részesült s túlbuzgó anyától született, soha egy perczig sem volt uszályhordozója a vallásos vagy szellemi reactionak, a középkori előítéletekbe süllyedt feudális és hierarchikus tábornak. Nem tudott lelkesülni a forradalomért, de senki sem tagadhatja meg emlékétől a meleg haza- és fajszeretetet, a politikai bátorságot s önállóságot, a népszerűségről lemondani tudás nagy erényét, ha azt meggyőződése árán kellett volna megvásárolni. Politikai pártjának legyőzetése után eszébe se jutott frondot képezni, megnyugodott a nézeteit túlszárnyaló szabadelvüség diadalában, tisztelettel hódolt a

törvénynek és a dolgok új rendének. Ezért a más politikai hitet vallók részéről is őszinte tisztelet környezte.

Senki jobban fel nem fogta azon tétel jelentőségét, hogy «Noblesse oblige», hogy a kinek nemesi czímen polgártársai között előjogai vannak, ugyanannak e jogoktól elválaszthatlanul, szent kötelességei is vannak a haza iránt, melynek nagyobb javait élvezi, a faj iránt, melynek élére állította az örök gondviselés. Mig elődei a családban, azon kor fogalmai szerint, melyben éltek, kétségkívül oly isteni s örök institutiónak tartották a nemesi előjogot, mely nélkül monarchiát s különösen magyar államot képzelni sem tudtak, a mi Mailáth Györgyünk a korszellem nyilatkozásaira figyelve s tanulmányai és az utazó gondos körültekintése után, megfordulva a «vészek honában,» hol a régi arisztokraczia teljesen megsemmisült s st.-germaini palotáiban és vidéki kastélyaiban, hatást és erőt vesztve, a mult emlékein búsan merengve s a jövőtől mit se remélve, tétlenül duzzog s általános gyülölet vagy sajnálat tárgya, — s észlelve más részről az angol arisztokraczíát, mely mai napig a legfőbb tényező hazája történelmében s vezérszerepet visz ma is azon ország politikájában, kormányában s egész közéletében, melyet ősei, a régi bárók, hosszú századokon át kormányoztak, mely a néppel folytonosan összeolvadva s annak soraiból magát felfrissítve, nemcsak nem gyülöltetik, sőt méltó tiszteletben tartatik s vezérül fogadtatik a tömegek által — mélyen meggyőződött arról, hogy az arisztokraczia csak úgy tarthatja fenn előjogait, úgy őrizheti meg súlyát s hatását, ha kötelességét a haza iránt hiven teljesíti, ha vagyona s műveltsége arányában vesz részt a közügyekben, a tanácskozásokban, az áldozatokban; ha tanúl és értelmi tőkét szerez, mely őt a vezérszerepre képesíti. — Olvasott, tanúlt, dolgozott s áldozott tehát ernyedetlen odaadással; s oly nagy és ritka képzettséggel, műveltséggel, az ismeretek oly gazdagságával, a munkaerő oly aczélosságával s kitartásával állott a közügyek s a magyar társadalom élére, hogy a vezérszerepet senki sem

irigyelte tőle s mindenki tisztelettel ismerte el felsőbbségét. — Jelen volt mindenütt, hol a közügyeket bölcs tanácscsal, kitartó erélylyel támogatni kellett; megnyitotta erszényét, hol ezt a hazai czélok, intézetek megkövetelték; ápolta a tudományokat, irodalmat, művészetet, s nemcsak alamizsnával, mint sok mások, hanem közvetlen érdekkel, személyes megjelenéssel, meleg rokonszenvvel s részvéttel, mely emel és lelkesít, kedvre és kitartásra gyújt. Már édes atyja neve ott állott a m. akadémia nagyobb alapítói közt, s ő annak helyébe lépett az igazgató tanácsba, melyet szorgalmasan látogatott; nagyobb összegekkel járult az akadémia palotájának s a művészcsarnoknak építéséhez; egyik legmunkásabb tagja volt a gazdasági egylet igazgató választmányának s ő indítványozta 1858-ban a m. földbirtokos osztály megmentésére czélzó üdvös eszmét, s a földhitelintézetet, egyik szerkesztője volt a feliratnak, mely ez ügyben a kormányhoz intéztetett, s az 1859 nov. 14-én tartott egyesületi közgyülésben ő indokolta nagyszabású, gyönyörű beszéddel az általa először megpendített fajmentő intézet felállításának elodázhatlan szükségét. Baranya megyében gazdasági egyletet alkotott; a Szent-István-társulat elnöki székén a tudomány és vallás harmoniáját megerősítni igyekezett; társaságunk könyvkiadó vállalatának elnöki vezetésére is időt vett. Minden jótékony, emberbaráti czélra bőkezüen áldozott, minden közgazdasági s társadalmi mozgalomban tevékeny részt vett. Ő kezdeményezte a m. Curia könyvtárának megkezdett s szép sikerrel haladó felállítását, melyre tetemesb összeget adott; ő alakíttatta át saját költségén annak rideg és szemetes udvarát kellemes kertté. De ki tudná elszámlálni mindazon hazai czélokat s intézeteket, melyeket felkarolt, ápolt, segélyezett? Szóval, ő az angol arisztokraczia bölcs példáját követve, Marmontel nézetében volt, a ki a nemességet oly előlegnek tekinti, melyet az állam tettek s érdemek által nemes férfiak maradékainak ad, azon várakozásban, hogy az neki gazdagon visszapótoltatik. Ez érde-

meit a magyar tudomány s művészet is igyekezett meghálálni a maga részéről. A m. akademia, az igazgató tagot, tiszteletbeli belső tagjává is választotta, hogy az ülésekben szavazattal birjon, s ő ezt, saját szavait ismétlem, oly örömmel fogadta s oly kitüntetésnek vette, melynél bármely magas hivatalt s érdemjelet sem tartott az ambiczió méltóbb tárgyának; a m. k. tud. egyetem tiszteletbeli jogtudorrá nevezte ki, mire ő nagyobb alapítvány felajánlásával válaszolt; a műegylet pedig remekül sikerült arczképével díszítette fel tanácstermét, mely legjobb minden arczképei közt, s melyet megtekintésre ajánlok minden tisztelőjének, ki komoly, férfias napsütötte arczát, hatalmas fejét erős nyakán, szigorú homlokát, sötét, lelkes, kifejezéses szemeit az életben nem ismerte. De nem láttuk őt az anyagi nyereségre irányzott pénzintézetek, bankok és consortiumok elnöki vagy igazgatói székén, mint nem láttuk egykor Deák Ferenczet, mert a pénzszagú vállalatokat nem tudta megegyeztetni állása s egyénisége tiszta és szeplőtlen méltóságával. Buzgó részt vett a tudomány, költészet és művészet, a vallásosság és jótékonyság előmozdítására alakult intézetek gyüléseiben, s nem maradt el, még ha félbeteg volt is, ha az akademia, a gazdasági egyesület s a földhitelintézet vette igénybe bölcs tanácsát, de nem ment el vitatkozni az osztalékok, a részvénytársaságok nyereményeinek zsebredugása felett, melyek ma oly sokak részéről a lelkes ékesszólás s nemes felhevülés egyedüli tárgyait képezik. — Nem kell, hogy e részben mindenki Mailáth legyen: jól teszik, kik az anyagi téren is érvényesítik életrevalóságukat, csak azt akarom mondani, hogy az «egyoldalú» anyagiság nem dicsősége a nemzetnek.

De időm letelt. — Távol attól, hogy e rövid sorok keretében akár életirást, akár kimerítő jellemrajzot, akár ünnepélyes és a kitünő elhunytnak érdemeihez és nagy pályájához csak némileg is méltó emlékbeszédet szándékoztam volna ezuttal adni: igyekeztem fölemlíteni, t. Társaság! Mailáth György életéből és jelleméből némely, ezen Társaság

sajátabb körébe illő, adatokat, és mit már ezekből is könnyü lesz egyik részében megalkotni, egy valódi magyar főur, egy neve görög értelmének megfelelő arisztokrata képét, a milyennek lenni kell, ha csakugyan kell lenni arisztokracziának, a mit ezuttal szinte nem akarok vita tárgyává tenni; — helyesebben mondva, egy jó és nagy ember képét, a ki az lett volna, ha főur nem lett volna is.

Kitünő, igaz, valódi férfi volt! azt talán senki sem fogja kétségbe vonni akarni. — Nagy Károly, a már csaknem elfelejtett geniális iró, kiben a nagy mathematikus a legélesebb szatirikussal egyesült *Daguerreotyp* czímű könyvét méltán ajánlhatta volna Mailáthnak, ha azt, a könyv bevezető sorai szerint, oly embernek akarta ajánlani, kinek «feje erős, de nem vastag, kinek szemeit sem hártya nem boritja, sem valamely idegjáték lesütésre nem indítja, kinek melle tágas s takaró nélkül ellehet, kinek teste egyenes vonalban nyúlik fölfelé, lábai erősek s térde kelletlenül meg nem biczczen bármely más teremtmény előtt!»

De mily szörnyű játéka a sorsnak, mily borzasztó szeszélye az élet fonalát fonó s kény szerint elmetsző párkáknak! mily gyászos torzkép e ragyogó, harmoniás élet esthajnalán, melytől nem lehetett mást várni, mint érdemlett boldog nyugalmat a gyűjtött babérokon, az önérzetes, büszke férfi méltó jutalmát szépen és nemesen töltött élet után. S ime e büszke férfi, kinek «robur et æs triplex circum pectus erat», ki a legmagasb czélokért harczolt egész életén keresztül, még azon korban, mely teljesen ép és munkabiró volt, még mindig virágzó férfierejével, e vas egyéniség, az előkelő család méltósága és ősi erények által megaranyozva, — vegső harczot küzd nyomorúlt rablógyilkosok szennyes körmei s kötele ellen az éj elhagyott magányában, hűtlenül elárulva, martalékul dobva aljas támadóinak saját lakában, mely megszünt védő vára lenni! ime e magyar lord s patricius, ki homlokát magasan hordva élt testi s lelki ereje, feddhetlen jellemtisztasága s a személyét környező

általános tisztelet tudatában, birokra kelve silány inasokkal, hogy életét megvédje, nemes és szép életét, melyet vagy mint hősnek harczi tárogatók harsogása mellett, röpülő ágyugolyó által, vagy mint római jellemü honatyának, a senatori széken ülve s a halált hozó gallusokat fenséges nyugodtan várva, vagy méltó ellenség, reá rohanó oroszlán, az állatok királya által leterítve, vagy végre, mint szerető s boldog családatyának imádó neje s gyermekei szeliden ápoló karjai közt lehetett volna csak hozzá méltó módon elvesztenie, kinek mint magas szikla-oromnak, az ég villáma által kellett volna lesujtatnia, — nem pedig, mint az országut kavicsának, nyomorúlt kalandorok sarka alá tapostatnia! Mily rémes tragédia, mely megfagyasztja vérünket, elfojtja leheletünket, ha rá gondolunk! — A legfőbb biró, a törvény őre, az igazság kiszolgáltatója undok bűn körmei által megfojtva; a ki az emberi szenvedélyeken lehetőleg túlemelkedett, a ki a silány Mammont büszkén megvetette, aljas boszúnak vagy rablási vágynak esve gyászos áldozatul! Oh! iszonyú képe az emberi sors forgandóságának, rémes érintkezése az ellenkező pólusoknak! Oh, fájva felsikoltó s velőt rázó zürhang a lét harmoniájában!

De ne vájjuk tovább a méltó fájdalom égő sajgó sebét, melynek úgy is nagyon hosszú időre lesz szüksége, hogy némileg behegedjen.

Még fülünkbe zengenek a «Tuba mirum spargens sonum» mennyei hangjai, melyek a tiszteletére rendezett Mozart-féle diszrequiemeken betöltötték az egyházak boltozatait, még halljuk a harangok szomoru zúgását, érezzük a szent tömjén füstjét, mely ravatalára felszállott. Meghajtva fejünket az örök hatalom akarata előtt, adjuk át a történelemnek nemes egyéniségét, felejthetlen alakját, mondjunk áldást lelkes pártfogónk dicső emlékére, s kívánjuk a hazai irodalom s művészet érdekében, hogy azon magas társadalmi rétegnek, melyhez a dicsőült férfi tartozott, minél több osztályosa kövesse a nemes példa vezércsillagát, melyet Mailáth

György a magyar főnemesség előtt, önmagában felmutatott. Ismeteljük, hogy az arisztokrata elemnek, Magyarország közéletében, csak úgy lehet jövője s hatásos szerepe a jelenkor áramlataival szemközt, ha olvasva talán a bibliából is Keresztelő János erőteljes szavait: «immár pedig a fejsze a fáknak gyökerekre vettetett, és minden fa, mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és a tűzre vettetik» — a Mailáthban előtte fénylő dicső példát követi, ha teljes lélekkel magyar lesz, mint Mailáth György volt, ha a hazai nyelvet, irodalmat, művészetet meleg részvétével bátorítja s táplálja és gazdag vagyonához mért arányban ápolja, mint Majláth György tevé; ha örömét s kedvteléseit nem az anyagi s durva érzéki, hanem a valóban nemes és magasztos szellemi téren keresi; ha nem nézi léha tétlenségben mások munkáját és küzdelmeit, ha a közérdekü tevékenységben lelkes részvétre szánja el magát s azt nem csupán anyagi téren, hanem a múzsák s grácziák szellemi oltárainál is érvényesíti, hol a nemes példaadót annyiszor láttuk érdeklődve megjelenni, s tömjént gyújtani, silány bálványok helyett, az egy igaz istennek. Még egyszer, áldott legyen köztünk Mailáth György emlékezete!

MORDVIN DALOK.

MARKOVICS SÁNDORTÓL.

(BEMUTATTATOTT 1883. JUNIUS 20-ÁN.)

1.

A jó mező, nagy mező! —
Nagy mezőben fűzberek,
fűzberekben sárberek,
sárberekben vadrucza.
Rézbe van az orra mártva,
üstbe van a lába mártva;
farka olyan mint az olló,*
szárnya olyan mint a sarló.
Száz is járt ott mellette
s nem látta meg egyik se;
kétszáz ott járt mellette,
még sem látta egyik se.
De az úton jön egy vadász,
lövőszerszám** lóg a vállán;
látja is már ott a ruczát,
lelőnie készül is már.
Szegény rucza kérve kéri:
«Jaj ne ölj meg lelkem vadász,
jaj ne lőjj meg nyalka legény!

* Az eredetiben: «szemben álló kések».
** Egy másik helyen «hangos fegyver» a puska neve.

fészkem vagyon a füzesben,
tojáskáim a fészekben,
fiókim a tojáskákban.
Hadd költsem ki csibécskéim, —
aztán ölj meg, aztán lőjj meg!
de ha mostan megölsz engem
— nagy bajod lesz, nagy gyászod lesz!»
Csak azért is kapja, lövi,
szegény ruczát csak megöli;
reá veti a vállára,
úgy indúl el az útjára.
S hej mikor a faluhoz ért
s megállt egyet pihenőre:
hát nagy jajszó éri fülét.
Mikor elért kapujához:
hát az udvar tömve néppel,
háza tömve rokonsággal.
Húga réved ott elébe,
gyászkeszkenő * a kezébe
s szóval a szót mondja néki:
«Bátyám, bátyám, édes bátyám!
ugyan mi jót hoztál itten?
ugyan mi az, a mit hoztál? —
Egyik lóczán halva apánk,
a másikán édes anyánk;
hitvesed is kiterítve,
— mellette a ringó bölcső: —
gyermeked ** is halva fekszik.»

* Az eredetiben: «jajgató kendő».

** Az eredetiben: «zöld gyermeked» (újon született); így még: «zöld csikó, zöld bor, zöld füst» (v. ö. német: grünes fleisch).

2.

Volt egyszer két jámbor öreg:
két fiuk volt, két szép menyük.
A nagyobbik szerencsés volt
élete párjával:
sarkig értek az ingei,
térdig szépen kihímezve;
ujjhegyig az ingujjai,
könyöktájig kihímezve.
A kisebbik szerencsétlen
élete párjával:
térdig értek csak ingei
könyökig az ingujjai,
ujjhegyig a ringy-rongyai.
Be a házba megy a kissebb,
s szóval mondja hitvesének:
«Készülj asszony, haza viszlek,
haza viszlek vén apádhoz,
vendégségbe vén anyádhoz.»
Szegényke hát szedi rongyát,
felkeszíti gyermecskéit
a nyomorult férgecskéket.*
Lépcső alján vár a ló már,
kijöttükre vár a férj már,
s szegény asszony gyermekeit
hozza-hordja ringy-rongyait,
s szánra ülnek, útra kelnek,
haza mennek az ipához,
vendéggé a vén napához.

* Az eredetiben: «mogyoró-férgecskék» (v. ö. magyar: szegény bogár, szegény féreg, árva hangya).

Sűrű erdő közepében
megállítja csuszka szánját,
tátogató mélység szélén,
s ahhoz vonja, abba löki
gyermekeit szegénykéket,
a nyomorúlt férgecskéket;
aztán fogja feleségét,
siránkozó fehér hattyút,
s ott a szélén felakasztja.
S aztán fordúl, indúl haza:
az erdőn át ordít, jajgat,
a mezőn át fütyörészget,
a falun át dúdol, danol;
— kinyitja a kapu szárnyát —
s udvaron át ugrál, táncol,
fel a lépcsőn megyen futva,
be a házba nagy tapsolva.
Szóval kérdi édes anyja:
«Fiam édes, újjongott-e
láttukon a más-nagyanyjuk?» —
‚Anyám édes újjongott is,
örvendett is más-nagyanyjuk,
szépen el is vannak nála.‘
Merre csak jár, merre kujtorg
csak sír csak rí az a kutya; *
könyecseppjeit ** nem mutatja,
de az anyja mégis látja.
Csak vallatja, csak faggatja:
«Hej te dühös hová tetted
jó menyem és unokáim?»
‚Ne várd anyám unokáid,
ne várd őket édes anyám!

* Megvető megszólítás, (a magyar: «czudar»).
** Az eredetiben: «szemvizeit».

Tátongó mély, — abban vannak,
anyjuk szélén néz le rájok,
néz le rájok, nevet rájok.'
«Mért tetted ezt, mért fiacskám?»
‚Azért anyám, azért mert te:
estére lefekve — egyre csak átkoztál,
reggelre felkelve — mindig csak átkoztál!' *

Hátra köték kezeit,
vasba verték lábait,
kivitték a mezőre,
övedzetig beásták,
máglyát raktak fölébe,
meggyujtották és a kutyát
elevenen megégették.

3.

Jaj a Volgán hajó, sajka,
jaj a hajón sok rekruta!
Tánczolnak ők, dalolnak ők, —
s hej szivökben sírnak biz' ők.
Egy nem eszik, nem is iszik,
nem is tánczol, nem is dalol; —
töprenkedik, sír magában,
emésztődik nagy bujában.
Meglátja egy öreg vitéz:
‚Hej te fiú, — ilyen-olyan!
mért nem eszel, mért nem iszol,
mért nem tánczolsz, mért nem dalolsz?'
«Nem eszem én, nem iszom én,
nem tánczolok, nem dalolok!

* T. i. azért, mert szegény leányt vett el.

Oda maradt falum, házam,
házamban jó öreg apám,
édes dajkám szülő anyám!
Oda maradt ringó bölcsőm,
bölcsőmben szép kicsi fiam,
bölcső mellett hitestársam,
— ringatgatja, ringatgatja —
messzi urát siratgatja!
Mezőn maradt zöld vetésem
selyemfonál barázdája!
szérűn maradt marhám, lovam,
juhom, disznóm s a tehenem!»

4.

Kis Alyónak * szép a háza!
kristályos ám az ablaka,
rézcsövekből oszlopsora,
réztáblából a kapuja,
vassal kivert az udvara,
lóval teli istállója.
Zúzott tönkölyt ád enniök,
hordott vizet ád inniok.
Mért nem esztek szép szürkéim?
mért nem isztok pejecskéim?
Nem eszünk mi édes gazdám,
nem iszunk mi édes gazdám:
Moszkva felől, Kazán alól
hadverésnek jár a híre!
Rézpoharak körmöcskéim,**
sötét selyem a sörényem,

* Férfi név.
** Északi népek lókörömből poharat készítenek.

selyembojt a deli farkam,
mint a vízhát ragyog szőröm,
mint a gyertya * lángol szemem,
mint az egér játszik fülem:
jaj hadakra visznek engem!
Füstben, tűzben kialszik majd
szemem fénye s ágyuszóra
megsüketűl játszi fülem;
vörös tűzben összeég majd
sely'm sörényem, fényes szőröm;
deli farkam selyembojtja
tüskén-bokron szertefoszlik;
rézkörmöm is belécsorbúl
szirtbe, kőbe, sziklaélbe.
Jaj hadakra visznek engem!

5.

Atyus atyus atyuskám!
feleséget végy ** nekem.
A feleség jó legyen,
a járása deli légyen ***
szeme mint a gyertya, égjen!

Fiam fiam fiacskám!
Ej no hisz te bolond vagy.
A hogy tetszik, úgy járjon,
gyermekeket szüljön.

* Az eredetiben: «viasz-tűz».

** Feleségeiket veszik, ép úgy mint a régi finnek és magyarok. (V. ö. leányvásár s mit erről Erdélyi mond.)

*** A délczeg járás és szép lábikra az, mire a mordvin nő leghiúbb; ezért rövid szoknyát viselnek, czipőt vagy bocskort, s a lábikrát fínom gyolcscsal igen simán bepólyázzák.

Ebben rejlik jósága,
ebben rejlik szépsége.

Atyus atyus atyuskám!
Pejparipát végy nekem.
Pejparipa jó legyen,
pejparipa szép legyen:
a sörénye bodor légyen,
a járása deli légyen,
szeme mint a gyertya, égjen
füle mint a villám, fényljen!

Fiam fiam fiacskám!
Ej no hisz te bolond vagy.
A hogy tetszik, úgy járjon,
méncsikókat elljen.
Ebben rejlik jósága,
ebben rejlik szépsége.

Atyus atyus atyuskám!
Szántóföldet végy nekem.
A szántóföld jó legyen,
nap játszhassa, oly helyen,
halom tetejében.

Fiam fiam fiacskám!
Ej no hisz te bolond vagy.
Gidres-gödrös rög legyen,
gabonát teremjen.
Ebben rejlik jósága,
ebben rejlik szépsége.

6.

Gyönyörű szép fekete lyány
vedret merít, húzogat,
katlan alá gyujtogat;
atyja ingét áztatja,
anyja ingét facsarja.
Lement mosni a Szurára! *
S nagy fekete felhő támadt,
erős szélvész kerekedett;
szent Mennydörgő dörgött, zengett;
eső kezdett cseperegni,
szép fekete lyányra esni.
Állj meg, állj meg sebes eső,
hadd mossam ki ingeimet,
mert ha ki nem mosom őket:
elkerget az apám hazól,
megver anyám a seprűvel;
más faluba adnak engem
haragoshoz hitestársúl,
nem lészen ott jó életem.
nem lészen ott édes étkem!
reggel korán felkeltenek,
nehéz munkára hajtanak.

7.

Moksa fiú vásárra megy!
feleségét árulja,**
boltról boltra hordozza.

* A Volga egyik mellékfolyója.

** Minden kezdetleges társadalomban a nő csak portéka; az ifjú megvette feleségét, az atya eladta neki s ennyiből, — alkú és

Gazdag kufár szemre veszi,
ötven rúbelt ajánl érte, —
férje ötöt kér csak érte.
Öt rúbelen el is adja,
gazdag boltban odahagyja.
Isten-adta leül sírva,
férje elmegy víg dalolva.
Haza érve kapujához,
elébe jön vén kutyája:
fölnéz rája, — vonít rája;
befordulván udvarába,
gyermekei az ablaknál:
fölnéznek rá, — sírva-sírnak;
belépvén a házikóba,
házközepén kis borjai:
fölnéznek rá, — bőgve-bőgnek;
s kályha padján édes anyja
siránkozó hangon jajgat.
Moksa fiú tölti napját,
eltölt kettőt, eltölt hármat,
kedveszegett nyugalomban.
Nincsen a ki fűtsön néki,
nincs ki vizet hordjon néki,
nincsen a ki főzzön néki.
Fel is ugrik eltökélve,
szürke lovát csípi hámba,
neki vált a vásártérnek;
fel is járja, fel is nézi
futos, lohol boltról boltra,
feleségét keresgéli.

cseréből állt a házasság actiója. Minden jog a férjre szállt át, ki tetszése szerint megtartotta vagy eladta nejét. De több, a gonosz érzelmű mordvin fiú eladta anyját is, hogy árán bort ihassék s kalácsot ehessék!

Szép menyecske megpillantja,
megpillantja, mosolyg rája;
— hozzá rohan nagy zokogva:
hogy hát biz' ő visszaváltja.
Gazdag kufár ötvenet kér,
de ő százat megád érte,
s száz rúbelen megveszi,
a házába megviszi,
gyermekihez vezeti.

Kevés oly vonzó, kedélyünket s értelmünket oly egyaránt megkapó s gyönyörködtető tanulmány van, mint a népköltészetek átbuvárlása.

Virág ez, mely isten tudja hogyan, mily magból terem, mely minden talajban s minden éghajlat alatt egyaránt kifejlik. Megterem ez ott, hol a fatamorgana festi bűvös világát egy homoktenger fölé s hol andalító holdvilág ködében az Ezeregyéj bájszövedéke támad; de ott északon is, hol a sarki fény vendégvilága derengi át az örökkévaló szürkületet. S ha illatával betölti az Ebro berkeit, miért ne nyilnék szerényen, elrejtőzve, ott a Volga csátés partjain is, hol a *mordvinok* élnek?

Ezen volgatáji szerény virágot akarom bemutatni.

Valóban igénytelen növevény, s tán ép ezért nem is kellene pompázó díszhez, remek eleganciához, mesteri könnyedséghez szoktatott közönségünk előtt *ezt* a vadrózsa-bimbót kifejtenem! De azt hiszem én, — s hitem tán psychologice helyes is, — hogy, valamint az elkényeztetett íny es, úntig lakván az ízeket mesterien egyeztető étkekben, mohón kap egy darab fekete kenyér után s élvezettel szörpenti a hűs patakból merített italt: úgy a műremekeken kifejlett s mesterihez szoktatott ízlésnek is jól esik olykor ily vadvirág illatába enyésznie.

Oly nép költészete, mely a művelődésnek — hogy úgy mondjam — műhelyében él, mely tehát ezer meg ezer oldalról érintetik oly módon, hogy eredetiségének zománczát, daczára minden retractiv erőnek, már-már bizonyos csiszoltság, mesterkéltség kezdi felváltani, nem oly érdekes s hogy a hatás költőiségét is kimondjam, nem oly andalító, oly elringató: mint azon ősi naivság a felfogásban, kifejezésben, előadásban, azon tőrűlszakadt közvetetlenség az érzésben, azon tiszta valóság a tartalomban, mely egy nem-művelt nép költészetében nyilatkozik.

Az ily népköltészet visszatükrözi a legprimitivebb érzeteket, eszméleteket s megfigyeléseket; visszavezet a tündéres világba s gyermekkorunk meséit s álmait juttatja eszünkbe; elénkbe tárja az emberi lélek legelemibb mozzanatait; megfigyelnünk engedi az emberi szellem halk fejlődését; s általánosságban a költészet genesiséhez nyujt megbecsülhetetlen adatokat.

Látod a rügyet; látod mint színesednek jobban-jobban a bimbó halovány szirmai; mint fejlik le lassan-halkan a zöld lepel s mint terjed szét csábosan, rejtelmesen a gyönge sziromzat egy harmonikus istenadta egészszé. Ez a csábos, rejtelmes kifeslés s az egésznek ez a harmoniája az, mi megkap, elandalít s feledteti véled — habár perczekre is — a remeket, a mesterit: mint a hogy a lelkedet elringató kellem feledteti a fenségest, a nagyszerűt.

Ily felfogásból indulván ki, azt hiszem, egészen mindegy az, hogy mily nép költészetéről van szó; s legyen e nép bár Afrika félvad benszülöttje! Sőt talán, minél primitivebb valamely nép, minél messzebb fekszik szellemköre a mienktől: annál inkább hordja magán költészete azon jegyeket, melyek — ép azért, mert a mi komoran szigorú s objectiv felfogásunkkal, bizonyos mysticismust, bizonyos a valóság sajátos abstractióján alapvó subjectivitást és egy sejtelmesen naiv világnézletet állítanak szembe, — nagyobb mértékben szólnak szívünkhöz és képzeletünkhöz.

Mindemellett nem lehet tagadni, hogy a művelt ember ily nem-kultur néppel szemben bizonyos hidegen-tartózkodó állást foglal el s némi rokonérzéssel kell felruházva lennie arra, hogy költészetét megízelintse, megkedvelje. Ezen *rokonérzetet* akarom mindenek előtt az amúgy is rokon mordvin nép számára megnyerni.

Munkás, békeszerető népecske ez, mely szántás-vetéssel, baromtenyésztéssel s nagy szeretve méhészettel foglalkozik. Tatárok, rokon cseremiszek s oroszok közé ékelve, számuk ma már tetemesen leapadt. Nagyban oroszosodnak s a nyelvvel kezdik levetni nemzeti sajátságaikat, ősi szokásaikat s vallásukat.

Az orosz kormány minden tekintetben kiméletesen bánik el az ő nem-orosz alattvalóival. Ismeretes dolog, hogy a finn népnek saját kormányzata, bankja s vámterülete van; hogy saját országgyülésein hozott törvényei szerint él s még 1878-ig is csak *egy* gárdaezredet küldött az orosz hadseregbe. A lappok, szamojédek a szó szoros értelmében szabadok s nem is hadkötelesek; a mordvinok, cseremiszek, vogulok szabadon élnek tanyáikon s náluk az a szigorú jobbágyi viszony, mely 1862-ig az orosz parasztságnál fennállott, sohasem létezett; hadi szolgálatuk sem igen szigorú, adójuk meg épenséggel csekély s nem is pénzben mint inkább termékekben róják le.*

Ma már, legalább névleg, nagyobbrészt keresztyének, s ne gondoljuk, hogy holmi borzadalmas eszközök által térittettek meg! Ép ellenkezőleg, engedekenység, türelem által. A keresztyén hit, hogy úgy mondjam, belé lopódzott a pogányba. Azon taktikát követte s követi az orosz, a mit a római. Nem rontatja le a pogány áldozóhelyeket s oltárokat, papja maga vezeti ki azokhoz a népet s maga végzi az istenitiszteletet, mely természetesen mindinkább elveszti pogány

* Gabonában, mézben, viaszban; de legkivált evetkebőrökben. Innen az, hogy majd mind ezen népek *evetké*nek nevezik a pénzt (10 evetke = 10 rubel).

jellegét; az orosz pap nem tiltja el a pogány ünnepet, maga tűzi ki napját s tapintatosan valamely görög szentnek napjára helyezi át.

Ily politika mellett az eredmény is nagy s szembeszökő. A nép kivetkőzik észrevétlenül nemzeti jellegéből; a nyelv, szilárd támasztékkal (irodalommal) nem birván, halkan beléolvad az oroszba s a pogányvallás a belékapaszkodó keresztyénhez hasonúl át.

Pedig milyen szép a mordvinok mythosza! Rendszeres mythologiájuk van, tizennégy istenből s istenasszonyból, temérdek jó és rossz manóból álló, kik felett a főisten és az ő felesége uralkodnak, lakván fenn a mennyben számtalan sejtekből álló méhkasokban. S mily szép mythosz köríti különösen ezt az *istenasszonyt!* az örök-szűz, szép anyát, ki a termékenységet képviseli s gondja kiterjed mindenre a mi nő, szaporodik s tenyészik. Védője a szüzeknek, anyáknak s legfőkép a gyermekeknek. A felhők felett van háza, teli a még születendő emberek lelkeivel s a még virulandó növények magvaival. Innen szórja le malasztját: a termékenyítő esőt, a felüdítő harmatot és az északi fényt; innen szokott néha a földre lejárogatni, majd aranyfarkú fehér madár alakjában, arany orrával magvakat hintegetve; majd fehér galamb képében virágokat szórva a méheknek, kiket szorgalmuk miatt módfelett szeret. Sokszor csak az árnyékát láthatni délben, finom gyorsan ellebegő köd alakjában. Az embereket is *meglátogatja*, legkivált a vajúdó anyát s az alvó gyermeket, s mondják az álmában mosolygó kisdedről, hogy az istenasszony czirógatja. A termékeny állatokat s növényeket szereti; ezért kedveli a mindennap tojó tyúkot, a sok magot hozó kölest, a sokszálú lent és a sűrű levélzetű nyírfát; de azokat is, kiknek *kezök-ügyében* ég a munka: a serény asszonyokat. Maga is fon ezüsthegyen ülve, arany guzsalyon. Minden lenpászmából, minden fehér juh gyapjából kitép egy szálat s hosszú fonalat fon belőlök; láthatod őszkor a pázsiton, a fák galyain. Ezt megfesti az ég azurjában, a nap aranyában, a

hold ezüstjében, a hajnal bíborában s vele szegélyeket hímez az istenek ingeibe. Ilyen ingszegély a szivárvány is.

S mily erkölcsi elveik vannak! Valamint az erdőn minden fának saját levele s virága van: úgy van minden népnek saját vallása és nyelve. Istennek minden vallás kedves, mert ő adta; azért egyik vallásról a másikra áttérni bűn.*

Aztán ez a méhész nép több mint félezreden át elkeseredetten védte szabadságát s önállóságát; vendégszerető, kedves és deli. Hölgyeik meg épenséggel szépek s délczeg járásukról egész Oroszországban hiresek. Erre, szép lábára s lábszárára büszke a mordvin nő. No de Éva leánya, sokat ád a piperére is! Nemzeti öltözetét viseli. Ingei hat csíkra hímezvék, gazdagon kivarrott szegélyekkel s rojtozattal. A hímzések élénk szinű fejtőből s a gazdagabbaknál arany-, ezüst-fonalakból állanak. Fején gyöngyfüzér díszlik s keblét gyöngyháló fonja át; lábán gyöngyökkel s csigákkal kirakott czipőt visel s lábszárait finom gyolcsszalagba pólyázza be.**

Ily néphez, azt hiszem, *odaszívelhetünk* s nincs mit restelnünk azon rokonságon sem, melyben vélök a *nyelv* révén vagyunk!

De hadd szóljak immár költészetökről.

A közlött daloknak az eredetiben koránt sincs oly egyöntetű külalakjuk, mint a fordításban. Lefordításukra az ismeretes nyolczszótagos verssort választottam, csak azért, mert azt hivém, hogy a komoly tárgyhoz jobban illő, mint a pattogóbb végű *hetes*, ez a kiválólag *mordvin sor*. S talán elég is volna e helyen a mordvin nemzeti versidomról csak ennyit is megjegyeznem, ha nem mutatna az meglepő hasonlatosságot a *magyarhoz*. Ez okból bocsássa meg az olvasó ezen rövid verstani észrevételeket; észrevételeket, mondom, mert legalább is felerészben csak subjectiv megfigyeléseimen ala-

* Barna F. «A mordvaiak pogány istenei».

** A Nemz. Múzeum népismertető osztályának Reguly-féle gyűjteményében láthatók ily ingek s egyéb ruhadarabok.

púlnak. Hiszen egyetlen egy mordvin *dallamot* sem ismerek! már pedig mi sem tükrözi vissza oly tökéletesen a nyelvbéli ritmust, mint ép a zenei, ez a lüktető fluidum.

A mordvin szakasztott olyan ritmust vall, mint a magyar; ritmusa tehát szintúgy *dimorphikus*, mint a miénk.

Valóban sajátságos, hogy ritmusunk fejtegetői ezt a benne rejlő kétalakúságot nem veszik észre, vagy ha igen, úgy nem mondják ki s mi főképen meglepő, a magyar ritmus fogalmának meghatározásánál, *ezt* a lényegesen jellemző jegyet, végkép mellőzik. Pedig hát egészen más ritmus jelentkezik a *sorban*, mint a sort alkotó *ütemekben*, valamint a zenében más ritmus szerint mozog a motivum s más szerint a motivumokból kerekedő tétel vagy zenei mondat. Ez kettősség az *egységben*, kétféle mozgás rejtelmes egybeolvadása; s nem is azon *harmonia*, mely e kettősségben rejlik, alkotja az egységet, ellenkezőleg az *egység* az, melyből a harmonia fejlik. Ez a harmonia képezi a magyar ritmusnak igazi szépségét.

S ilyen a mordvin ritmus. Az *ütem*-ritmus a hosszú és rövid, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozásán alapszik; a *sor*-ritmus pedig az így alkotott ütemek összetételén. Ezen összetételnek a különféle ütemek szabályos és sajátos váltakozása, sorakozása adja meg jellegét, az *értelmi befejezettség* pedig kerekségét. S nevezetes ez utóbbi momentum. A mordvin *soha sem* vét a sor értelmi kereksége ellen, soha sem nyujtja át a gondolatot a következő sorba; de nem vét soha az ütemek kereksége vagy, a mi egyre megy, a metszet ellen sem. Mindössze csak háromféle üteme van: két-, három- és négytagú. Ez utóbbinak sajátos változata van, ugyanis: a rendes négy szótag helyett gyakran öt lép fel * és pedig oly módon, hogy az időtartalom ezáltal nem

* Ezen megjegyzésem látszólag ellenmondást tartalmaz, mely azonban mindjárt megszünik, ha a nyelvbéli ritmust nem tekintjük a zeneitől teljesen elkülönítettnek. Szerintem a dal s az ő dallama

változik, az első szótagpárnak helyét egy daktylus- vagy anapæstus-szerű tag foglalván el.

Hadd álljon itt izelintőűl egy rendes és egy ily sajátos ütemű sor:

Kaly-puloszo | csej-pulo;
Lazsamo-valgej | kajatutsz;

vagy hogy vélök állításom helyes voltát igazoljam, íme két párhuzamos sor:

ilät madat | mony szjutszjat,
sobdava szteat | mony szjutszjat.

Ezeket bizonyára nem éneklik más zenei motivumokkal.

Ütemkombinácziót (azaz sort) csak négyfélét találtam:

1. az ötöst: kijava | juti;
2. a hatost: nejize | jakszjargon;
3. a hetest: láss példákat fentebb;
4. a nyolczast: viety bokszon | mony csi-parke, vagy
ombo peza | *Szura ved* csudi, és
varmazo kandi | *csurtonzo* mendi.

A «*belső ritmus*»-ra nézve a mordvin is kerüli a terjengős mondatokat, szintén törekszik a sor végével egyszersmind a gondolatot is befejezni s ha ezt már épenséggel nem teheti, inkább meglazítja a ritmus kötelékeit s bizonyos *recitativo-féle* mozgásba megy át.

Végűl meg kell jegyeznem, hogy a mordvin sor soha sem áll több, mint két ütemből, melyeket, úgyszólván, az alliteratio köt össze, ez az összes altáiság költészetét egyaránt jellemző tulajdonság. Utórímnek nyoma sincs; természetesen eltekintve azon akaratlan s elkerülhetetlen összecsengésektől, melyek az ismétlések s parallelismusok folytán keletkeznek.

Körülbelül harmincz mordvin dalt ismerek; mindanyniok csak annyiban nevezhetők dalnak, mivelhogy énekelik.

oly annyira egymás mellett folyó s egymáshoz simuló, hogy hol ez, hol az veszi fel a másiknak ritmikus mozgását. Ezen változatot szeretném bár a négytagú ütem zenei formájának nevezni.

Tisztán lyrai dalt, mint a magyar vagy finn dalok, egyet sem találunk köztök. Tárgyuk inkább esemény, mint érzemény, inkább komoly, mint víg, inkább objectiv kimértséggel haladók, mint subjectiv hévvel ömledezők; szóval inkább epikaiak, de — tegyük hozzá — szép lyrai részletekkel, melyek ennélfogva soha sem közvetetlenek. Alapját minden dalnak esemény képezi s a mi fő — hiszen népköltészetről van szó — valóban *megtörtént* esemény, a merő *valóság*, úgy, hogy ezen dalok egyenesen történeti emlékek s minden soruk valami megtörténtet, valami tapasztaltat fejez ki.

A közlött dalok között az első és második tragikus tartalmú: tragédiák dalban: a harmadik s negyedik románczszerűek, nem tragédiák, csak drámák. Víg tartalmút igen keveset találtam, ilyen gyanánt vehető az ötödik s ez is tán inkább satira- vagy meseszerű. A hetedik nyilván egy psychologiai elbeszélés.

Ahlquist elitélte a mordvin dalokat!* Szerinte nincs bennök költőiség. Valóban csodálkoznunk kell, hogy egy tudós, egy finom észlelő, ki e mellett nemzetének legjobb lyrikusa,** ilyen itéletet csak kimondani is mert! Ezen itéletben nyilván nem a nyelvész, de nem is a költő általában, hanem bizonyára csak a lyrikus szól: mert hiszen a lyrikusnak igaza van, nem dalok a mordvin poémák! — nincsenek telve az érzelem halkan mozgó árjaival, mint a finn dalok s nem is vallják a magyar dalok mélységét, tüzét, csapongó erejét! De melyik nép primitiv poézisa mutathat fel dalokat? Voltak-e a görög népnek dalai Homérosz idejében?

Nemcsak költőiség, hanem művészieség is van a mordvin dalokban. De ezt ne a külalakban, azt ne annyira a tartalomban vagy hangulatban, hanem mindkettőt inkább az előadásban, a kifejezésben, a módban keressük! Azon meg-

* «Muistelmia matkoilta Venäjältä» című művében.

** Költeményei Oksanen (azaz: Ágai) név alatt «Säkeniä» (Szikrák) czímmel jelentek meg Helsingforsban 1868-ban.

kapó naivság, mely a felfogásban s ennek közvetetlen kifejezésében —, azon öntudatlanság, mely a felfogott képzeteknek s szemléleteknek visszatükrözésében nyilvánúl: igen becsessé teszi e dalokat az æsthetikus és költő előtt, sőt ha hozzá teszem, hogy némileg igazolják azon tanokat, melyeket Homéroszból vontak el — valóságos ereklyékké válnak.

A mordvin költészet fősajátosságai: a kifejezés festőisége, a leirás plasticitása s a mód naivsága.

Hadd szóljak mindenekelőtt ez utóbbiról, — hiszen ez az első benyomás, melyet a mordvin poézis reánk tesz: vére a naivság s hogy mordvinos kifejezéssel éljek, minden ize naivságba van mártva.

Már azon sajátsága a népköltészeteknek, hogy az igazat őszintén, a valót úgy a hogy van adják elő, nem egyéb naivitásnál. Ezen sajátságuknál fogva olyanok, mint a tükrök, visszasugározzák a nép multját, jelenét, gondolkodásmódját, szokásait, ellen- s rokonérzéseit, szóval egész életét, jellemét. Különösen a *mythosz*, ez az ősi naiv világnézlet, ez a mindent megaranyozó ős phantasia, az emberi elme első megismeréseinek illusorius rendszere, — képezi a primitiv poézis főforrását. Majd minden dalban mythoszi elemekre bukkanunk; itt egyenesen tárgyaltatnak, ott csak mellékesen említtetnek; néha csak a cselekvény következményeiből, lefolyásából következtethetünk reájok, mint fényből tűzre.

Ilyen mindjárt az első dal. Tudnunk kell megértésére, hogy a réczét kiváló szeretetben részesítik, hogy valódi réczekultuszt űznek s valamint a vogul medve a főistennek fia, úgy a mordvin récze is a nagy isten küldöttje. S íme egy hasonló dalban ez tisztán ki is mondatik. A vadász meg akarja lőni a tojásain ülő réczét s ez igy könyörög: «Ne lőjj meg vadász ember! Nem vagyok én nagy erdei récze, nem vagyok vad récze; a nagy isten küldöttje vagyok, a nagy király nagy leányának óvottja vagyok. Nézd milyen vagyok! Uj pénzként csillognak tollaim, ezüst vízbe mártott az orrom, arany vízbe mártott a lábam. Ha megölsz: égbe röpülnek

szárnyaim, földszerte szélednek pelyheim» hogy bünhődést, bajt, gyászt hozzanak a gyilkos fejére, mint ez az első dalbeli vadászon bé is telik. A kegyetlen bünhődik a nagy isten réczéje és az anyarécze miatt. Műveletlen nép is kiméli az állatot fiadzó korában; a mit nálunk a törvény tilt s fenyít, azt náluk az ég tiltja s bünteti. Ezen mythoszi felfogás nem szorúl magyarázatra. Gondoljunk csak az ókori népek mythologiáira!

Nevezetes mythoszi részletek rejlenek az ú. n. *álomdalok*ban, melyek a menyasszony utolsó szűzi álmát mondják el. Ezekben egy *hold-* és egy *napistenről* van szó.* Álljon itt egy ilyen érdekes álomdal.

Ángyom, lelkem ángyom, szép álmot álmodtam:
a fejem végénél *napistenkét* láttam,
a lábam végénél *holdistenkét* láttam,
oldalaim mellett csillagokat láttam
Hej ángyikám édes, a nap- s holdistenke,
a nap- s holdistenke ipam-napam lesznek,
és a csillagocskák ángyom-süvem lesznek.

Egy másikban a jó ángyi megfejtését is tudja az álomnak:

Angyom, lelkem ángyom, szép álmot álmodtam:
a jobb oldalamon napistenke állott,
a bal oldalamon holdistenke állott,
fejem felett felhős *Mennydörgő* állott,
mellette sok csillag, sok-sok csillagszikra!
Tudom én, kifejtem, kihüvelyzem néked:
szaporodást jelent a te álmod lelkem.
Jobb oldaladon a napisten a napad,
bal oldaladon a holdisten az ipad,
fejed felett felhős mennydörgő a férjed,
körötte a csillag gyermekeid hadja,
sok-sok csillagszikra híres nemzetséged.

* A magyar nép is ismer egy «napúrfi»-t s egy székely átkozódás egyenesen azt mondja: «Verjen meg a napisten». (Ny. Ör. IV.) A Kalevalában is szerepel egy Napfiú, Napleány s Holdleány.

Szintily mythoszi töredék az is, midőn egy ezüstszakállú *vizatyus*ról s egy selyemhajú *vízanyus*ról szólnak, vagy ha az esti piruló égről azt mondják, hogy *az isten a felhőit szárogatja*. De egyes szók s kifejezések is mythoszi felfogást rejtenek (csak a magyar «istennyilá»-ra kell gondolnunk), ilyenek: «*atyam toraj*» a mennydörgés (voltakép: az öreg dörgése); «*atyam jonksz*» a szivárvány (voltakép: az öreg íve; v. ö. finn «ukon kaari»).

Aztán a naivságnak egyéb érdekes bélyegei is vannak, így a többi között az, hogy a récze s a ló csak úgy *beszélnek*, mint az ember; a récze csak oly melegen szeret s érez, mint az anya; a ló csak úgy búsul, mint a rekruta.

Vagy maga a rekruta bánata a harmadik dalban! — mily természetesen jelentkezik s mily közvetetlen gyermekded kifejezést nyer! Képzeld el azt a nagy síkságot, melyen a Volga hatalmas árjai áthömpölygnek; hátán a hajót, melyen a búfelejtő eszem-iszomra fanyalodott rekruta nép tombol, míg köztök egy-egy öreg vitéz begyeskedik, hol buzdítva, hol fitymálva a legényeket; s ebben a kedvre kapott tömegben azt az egy bús mordvint, kinek bánatán semmi sem fog, lelkének legnagyobb gyászát fejezvén ki azáltal, hogy nem eszik, nem iszik s megszokott mulatságára a tánczra, dalra nincs kedve. Képzeld el ott a hajó tatján, a mint a messzeség kékjébe elmereng, — még látja az apai házat s udvart, még ott a falu, ott a rét, a szérü — s aztán mindez halkan el-elmosódik s végre osztatlan, alaktalan szürkeség födi el otthonát, oly osztatlan s ködös, mint bánata.

Vagy fessem a ló bánatát? az esőtől félő leányt? a nőgyilkost? a feleség-árulót? Eladja nejét, isten tudja mi okból. Hiányát érzi, visszavásárolja s a nő — *boldog!* Mily moralis igazság! Azt bizonyítja ez az együgyü dal, mit az Ember Tragédiája, t. i. hogy Éva jobb Ádámnál, ki mindenek előtt *önző*. A mai kor költője nem is *így* fejezné be!

Vagy elmondjam a katonának menendő legény vágyát? «Mért nem születtem az erdőben fehér nyírfának, föld körül

lennének gyökereim, ég körül lennének ágaim, lengenének gallyaim, susognának lombjaim. Bátyáim kimennének, éles fejszével levágnának, haza vinnének, világító fáklyának hasogatnának; látnám ott ülni hugaimat, néném kezükkel munkálkodni, — fehér papiros a szövetük, írás a hímzésük.»

Aztán a *nemzeti büszkeség!* Ime egy dal, melyben a menyasszony így szól: «Híddal hidalva udvarom, a híd kiverve szeggel, enyvezve szurokkal; házam teteje felér az égig, felégben az ablakai! Orosz, sír a te házad, földszinén a te ablakod, hársfahéj a te ajtód, hidad elrothadt, szegei lekoptak, szurka sár lett».

Mindenütt, mindenben igazság, őszinteség, természetesség, egyszóval naivság!

A gondolat, a felfogás naivsága mellett az előadás *módja* is természetesen az. Nem kell bővebben tárgyalnom, hogy miben áll, s miként jelentkezik e mód, hiszen mi magyarokúl ismerjük s népköltészetünkből feles példákat hozhatnánk fel különféle nemeire, milyenek többi között a *láncolatosság*, a *parallelismus*, az *ismétlés*, a *körülírás* és a *túlzás*.

A szíves olvasó elég és szép idevágó példát fog lelni a közlött dalokban; felkeresésöket reá kell bíznom. Ha szemelvénynyel akarnék kedveskedni, a dalokat úgyszólván újból ide kellene iktatnom, mert majd minden soruk vagy sorpárjuk ide vág. Csak a második dalban lévő szép *körülírásra* akarom figyelmeztetni, hol a két feleség gazdag- és szegénysége az ingek és hímzések hossza által fejeztetik ki.

Az első dalban igen felötlő az első sor, mely látszólag nem is függ össze az egésszel. Oly jelenség, mely sok nép költészetében előfordúl. Ki ne ismerné a magyar népdal ezen sajátságát? Nem lehet ezen költői szokást gáncsolni, ész nélküli valaminek nevezni. Ecsetvonások ezek, melyekkel a nép háttért, alapot fest dalához, néha a cselekvény sceneriái, a dal mottói, s a phantasiával igen is megegyező az, hogy a képnek kerítést akarunk adni, a történetnek színhelyet,

s hogy elő akarjuk készíteni a hallót a jövendőkre. Jól mondja Erdélyi: «Ragadj ecsetet és tégy vászonra minden szót» — s kép lesz előtted. Ez nem üres játék, hanem festőiség s nem mondhatnám, hogy a mordvin dalok nem festőiek.

Egy másik festői elem az epitheton. Jellemző, hogy a mordvin a fényes, ragyogó *jelzőket* s *hasonlatokat* szereti. Igy aranyos a forrás, ezüst a víz s a vízatyus szakálla, réz a cserény; selyem a vízanyus haja, selyemfonál a vetés barázdája s húzott selyem a bölcső; vörös a tűz és — fekete a haragvó, a komor ember, az erdő és a felhő. A leány többnyire fekete, szeme olyan mint a gyertya, termete ringó, járása deli; csupa kellem, s ha menyasszony lesz, felszáll mint a zöld füstöcske, s elgördűl mint a fehér borsócska az apai háztól s ezüst tűként törik, rézhorogként hajlog a dereka.

Különösen a *réczét* s a *lovat* festik nagy fénynyel.

A *réczének* rézbe, ezüst vízbe mártott az orra; aranyvízbe mártott a lába s újpénzként csillog a tolla.

A *lónak* ezüst a patkója, zürjén gyöngy az igája, leány ajándok a féke, paszomántos a hámja; gyertyaként égnek a szemei; egérként játszanak, villámként fénylenek fülei; rézpoharak patái; ezüstként s vízként ragyog, s kigyóként tekergőzik a szőre; selyemrojt a farka, fekete selyem a sörénye s ha farkát és sörényét rázza, ezüstöt és aranyat hullat!

Leggazdagabban a *menyasszony-dalok* vannak kihímezve — s ez a kifejezés talál, mert különösen a ruházatot s ennek hímzéseit írják le visszaadhatatlan természetes pompával.

Ezen menyasszonydalok egyike valódi *festmény*, olyan eleven, olyan plastikus, mintha csak Homéroszból volna véve; nem fest készet, cselekvényről cselekvényre halad ugrás nélkül s akaratlanúl is az Agamemnon öltözködését juttatja eszünkbe. Ime:

«Felbocskoroztam lábacskámat: lábszalagom feltekertem, kisimogattam; a szalagvégeket lepecsételtem; bocs-

koromat felöltöttem, befűztem; szíjamat föltekertem, kicziffráztam.* Ingemet öltöttem fel, a testhez tapadt; suspanomat öltöttem fel, a derékhoz illedt.» — S csak ezután, midőn már így felöltözve előttünk áll, írja le ingét és suspanját:

«Tiszta lenből való az ingem, fehér pamutból a suspanom. Hímzéseit almafagyökérből, berkenyelevélből, mákvirágból, ribiszkelevélből, pávatollból vettem.» **

Valóban homeroszi leírása az öltözködésnek!

Szintily plastikus, csakhogy minden tekintetben remekebb leírást tartalmaz a második dal, a feleséggyilkos tragédiája. Mikor már elvégezte gyilkos tettét, megfordúl és indúl haza —

az erdőn át ordít, jajgat,
a mezőn át fütyörészget,
a falun át dúdol, danol,
— kinyitja a kapu szárnyát —
s udvaron át ugrál, tánczol,
fel a lépcsőn megyen futva,
be a házba nagy tapsolva,

s mindezt azért, hogy bűnös tettét elpalástolja.

Elismert tény, hogy valamint a testi, úgy a lelki fájdalom is hangokat csikar ki belőlünk; mind a két esetben enyhít is a kifakadás. De nemcsak a fájdalom, hanem egyéb kellemetlen érzések is hangokban keresnek enyhülést. Nem akarok több példát felhozni, csak ezt az idevágót, t. i. hogy kevésbé félünk sötétben, magányban, ha dalolunk, fütyölünk; továbbá, hogy a lelkiismeret furdalását eloszlatni véljük, ha érzékeinket foglalkodtatjuk. Ennél a *fekete* mordvinnál tette után rögtön beállt a megdöbbentő bűntudat, s a félelem ott az erdőben jajgatásra indítja. Kint a szabad mezőn, a nap alatt biztosabbnak érzi magát s itt már ügyelnie is kell, hogy kétségbeesését észre ne vegyék, azért csak fütyörög. Ismét félelem, de nem a magánytól, hanem a tömegtől

* Azaz: biz. ábrákat kötözgetett belőlök lábszárára.
** T. i. a hímzések mustráját.

való félelem arra indítja, hogy a falun át danoljon s gondtalannak mutassa magát, mint a ki ipjuknál ugyancsak jól mulatott; — s aztán most már palástolni, rejtegetni, képmutatni kell. Ez már igen felizgatott lelki állapot. Biztos négy fala közé akar menekülni; erős láz veszi meg, ostorozza lovát s vágtat hazáig. Kinyitja a kaput, tánczol az udvaron, felfut a lépcsőn s tapsolva, ujjongva belép a házba. Otthon van s ugyancsak ügyesen kell a gondtalan álarczát viselnie, — hiszen az anyja szeme előtt áll. — Következik psychologiai következetességgel a lelkiismeret mardosása, a megbánás, a sírás titokban s az anya unszolásaira a vallomás.

Ime egy bűnös psychologiája!

S ez a psychologiai festmény képezi szerintem a mordvin poézis legremekebb termékét s tán nem csalódom, ha azt mondom, hogy ugyanezen lelki állapot leírásában, hozzá fogható irodalmi példa alig létezik.

Végül bocsássa meg a szíves olvasó bőbeszédűségemet, mi mindenesetre nagy hiba, bár arra mutat, hogy az író *szereti* tárgyát s el akarja mondani mindazt, mit csak róla tud. Ily szempontból tekintve, tán még a bőbeszédűség is megbocsátható. Pedig, minden bőszavúságom mellett is, még vajmi sok az, mit nem mondhattam el!

Ismertetésem csak *adat* kíván lenni oly hivatottak számára, kik, ha ezen adatok meggyülemlenek, majdan az ugor népek költészetének összehasonlító tárgyalásába fognak mélyedni. Hiszen legközelebbi rokonaink költői termékei közől eddig mindössze csak a *Kalevalát* ismeri a közönség; s most, hogy megismerhette egy más rokonnép poézisát — már csak *ezért* is legyen elnéző az ismertető iránt.

ARANY JÁNOS EMLÉKEZETE.

GYULAI PÁLTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1883. OKTÓBER 28.)

Ezelőtt egy évvel, október 22-dikén, épen ez órában haldoklott Arany János egyik szobájában e palotának, melynek dísztermében íme emléke ünneplésére gyűltünk össze. Hatvanöt év időköze választja el a szalontai kunyhó bölcsőjét az akadémiai palota koporsójától. Egy egész élet tárul elénk, látszóan csendes, nyugalmas, mégis tele ellentéttel, küzdelemmel és szenvedéssel. Ki gondolta volna, hogy a dülledező kunyhó méla, sápadt gyermekében lángész szunyadjon? Ki képzelte volna, hogy a bátortalan, hallgatag diák egy új világot nyisson költészetünkben s nyelvünk alig ismert bájait tolmácsolja? Ki jósolta volna meg, hogy a vándor színészújoncz, a ki a színpadon semmi sikert nem tudott kivívni, egykor Shakspere és Aristophanes remek fordításával ajándékozza meg nemzetét? Ki hitte volna, hogy az iskoláit sem végzett ifju magányában többet tanúljon, mint a mennyit tanárai tudnak? Ki remélte volna, hogy az egyszerű vidéki jegyző egyszerre országos hírre emelkedjék s néhány év múlva Magyarország legkitünőbb emberei között foglaljon helyet?

De a sors ez ellentétes változásai semmit sem változtattak rajta: ugyanaz maradt erkölcseiben, életmódjában. Mind végig ő volt Magyarország legegyszerűbb embere, de bizonyos tekintetben egyszersmind legérzékenyebb, legbüszkébb lelke is. A tömeg mellőzése és tapsai, a hatalmasak

lenézése és kegye keveset hatottak reá, de folyvást saját lelkiismerete fölindulásai között élt. Puritán szigorral teljesítette mindennemű kötelességeit s aggodalmasan őrizte erkölcsi és írói méltóságát. Szerény volt, mert megvetette az önhittség és nyegleség fenhéjázásait, de azért soha sem alázta le magát; többet volt szomorú, mint vídám, mert gyöngéd lelke minden érintésre összerezzent, mélyen, sokáig érzett minden erősebb benyomást, de erőt vett magán s önmegadó türelemmel haladt végig az élet útjain; hallgatag, magánykedvelő volt, mert inkább álmodozásra született, mint cselekvésre, s otthonosabb volt a képzeleti, mint a való világban, de átható józan eszén nem vett erőt se ábránd, se szenvedély, sőt aggódó természetének töprengése előzte meg és kísérte minden elhatározását. Családjának s barátainak áldozta szíve, és nemzetének elméje kincseit, magának csak aggodalmait s önelégedetlenségét tartva. Semmi sem volt benne a költők hiúságából, képzelgéséből és hóbortjaiból. Ifjúkori csalódása, ballépése, hogy elhagyva az iskolát nem gondolva agg szüleivel, színészi dicsőségről álmodozva, világgá ment s néhány hét múlva önvád-gyötörten, nyomorba süllyedve tért vissza az apai tűzhelyhez, mély nyomot hagyott lelkén, megtörte erélyét, önbizalmatlanná tette s midőn ébredező geniusza és a körülmények a költői pályára ragadták, már családos, komoly férfiú volt, a ki számot vetett az élet csalálmaival.

Valóban Aranyt már fölléptekor nem hiú érdek, hanem a hazafiság és művészet becsvágya lelkesítette. Részt akart venni abban a nagy küzdelemben, mely újjá szülte a magyar irodalmi és politikai életet, s midőn minden veszni látszott, vígasztalni, éleszteni óhajtotta megtiport nemzetét, föltárva dicső múltját, megzendítve üldözött nyelve bájait, s a művészet nagyobbszerű alkotásaiban mintegy megtestesítve még meg nem tört szellemét. Ez volt élete czélja, éjei álma, napjai küzdelme. Az ó és új kor remekíróin művelt lelke magas eszményeket tűzött maga elébe s épen azért nem

egyszer csüggedezett. Maga a nemzeti katasztrófa is ólomsúlyként nehezedett kedélyére s gyakran a helyett, hogy nagyobb epikai munkáin dolgozzék, egyes lyrai sóhajokban tördelte szét fájó lelkét. Ide járúltak még az élet gondjai s a betegeskedés szenvedései. Egész életén át oly hivatalokat kellett viselnie, melyek nem igen hangzottak össze természetével s akadályozták költői munkásságát. A kora reg vagy a késő éj óráit kellett meglopni, hogy múzsájának élhessen. S egy kis családi baj vagy hivatalos boszúság napokra elvette kedvét a munkától, kivált a midőn elkezdett betegeskedni is. Voltak hónapok, sőt évek, melyekben nem volt elég lelki vagy testi ereje, hogy megkezdett műveit folytathassa. Ilyenkor fordításban keresett szórakozást vagy enyhet a tétlenség unalma ellen.

Így élt Arany Szalontán, Nagy-Kőrösön, Pesten, küzdve önmagával, balkörülményeivel, de folyvást álmodozva s költői tervein szövögetve. Remélte, hitte, hogy a mit az élet reggele, dele megtagadott tőle, megadja azt alkonya, a mint ő maga mondá:

Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfoganhat;
Csendes fészket zöld lomb árnyán,
Hova múzsám el-elvárnám;
Munkás, vidám öregséget,
Hol, mit kezdtem, abban véget.

E remény egészen lelkéhez nőtt. Ezen kívül alig érdekelte olyas, a mi személyét illette. Mindennemű kitüntetés hidegen hagyta, de ehhez hévvel ragaszkodott, gyönyörködött csillámain s midőn koronként elhomályosúlni látta, búskomorságba merült. Mintha egész életén át készült volna a független nyugalomra, a munkás, vídám öregségre. Mintha hitte volna, hogy költészetének legszebb gyümölcsei csak élete őszén érhetnek meg, csak ekkor írhatja meg az ő könyvét, mely még nincs megírva. Előre látó, gondos, takarékos volt. Nem hajhászta a pénzt, de megbecsülte, mint reményei

eszközét. Soha semmit sem írt a szerkesztők és kiadók megrendelésére, soha semmit sem adott ki csak azért, hogy pénzt szerezzen; de tiszteletdíjait, jutalmait, fizetése fölöslegét úgy nézte, mint hitbizományt, melyet nem szabad elkölteni, hanem kamatoztatnia kell. Tőkét gyűjtött, hogy biztosíthassa maga és családja jövőjét s legalább élete alkonyán egészen a költészetnek élhessen. Az akadémiai palota büszke falai közt szülőföldje valamelyik szerény házára gondolt, melynek fás kertje van és kertre nyíló szobája; Pest fényes útczáin Szalonta egyszerű házsorai tüntek föl lelkében; a Városligetben bolyongva, szállani vágyott a szellővel, a felleggel, kelet felé. Mint kalitkába zárt madár zöld erdőről álmadozott, hol szabad fészkén vidámabban énekelhet. Férjhez ment leánya körében, szerető neje gondjai alatt, ifjúkori emlékei közt akarta eltölteni élete hátralevő napjait s ott bevégezni *Toldi* és a hún-magyar monda triologiáját. De a sors mind végig siket maradt esengéseire; leánya meghalt s őt magát sokáig lelki és testi fájdalmak emésztették. Midőn üdülni kezdett s egyik szabadabb, nyugalmasabb évében, a Margitsziget tölgyei alatt még egyszer visszamosolygott reá a múzsa, újra némi reménynyel nézett a jövőbe. Elvégre kivívta független nyugalmát, munkás öregségről álmadozhatott, de mindez már csak a haldokló hattyúéneke és álmadozása volt.

Oh elhunyt, sokat szenvedett barátom, mintha most is előttem állanál, mintha most is látnám komoly, szomorú arczodat. Lelkedben egy egész költői világ ragyogása és szemed mindinkább veszti világát s kezd minden elsötétülni körüled; egy egész mennyei harmónia él benned és hallásod gyöngül, alig hallod már szeretteid hangját is; teremtő képzelmedben ősmondáink hősei kelnek új életre s erőtlen kezed nem nyúlhat lanthoz. Tehetséged ereje küzd szerveid gyöngeségével s tested omló romja eltemeti lelked szülötteit. Mintha most is látnálak ravatalodon, hallanám koporsód záródását, a megzendülő gyászéneket, a dübörgő hantokat

s újra visszahangoznának lelkemben tört sohajaink, midőn a fájdalom elfojtja a szót s csak könnyeink omlanak.

De miért föltépnem a hegedő sebet? Némuljon a gyász hangja s az emlékezetnek ne fájdalmát, hanem balzsamát keressük. Az ember halandó alakja helyett tekintsünk a halhatatlan költőre, élete helyett munkáira, szenvedései helyett dicsőségére. Ím a költő nem hamvad sírban, örök-ifjún emelkedik előttünk, lantján nemzeti hagyományaink zengenek, mintha elveszett eposzainkat, balladáinkat varázsolta volna vissza; munkáiból folyvást vígaszt, gyönyört, lelkesedést meríthetünk, mert a természet képeit s az emberi szív természetét tárják elénk, s a legnemesebb érzelmeket tolmácsolják örökszép formában; dicsősége nemcsak az övé, hanem mindnyájunké, mert költészete nemzeti typusunkat fejezi ki, minden jegy rajta egyszersmind fajáé, hű tükre Magyarországnak.

Valóban Arany utolsó nagy képviselője azon nemzeti iránynak, mely költészetünkben egy félszázad alatt teljes kifejlésre jutott. Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Petőfi, Arany széles értelemben mind ugyanegy korszak szülöttei s csak a fejlődés különböző stádiumait jelölik. Midőn ezelőtt száz évvel újra zsendülni kezdett elhanyatlott költészetünk, mintegy erőszakosan szakítottunk a múlttal. Egész addig többékevésbbé megéreztünk ugyan majd minden európai mozgalmat, de hatásait saját egyéniségünkbe olvasztva, saját módunk szerint dolgoztuk föl. A középkorban a keresztyénség szelleme és hazafiságunk eszméi épen oly csudálatosan olvadtak össze költészetünkben, mint az egyházi énekek dallamai népdalaink rhythmusával, hogy megteremtsék azt a nemzeti versidomot, melyet a XVI. és XVII. század költői még inkább kimüveltek. Zrínyi és Balassa a renaissance hatása alatt állanak, de épen úgy kifejezik saját egyéniségöket, mint nemzetök legbensőbb szellemét. Azonban a XVIII. században nemzeti értelemben vett állami hanyatlásunk a társadalom- és irodalomban egyaránt kifejté bomlasztó hatását.

Alig volt irodalmunk s a mi volt, az messze maradt műveltségünktől. Elnémult költészetünk ha néha megszólalt, a múlt hagyományain csak kérődzött, mindinkább sülyedve, tartalomban épen úgy, mint formában. A természetes fejlődés megszünt és mintegy reánk szakadt az idegen műveltség. Ez idegen műveltséget magyarrá tenni, volt az ébredő hazafiság jelszava. S valóban ötven év alatt az egészen magyarrá kezdett válni, de kevésbbé nemzetivé. Nemcsak ízlésünk újult meg, hanem nyelvünk, stílünk és rhythmusunk is. Utánoztuk a franczia, a klasszikai és a német költészetet; eldobtuk nemzeti versidomunkat, s a klasszikai és nyugot-európai rhythmust zendítettük meg. Az ó és új kor remekíróitól nemcsak írói művészetet tanúltunk, hanem idegenszerűséget is.

Ez iránynak volt ugyan ellenzéke is, de kevés tehetsége s még kevesebb ízlése miatt, azt még csak mérsékelni sem igen tudta. S talán jól történt így. Költészetünknek végig kellett küzdeni ez iskolákat, hogy nemesedjék, eszmét, szellemet, ízlést vegyen magába, ha mindjárt a nemzetiesség árán is. Nyelvünknek ki kellett emelkedni szegénységéből, merevségéből, laposságából, ha mindjárt erőszakosan is. A visszahatásnak magából a mozgalomból kellett születnie és saját túlságai miatt, hogy valódi vívmányait megtartva, magába olvaszthassa a nemzeties fejlődés régibb és újabb elemeit. S csakugyan legtehetségesebb költőinkben már-már képződik a visszahatás s a száz év másik fele, az újabb ötven év egész napjainkig, nem egyéb, mint a visszahatás teljes diadala. Költészetünk újra érintkezik mind azzal, a mitől elszakadt, de művészi vívmányok kíséretében. Nemzeti versidomunk újra visszavívja jogait, a költői nyelv idegenszerűségét a magyarosság régi és új bájainak vegyülete váltja föl. Költőink részint a régi, részint a népköltészet forrásaiból merítve, mintegy megifjodnak, nemzetiebbekké, de egyszersmind európaiabbakká is válnak. Az irodalmi, társadalmi és politikai fejlődés egymásra hatva, egy magasabb nemzeti irányba

olvad és újra szüli Magyarországot. Ez irány először is Kisfaludy Károlynál mutatkozott feltünőbben. Magyar történelmi és társadalmi rajzai közelebb hozták költészetünket az élethez és lyráján megzendültek olykor népdalaink visszhangjai is. Vörösmarty mint nemzeti törekvéseink szószólója lépett föl, a külföldi iskolák egyikéhez sem szegődött, a képzelem szabadságát, a nemzeti elem alakító erejét hirdette s a régi és megújított nyelvet összeolvasztva, megállapította újabb költői nyelvünket. Hatása alatt, társadalmi és politikai forrongásaink közepett nem soká Petőfi jelent meg, e legeredetibb lyrai költőnk, a specificus magyar lyra megteremtője, kihez egy pár év múlva Arany csatlakozott, hogy ugyanazt tegye az eposszal és balladával, a mit Petőfi tett a dallal.

Arany gyermek- és ifjúkori viszonyai bármily kedvezőtlenek voltak, mégis nagyban befolytak arra, hogy mint költő és æsthetikus a nép-nemzeti irányt teljes diadalra juttassa költészetünkben. Szülőinek utolsó és késő gyermeke volt. Legidősb leánytestvére már rég férjhez ment volt, midőn ő született; többi számos testvérei még előtte elhaltak. Ő volt öreg szüleinek egyetlen reménye, vígasza; mindig körükben tartották s rendkívül vallásosak levén, e hajlam reá is elragadt. Az ének és a szent írás vonzóbb helyei lettek első táplálékai gyönge lelkének s a kis bogárhátú kunyhó szentegyház vala, a hol füle soha egy trágár szót sem hallott, nem lévén cseléd vagy más lakó, csak öreg szülei és ő. A gyermek kora komolylyá és mélyen erkölcsi érzésűvé vált, az maradt az ifjú, a férfiú is s az erkölcs e cultusa épen úgy megérzik költészetén, mint stiljén a szentírás és zsoltárok ódon nyelve. Szülővárosa, Szalonta, egykor szabad hajdú község volt, mely híven követte az erdélyi fejedelmek zászlóit, valahányszor azok fegyvert ragadtak a magyar alkotmány és vallásszabadság védelmére. A XVIII. században elvesztette ugyan régi szabadalmait, de még sem vált valóságos jobbágyközséggé. A jobbágyi szolgálatokért bizonyos összeget fizetett földesurának s megőrizte önkormányzatát.

A szalontaiak némi középállást foglaltak el a nemes és jobbágy között, de voltak köztök valódi nemesek is, bár némelyikök megfosztatott jogától, így az Arany-nemzetség is. A csonka torony, mely a város egyik kiváló pontján még maig is fönáll, a viharos, de dicső múltra emlékeztette őket, a városi határ Őrhalma, Szigettó, Testhalom nevű részei a török csaták és őseik vitézsége nyomait tartották fönn és távolabb Told puszta, s a szintén elpusztult Nagyfalu a Toldimonda bölcsőjét rengették. A komoly gyermek, a kit atyja korán megtanított olvasni, s a ki a XVI. század némely ponyvára került krónikáit is olvasta, örömest hallgatta e mondákat s örömest bolygott a nagy határ érdein és mezein, a természet bájaiba merülve. Szalonta mintegy végpontja azon nagy rónaságnak, mely a Tisza partjától egész Belényesig húzódik. Kék ligetek és kék hegyek alján változatosabb róna ez, mint alföld pusztái és népében is több a hagyományos szokás és régies színezet. Arany fejlődő lelke magába olvasztott minden természeti bájt, történelmi emléket, hagyományos szokást. A pusztán fél szemmel fölkelő nap, az ösztövér kútágas, a csonka torony féllábú gólyája, a zöld lomb közein áttetsző égbolt, a szántóvető síró füttye, a napsugár és felhő fény- és árnyfoltjai a mezőn, a boglya tetejéről az aratók vidám seregére letekintő suta gém, a város szélső ablakán vakítón égő és hirtelen kialvó alkonysugár, a feketén bólintó eperfa lombja, az éj bakacsinja ezüst holdkoszorújával: mind oly élénken maradtak emlékeben, mint a mesék és mondák hősei, a régi énekek és népdalok dallamai, a népélet tarka jelenetei s mindazon typikai vonások, melyek a magyar fajt jellemzik. E képek, benyomások és hangok folyvást éltek lelkén, megelevenedtek műveiben, kivált a nagyfalusi és szalontai Toldi Miklós alakja egész sírjáig kísérte a szalontai hajdú unokáját.

De a gyermek ifjú nem csak szemlélődő és álmadozó, hanem rendkívül tanulékony is volt. Sokat tanult az iskolában, még többet olvasott az iskolán kívül és már jó korán

verselgetni is kezdett. Minden latin és magyar könyvet elolvasott, a mit az iskolai könyvtárban vagy a szomszédok mestergerendái alatt talált. Ismerte a régibb magyar irodalmat egész Csokonaiig, a kit nagyon szeretett, egy szóval azt az irodalmat, mely azelőtt egy félszázaddal volt divatos, mert Szalontán jobbára mind csak azt olvasták s az újabb költők ott ismeretlenek voltak. Az újabb irodalommal csak mint debreczeni diák és kisújszállási tanító ismerkedett meg, a mikor a görög és német irodalmat is tanúlmányozni kezdette. Újabb költőink, élükön Kazinczyval, inkább elidegenítő, mint vonzó hatást tettek reá. A régi magyar irodalom keblén növekedett föl, s érezte, hogy az újabban ha több is a művészet, de kevesebb a magyarosság. Legkedvesebb emlékei a régi költészethez vonzották, melynek módja szerint maga is tudott költeni, az új mód szerint hiába kísértette meg a költést, sehogy sem sikerült s belátta, hogy azt még tanúlnia kell. Bizonyos meghasonlás vett erőt rajta, de arról még sejtelme sem volt, hogy ő is hivatva van, talán inkább mint bárki más, a régibb és újabb költészet összébb forrasztására s a nemzeti iránynak a népi elem fejlesztése által szilárdabb megerősítésére. E meghasonlás talán arra is befolyt, hogy midőn forrongó lelke az iskolai egyhangúságot megúnva, valami szokatlan pályáról álmadozott, nem költő akart lenni, hanem előbb festő, majd szobrász és végre is színész lett. Azonban vándorlásaiból csalódottan térve vissza, ismét nem tollhoz fogott, hanem egy kis hivatal után látott, hogy teher helyett gyámola legyen öreg atyjának. Szabad óráiban művelte ugyan magát, gyakran forgatta Homért, megtanúlt francziául, írt és fordított is valamit, de nem készült az írói pályára. Majd sorsa jobbra fordultával megházasodott, s végkép szakítva álmaival, elhatározta, hogy ő is közönséges ember lesz, mint más. A véletlennek kellett közbe jönni, hogy kiemelje költői tétlenségéből s egy rokon szellemnek, Petőfinek költészetével érintkeznie, hogy félénk geniusza szárnyra kelhessen. A negyvenes évek elején Szilágyi István,

egykori tanulótársa, tehetséges ifjú író, ki a Kisfaludy-társaságnál s az akadémián is pályadíjt nyert, jött Szalontára iskolai igazgatónak, s váltig ösztönözte barátját az írói pályára. De ez ösztönzéseknek csak annyi hatása volt, hogy Arany megtanúlt angolúl, fordított valamit Sophoclesből s néhány alkalomsugalta költeményt írt, inkább időtöltésül, mint komoly czélból. Így keletkezett 1845-ben egy satirai költeménye hexameterekben *Elveszett alkotmány* czíme alatt, minden terv nélkül kezdve. Ki akarta önteni boszúságát, melyet a megyei élet kicsapongásai költöttek föl benne, de nem gondolt arra, hogy vele a közönség elébe lépjen. Azonban a Kisfaludy-társaság épen akkor hirdetett pályázatot víg eposzra. Aranyt meglepte e véletlen összetalálkozás s ekkor is inkább szeszélyből, mint komoly becsvágyból bevégezte művét s felküldötte a pályázatra. A megnyert pályadíjat úgy nézte, mintha sorsjátékon nyerte volna; a bírálók közűl egy elismerően, egy majdnem megasztalón szólott művéről, de az ő fülében csak a harmadik, a Vörösmarty, ítélete hangzott: «nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők.» Úgy vélte, hogy most már nem lehet megállapodnia, ki kell öntenie mindazt, a mi lelkében forr és a maga módja szerint. Petőfi sikere felbátorította s meg volt győződve, hogy Petőfi *János vitéze* után ő is merhet egy naiv költői beszélyt, mely a népköltészettől sugalmazva, hangban és jellemzésben egyaránt magyar legyen. A következő évben megírta *Toldi*ját s nemcsak a pályadíjat nyerte meg, hanem a bírálók bámulatát is. Egyszerre ünnepelt költő lett s Petőfi volt az első, a ki üdvözlésére sietett.

A barátság, a mely a két költőt összefűzte, épen oly nemes volt, mint őszinte. Mily különbség köztök s egy eszme és érzés rokonszenvénél fogva mégis mily hévvel forrnak össze szíveik! Petőfi heves, szilaj ifju, erélyes szellem, a kinek a daczban, küzdelemben mintegy kedve telik. Arany nyugodt férfiú, megtört erélyű, a ki kerüli a zajt s inkább magában évődik, mintsem küzdjön. Petőfi vakon hisz esz-

méiben, bízik önmagában, erőszakos, kiméletlen s ezt mintegy kötelességének, elvei szolgálatának hiszi, mit sem gondolva a világgal. Arany lelkén a kétely árnya borong, önbizalmatlan, kíméletes, engedékeny s épen úgy lehangolja a világ, mint saját aggodalma. Petőfi a harag és a merengő szelídség, a düh és a méla ellágyulás közt hánykódik, örül vagy búsul, szeret vagy gyűlöl, boldog vagy boldogtalan, de soha sincs nyugalma. Arany szintén mély fölindulások között él, de erőt vesz magán, csöndes búskomolyságba merül s úgy bánatját, mint örömét humora mérsékli. Petőfinél egy a gondolat, érzés és tett; Arany a gondolatnál és érzésnél marad s csak a külső körülmények nyomása alatt ér a tetthez. Petőfi az ifjúság tüzével, szenvedélyeivel vonzza magához az embereket; Arany a férfiúi erények tisztes méltóságával. S költészetökben is hasonló ellentéteket találunk. Petőfi lyrikus, egészen alanyi, a ki elbeszélő költeményeiben is alanyi érzéseit önti ki s mindig önmagát rajzolja. Arany epikus, tárgyilagos, a ki lyrai költeményeiben is majdnem annyit merít a tárgyból, mint saját kedélyéből. Petőfi korának nemcsak költője akar lenni, hanem harczosa is egyszersmind, a ki lanttal és karddal ostromolja a társadalmi és politikai intézményeket. Arany inkább a múltban él, mint a jelenben s inkább követni, rajzolni akarja a világ folyását, mint vezérleni. Petőfi élénk, fogékony kedélye minden érintésre föllobban, minden benyomást dallá alakít, még a legröpkébb hangulatot is. Aranynak egészen meg kell telnie, hogy megáradjon költészete s akkor sem mindig árad meg. Petőfi az önkéntesség ösztönével teremt s gyakran inkább csak homályos sejtelem vezeti, mint világos öntudat. Arany öntudatos művész, de mintha aggodalmassága néha megbénítaná önkéntességét. Petőfi hevesb, változatosb, festőibb: Arany csöndeseb, mélyebb, plasztikaibb. Petőfi ízlése és szívnemessége nem mindig egyerejű képzelme szárnyalásával; Arany képzelme, ha talán lankad is, ízlése, érzelmi nemessége ugyanaz marad. Petőfi költészete az ifjúságé, Arany

költészete az érett koré; amabban megtaláljuk az ifjúság soknemű bús és derült fölindulásait, eget ostromló vágyát, édes csalálmait, gyönyörét, büszkeségét, sőt hóbortjait is, emebben az élet egész komoly hangulatát, férfias küzdelmét, csalódásait, vigaszát, humorát és megnyugvását az erkölcsi rend vaskényszerűségében.

De ez ellentétek mellett is a naiv lélek és őszinte szív ugyanegy lángja lobogott bennök s a magyar népköltészet ugyanegy sugalmain lelkesültek. Ez mindent kiegyenlített, sőt jellemök és költészetök ellentéteinek némely oldala mintegy vonzotta őket egymáshoz. Arany gyönyörködött új barátja gazdag ifjúságában, mintha vissza akarná élni benne a magáét, mely rideg és hallgatag volt. Petőfi a tisztelet és szeretet vegyes érzésével tekintett a komoly férfiúra, mert soha sem ismert tisztább szívet és nemesebb egyszerűséget az övénél. Arany érezte, hogy Petőfi némely különczségei, ballépései bizonyos nagy eszme vagy érzés túlságai és kíméletesen ítélt róla. Petőfi büszke lelke meghajolt e szerény és gyöngéd szív előtt, mely semmit sem követelt tőle, de a szeretet egész melegét árasztotta reá. Keveset hatottak egymás jellemére és költészetére, de mind kettő szerette egymásban azt, a mi benne többé-kevésbbé hiányzott: Arany Petőfiben az erélyt, a szilaj hevet, édes kellemet, friss színezetet, könnyed bájt, Petőfi Aranyban a nemes nyugalmat, mély érzést, biztos és eleven rajzot, egyszerű fönséget. Soha semmi sem zavarta meg barátságukat. Petőfi, a ki oly sok barátjával összezördült s néha csekély ok miatt, Aranyhoz mindvégig a legmelegebben ragaszkodott. Arany mindig úgy emlékezett arra az egy pár évre, melyeket a Petőfivel való barátságban élt át, mint egy szép álomra. Költeményei között négy-öt vonatkozik a csatatéren minden nyom nélkül eltünt barátjára. Kora büszkeségének nevezi, üstökösnek, melyet az élők nemzedéke csak egyszer lát s többé soha. Sirját nem tudni, hol van. Bizonyára ott minden vércseppből új virág kel és több madár zeng ott a ligeten. Gyakran megjelen álmaiban,

de esténként ébren is hallja könnyű lépteit és fülébe cseng hangja. E bús emlék egy hosszú életen át folyvást kíséri. Harmincz év múlva is látja őt s úgy elmélkedik róla, mint a kit a hellén kor rég mythoszi alakká emelt volna, de így is varázs övezi emlékét; míg kortársait az idő aggítja, ő mindinkább ifjúl, szelleméből semmi sem vesz el, firól fira száll, mint egy közös eszme. Általában Arany élete utolsó heteiben sokat emlegette Petőfit, meg akart jelenni szobra leleplezésének ünnepélyén, bár mindentől visszavonúlva élt s rég óta nem vett részt se nyilvános, se magángyülekezetben. És épen azon nap reggelén lett rosszabbúl s egy hét múlva épen azon déli órában halt meg, melyben barátja érczszobra fölemelkedett a Duna partján. De bár a sors oly korán elválasztotta őket egymástól, a magyar nemzet emlékezete örökre összefűzi költői alakjokat, mint egy kor ikerszülötteit, egymás kiegészítőit. Arany mint férfiú lépett a költői pályára, Petőfi költői munkássága a férfiúi kor küszöbén szakadt meg. Arany ifjúságát a Petőfié pótolja, a Petőfi férfikorát az Aranyé. A magyar ifjú ajkán mindig hangzani fognak Petőfi szerelmi és szabadságdalai; a férfiú Aranyból fogja meríteni az életküzdelmeinek eszméit, érzéseit, fájdalmát és vígaszát. Petőfi költészetéből századokra kihangzik a kardok csattogása, a a trombita hangja, az ágyúdörej, a diadal mámora. Arany költészetében a késő unokák is érezni fogják a hazafi könynyét, gyászát, bilincsét, a legyőzött Magyarország sóhaját és szenvedése erényeit. És mindkettő rajzaiban örökre fönmaradnak fajunk szellemi törekvései, nemzeti vágyai, jellemző sajátságai, hogy az újabb nemzedékeket mintegy megóvják az elfajulástól.

Bár mindkettőt a népköltészet dajkálta, de nem egy úton indúltak, úgy szólva különböző rendszert követtek. Ez először is nyelvökben nyilatkozik. Fölléptökkor Vörösmarty már megállapította az újabb magyar költői nyelvet, egyaránt merítve a régi, népi és új nyelvből. Kiegészítette, megjavította, sőt a nemzeti szellem melegén újjá szülte Kazinczy művészi

törekvéseit. Semmiben sem nyilatkozik annyira Vörösmarty lángesze, mint nyelvében. Emléke nemcsak gazdag bányája a szóknak és kifejezéseknek, melyeknek jellemző árnyalatokat kölcsönöz, de egyszersmind sok új kifejezést alkot, különösen átvitel útján. Erős nyelvérzékkel, művészi ízléssel, csodálatos hangzatossággal, mondhatni alkotó erővel olvasztja össze a régi és megújított nyelvet. Mintegy megteremti a magyar hexametert, jambust, nyugati schemákat s visszahajlik a magyar versidomhoz is, és több sikerrel, mint elődei. Petőfi, mint a nemzeti rhythmus bajnoka lép föl s mint a magyar dal nagy mestere a népköltészet nyelvének friss eredetiségét, könnyed bájait, heves szókelléseit szövi a magáéba s ebben minden magyar költőt felülmúl, de a régi nyelvet kevésbbé ismeri s általában, mint tisztán nyelvművész nem éri el se Vörösmartyt, se Aranyt. Arany is, mint Vörösmarty, a költői nyelv mind a három forrásából merített, s költészete sajátságainál fogva némelyikből többet és mélyebben. Gyermek- és ifjukori benyomásai, olvasmányai a népi és régi költészet nyelvéhez vezették, majd tüzetes tanúlmány tárgyává tette mindkettőt s fölszedett belőlök minden virágot, minden ritkább, ünnepibb és hatályosb kifejezést, szófordulatot. Mintha a régi nyelvet csak folytatná, de újjá szülve, mintha a népnyelvből csak azt venné át, a mi művészi, bár részben maga alkotja. S e nyelv a tárgy szerint régies, népies vagy újabb színezetű és mindig van benne valami tárgyának színéből, alakjából, hangjából, egy szóval természetéből. Bámulatosan bírja a nyelv plasztikáját, lágyságát és erélyét. Senki sem ismeri és alkalmazza jobban a régi és élő nyelv különösebb és fínom árnyalatú szókötési fordulatait s ezek nyomán maga is újakat merészel. Ebben oly gazdag, mint Vörösmarty az átvitt értelmű új kifejezésekben. Hirdeti a költői szabadságot, követeli az æthesis nyelvi jogait, mint Kazinczy, de más módon és más eszközökkel. Rövidít, összevon, olvaszt, de úgy, a mint az élő nyelv szokott; oly viszonyba helyezi a szókat, mely a nyelv-

tan szoros és száraz logikája szerint talán gáncsolandónak tetszik, de nem a nyelv szelleme szerint s épen azért hathatósabban fejezi ki a képzelem mozgását, a fölindulás hevét, a szenvedély erőszakát. Egy szóval Arany költői nyelvében a nyelv és költészet geniusza egymást sugalmazzák, táplálják s úgy szólva egymást szülik.

S ez erőt és bájt nemcsak eredeti műveiben találjuk meg, hanem műfordításaiban is. Gyakorlatban mintegy eldöntötte műfordításunk elméleti harczait. Nem ragaszkodott se a szoros, se a szabad fordítás elveihez, mert amaz majdnem szolgai hűséget kíván s akaratlanúl is ragadja a fordítót idegen nyelvi szépségek átültetésére, emez eltöröl majd minden egyéni és nemzeti jellemzetest s inkább csak a tartalmat nyujtja, mint idomait; amaz igen is érezteti az idegen ízt, emez igen is magyarossá alakítja át a művet. Arany mind két örvényt kikerűlni igyekezett s minden idegen nyelvi fordulatot, átvitelt, árnyalatot oly módon igyekezett kifejezni, mely a magyarban ugyanazt a hatást teszi vagy legalább ahhoz hasonlót, de mindig tekintetbe véve az író és műfaj sajátságait. Hijába bírjuk a régi, megújított és népi nyelv összes kincseit, ha nem oly helyen és nem úgy alkalmazzuk, a mint azt a gondolat, árnyalatai, a műfaj és hangulat sajátságai kívánják s e tekintetben író és fordító nem sokat különböznek egymástól. A régi és népi nyelv soha sem czél, csak eszköz, hogy minél gazdagabbá és magyarosabbá tegyük az irodalmi, különösen a költői nyelvet s általok is minél elevenebben kiemeljük a mű vagy műfaj jellemző vonásait. Arany mindig tudta, érezte, hogy meddig mehet, mit és mi módon merészelhet. Az ízlés és ihlet vezette, mert a nyelv művészete nem pusztán nyelvészeti készség és tetszetős szólamok összefűzése. A gondolatnak föl kell olvadnia a képzelem és érzés kohában, hogy megtalálja épen azt az alakot és színezetet, melyet a tárgy és hangulat megkíván. Sokkép lehet kifejezni valamit, de a kifejezések a tárgy és hangulat szerint nem egyenlő értékűek. Az író egyénisége, a gondolat

és érzés sajátságai, a műnemek és fajok különbségei alkotják a stílt végetlen változatban s azt visszatükröztetni a műfordítónak szintén föladata. Alig van magyar költő, a ki a műnemek és fajok stílkülönbségeit, a költő egyéni természetét oly élénken érezte s műfordításaiban annyira vissza tudta volna tükröztetni, mint Arany. Mindaz, a mit Goethéből, Burnsből, Shaksperéből és Aristophanesből fordított, mint eredeti magyar mű hat reánk és mégis nemhogy letörölné, sőt épen kifejezni igyekszik az idegen költők egyeniségét. Ez a műfordítás titka s Arany legkitünőbb műfordításai épen oly remekek, mint legkitünőbb eredeti művei, épen annyi élvet nyujtanak s épen oly méltók a tanúlmányozásra.

Nem kevesebb hatással volt Arany verselésünk technikájára is, ugyanazon forrásokból meritve, melyekből költői nyelvünket gazdagította. Nálunk is meghonosodván a klaszszikai és nyugoti versidomok, melyekben szabályos mérték emelte a rhythmus hangzatosságát, költőink, még a legjelesebek is, aránylag keves gondot fordítottak a rímre. A régi költőkből, kivéve Gyöngyösit, e tekintetben keveset lehetett tanulni, a népköltészetből többet, de ez iránt még nem ébredt föl eléggé a figyelem. Ide járúlt még az élénk visszahatás a debreczeni iskola ízetlen mesterkedései ellen, mely gyönyörködött a csupa ugyanazon, de különböző értelmű szókból nagy kínnal összegyalúlt rímekben, melyeket Szemere és Kölcsey oly találóan gúnyoltak ki. Arany, a ki Gyöngyösi és Csokonai olvasása között nőtt föl, megvetette ugyan a debreczeni iskola ízetlenségeit, de nem minden hagyományát, épen azért jobb rímelésre törekedett, mint elődei és kortársai. Nála találjuk legszabályosebban alkalmazva a magyar assonánczot is, melylyel népköltészetünk ragos nyelvünknek rímbeli szegénységét pótolni szokta. Az a kis értekezés, melyet e tárgyról írt, mutatja, mennyire ismerte népköltészetünket s mennyire tudta, hogy mit használhat föl belőle műköltészetünk. De ennél fontosabb az, hogy nemzeti rhyth-

musunkat, mint költő a tökély magas fokára emelte, mint æsthetikus elméletileg is mintegy megállapította.

A mint a múlt század végén terjedezni kezdett költészetünkben a klasszikai és nyugoti versidomok használata, azon arányban szorult mind szűkebb térre nemzeti versidomunk, régi és népi költészetünk rhythmusa. Az új versidomok költői nyelvünket tömörebbé, fordulatos- és hangzatosabbá varázsolták s mintegy kiemelték laposságából. Épen azért az újabb költők egész lelkesedéssel fordúltak feléjök. Azonban bármily alkalmas volt nyelvünk a görög és római mérték kifejezésére, a magyar lélekben nem kelthetett zenei viszhangot s inkább csak a klasszikai műveltségűek kedveltek. A nyugoti rhythmus érzéke már inkább gyökeret vert, nemcsak nyugoti műveltségünk kapcsánál fogva, hanem azért is, mert mint rímes vers közelebb állott nemzeti rhythmusunkhoz, melyet a népköltészet folyvást föntartott, s mely a műveltebbek ajkán is gyakran megcsendült. Némi visszahatás kezdett fejledezni. Kisfaludy Károly és Vörösmarty mintegy visszahajoltak a nemzeti rhythmushoz, még pedig az új költői nyelv vívmányai kíséretében. Különösen Vörösmarty tanúsított iránta előszeretetet, ebben zenditette meg nem egy lyrai költeményét, sőt megkísérlette az epikai költészetben is: a *Tündérvölgy*ben újra fölelevenítette a régi sándorverset s művésziebben, mint Gyöngyösi óta bárki. De az ő nyelvének ereje, zengzetessége a klasszikai és nyugoti versidomokean érte el tetőpontját, legkitünőbb művei ezekben vannak írva, s a magyar versidomot csak mellékesen művelte. Petőfi költészetének súlypontja épen ide esett s dalaiban népdalainknak nemcsak benső, hanem külső idomai is megzendültek. A magyar rhythmus megtisztulva és megnemesedve kezdte visszafoglalni régi helyét a nemzet tapsai közt. Ekkor lépett föl Arany s megkettőztette a mozgalom erejét. Petőfi csak a népköltészetre támaszkodott, Arany a régi költőkre is egész a középkori maradványokig; Petőfi inkább csak emléke, hallása után indúlt, Arany jártas volt

a zenészetben is, sok régi és népi dallamot tudott, sőt néha a maga mulatságára újakat is szerkesztett; Petőfi termékeny hevében néha elhanyagolta a verselést, Arany nem tudott műgond nélkül írni. Egy szóval Arany, Petőfi kezdeményét nagy sikerrel folytatta s a magyar rhythmust mind teljesebb győzelemre vezette. Egyetlen magyar költőben sem találjuk meg rhythmusunkat oly szabatoson, annyi változatossággal, mint Aranyban. Alig ismert szerkezeteket is elevenített föl, s a régieket sokkép módosította a műfajok szerint. A sándorversnek megadta hangzatosságát s oly művészivé emelte, mint Vörösmarty a hexametert és jambust. Szó és dallam mindig teljes összhangban volt nála, mintha oly kor költője volna, melyben a szóköltészet még nem vált meg a zenétől. S a magyar rhythmusnak e legkitünőbb gyakorlati mestere elméletileg is legszabatosabb magyarázója volt. Kritikusaink jól ismerték a klasszikai és nyugoti versidomokat, de a nemzetivel nem foglalkoztak behatóbban. Bajza szabatos trochæusokat kívánt a magyar rhythmusban írt versektől. Fogarassy és Erdélyi tették meg az első lépést a kérdés tisztázására, zenénkből igyekezvén kifejteni nemzeti versidomunk elveit, de hiányosan fejtették ki s önkényes szabályokat is állítottak föl. Arany döntötte el a kérdést. *A magyar nemzeti versidomról* írt értekezésében élesen föltüntette mindazon különbségeket, melyek a magyar versidomot elválasztják a klasszikai- és nyugotitól és szintén a magyar népzene alapján teljes szabatossággal állapította meg a sormetszet, versláb és versszak-szerkezet szabályait.

Azonban Aranynak nem csak nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján, egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is. Talán kevésbbé kifejezője korának, mint Vörösmarty és Petőfi, de inkább megtestesül benne mindaz, a mi fajunk szellemét és természetét állandóan jellemzi. Leginkább arra törekszik, hogy nemzeti egyéniségünket minél hűbben kiemelje, fölmutassa. Maga is nemzeti typus, de ez nem elég. Mindent

összeszed a hagyományból és népéletből, a miben nemzeti jellemvonás nyilatkozik és alkalmas a költői földolgozásra. Nem a tárgyban keresi az újat, hanem a földolgozásban, de ott is a népszellem sugalmain azon közvetlenségre, erőteljre, izomdússágra törekedve, mi a népköltészet sajátja. Azt hiszi s nem ok nélkül, hogy a nép legnagyobb inventor s Homéren kezdve Goethéig a legkitünőbb művek népi hagyományok alapján keletkeztek. Ő is a hagyományból indúl ki, vagy a mint maga mondja, epikai hitelt keres. Kedves előtte minden mese, dal, ballada, historiás ének, adoma, közmondás, melyekhez a nép érzése kiválóan ragaszkodik, melyeken leginkább jártatja képzeletét. Ezekből szövi ki műveit, ezeket szüli újra s majdnem úgy tekinti magát, mint a hajdani rhapsod, a ki a régi maradványokat javítgatja, darabosságukat egyengeti, hézagaikat kitölti s töredékeiből egészet alkot. A hún-magyar és Toldi-monda leginkább ragadta meg képzelmét, mert legtöbb nyoma volt bennök a népszellem alkotó erejének. Egész életén át nagy szeretettel csüngött rajtok s belőlök írta fő műveit. Széchy Mária és Wesselényi történetét előtte már többen földolgozták s ő *Murány ostromá*ban újra hozzá fogott: vajon nem tudná-e jobban, mint elődei, fölhasználva műveikből mindazt, a mi fölhasználható. A *Nagy-idai czigányok* komikai eposzát egy történeti adomából szőtte; *Katalin* alapja szintén népmonda, s még legalanyibb, legmodernebb művében, *Bolond Istók*ban is legalább egy közmondásból indúlt ki. S ha ide veszszük kisebb és nagyobb költői beszélyeit, balladáit, mindenütt reá találunk egy-egy népmonda, mese vagy adoma szálaira. Krónikáink száraz lapjain egy szempillantással fölfedez minden oly tényt vagy vonást, mely népköltészeti maradvány vagy ha nem is az, költői magvat rejt magában; a néphagyományokból kiérzi, a mi alakítható, kiképzi a bennök levő eszmét, vagy új eszmét lehel beléjök, az elmosódott részeket, az elhalványúlt vonásokat visszaképzeli, a romokat fölépíti, a lelketlen anyagba életet önt. Ha összehasonlítjuk műveit

az anyaggal, melyből alkotott, épen úgy bámulnunk kell nagy költői tehetségét, mint művészi erejét. Még a Toldi-monda is mily szervetlen tényhalmaz s mily kevés nyoma rajta az alakító képzelemnek. S mégis mily remek trilogiát alkotott belőle Arany. A szétszórt, idomtalan töredekeket mily művészi egészszé varázsolta, a puszta eseményeket mily költői cselekvénynyé, egy-egy durva, sőt aljas tényt mily gyöngéd lélektani indokká, s a hol megszakadt a monda szála, mily leleményesen szőtte az új szálakat, részint a történelemből, részint saját képzelméből, melyet megtermékenyített a régiség tanúlmánya. Aranyban gazdagon buzgott föl az alkotó erő, de csak akkor, ha lába alatt a hazai hagyománynak legalább egy talp alattnyi földjét érezte. Hijába szárnyalt volna a levegőben, de nem is szárnyalt. Csak a haza anyai földje adott neki erőt, mint Anteusnak.

A mint művei mese-vázát, cselekvényét a hagyományból merítette, épen úgy a jellemrajzban sem indult pusztán képzelete után. Fölkeresett a jelenben mindent, a mi a múlttal kapcsolatba hozható. Azt hitte, hogy a régi magyar jellemvonásait legépebb- s legelevenebben a népben találhatni föl, mely legtovább megőrzi sajátságait, szokásait, sőt faji véralkatát is. A mit itt és egy-egy ódonabb udvarházban vagy kastélyban látott, hallott, tapasztalt, azt vitte át a múltba, emelve, alakítva, a századok árjába merítve. Ki más az ő Eteléje, mint pusztáink fia, vezérré, királylyá fejlődve, emelve? S vajon Etellak nem hasonlít-e némely alföldi városhoz, melynek házai megkövült sátrak s útczái sátorközök? Etele lakomája, minden királyi fénye mellett is, nem juttatja-e eszünkbe a magyar nép lakodalmi ebédjeit és Czerkó tréfái nem hasonlítanak-e vőféjeink szokásaihoz? A mátrai vadászat, az ajándékba küldött ménes, a fölizgatott hún nép mozgalmai nem elhalványúlt emlékeinket elevenítik-e föl? Nagyobbszerű minden s lényegében mégis ugyanaz, a mit magunk is láttunk és tapasztaltunk. Ki más Toldi, mint udvarházaink valamelyikének elparlagiasodott szülötte, egy egész pórsuhanez,

a ki nagyobb hivatást érez kebelében, elzüllik falujából s becsülettel tér haza? Összeveszése bátyjával, bujdosása, búcsúja anyjától s az öreg cselédtől, mulatozása a csapszékben, nem újulnak-e meg sokszor falvainkban? Nem ismer-e Magyarország minden vidéke egy-egy Toldinét, egy-egy régi szabású nemes asszonyt, kinek szerető szíve folyvást remegve kíséri fia sorsát, a ki anyai hiúsággal öleli, csókolja, midőn sorsa jobbra fordúl, s a ki egész szigorúsággal lép föl, őt korhely pajtásai között találva? Hát az öreg és ifjú Benczét nem találjuk-e föl sok faluban? Nem ültetek-e soha az öreg Rozgonyi asztalánál, nem szolgált-e föl nektek is a gyönyörű Piroska, e mély érzelmű, de nem érzelgő, e szenvedő, de lemondásában is erős leány, a ki épen úgy typusa a magyar leánynak, mint Goethe Gretchene a németnek? Nem láttatok-e örökéből kiforgatott özvegyet? Az nem szólhat másképen, mint Both bajnok özvegye. Az öreg Bárczy fájdalomszülte dühét bizonyára sokszor hallottátok az életben, csakhogy Arany hathatósabban fejezte ki. A honvéd hősiessége nem elevenedett-e föl Szondi halálában, a ki még harczol, bár ágyúgolyótól megtört ina, térde? Nem a három százados magyar politikát fejezi-e ki Török Bálint, a mikor így szól:

«Két ellenség a Duna-két-parton:
Kevés annak az én egy jó kardom,
Egyiket a másikkal — hijába
A hogy lehet» — gondolja magába.

A hagyomány ez élénk érzéke, a múltnak és jelennek ez eleven összeolvadása önkénytelen bizonyos realismus felé ragadta Aranyt, szemben régibb epikai költészetünk idealismusával. De ennek semmi köze azzal a realismussal, melyet a franczia irodalomban ünnepelni kezdenek, s melynek már nálunk is akadnak hívei. Az idealismus és realismus harcza a költészetben épen nem új dolog; a vénhedő, kimerült idealismus mindig realismust idéz föl s a realismus kicsapongásai mindig újabb idealismust keltenek életre. Egyik a má-

sikat örök időktől fogva mérsékelte, összhangzó egymásba olvadásuk alkotta nem egyszer a legkitünőbb műveket s a visszahatások túlságai szülték mindig azokat a végleteket, melyek ez irodalmi küzdelmek természetéből kimagyarázhatók ugyan, de széptani szempontból soha sem igazolhatók. Arany nem követett merev rendszert, de egy éltető elv folyvást szeme előtt lebegett. Költeni és mégis igaz maradni, ez volt jelszava, ez a föladat, melynek megoldásától függ a költői siker. Igaz lelkesülés, az emberi szív és a külvilág igaz rajza nélkül nem teremthetni látszatot. S a művészeti igaz nem egyéb, mint a való földolgozása a kifejezendő eszme szerint. Ez igazra, ez igaznak minél hathatósabb kifejezésére törekedett Arany, ennyiben volt ő realista, de tulajdonkép nem tett egyebet, mint az ideált és reált szorosabb kapcsolatba igyekezett hozni, mint bármely magyar költő. S ha néha talán erősebb vonásokat használt, az csak visszahatás volt költészetünk üres idealismusa ellen. Ide járult még, hogy szemében a költészet a nemzeti szellem terméke volt s nem egyes műveltebbek kiváltságos sajátja. A nép-nemzeti elem fejlesztése már magában rejtett némi realismust nem csak a tárgy és jellemrajz, hanem a műalkat tekintetében is. Aranyt nem a mű-, hanem a naiv eposz vonzotta; érezte, hogy abban, a mit a nép századokon át alkot, több realismus és igazabb idealismus van, mint abban, a mit a költőknek pusztán egyéni képzelme teremt. Tanúlmányozta a világirodalom nagy eposzait s ösztönét világos öntudatra emelte.

Egészen epikusnak született s maga sem akart más lenni. Az ifjúság húrja, e leghangzatosabb lyrai húr, hiányzott lantján, s épen nem kivánt versenyezni Petőfi koszorújáért. Hajlamai, iránya, munkaösztöne ellenére ragadtatott a lyrai pályára is. Egy pár évvel lépett föl a forradalom előtt; a forradalom nem kedvezett az epikai nyugodt munkásságnak, a nemzeti katasztrófa még kevésbbé. Maga is mint földön futó bolygott a romok között. A nemzet és saját fájdalma áradozott keblén s ki kellett ömölnie. Dala a «babyloni vizek» ele-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

giája volt, mely mint titkos fájdalom sajgott keresztül az ország egyik végétől a másikig. Ki nem emlékszik az *Őszszel, Leteszem a lantot, Fiamnak, Silvester-éjen, Rácbel, Dalnok búja* című költeményeire? A hazafi érzés költészete soha sem hatott nálunk kevesebb zajjal, annyira saját nemesebb eszközeivel, mint e szomorú években Arany lantján. A lepel, melybe a költő a censorok vizsga szeme elől elburkolta czélzatát, még szebben emelte ki gondolatait s a kénytelen távolság, a melyből a dal hangzott, még több varázst kölcsönzött elhaló hangjainak. Arany a forradalomban is lelkesítette küzdő nemzetét, de messze maradt Petőfi forradalmi dithyrambjaitól, épen úgy, mint Petőfi elegiái messze maradtak volna az Aranyéi mellett, ha neki is oly körülmények között kell vala írnia, mint Aranynak. Ossián lantja nem Tyrtæus kezeibe való, sem a Tyrtæusé az Ossiánéba. Azonban Aranyt elegiai hangulatából néha kiragadta a kétségbeesés humora. Már *Bolond Istók*jában nemcsak alanyi érzelmeit és élményeit akarta kifejezni, hanem a közhangulat humorát is. De a mű nagynak volt kezdve s érezte, mennél közelebb jönne az 1848-iki mozgalmakhoz, annál inkább mérsékelnie kellene humorát. Épen azért az első ének után félbe hagyta. Pedig a forradalomból sok keserűség maradt lelkén. Jobban szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit, a nagy küzdelem vezéreinek nemcsak fény-, hanem árnyoldalait is látta s nemzetének épen úgy bámulta hősiességét, mint fájlalta gyarlóságait. Csalálmokból ébredve, kegyetlen fájdalmat érzett. Enyhíteni akart sebzett lelkén. A szent romokra állva, mintegy vádat emelt a sors, nemzete és önmaga ellen. A távol múltba menekült s egy komikai eposzba öntötte ki keserű humorát, szabadon, semmitől sem korlátolva. Valóban, a *Nagyidai czigányok* nem egyéb, mint kétségbeesett kaczaj a forradalomra, a legalanyibb érzés tárgyias alakban, igazság torzképben, sírás nevetésben, szeretet gúnyban.

E convulsiók csillapodtával nagyobb epikai munkákba kezdett, de folyvást írt lyrai költeményeket is. Arany lyrájá-

nak alaphangja mindig az elegia maradt, mely néha ódává emelkedik vagy humorba csap. S a fájdalom és vigasz e költészete mily igaz és gazdag! A fájdalom mindig megtisztul nála s a vígasz soha sem keresett, nem pusztán a reflexio szüleménye, az is épen úgy a szívből jő, mint maga a fájdalom. Méla lelke bűvös világításban sugározza vissza a múlt emlékeit, mint a tó tükre az alkonyfényt, s ha elsötétül is, csillagfényt ringat kebelén. Mint a görög tragedia chorusa kiséri az élet küzdelmeit, aggódik, mereng, néha remél is, de mindig vigasztal s ha nem változtathat a sors végzetén, könnyes szemmel nyugszik meg benne. Ha magányában megszállja a kétely és búskomorság, családja körében keres menedéket, melyhez annyira ragaszkodik vagy a természet ölére siet, melynek szépségeit épen úgy lelkéből tudja élvezni, mint mesterien rajzolni. Arany lyrája benső lényegében nem egyéb, mint küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimismus, a kétségbeesés ellen. Öszhangra törekvő lelke visszariad a meghasonlástól, melynek árjai közepett találja magát. A vallás, a philosophia s a szeretet nagy érzése költészetével küzd ellenök, hogy nyugpontot találhasson. Nem annyira küzdelmeit rajzolja, mint magát a megnyugvást, a hová emelkedett, de a letörült könnyek nyomai meglátszanak s az oszló kétely árnya még ott borong. Hirdeti, hogy nem az egyes a teremtés központja, hanem az emberiség; Isten egészben munkál, az egészre fordít gondot; a jó embernél hány jobb szenved; az erény önmagának jutalma; az ember tiszte, hogy békében, harczban legyen ember s itt is, ott is a jobbik részt válaszsza magának; a fájdalom a boldogság egyik alkatrésze; az ember kevéssel beéri, ha mérsékli vágyait; a szeretet és szerelem örök vígasza marad az emberi szívnek; az élet viharai között az a hit, hogy a ki mindnyájunk édes atya, el nem hagyja övéit, többet ér minden bölcseségnél. Kiemelkedve meghasonlásából, vigasztalja nemzetét is, melynek jövőjén majdnem kétségbeesett. Amaz elegiából kiemelkedő ódában, melyet Széchenyi emlékére írt, egész lelkéből hisz és bízik

nemzete jogában, jövőjében. S a midőn a nemzet szabadabban kezd lélekzelni, egyaránt óvja a vakmerészségtől és kishitűségtől és hűségre inti, rendületlen hűségre önmagához.

Ez elegiák és ódák nyelv és benső idom tekintetében is hatással voltak költészetünkre, hol Petőfi után leginkább a dal volt divatban s a dal sajátságai, úgy szólva átvitettek a lyra egyéb fajaira is. Arany példát adott e dalözönből való kiemelkedésre, meg-megvillantva a magát érzéseibe mintegy beleélő elegia méla bájait, az óda fenségét, tömör alkatát, komoly bölcselmét s a költői nyelv amaz összpontosított olvadékonyságát és erélyét, melynek e műfajok sajátjai. De bármily szépek e költemények, Arany lyrai költeményeinek legfőbb ereje nem ezekben nyilatkozik, hanem balladáiban, e fél lyrai, fél elbeszélő műfajban, mely a drámából is olvaszt magába valamit. Ebben Arany épen oly erős, mint Petőfi a dalban. Újabb lyrai költészetünkben leginkább csak kettőre lehetünk valóban büszkék: Petőfi dalaira és Arany balladáira. Mind kettő nemzeti szellemünk szülötte s mind kettőt bátran szembeállíthatjuk a külföld nagy költőinek hasonló termékeivel.

A balladát nem ismerte vagy legalább nem művelte a klasszikai kor, mely nem kedvelte a vegyes műfajokat. Egészen modern műfaj ez, melyet a műköltészet mindenütt a néptől vett át. Nálunk is meg voltak a népnek a maga balladái, de költőink nem innen merítettek, hanem a német műköltészetből. Arany volt az első, a ki lehajlott a magyar népballadához, eltanúlta hangját, szerkezete titkait és újjá, művészibbé szülte. A néphagyományok varázsa épen úgy ösztönözte erre, mint saját kedélyállapota. Nem dolgozhatva folyvást nagy epikai munkáin s nem akarva egészen átadni magát a lyrai ömledezéseknek, önkénytelen is vonzódott e műfajhoz, mely epikai töredékeket lyrai hangba olvaszt. Mily jól illett mélabús hangulata e búskomor tárgyú balladákhoz. A magyar népdallam mily változatossága emeli ki a tárgyak és hangulat változatosságát. Egyszerűség, közvetlen-

ség és plasztikaiság jellemzik balladáit, épen mint a Goetheéit. Valóban nemzeti hiúság nélkül állíthatjuk Aranyt a nagy német ballada költő mellé. Bizonyára Goethe fölülmúlja őt kellemben, rejtélyes bájban, a bölcselmi eszmék érzékítésében, a szerelem finom árnyalatú rajzaiban, de tragikai erőre nézve mögötte marad. Ha szabad volna merész kifejezést használni, Aranyt a ballada Shakspearejének nevezhetnők. Néhány balladája erős tragikai hatású. Kevés versszakban egész tragédiát tár elénk, s nagy erővel rajzolja a szenvedély démonismusát, monomaniáját, a lelkiismeret furdalásai között szenvedő lélek látomásait. E nők és férfiak lelke, a kiket szenvedélyök bűnbe sodort, tele skorpióval; mardosásuk őrjöngővé teszi őket. Ágnes asszony folyvást látja a vérfoltot lepedőjén, mint akkor éjjel, a mikor kedvese meggyilkolta férjét; hiába mossa a patakban, a gyolcs tiszta, de ő még mindig látja s egy örökkévalóság sem törölheti ki azt lelkéből. Egy másik ifjú nő, mint Hamlet anyja, férje halála után vigan mulatoz kedvesével, szegény árva gyermekét kizárva a szobából. Az éhes, elkényszeredett gyermek hiába rimánkodik; a sötétben félni kezd, eszébe jut meghalt atyja és látja, a mint sírjából kiemelkedve, feléje közeledik. A holtra ijedt gyermek kiáltására kijő a nő is, hogy megverje, de a gyermek látomása reá is átszáll, ő is látja férje vádló arcát, fenyegető szavait és őrjöngeni kezd. A férfiak hallucinatiója, őrjöngése még sötétebb, erőszakosabb. Bende vitéz párbajban orvul ejti el vetélytársát s így jut menyasszonyához. A nászéjen megjelen az elesett vitéz, új párbajra hívja, mert csalárdul győzte le, a míg igazán le nem győzi, addig nem pihenhet menyasszonya mellett. Bende vitéz három éjjel vív az árnynyal, lelkiismerete phantomával, a míg az őrjöngőt megkötözik és menyasszonya kolostorba vonul. Edvárd királynak erősebb szíve van, mint Bende vitéznek, de mégis megrendül. Meglátogatja a legyőzött velszi tartományt s nagy lakomát tart Montgomeryban. Fénynyel fogadják, dúsan vendéglik, de nem szívbeli hódolattal és senki sem éljenzi. A király ha-

ragja indulatos szemrehányásban tör ki, követeli, hogy a bárdok dicsőségét énekeljék. A bárdok előlépnek, de a király dicsősége helyett a haza fájdalmát éneklik s megátkozzák a zsarnokot. A király máglyára küldi őket s londoni palotájába tér. Az éj csöndes, de nem alhatik, folyvást hallja a bárdok énekét, zenét parancsol, de a zenét, dobot és kürtöt átharsogja a vértanúk éneke. Kund Abigélnek nincs bűne, csak szeszélye, de a tragikum mysticismusának épen az a sajátsága, hogy tévedéseink gyakran több gyászt árasztanak reánk, mint bűneink. Bárczy fiát halva találták az erdőn, szivében tőrrel. Elbúsult atyja a palotára hozatja a hogy vérében feküdt. A gyilkos kinyomozása végett teteméhez idéz mindenkit, a kire csak gyanúja lehet. Megjelennek ellenségei, barátai, anyja, huga, az egész falu, de a halott sebe nem vérzik, hogy gyilkosára valljon. Végre Kund Abigél, szeretője titkos arája lép be, s a sebből pirosan buzog a vér. A leány szoborrá dermed, majd elrebegi, hogy nem ő ölte meg az ifjut, bár a tőrt ő adta neki. Szerették egymást, az ifjú láthatta, tudhatta szerelmét, mégis unszolta, hogy szóval mondjon igent, mert ha nem, kivégzi magát; ő enyelgve nyújtá neki a tőrt: nosza hát lássuk. Ezzel kiragadja a tőrt a sebből, kaczag és sír és visongva rohan el. Lefut a nyilt utcza során s tánczolva énekli: «Egyszer volt egy leány, a ki csak úgy játszott a legénynyel, mint macska szokott az egérrel».

De nem csak a múlt, a hagyomány félhomályából rajzol elénk Arany ily képeket, hanem igen világos napjainkból is. A főváros bűnügyi statisztikája tragikai képpé alakul át képzelmében. Ott émelkedik az éjben a Margithíd, még zászló leng rajta, az nap avatták föl ünnepélyesen. Rajta egy ifjú áll, a ki a kártyán mindent vesztett, pénzét, becsületét. Hajtja kétségbeesése, vonja a folyam. Árnyak emelkednek ki a habokból, ősz, gyermek, ifjú, hajadon, mind öngyilkosok, a főváros bűneinek képviselői, a híd fölavatására gyűltek össze, élettörténetöket suttogják. Az ifjú ott áll, elméje bódult, szeme vak, sodorja a víz és

az árnyak hullámzása; éjfél után már üres a híd és csend mindenütt.

E tragikai képek nem a képzelem játékai. Arany együtt szenved személyeivel, érzése egészen áthatja képzelmét s egy-egy ilynemű balladája majdnem oly nemű látomás szüleménye, mint a minő személyeit izgatja. Innen a rhythmus szenvedélyes mozgékonysága, az átmenetek merész szökellései, az indulat tördelt nyelve, a háttér búskomor sötéte, mely annál élesebben emeli ki a lélek küzdelmeit. Maga a költő is szenvedve ily balladák költésekor, nem egyszer fordul más tárgy és hangulat felé. *Zách Klára*, *V. László*, *Bór vitéz* elég tragikai tárgyúak ugyan, de bennök a küzdő szenvedélyeknek inkább csak viszhangját halljuk. A hangulat nyugodtabb, bár mélyen elegiai, a rajz kevésbbé éles s a borongó háttér inkább sejteti azt, mint kiemeli. Arany fáradt lelke mintegy pihenést keres s olykor a derült hangba is átcsap. *A méh románczán* a naiv érzelmesség hangja ömlik el; *Mátyás anyja* az anyai szeretet megható rajza; *Rozgonyiné* derűs kép, nem egy hősködő asszonyt látunk, hanem egy szerető hitvest, a ki férjét a harczba is elkiséri, hogy lehessen élve-halva közelében s az udvarló Zsigmond királyt épen úgy megszégyeníti vidám elfogúlatlanságával, mint akaratlan hős tettével. A komikum sem hiányzik a képsorozatban. Ott van *Pázmán lovag*, e tiszta komikai mű egyetlen torzvonás nélkül; második szakasza, melyben a féltékeny férj, a királyt helyettesítő udvari bolond félbeszakításai miatt mind jobban bele zavarodik panasza előadásába, fölér egy egész vígjátékkal. E nagy változatosságot emelik a hősiesség balladái is, a melyek szintén tragikai hangulatból fakadnak. Közülök leginkább kimagaslik *Szondi két apródja*, mely valóban remek mű. A hűség és hősiesség balladája ez, két jelenet egymáshoz fűzve, egymást emelve, két lélekállapot egymást teremtve és magyarázva. Drégel vára rom, Szondi elesett, s két énekes apródja sírjára borúlva siratja és dicsőíti hősi halálát. A győzelmes Ali hallgatja s egyszersmind magához

hivatja őket. De ezek folytatják éneköket s néhány mesteri vonásra előttünk áll a hiteért és hazájáért küzdő hős, a ki visszautasítja a kegyelemre megadást s utolsó csepp véreig küzd. Magát az ellenséget is elragadja a hősiesség varázsa, egy pillanatra ez is dicsőíti a hőst, de megharagszik, hogy az ifjak nem hagyják félbe éneköket, nem jönnek hozzá s fenyegetni kezdi őket. Ekkor az ifjak még nagyobb lelkesedéssel dicsőítik a hős végperczeit s átokkal felelnek a győző fenyegetéseire. A dicsőített hős, a sirva lelkesedő apródok, a boszus győző mily elevenen emelkednek ki s a versengő hangok harmoniáját mily erővel végzi be az átok üvöltözése. Szondi hűsége hitéhez, hazájához hasonlóra gerjeszti szeretett urok iránt apródjait is, halála az élet megvetésére és daczra lelkesíti őket szemben a győzővel. E lélektani föladat oly jellemzetesen, természetesen van megoldva, mintha csak oda volna lehelve. S a hősies kép mily szépen olvad össze a természet képeivel. Az alkonyra hajló nap, mely visszasüt még egyszer a felhőbe hanyatlott drégeli romra, a leszálló est homályában föltetsző hold, mely az énekes apródokra s a völgyben zsibongó hadra világít, nem diszítmények, hanem a kép levegőjéhez tartoznak. Arany balladáiban is épen oly finom érzékkel festi a tájat, természetet, mint eposzaiban. E képek itt is, mint ott, összhangzanak a személyek és cselekvény hangulatával, sőt bejátszanak magába a cselekvénybe is. Csakhogy míg ott az epikus nyugalmával kerekíti képeit, itt a ballada idegességével vázol, de a természetben is mindenütt az emberi szívet fejezi ki.

Balladái sikere nem vonta el epikai munkásságától. A Toldi-trilogia középső részén folyvást dolgozott, azonban ha egyes részeket sikerülteknek talált is, az egész menetével elégületlen volt s új terven gondolkozott. Majd a hún-magyar monda trilogiájához fogott, nem az első részhez, hanem a Csaba-mondához. De azt is abban hagyta, míg végre a hatvanas évek elején az első részt *Buda halálát* kezdette irogatni, melyet be is végzett. E habozás, szakadozottság részint

testi és lelki bajaiból folyt, részint tárgyai nehézségéből. Legkevésbbé hangolta le az az elmélet, melyet a külföldi és magyar kritikusok annyit hangoztattak, hogy az eposz kora lejárt, helyét a regény foglalta el, ez az új divatú eposz s napjaink epikusainak mesterkedése nem számíthat többé valódi részvétre. Ez állításban van igaz is, de nem fejezi ki az igazságot. Bizonyára a valódi eposzt a nép alkotja s úgy szólva századok szülik. Oly eposzokat, minők a *Maha-Bharata*, *Sah-Náme*, *Iliász*, *Nibelungen-* és *Roland-ének*, melyek folyvást fejlődve s bizonyos korban megalakulva, valamely nemzetnek egész szellemét, hitét, hagyományait, műveltségét teljesen kifejezik, újkori költő már nem írhat, s az újabb társadalom sem igen alkalmas reá, már azon műveltségi különbségeknél fogva sem, a melyek a különböző osztályokat egymástól elválasztják. Az is igaz, hogy az epopœia, a mint azt Virgil hagyta reánk gépeivel, csodáival, isteneivel, nem korszerű többé. De nincsenek, nem lehetnek-e az eposznak más formái is? Vajon a regény adhatja-e azt és úgy, a mire s a hogy az eposz képes? Vajon az új korban, a mikor a nép többé nem alkot eposzt, nem írtak-e oly eposzokat, melyek épen úgy kifejezték korukat, mint elragadták? A XV., XVI. és XVII. századnak nem voltak-e eposzai? Ariosto a régi kalandokat új világnézlettel, a lelkesedést gúnyorral egyesíti. Maga Tasso is, a ki Virgilt vette mintaképül, nem jár egészen a régi úton, a szűk nemzeti körből kiragadja az eposzt s a keresztyén emberiség eposzává emeli. Camoens megmarad ugyan a nemzetiség körében, de hanyatló nemzete dicsőségét, végső erőfeszítéseit s egész szellemét mintegy megörökítve képes az utókorra hagyni. Milton egy vallásos és politikai forradalom után a protestantismus eposzát írja meg, épen mint Dante, a ki a pápaság és császárság villongása közepett a katholicismus eposzával ajándékozza meg a világot. És bármily lenézéssel tekintsünk a XVIII. század epikájára, bármily kevésre becsüljük Voltaire *Henriade*ját, annyi bizonyos, hogy kifejezte kora szellemét és hatott reá. És századunkban is egy angol és egy

franczia költő nem fordul-e régi, elavult mondákhoz, hogy az új kor eszméit fejezze ki bennök? Tennyson *Király-idyll*-jeit és Hugo Victor *Századok legendáit* nem fogadta-e a közönség épen oly részvéttel, mint bármely sikerült regényt?

Arany mind hitte ezt, sőt ennél többet. Hitte, hogy korunk vezéreszméje, a nemzetiség sokkal termékenyítőbb hatású az eposzra, mint bármely más műfajra. Hitte, hogy a magyar nemzet, mely nemzetisége- és léteért küzd s a múltból merít erőt a jelen és jövő küzdelmeire, fogékonyabb az eposzra, mint Európa bármely más nemzete. De arról is meg volt győződve, hogy a magyar eposznak más úton kell haladnia, mint a melyen elődei a jelen század elején megkisérlették. Először is el kell vetni a klasszikai eposz külső czafrangjait. A nemzeti tartalom öltsön fel nemzeti versidomot, melyet nem csak egy osztály, hanem az egész nemzet élvezhet. Egy kissé el kell fordúlnunk Virgil és Tasso műeposzaitól, és sokkal többet tanúlnunk, mind eddig, az *Iliászból* és *Nibelungen-ének*ből. Ugyanazt a naiv hangot és fölfogást, a műalkat ugyanazon módját kell keresnünk népköltészeti hagyományainkban és mondatöredékeinkben. Így elevenebben és költőibben fejezhetjük ki a nemzetiség eszméjét és érzését, mely társadalmi és potitikai életünket annyira áthatja, s melynek kifejezésére az eposz képesebb minden más műfajnál. Nem szónoklat és lyrai ömledezés eszközlik ezt, hanem a cselekvény és jellemrajz olynemű összehatása, hogy a nemzet önmagára ismerjen benne, szelleme visszasugárzását, szíve lüktetését érezze. A magyar eposz, csak mint nemzeti egyéniségünk megtestesítése, fölélesztheto. A monda szürkülete nagyíthat, de csak való vonásokat, a képzelem szabadon alakíthat, de csak a hagyomány nyomán, melyet az élet benyomásainak kell megelevenítenie. A csodálatos csekély mértékben s csak annyiban használandó, a mennyiben kapcsolatban hozható az élő hagyománynyal vagy az illető személy lelki állapotával. A cselekvény menetére nézve kölcsönözni kell valamit a dráma mozgalmasságából az

újkori regény példájára. A bonyodalom érdekességével meg kell hódítani a tömeget, a cselekvényben rejlő eszmével, a jellemrajz lélektani erejével a mélyebben gondolkozókat, az egész szellemével az egész nemzetet. Ily módon törekedett Arany a magyar eposz megújítására, s erre semmit sem talált alkalmasabbnak, mint a hún-magyar mondát. Nem csak azért, mert leggazdagabb és legköltőibb mondáink között, hanem a jelennel érintkező pontjaiért is. A hún-magyar mondában mintegy jelképezve látta Arany nemzete viszontagságait, tragikumát, vígaszát és reményét. A hún birodalom dicsősége, hatalma romlásnak indul, elhanyatlik, de a bujdosó Csaba unokája, Árpád, később visszaállítja, a kire századokon át várnak az erdélyi hegyek közé menekült húnok maradványai. Vajon magyar birodalom is nem indult-e hanyatlásnak három száz év előtt, s három száz év óta nem küzdünk, nem lelkesülünk-e abban a reményben, hogy visszafoglalhatjuk helyünket az európai nemzetek nagy családjában? Arany lelkében megalkotva élt mondai őseink tragédiájának nagy trilogiája, de, fájdalom, csak az előjátékot, az első részt: *Buda halálát* írhatta meg.

Azonban az első részben is sokat megvalósított abból, a minek a megújult magyar eposzt álmodta. A nyugalmas epikai hang, mely kerüli a lyrai hevületet és eldob minden szónoki ékítményt, az egyszerű, de erős cselekvény, az éles és eleven jellemrajz, a naiv eposzokra emlékeztetnek, de a fordulatok erősbülő drámaisága s a szenvedélyek fejlődésének beható, szabatos rajza az újkori művészt tanúsítják. A költő mindenütt a monda nyomain halad, keveset vesz a történetből, de bele olvaszt a magyar hagyományból, népéletből, jellemből mindent, a mi csak beolvasztható. A Duna és Tisza partján ott emelkednek Buda-szállás, Etellak s a pusztákon lovas tábor száguld, a huszárok ősei. Kürt veri föl a Mátra csendjét, medvék és bölények riadoznak a nyílvesszők és kopják ütésein. Etele lakomáján a magyar lakomák hangja éled föl, nagy kedvű zajával, víg tréfáival. A dús legelőkön

csordák bolyonganak s a pásztorgyerek kedves ünőjének lába vérzeni kezd, a földből kiálló vashegy sértette meg és íme a kardhegy, az Isten kardja nőni kezd, láng csap ki belőle, mint a hogy azt népmeséinkben hallottuk. A kardot Isten Etelének szánta, a világbirodalom jelképe az, de Etele először is testvére vérével szennyezi be s a kiontott vér átokként száll vissza fiaira, az egész hún nemzetre, s romlásba sülyeszti őket. A nemzet megmozdul, mint a tenger forradalmas árja s az épülő Buda falai alatt testvérháború dúl, hogy a századok folyamán még többször ismétlődjék. Buda, Etele és környezetök mind magyar typusok, valamint a két királyné is. A háttérben Detre leselkedik, a legyőzött népek képviselője, tettetve, cselt szőve, várva a győzők romlását, mely a legyőzöttek egyetlen reménye. Az emberi és nemzeti vonásokat az egész eposzban összeolvasztva veszszük, de Etelében az arányok mindenütt emelvék. Etele a magyar nyílt, egyszerű hősiesség és büszke szenvedélyesség vegyülete, s e vonásokat még inkább kiemeli az ellentét: a vénülő Budának bölcselkedő tétlensége, gyanakvó hiúsága, s hánykodó ingatagsága. A hatalom megosztásának veszélyes intézményét mind két félnek csak nagy mérséklete tarthatná fönn és mind két fél taszítja egymást az örvény felé. Mesterien van festve az összeütközés fejleménye, a mint az mindinkább erősbül. A családi körülmények, Detre bizalmas suttogásai, a két királyné versengése, a politikai viszonyok, a görög követség, a nép hangulata mind arra szolgálnak, hogy egymás ellen ingereljék a két hőst s ha egyik erőt vesz magán, a másikat épen akkor ragadja el indulata. Budát alázza Etele növekvő népszerűsége s őszinte férfiassága. Etelét sérti Buda gyanakodása és tettvágya senyved a türelem fékén. Etele erőt vesz magán, ellene áll Ármány incselkedéseinek s mintegy jutalmul az Isten kardja birtokába jut, de a szerencse épen úgy megittasítja, mint dühe a méltatlanságok miatt, melyeket Budától és nejétől kell szenvednie. A körülmények és szenvedélye egyaránt ragadják a testvérgyilkosságra, melylyel a végzetet

nemzete jövője ellen hívja ki. Arany nagy epopœiája epikotragédia lett volna, s nem hasonlított volna a szokott műeposzokhoz, melyben a végzetes hős fölemeli nemzetét. Etele is végzetes hős, nemzete fölemelésére van híva, föl is emeli, de csak pillanatra, bűne fiaiban ismétlődik s megrontja a nemzetet. A tragédiában csak a hős bukik, itt az egész nemzet, vezére bűne miatt, a kit vakon követett, s a végzet kiengesztelésére csak távol reménye marad. Íme a tragédia az eposzba oltva, egy nemzet sorsa egy egyénhez kötve, ki teljes képviselőjévé vált, nagy erények és bűnök, nagy dicsőség és szenvedés egy fönséges képben.

Mily nagy veszteség, hogy Arany e trilogiát be nem végezhette. Lesz-e még valaha magyar költő, a ki e mondákba életet képes önteni annyi alakító erővel, a hagyomány oly igaz cultusával s a magyar szellem és nyelv annyi gazdagságával, mint ő? Csak az vigasztalhat bennünket, hogy legalább másik fő művét, a Toldi-trilogiát, egészen befejezve hagyta reánk. E mű ugyan nem epopœia, de több mint költői beszély vagy verses regény, a hogy maga a költő is nevezi. De nevezzük bárminek, költészetünknek örök dísze. Az első rész hős-idylli képek sorozata, fő motivumai a testvéri versengés, anyai és fiúi szeretet, cselédhűség, a duzzadó ifjú erő nyugtalansága, mely lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör s a diadal első mámorát élvezi. Az ifjúság derűje, napfénye ömlik el rajta, mely áttöri a felhőket s távol vidékek csábító körrajzára világít. A második rész a férfiú küzdelme, hősiessége, tévedése, vezeklése a szerelem convulsiói, az élet bonyodalmai s a társadalmi viszonyok összeütközései között. Verőfény és vihar az égen, a mezők virágai hervadóban s a közelgő ősz lehellete a fák zöldjén. A harmadik rész az aggastyán tespedése, unalmas nyugalma, évődő elégületlensége, testi és lelki erejének utolsó föllobbanása a sír szélén. Az őszi ködön nehezen tör át egy-egy napsugár, a harmat dérré vált és süvöltő szél szórja szét a fák elsárgult leveleit. Mind a három rész hű és eleven korrajz, melyben a monda és tör-

ténelem csodásan játszanak egymásba. Az egész magyar középkor megelevenedik előttünk. Ott a király hűbéres táborával, küzdve a német birodalom igényei ellen, hadakozva Olaszországban, mint bosszúálló és hódító, tanácsot űlve a világi és egyházi főurakkal, mulatva a harczjátékon lovagjai között, leszállva a nép közé, hogy meghallgassa és orvosolja a szegény ember panaszát. Ott a hatalmas egyház, a kegyelem malasztjával s az átok villámával, kolostorai vezeklő csendjével, búcsájárói fanatismusával és kicsapongásaival. Ott a lovagok és hegedősök kalandjai, párbajai, várostromai, lakomái, a megtört szívű nők bánatja, a kik a kolostorban keresnek menedéket, a nyugtalan lelkű leányok erélye, a kiket sorsuk férfiruhában a nagy világba, a harczok közé ragad. Ott Toldi, a középkori magyar lovag typusa erős karjával és szívével, a ki védi királyát s kegyét elvesztve, száműzve bolyong három országban; a ki kolostorban vezekli bűneit, mint alacsony szolga, de az egyház átka onnan is kizaklatja; a ki erős szíve egész szenvedélyességével szeret, de egy pillanatnyi tévedése a gyászos bonyodalmak egész tömkelegébe sodorja, dühöng és vigalomba akarná fojtani fájdalmát, harczol és imádkozik, küzd a világgal és önmagával, az üldözés és önvád kínjai közt fetreng, mindamellett lelke ép marad s a szenvedések megnemesítik. Az egész műben semmi sincs a romantikusok érzelgéséből, a kik a jelen bajai közt a középkor igen kétes boldogságát óhajtják vissza, sem azon egyoldalú philosophiai fölfogásból, a mely egészen a jelen szempontjából ítéli meg a középkort. Arany költői képzelme erős történeti érzékkel párosúl, teljesen ura tárgyának és sehol sem esik egyoldalúságba. Idyll és harcz, a szenvedély vihara és a szenvedés sóhaja az élet derűs és borús oldala, kellem és fönség, pathosz és humor váltakoznak mindenütt. S az alakok mily gazdagsága tárul föl előttünk. Rozgonyi, a gazdag és vendégszerető falusi nemes, leánya, a mély érzésű és erős lelkű Piroska, Toldiné, a szerető szívű és szigorú erkölcsű anya, Toldi György, a szívtelen testvér és léha udva-

roncz, a félkegyelmű Tar Lőrincz, a hosszú türelmű és meleg kedélyű Zách, a vidor játszi és mégis erélyes Anikó, a kegyetlen és érzéki Jodovna, az öreg és ifjú Bencze, az apa és fiú mint egymás másolatai, de mégis más kiadásban. Lajos királyban mily jellemzőn van vegyítve az olasz és magyar természet, amaz, mint eredet, emez mint megszokás. Anyja, a vakbuzgó és kevély Erzsébet királyné, az élénk és nyughatatlan és titkos szerelemben égő boszniai bánleány, Örzse, a kaczér és heves Mária, az olasz herczegek, a magyar egyházi és világi főurak, olasz és cseh bajnokok mily sikerült alakok mindnyájan. Mily élesen rajzolt és élénken színezett képekre találunk a trilogia mindenik részében, legyen az nemesi udvarház vagy királyi palota, harczjáték vagy szerelmi jelenet, a természet csendes bája vagy a szív szenvedélyes küzdelme, a duzzadó kedv kitörése vagy a haldoklás végsóhaja. A mondaszerűen szertelen prágai kaland mily természetessé válik a művész kezei alatt, a száraz heraldika mily költői lendületet vesz, sőt még az olasz hadjárat, az egész trilogia e kevésbbé erős része is, mily változatos és leleményes.

Arany a második részben ritka tapintattal oldott meg egy erős tragikai összeütközést, a nélkül, hogy a megoldás szokott módjához folyamodott volna. Toldi rossz kedvében, mert házasítani akarják egy oly leánynyal, a kit nem is ismer, Tar Lőrincz ruhájában és czímerével vív a harczjátékon, kivívja számára a leányt, és meglátva, megszereti, de már késő minden. Megsérti a lovagi törvényt, boldogtalanná teszi, a kit szeret, egyik ballépése a másikat vonja maga után s a kétségbeesés szélén áll. S a kifejlés még sem halál vagy Toldi teljes erkölcsi megsemmisülése. Piroska férje halála után a kolostorba menekülve hervad el, Toldi szenvedve, vezekelve, küzdve balsorsával, hős tettekben keresve vigaszt, megtisztul, visszavívja előbbi helyzetét, nyugalomra vergődik, de boldogság nélkül. Piroska hervadása és Toldi megtisztulása és sírig tartó csendes bánata, oly igazzá és engesztelővé teszik a kifejlést. Ez is tragikum, csak hogy nem zajos drámai,

épen illik az elbeszélés elegiai hangulatához s mintegy természetes átmenet a hanyatló Toldi végnapjaihoz. De van még e trilogiának egy oly bája, melylyel ritka mű vetekedhetik. A költő egy egész élet igaz, állandó, mély benyomásait fejezte ki benne. Mindenki szívéhez szól, legyen ifjú, férfiú vagy öreg. Ki nem érezte ifjúságában azt a nyughatatlan érzést, azt a szívzajlást, a mely a családi körből a nagy világba ragadja, hogy felküzdje magát valamire? Kinek nem volt anyja, a ki aggódott érette s kit nem töltött el örömmel az első siker pillanata? Az bizonyára a trilogia első részében sok olyat fog találni, a mi felkölti gyermek- és ifjúkori emlékeit. Ki az, a ki a férfikor küszöbén, rossz kedvében, szeszélyből nem sodródott kisebb vagy nagyobb tévedésbe, a ki nem okozott másnak nagy fájdalmat, habár akaratlan s még a boldogság karján is vissza ne sajogna szívében egy-egy seb, habár mind enyhébben? Az bizonyára a második részt nem olvashatja el megindulás nélkül. S ha előregedtünk, ha reményeink emlékekké váltak, vágyaink lángja hamvvá porlott, ha elhaltak mellőlünk szeretteink, ha mintegy kikopunk az életből, ha elfeled a világ vagy épen gúnynyal tekint reánk az újabb nemzedék, nem az elvénült Toldihoz hasonlítunk-e s nem szól-e lelkünkhöz a búskomoly és humoros hangulat, mely a trilogia harmadik részén elömlik? E varázs az emberi szív állandó hagulatainak varázsa, a melyet el nem avíthatnak az izlés változásai.

Arany egész életén át írta e művet, egész lelkét lehelte belé. S valóban kedvencz hősében sok van belőle. A nagyra törő s önmagát emésztő lélek, a meleg és mélyen érző szív az övé, az anyját szerető gyermek, az ereje öntudatára ébredt ifjú, az élettel s fájdalmaival, de folyvást nemzete dicsőségeért küzdő férfiú, a búskomoly és tétlenségbe süllyedt agg, szintén ő. Még külső körülményeikben is van hasonlatosság. Toldi Biharmegye Nagyfalujából jő Budára s egyszerre hőssé vívja föl magát, Arany szintén a szomszéd Szalontából szakad Pestre s első műveivel is koszorút nyer. Toldi egy hősi pá-

lyát fut meg újabb meg újabb diadallal, Arany költői pályáját hasonló diadalokkal jelöli. Egy darabig keveset hall rólok a világ s íme a vénülő hős ismét föllép, hogy megmentse a veszélyben forgó országczímert, a vénülő költő is hallgat, de szintén megszólal még egyszer, hogy megmentse a magyar költészet becsületét. Ez mindkettőnek utolsó föllobbanása, csak hamar mind kettő meghal s mindkettő koporsóját az őszi napfény méla alkonya s a nép ezreinek hódoló gyásza kiséri a sírhoz, melyet a természet, «bánatja jelével, behinte lehulló, sárga falevéllel». De Toldi egy hanyatló korszak, a középkor, hőse volt, Arany egy új, egy fejlődő korszak költője, a kiben mintegy tetőzik költészetünk félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása. A szobor, a melyet a nemzet emel emlékének, nem lehet oly örök, mint művei, melyekben nemzete szellemét fejezte ki. E szellem nevében övezzék koszorúink sírját s áldják ajkaink emlékét.

ARANY JÁNOS EMLÉKEZETE.

Óda.

Lévay Józseftől.

(felolvastatott 1883. október 28-án.)

Arany se volt hát a miénk örökre!
A végzet őt sem úgy adá nekünk.
Porhüvelyét a szellem összetörte
S egy csillaggal szegényebb lett egünk.
Alakja bár folyvást buzdít s emel még,
Csak képzelet már, csak tünékeny emlék,
Melyet a lant szelíd zengése közt
Dicsfény avagy könny hasztalan füröszt.

Bús-komoly ősz! mely lassu hervadással
Álomra inted a természetet,
Az ő elszenderűlte is te rád vall,
Megérintvén fagyos lehelleted.
Oh! add késő virágidat cserébe,
Hadd fonjuk a költő sirján füzérbe;
S bár hervatag minden kis levele,
Örök létét hadd hirdessük vele.

Örök létét! mert a kit igy magának
Múzsák kegyével választott az ég,
Nem lesz zsákmánya a nagy éjtszakának,
Bár földi napja rég leáldozék . . .
Elzúg felette az idő patakja,
Nevét egyik bércz a másiknak adja.
S új nemzedékek szellemfényinél
Mindig feltámad, mindig újra él.

Emlékszünk ah! lelkünk szebb álmaképen,
Hogy lantjával először meglepett,
Az elragadtatás édes hevében
Mint ült múzsánk egyszerre ünnepet;
Koszorukat a hír mint nyujta néki,
Habár nevét csak most rebegte még ki,
S a szép uton, mely ég felé vezet,
Két láng-szellem miként ölelkezett!

S hogy egyiket magához felragadta
Érttünk, tőlünk a harczok istene,
Midőn hazánk szabadságát siratta:
Kárpotlásul reá tekinte le.
«Van még — szólt — a madárnak enyhe bokra,
Menj, szőjj repkényt a megszentelt romokra,
S hogy sarjat óvjon a vérfödte hely,
Biztass, tanits, vigasztalj, énekelj.»

S csodás hang volt, a melyen ajka szólalt,
Oly ősi, oly lélek szerint miénk.
Büvös lantján az egyre változó dalt
Szebb régi kor visszhangjának hivénk,
S mint holdfényen a tél komor vidéki,
Új bájoló szint ölte ott a régi . . .
A hang szivünkben ott zsibonga, ott!
De zöngelmet annak csak ő adott.

Müvész kezében a gyarló agyagnak
Lágy kelméje márványnyá domborúlt
S a melyre csak gyér sugárok ragyognak,
Jelenné vált a köd-burkolta múlt;
Érintésén a holt anyag megéledt,
Szin ömle rá, jellem s valódi élet,
S mint a gyémánt habár porszemnyi is,
Őt tündöklé legkisebb müve is.

A bájt s erőt összhangban egyesíteni
Ki tudta úgy, oly játszi könnyedén ?
Bennünket oly édesen elmerítni
Saját szivünk s népünk történetén ?
Lantja fölött, hogy egy is el ne veszne,
Könnyü pillangó-szárnyon járt az eszme . . .
S a mint hevítgeté az égi láng,
Dicsőitvén, gyönyörrel bámulánk.

De a dicsőség fényét ő kerülte,
Futott előle, az meg kergeté ;
Fénynél, zajnál üdítőbb volt körülte
Egy kis légkör, a csöndes ihleté . . . .
Dalos madár, szerény kalitba zárva !
Mig a nemzet hevült, tapsolt dalára
És glóriától tündökölt feje :
Világa lőn parányi tüzhelye.

Tündéri körbe, föl magasra hága
Lelkével a teremtő képzelet,
Hol a költő önönmagának átka,
Álomban él s való létet feled :
Ő onnan is folyvást a földre látot
S forrón ölelt barátot és családot,
S miként összhangzó mindenik dala
Ember s *költő* egy szép összhang vala.

Mert egyszerü fenség volt jellemében :
Távol ha nézted, észre sem vevéd,
Igénytelen, miként egy gyermek épen,
Ki porba irogatja a nevét . . .
Magyar népünk átszűrődött alakja,
Melynek letisztúlt minden csöpp salakja :
Komoly, nemes kedély, mi ott maradt,
Valódi kincs, rejtett aranydarab !

S ez a csöndes szív, mint a bérczi tónak
Fenéktelen, szép síma tükröe,
Nyugalmat hirdetett a bámulónak
Melyet hullám s vihar meg nem töre.
Pedig volt, ah! volt ott a mélyben örvény,
Kétely, küzdés, bú, fájdalom gyötörvén:
De a mit a mélységből felhozott,
Az is közkincscsé, dallá változott.

Szülhet, tudom, sőt szüljön is magának,
Egy-egy időszak művészt, dalnokot.
Termő kegye az idők folyamának
Habár pihen, kifogyni nem szokott.
Ám eltünik nem egy-két emberöltő,
Mig megjelen ama fejdelmi költő,
Ki majd Arany sugárzó csillagát
Önfényivel homálynak adja át.

Csak gyönge, tört hangon zeng ím ez ének
Emlékedért, dicső nagy énekes!
Homályosan lobog csak a szövétnek,
Melylyel hived áldozva fölkeres;
Eltölti bár a szeretet s csodálat,
Érzelminek hű hangot nem találhat:
Hogy a dal hozzád méltón zengene,
E perczben a te lantod kellene.

De a szerény dal mégis ég felé tör,
Szárnyat kap itt, fölbátradik, hevül;
Emlékeden nem e kis ünneplő kör,
Egész nemzet hódolva lelkesül....
Neved harsogja, szobrodat faragja,
Müvész-kézből majd a jövőnek adja,
S szónál, szobornál a mi többet ér,
Emlékednek helyet szivébe kér.

És elmorzsoljuk a könyűt szemünkben,
Büszkén érezve, hogy mienk valál,
Magasztalás zeng emlékünnepünkben
S nem nyom le bús árnyával a halál,
Mert a mit ő elvett tőlünk tebenned,
Porok közt a por csendesen pihenhet, —
Nem volt egyéb, csak elmuló alak,
A szellem elviselt ruhája csak.

Lényed jobb részét, azt a föld felettit,
Örökségül müvedben itt hagyád.
Az mindnyájunk köz, drága kincse lett itt
S száll nemzedékről nemzedékre át.
Lángszellemed, honnan szikrája gyúla,
A népszellembe olvadt vissza újra,
Él, működik s bájol szünetlenül
Mig egy magyar sziv a szépért hevül.

Oh! éljen is! nyomában dal fakadjon,
Mint ifju hajtás a dús régi tőn;
Reményt, vigaszt, erőt népünknek adjon,
Túl szenvedéseken s muló időn.
S ha majd egykor szép s nagy jövőnk sugára
Lövell a dalnok rég kihült porára:
Nevét, a melyre annyi fényt hoza,
Áldón hirdesse a boldog haza!

DRÁMAIRODALMUNK A NEMZETI SZINHÁZ MEGNYITÁSA ÓTA.

Székfoglaló.

PAULAY EDÉTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1883. NOVEMBER 28-ÁN.)

A Kisfaludy-Társaság megalakulása után tartott ülésében 1837. évi febr. 9-én — tehát még az állandó magyar színház megnyitása előtt — legelső æsthetikai feladatúl azt a kérdést tűzte ki jutalomra, hogy «Mi befolyása van a drámai literaturának a nemzet erkölcsi életére? s miért nálunk magyaroknál oly kevés eddig az eredeti drámai munka?» A kérdés első részével hatni akart kétségkívül a közönségre, mely akkor még sehogy sem bírt az idegen befolyás alól szabadúlni, és csak kis része tekintette a magyar színészet ügyét nemzeti érdeknek; a kérdés második része az irók serkentésére volt feltéve, hogy a csekély termékenység oka kideríttetvén, többen buzdúljanak a drámairás próbálkozására.

A jutalmazott pályamű, a feladott kérdés mindkét részét, több, szorosabban a tárgyhoz nem tartozó kitéréssel, de elég kimerítően, és nagy tárgyszeretettel fejtegeti.

Az első kérdés ma már alig szorúl újabb fejtegetésre; annyi oldalról van már megvilágítva, annyira átment nálunk is minden művelt ember tudatába, hogy a drámai literaturát akár nemzeti, akár művészi, erkölcsi vagy pusztán időtöltési szempontból ítélje is meg valaki, fontosságát kétségbe alig vonja.

A második kérdés, hogy miért nálunk olyan kevés a

drámai mű? még legújabban is foglalkoztatja az irodalmi és művészeti köröket, s azért, azt hiszem, nem egészen érdektelen a visszapillantás arra a 46 évre, mely az említett pályázat óta a mai napig letelt, vagyis a drámairodalom csaknem félszázados történetére; csak így lehet megitélni, mennyire igaz az a vád, vagy helyes az a vélemény, hogy a mi drámairodalmunk pang?

A fölemlített pályanyertes értekezés, drámai műveink csekély számának okait feltalálni véli:

szabadalmatlanságunkban, vagyis szabadságunk hiányában, mely a nyelv, a vallás és a polgári élet köreiben sokáig fogva tartott bennünket, hangsúlyozván az idegen nyelvek, különösen a latinnak és németnek járát; továbbá

egy nemzeti színház hiányában;

historiai és földrajzi mostoha helyzetünkben;

hazánk földének rendkivüli termékenységében;

a kereskedésre alkalmatlan voltában, és ez által műveltségünk alant mászásában; s végre

azon körülményekben, hogy a minket környező népek: török, lengyel, morva, osztrák és stajer részint durvábbak, részint igen parányi fokkal előbb állók nálunknál.

Mind igen fontos okok, és minél igazabbak: annál nagyobb csodálkozással és méltánylattal kell megemlékeznünk Kisfaludy Károlyról, a ki e gátló okok valamennyijének nyomása alatt jóformán egymaga teremtett drámairodalmat, mely ha nem fedezhette is még az akkori szükségletet sem, de legalább folyvást ébren tartotta azon kevesek hitét a magyar drámairodalom jövőjében, kik egy állandó magyar színház fölállításán buzgólkodtak.

Az elsorolt okok legnagyobb része, mint a múltra vonatkozó akadályok, a harminczas évek közepétől már nem tekinthetők többé olyanoknak, mint a melyek drámairodalmunk nagyobb fejlődésének útját állhatták volna.

Az eléggé ki nem művelt *nyelvbeli akadályok* 1837-ben nagy részt el voltak hárítva, vagy legalább nem hatottak

már gátlólag a drámairásra; mert a magyar tudós társaság ép alapításának első éveiben legkiválóbb gondját nyelvünk művelésére, csinosítására fordította; különösen a drámára, mint a tisztább nyelv hathatósan terjesztő eszközére, a körülményekhez képest anyagilag is sokat áldozott. Drámai jutalmakat tűzött ki; jobb külföldi színműveket saját költségén fordíttatott már a budai, utóbb a pesti magyar színház számára; valamint előbb a várszínházban, úgy később a pesti magyar színházban páholyt bérelt, melybe főképen egy különös bizottságának tagjai jártak, a mely bizottságnak feladata volt a hazai és külföldi drámairodalmi mozgalmakat figyelemmel kisérni, az észlelt hiányokat kijelölni és azok megszüntetésére javaslatokat készíteni stb.

A vallási és polgári szabadság hiánya a censor rémalakjában ijesztgette ugyan még az irodalmat általában, s a drámairót különösen; no de ha — Figaróval szólva — sem az egyházi, polgári és katonai hatalmasokat, sem a kormányszékeket, vagy a megyei közigazgatást nem mutatta be másképen csak a jó oldalairól, ha nem hangoztatta sem a politikai, sem a társadalmi szabadság, haladás és újítások szükségét túlságos nagy erőlködéssel, akkor biz itt a drámairó írhatott akármiről.

Nagyobb baj volt az, hogy a főváros csak legnagyobb városa volt az országnak, de nem volt központja, mely a nemzeti társadalmi életet tükrözte volna. Nem volt magyar társadalmi élet. A megyei rendszer következtében megannyi külön apró központokon gyűlt össze egy-egy vidék társasága, de nem folyt egybe egy nagy társadalommá. Virágzó drámairodalom csak ott képződik, hol a nemzet fővárosának nagy társadalmi életében összeolvad a nemzet minden egyes részének valamennyi különlegessége, s viszont onnét sugárzik szét a nemzet általános jellege; mert csak a nemzeti sajátságokból fejlődik eredeti irodalom és művészet. Nálunk a főúri osztály német vagy franczia ízlést tanúlt, társalgásában ezeket a nyelveket használta, időtöltéseiben azokat a szokásokat

követte; a polgárság gondolkozásában, érzelmében, nyelvében német volt, csak a megyénél voltak a tisztviselők magyarok, az ügyvédek és orvosok latinul társalogtak; semmi más közérdek nem fűzte össze az embereket, mint a megye és városházi viták, és a kormányszékekkel való villongások.

A hadseregben szolgáló hazafiak, ha érzelemben nem is, de nyelvben és szokásokban többnyire idegenekké lettek, s csak akkor váltak ismét magyarokká és hazafiakká, mikor pensióba léptek vagy quietáltak. Hol vegye ilyen társadalmatlan világban az író alakjait? Egy-egy idegenért lelkesülő mágnás, a folyton pipázó táblabíró, a diakizáló fiskális, a magyar pénzen gazdagodott német háziúr és kereskedő, a tüzesen udvarló vagy szeleverdi huszártiszt, az erkölcsöt hirdető és képviselő református pap, meg a nyelvet kerékbe törő zsidó korcsmáros vagy hajhász és az obligát jurátusfiatalság! — ebből állott a harminczas években a magyar drámai alakok összes sovány recipéje.

A tized vége felé minden téren érezhető volt az ébredés szellője.

De az eredeti drámák szaporodásának gátló okai közül bizonyára a legfontosabb szünt meg az állandó magyar színház építésével (hisz a drámai litteraturának a drámai előadás művelése nélkül értelme sincs, annál kevésbbé képzelhető virágzása). És méltán csodálkozhatunk, hogy a színház épülésének öröme nem lelkesítette drámaíróinkat annyira, hogy e színháznak teljesen eredeti új művel való megnyitását tették volna lehetővé; vagy ha már ez nem történhetett, az is méltán mondható különösnek, hogy Vörösmarty *Árpád ébredése* című megnyitó drámai költeménye után nem a már meglevő és kedvelt eredeti színművek egyikét választották megnyitónak, hanem a szintén régi idegen *Belizárt*.

No de kevés volt a magyar közönség, hatni kellett a sokkal nagyobb és már a szinházba járáshoz szokott német

közönségre, hogy ime, lám, a magyar színészek is elő tudják adni a német színházból már ismert darabokat!

Én az állandó, magyar, később nemzeti színház megnyitásától számított 46 év drámairodalmának történetét szándékozom itt röviden elsorolni, s a mennyiben igen kevés drámánk van olyan, mely ez idő alatt vagy nem a nemzeti színházban került színre, vagy csak úgynevezett könyv-drámának volt szánva, mondhatom, hogy ez összeállítás kivonatosan magában foglalja drámairodalmunk közel ötven éves történetének adatait.

A nemzeti színház történetének megírásával foglalkozván, annak egyik fejezetéből állítottam össze a most felolvasandó részleteket; e szerint természetes, hogy a népszínház drámái, valamint más színházakban előadott drámai művek ez összeállításban nem foglalnak helyet,

Előre bocsátom a nemzeti színházban előadott drámáink rövid statisztikai összeállítását. Az 1837. évi augusztus 22-től, mint a színház megnyitása napjától 1883. évi augusztus 31-ig lefolyt 46 év alatt színre került összesen 451 eredeti színmű. Ezek közül részint a budai várszínházban, részint a pesti német színházban, vagy más pesti színteremben, hol a fővárosban is vándorló magyar színészet ideiglenes sátrát felütötte, színre került már előbb 31 darab, tehát az állandó színház megnyitása óta van 420 eredeti színművünk. Ezek közül 100-at, tehát csaknem negyedrészét, írta Szigligeti, a többi 320-at összesen 121 író. Ezek közt van 8 névtelen, kik a színházi pályázatok alkalmával jutalmat nem nyervén, s műveik nem ismételtetvén, ismeretlenek maradtak.

Szigligeti mellett, a nemzeti színházban adott színművek közül legtöbbet a következő íróink írtak:

Kövér Lajos 18-at,	Csiky Gergely 11-et,
Szigeti József 17-et,	Degré Alajos 11-et,
Kisfaludy Károly 15-öt,	Berczik Árpád 10-et,
Vahot Imre 14-et,	Dobsa Lajos 10-et,

Jókai Mór 10-et,
Obernyik Károly 9-et,
Gaál József 8-at,
Kovács Pál 8-at,
Rákosi Jenő 8-at,
Tóth Kálmán 7-et,
Czakó Zsigmond 6-ot,
Vörösmarty Mihály 6-ot.

Továbbá: 7 író 5—5 darabbal
2 « 4—4 «
11 « 3—3 «
18 « 2—2 «
59 « 1—1 darabbal
gyarapította a drámai műsort.

Ez utóbbi 3 tétel a legvilágosabban bizonyítja, hogy íróink legnagyobb része csak mellékesen foglalkozott a drámairással; más irodalmi műfaj, gyakran más életpálya, néhány esetben a halál a sok név közül a legtöbbet elvonta drámairodalmunk művelésétől.

Az a bámulatos termékenység, mely Szigligetiben 40 éven át áldása volt a nemzeti színháznak, a dráma csaknem minden fajára feloszlott, és természetes, hogy nem mindenik műve aratott egyenlő sikert. A 100 közül 35-öt vagy épen nem, vagy csak egyszer-kétszer lehetett ismételni. Népszínművei (számra 24), melyek leggyakrabban kerültek színre, s legjobban tetszettek, évek óta kiváltak a nemzeti színház műsorából; leszámítva alkalmi apróságait, egy pár 1 felvonásos művét, melyeket maga sem igen kedvelt, mintegy 30 színműve volt állandóan a műsoron, melyek kisebb nagyobb eredménynyel folyvást adattak.

Összes művei 1252 előadásban kerültek színre. Legtöbb előadást értek meg:

Szökött katona ... 114 előadást,
Csikós ... ... 109 «
Két pisztoly ... ... 86 «
Liliomfi ... ... 70 «

Czigány	52	előadást.
II. Rákóczy fogsága	46	«
Mama	39	«
Rab	35	«
Nagyapó	34	«
Fenn az ernyő ...	33	«
Nőuralom	32	«
Gritti	30	«

A többi drámairók művei közül legtöbb előadást ért:

Vén bakancsos ...	73	előadást.
Peleskei nótárius	71	«
Bánk bán	70	«
Mátyás diák ...	53	«
Farsangi iskola ...	44	«
Kisértet	44	«
Tisztújítás	41	«
Két Barcsay ...	39	«
Báró és bankár ...	38	«
Dobó Katicza ...	36	«
Falusiak	35	«
Kalmár és tengerész	35	«
Végrendelet	34	«
Csalódások ...	32	«
Szép juhász	31	«
Király házasodik	30	«
Csók	30	«

Az előadott új színművek számát 46 évre felosztva, minden évre átlag 9 új eredeti színmű esik. Ha e színművek mind életre valók lettek volna, akkor ma a mi drámairodalmunk egyike volna a leggazdagabbaknak az újabb irodalmakban.

De ha meggondoljuk, hogy 420 színmű közül 69-et csak háromszor, 96-ot csak kétszer, 87-et pedig csak egyszer lehe-

tett előadni, vagyis: hogy 420 színműközül csak 168 maradt több-kevesebb ideig a műsoron, akkor már érthetőbb, hogy folytonos volt a panasz a lefolyt 46 év alatt drámairodalmunk meddősége miatt! Pedig a többször ismételt művek mindenike sem volt nyereségnek nevezhető! hisz még ez mindig csaknem 4 életre való darabot tenne évenkint! Annyi bizonyos, hogy az előadott darabok $^3/_5$ része megbukott; mert ha föltehető is, hogy a háromszor adottak némelyikét nem a saját gyarlósága, hanem más körülmény szorította le a műsorról, ezek számát kipótolják azon színművek, melyeknek többször való adatását nem saját értékök, hanem más körülmények mozdították elő. Azt a tanulságot azonban mindenesetre levonhatjuk e kimutatásból, hogy az illető drámabiráló bizottságok mindig inkább voltak elnézők, mint túlszigorúak . . .

Sajátságos helyzete volt, van és lesz mindig annak a drámabiráló bizottságnak.

A színház megnyitása után Bajza, az első igazgató, maga bírálta a beadott darabokat; de ennek a módozatnak nem volt követője a színház történetében. Ő is csakhamar megváltoztatta. Legelső polemiája Hazuchával volt, ennek egy darabja *A Halley üstököse* miatt. Bajza nem fogadta el, az utána következett igazgató utóbb előadatta és az egyetlen előadás Bajzát igazolta; de már a polemiából származott kellemetlenségek miatt elhárította magáról a darabok bírálásának felelősségét.

1837 decz. 28-án Fáy Andrást és Rosty Albertet kérte maga mellé bírálókúl; mikor lemondott az igazgatásról, ezek is lemondtak a bírálásról és azontul maga a megyei részvényes társaság színészeti választmánya végezte a bírálást. 1843-ban Bartay Endre bérlő igazgató csak írókból álló 10 tagú drámabiráló bizottságot alakított, mely az akadémia vendégszerető hajlékában tartotta üléseit, melyekre mindig 3—3 színészt is meghivtak. Utóbb 8 íróból és 8 színészből alakult vegyes bizottság ítélt a darabok felett; majd meg

csak színészek bírálták az eredeti darabokat; azután ismét egy sok tagú, végűl egy öt tagú vegyes bizottságot alakítottak; szóval csaknem minden igazgatással változott a bírálat formája, változtak a bírálók személyei és a darabok elfogadásának feltételei, csak egy volt mindig bizonyos és maradt mindig ugyanaz: hogy a drámairók túlságos szigort, a kritikusok és a közönség túlságos elnézést vetettek a bírálók szemére . . .

Kétségtelen, hogy az állandó magyar színház megalapítása nagy mértékben emelte drámairodalmunkat mind mennyiség, mind minőség tekintetében. Az első években nem volt azonnal érezhető a haladás; bizonyos tájékozatlanság, habozás látszik íróinkon. Egyik rész, élükön Szigligetivel, főkép Vörösmarty buzdítására, egyoldalúan a történeti tárgyakat kereste és dolgozta fel előszeretettel, mások a régi műsor hagyományait követve, még mindig a német parodiák és tündéri játékok hatása alatt állottak, s bár e színműi formák magyar irányba való terelését nem lehet törekvésökben félreismerni, mégis csak német utánzatok maradtak biz azok.

Különösen az első évben, 1837-ben a megnyitó *Árpád ébredésén* kívül csak Fáy András *Külföldiek* című két felvonásos és a Tuskó Simplicius álnév alatt adott *Magyar Bábel* című 1 felvonásos vígjátékok voltak az egyedüli újdonságok.

E pangás az új színház fennállását komoly veszélylyel fenyegette. A kicsinyléssel, gúnynyal, gyanusítással, rágalommal kezet fogva újjongott a káröröm: Íróink nincsenek! a színészek rosszak! az igazgatás tehetetlen! Bajza végre is lemondott az igazgatásról, 16 hó alatt 4 igazgató váltotta fel egymást, s a pártoskodás és általános zürzavar közt a közönség teljes részvétlensége a színművészet s vele a drámairodalom ügyét hosszú időre megbénította. Valóban csoda, hogy a csekély számú buzgó hazafiak lelkesedése le nem lohadt, s annyi támadással, lenézéssel, sőt üldözéssel szem-

ben végre is győzelemre vezették a már-már veszni indult ügyet.

A lehangoltság és pangás közepette szólalt fel Vörösmarty, sürgetve az eredeti darabok díjaztatását, és buzdítva az írókat történeti darabok írására.

Bajza még 1837 deczember 28-án kihirdette, hogy az eredeti színműveket díjazni fogja. Az első díjazási szabályzat egy egész előadás jövedelmét biztosította a szerzőnek olyan formán, hogy az első előadásból $^1/_5$, a másodikból $^2/_5$, a harmadikból ismét $^2/_5$ részt kapott a költségek levonása után fenmaradt tiszta jövedelemből. A díjazás fejében az előadott színmű előadási joga örökre a színházra szállott.

De mivel a darabok rendesen megbuktak, már 1839 ápr. 14-én azt határozta a részvényesek igazgató választmánya, hogy ez ötödös díjakat csak a későbbi előadásokból, és pedig csak akkor nyerendi a szerző, ha darabja hatást igér és a «repertoironi fennállása remélhető».

Később, különösen gr. Ráday Gedeon országos főigazgató idejében rendezték az írói jogdijak viszonyát; az első négy előadásból negyedeket, a későbbiekből 5%-kot fizettek a szerzőknek. Utóbb az első 3 előadásból egy-egy harmadot, a későbbiekből 10%-ot kapott a szerző; de a bérletjövedelem kizárásával, csupán a napi jövedelmekből, és az előadás költségeinek levonása után. Jó darabig fennállott az a szokás, hogy ha a napi tiszta jövedelem nem emelkedett 80 pengő, utóbb 84 osztrák forintra (a mi nagyon gyakran megesett), akkor a szerző elvesztette jogát a 10%-hoz. Két év óta a színművek három első előadása a *brutto* jövedelem egy-egy harmadával, a későbbiek a jövedelem 10%-ával díjaztatnak, és e százalékok az egy estére eső bérletösszegből is fizettetnek . . .

A történeti darabok írását illető tanácsokat, bár maga Vörösmarty sem követte, mert hat előadott darabja közt csak egy egészen történeti tárgyú van (*Csilley* és a *Hunyadiak*), szintén megfogadták drámaíróink, s maga Szigligeti csak 1838-ban négy történeti drámát adatott elő, ú. m. *Vazul*,

Abát, *Pókaiak*at és a *Gyászvitézek*et. Jósika *Adorjánok és Jenők* című történeti szomorújátéka 3 előadás után végképletünt a játékrendről. Vörösmarty *Marót bánja*, melyet csak Jókainé, Egressy és az idősb Lendvay művészete tartott hosszasabban a műsoron, e jelesek letüntével adhatatlanná lett. Még Kúthy *Ariadne*ja adatott egyszer.

Gaál *Peleskei nótárius*a, mely mai napig egyik legkedvesebb darabja a jóizű mulatságot kedvelő közönségnek, volt — színpadi hatás tekintetében — az év legnagyobb sikere. Ez évben került színre ugyancsak Gaál Józsefnek *A szerelem és champagnei* című, több kiváló eredeti alakkal és eleven ötletekkel fűszerezett darabja; végre Fáy András *Közös ház* című 1 felvonásos kis vígjátéka és Balog István *Ludas Matyi*ja gyarapította az eredeti darabok számát. Ez utóbbi, a mellett hogy sokszor adott vasárnapi bohózat volt, arról is nevezetes, hogy Szerdahelyi Józsefet mint zeneszerzőt megtámadták és a színháztól csaknem elüldözték a Schodelnéimádók, a miért Schodelné egyik legjelesebb szerepének Romeonak egyik áriáját merészelte felhasználni a «Boszút áll fütykösével ma Matykó!» szövegre.

1838 aránylag kedvező eredménye után annál meddőbb volt a következő 1839. Tizenegy eredeti darabot tüntet ugyan fel ez év műsora, de valamennyi megbukott, csupán Kúthy *Fehér és feketé*je került színre 3-szor és Szigligeti *Romildá*ja 4-szer, a több 1—2 előadásnál többet nem ért.

Nem kevésbbé szegény eredményű volt az 1840-ik év, mely Szigligeti *Rózsa* című pályanyertes vígjátékán kívül egy életre való darabot sem mutat fel, bár 8 új darab került a műsorra. Még Szigligeti *Micbán családja* és *Cilley Fridrik*je érdemel említést, ellenben Garai *Báthori Erzsébet*je, Nagy Ignácz *Egyesüljünk* és *Vendégszerep* című vígjátékai, valamint Balog alkalmi bohózata *Ál-Döbler* és ugyancsak az ő bohózata: *Egy fazekasnak pokolba vándorlása* 1—1 előadás után a megérdemelt feledés porába temetkeztek.

1841-ben Szigligeti folytatta történeti darabjainak színrehozatalát, ez évben is hármat: *Ál Endrét, Korona és Kardot* és a *Trubadurt* adatván elő; egyiket sem valami különös sikerrel. Csak két előadást ért Gaal József *Pazar fösvények* című darabja, csak egyet *Két Juliája*, valamint Henzlmann Imre *Kié a koncz* című vígjátéka; de ez év két, sok tekintetben kiváló drámával gazdagította irodalmunkat. Az egyik Vörösmarty *Áldozata*, a másik Teleki László *Kegyencze*. Az elsőnek gyönyörű zengzetes nyelve, gyarló drámaisága mellett is, mindig élvezetet fog nyújtani azoknak, a kik a magyar szó erején és báján lelkesedni birnak; az utóbbi, erős jellemfestésével és hatalmas dictiójával, technikai gyöngeségei és sötét, csaknem visszatetsző cselekménye mellett is még mindig csupán jó berendezésre vár, hogy méltó helyét elfoglalja drámai műsorunkon.

1842 egészen meddőnek mondható; Szigligetinek *Nagyidai czigányok* című népregéje és egy *Előjátéka*, melylyel a színház a magyar színészet és egyúttal Láng Ádám János 50 éves jubileumát ünnepelte, és Tóth Lőrincz *Két László* című történeti szomorújátéka kölcsönzött némi érdeket a műsornak.

1843 kilencz új színművet mutat fel a műsoron. Kettőnek közülök igen zajos hatása volt; ú. m. a Döme *Kocsmai sárkányának* és a Gaal József *Vén sas* című bohózatának. Gyermekkorom homályos emlékei közül most is élénken hallom azt a tombolást, pisszegést és fütyölést, melyekkel a közönség e derengő korba már nem való gyarlóságokat eltemette. De mutat fel ez év 3 oly jeles művet, melyek évtizedeken át kedvesen fogadott darabjai voltak a közönségnek; ú. m. az akadémiai jutalmat nyert *Tisztujítást*, az *Országgyülési szállást* és a *Szökött katonát*. A két első két új drámaírói tehetséget tüntet fel és új irányt is jelöl drámairodalmunkban, mert a társadalmi vígjátékok faját élesztette fel műsorunkon. Míg a *Szökött katona* egy egészen új és teljesen eredeti magyar műág úttörője volt, a népszínműveké. Ez a

a műfaj az, mely Szigligeti nevét a magyar drámairodalomban halhatatlanná teszi, sőt hazánk határain túl is ismeretessé tette. Nemcsak az az érdeme, hogy e drámai műfajt megteremtette, hanem hogy annyira fejlesztette, szaporította, hogy meg nem fért a nemzeti színházban, hanem külön színházat kellett számára építeni, a mely színház e műfajjal a benne és vele kifejthető vonzerővel magához vonja, édesgeti nemcsak a magyar közönséget, hanem az idegen ajkúakat is, s mint e szinház első igazgatójától hallottam: magyarokká őrli a főváros idegen elemeit. 1843-mal általában új, fényes korszaka kezdődött a nemzeti színháznak és vele drámai irodalmunknak. Az a korszak, melyet az ötvenes és hatvanas évek hanyatlásai közben a színművészet aranykorának szoktak nevezni. Az 1837-ben szervezett és 6 év alatt kifejlődött színésztársaság tagjai tehetségeik egész pompájában ragyogtak. Minden szerepkör képviselője ekkor érte el művészete tetőpontját, és az ötvenes évek elejéig együtt emelték vállaikon a magyar színművészet dicsőségét. A kik visszaemlékeznek, büszkén és gyönyörrel emlegetik azokat az előadásokat, melyeken Laborfalvy Rózát és Lendvaynét, Egressyt, Lendvayt, Szentpéteryt, Lászlót, Fáncsyt és Barthát látták együtt föllépni; a régibb írók mellett láttak egy egész csoport fiatal írói tehetséget sarjadozni; e korszak adta drámairodalmunknak Vahot Imrét, Degrét, br. Eötvös Józsefet, Obernyiket, Czakót, Hugó Károlyt és Dobsát.

1844-ben tizennégy új eredeti színmű jelent meg a műsoron.

A *Két pisztoly* és *Zsidó* Szigligetitől,
A *Két Barcsay* ... ... Jósikától,
Mátyás diák ... ... Balogtól,
Éljen az egyenlőség ... Eötvöstől,
Farsangi iskola ... Vahottól,
Örökség ... ... Obernyiktől,
Kalmár és tengerész Czakótól,

drámai műsorunknak mindmegannyi hosszú életű, kedvelt darabjai voltak. Még Vörösmarty két színművét kell ez évből fölemlítenem, *Cilley és a Hunyadiak* című történeti szomorújátékát és *Fátyol titkai* czimű vígjátékát. Mindegyik két-két előadást ért meg.

1845-ben 12 új színművel gazdagodott drámai műsorunk. Szigligeti 4 színművét adatta elő, s ezek közt *Gritti* és a *Rab* tartósan uralkodott a műsoron, azonkívül Grittiben kezdték meg első színművészeink azt a nemes versenygést, melyet éveken át, a többek közt *Bánk-bán*ban is annyi érdekkel folytattak. *Grittit* hárman játszták felváltva: Egressy, Lendvay, Barta. A vajdát Barta és Szentpéteri. Amabban Egressy, ebben Barta maradt a győző. Azonban Czakó *Végrendelete* volt az év újdonságainak legvonzóbbja. Laborfalvi Róza grófnéja, Lendvayné Rioleja és Komlóssy Ida Antoniája, valamint Lendvay Tárayja és László Keresztije képezték az akkori társas körök napi beszélgetési tárgyát. Akármint ítéljük meg ma Czakó *Kalmár és tengerészét* és *Végrendeletét*, az bizonyos, hogy annak az időnek két legvonzóbb, legkedveltebb darabja volt, s minthogy nagyon kevés dráma éli túl saját korának igényeit, senki sem vitathatja el érdemeiket.

Az 1846-ik év volt drámairodalmunk egyik legtermékenyebb éve. Kevesebb tán többet ért volna. Színműíróink versenyre keltek, ki bir többet?

Szigligeti ismét 4,
Vahot 3,
Obernyik ... 3,
Degré ... ... 2 darabbal

jelent meg a versenytéren. Új nevekkel is találkozunk. Jókai *A két gyám* című népszínművel, Szigeti József *A jegygyűrű*vel, Hugó Károly *Egy magyar király*lyal először léptek a nyilvánosság elé. Néhány más kezdő is jelentkezett, ú. m. Mocsáry Lajos, Finta Károly, Ábrányi Emil, Horváth Zsig-

mond, de ez évi első kisérleteiknél maradtak, s így nem folytak be drámánk fejlődésére. Legnagyobb sikert a Szigligeti *Csikósa* aratott s e mellett csak az ő *Szekrény rejtelme* és *Zách unokái*, Obernyik *Nőtlen férje*, Czakó *Leonája*, Szigeti *Jegygyűrűje* és Degré Alajos *Félreismert lángész* című vígjátéka maradt még hosszabb-rövidebb ideig a játékrenden.

1847 tizenegy új darabot mutat fel a műsoron s ezek közül 3 egy új drámaíró nem mindennapi alkotása. Hugó Károly *Brutus és Lucrétiája*, *Báró és bankárja* s *Világ színjátéka*, a közönségesnél nagyobb drámaírói tehetségre vallanak. A *Báró és bankár* még ma is kedvelt darabja játékrendünknek.

Vahot Imre két darabbal folytatta jól kezdett drámaírói pályáját, de mind a kettő megbukott.

Czakó *Könnyelműek* című drámája is két előadás után végkép letünt a műsorról.

Obernyik, Jósika sem volt szerencsésebb.

Sőt Szigligeti két darabja közül is csak az egyik: a *Mátyás fia*, vívott ki némi sikert, melyet azonban egy Jámbor Pállal folytatott keserű polemia még kérdésessé is tett. E vita csak 25 év mulva dőlt el, midőn Jámbor Pál *Törvénytelen vér* című darabja a nemzeti szinházban előadatván, kevés sikert aratott, míg *Mátyás fia* fölelevenítése kárpótlást látszott nyujtani évek előtt méltatlanúl megtámadott szerzőjének.

1848 és 49, szabadságharczunk e két éve, 10 új darabot mutat ugyan fel, de az akkori politikai élet áramlata csak egy jelentékeny darabban: Szigligeti *II. Rákóczy Ferencz fogságá*ban tűkröződik vissza. A forradalmi légkör szült ugyan 3 más ily — úgynevezett — irányművet is, de azok írói csak beleszőtték darabjaikba a napi események képeit; de cselekményök tárgyát nem azokból merítették. Szigeti *Egy táblabiró a márcziusi napokban*, Obernyik *Egy magyar kivándorlott a bécsi forradalomban*, sőt Dobsa első műve: *Márczius 15-ödike* sem ama mozgalmas napok törté-

netének tükrei, hanem olyan derült családi vígjátékok, melyeket a legnyugalmasabb időben is meg lehetett írni, és a *Táblabirót* kivéve, melyet nyolczszor lehetett ismételni, még e rövid két évig sem bizonyúltak életre valóknak.

Czakó *János lovagja* is ekkor került színre. Czanyuga József *Gazdag nője* azért említendő, mert a forradalmi időszak után vele nyilt meg a magyar drámaírók munkássága.

Vahot *Öreg és fiatal orvosával* meg akarta tréfálni a drámabirálókat. Mint fordított franczia vígjátékot nyujtotta be a színházhoz, el is fogadták, elő is adták és az első előadáson — meg is bukott.

De köszönhetünk e két év utolsó hónapjának egy becses darabot, színműirodalmunk legjobb bohózatos vígjátékát: *Liliomfit*. Első előadásai az akkori nyomott hangulat közepette nem vívtak ugyan ki általános elismerést, de utóbb, főkép Szerdahelyi Kálmán kitünő alakításával, elfoglalta méltó helyét legkiválóbb színműveink sorában.

1850 tizenhárom új színművel szaporította, de csak kis részben gazdagította műsorunkat.

Most Dobsa Lajos tünik fel 3 darabbal, de egyik sem bizonyúlt nyereségnek színműirodalmunkra. A *Marquis Brumont*, *Világismeret* és *Öcsém házasodjál* közül kétségkívül az utolsó bizonyítja csak írójának tehetségét. Szigligeti 3 új darabja közül legtöbb értékű a *Házassági három parancs*; *Fidibusz* megbukott, *Vid* csak félsikert aratott. Vahot *Bányaréme* jó ideig megmaradt a színpadon, leginkább az igazságos Mátyás király népszerű alakja tartotta fenn a különben kétséges értékű darabot. Szigeti *Szép juhászát* Réthy obsitosa szintén jó ideig tartotta a színen; magát a darabot alig lehetne a szerző koszorújának valamelyik levelére följegyezni. Obernyik, Kelmenfi László, a régiebbek közül, Szilágyi Sándor, Komlósi, Csalóközi az újak közül, darabjaikkal csak számot tettek, de nem nyomtak semmit drámairodalmunk mérlegén.

1851 tíz új színművet mutat fel. Szigligeti *Nagyapója*

és Szigetinek az Eötvös *Falu jegyzőjé*ből dramatizált *Violája* volt az év legjobb terméke. Degré *Bál előtt és utánja* e szerző legsikerültebb művei közé tartozik. Két új drámaíró tünt fel ez évben: Egressy Béni *Két Sobri* című népszinművével, és Hegedüs Lajos két drámájával: a *Hazatértekkel* és a *Rózsakirálynéval*. A színész drámaíróknak színpadi hatás ismeretével írott művek, mélyebb drámai vagy költői érték nélkül.

Az 1852-dik év tizenöt darabjának írói közt nem kevesebb mint hat új névvel találkozunk; u. m. Erdélyi János, Hinár János, Oldal József, Tóth József, Benkő Kálmán és Kövér Lajossal. Az utóbbi tünt fel legelőnyösebben három kis vígjátékával. Ezután is leginkább ez apróságok faját művelte. És ezekben mutatott is figyelemre méltót, bár összesen tizenhét művével nem ért el annyi hatást, mint a Balzac regényéből vett *Szép marquisné*val, mely az ötvenes és hatvanas évek kedvelt darabjai közé tartozott.

Nagy és tartós hatással adatott Jókai *Dalmája*. Dobsa *Guttenberg*je is tetszett; utóbb szerzője is föllépett czímszerepében Robogányi név alatt. Szigligeti három darabja hatástalanúl enyészett el.

1853-ban kilencz új színmű került színre: Szigligeti *Czigánya* és Jókai *Manlius Sinistre* mai napig értékes darabjai a magyar játékrendnek. A többi, tán Kövér Lajos *Este és reggel* című vígjátékát kivéve, tökéletesen megbukott.

1854 öt darabot tüntet fel, köztök egy új író, Éjszaki Károly *Egy kis ármány* című, franczia tárgyú vígjátékát. Szigligeti *Castor és Polluxja*, Kövér *Szép marquisnéja*, és Czakó hátrahagyott *Első László és kora* című drámája érdemel említést.

1855-ben tizenkét eredeti színmű fordúlt meg a nemzeti színház műsorán. Nagy mozgalom támadt ez évben a drámaírás terén. Tomori Anasztáz 100 arany jutalmat tűzött ki a legjobb történeti drámára; s e jutalomnak négy fel-

tűnőbb művet köszönhetünk. Magát a pályadíjat a bírálók Jókai *Könyves Kálmán*ja és Hegedűs *Bíbor és gyász*a közt osztották meg; amazt magasabb költői értéke, emezt nagyobb szinpadi hatása miatt jutalmazták; mind a két czél föltétele volt a pályázatnak, s a kettőt egyenlőnek találták a mérlegen. Ugyanakkor egy harmadik író hasonló tárgyú két darabja is nagy feltünést okozott. Berényi Antal *Kálmán király*a és *Vak Béla király*a; az elsőt csak egyszer adták ugyan, de a másodikat egy év alatt hatszor ismételtek. Kritika és közönség sokat várt ez ifjú drámaírótól, midőn a halál véletlenül és hirtelen vetett véget szépen kezdett drámaírói pályájának.

Szigligeti *Csokonai szerelme* gyöngébb művei közé tartozik, de *Pünkösdi királynéj*a a népszínművet a szalonba igyekezett átültetni és a kísérlet sikerült. Ez énekes vígjáték nagyon sok ismétlést megért. Vahot *Huszárcsinye*, melyet még a forradalom idejében *Magyar huszár és vasas német* czím alatt irt, az utóbbinak franczia chasseurré való változtatásával most került színre, s ez évben is, de főkép utóbb Hegedüsné páratlan Borcsája miatt nagy tetszésben részesült. De leghatározottabb sikert aratott Szigeti *Vén bakancsos*a; kerek meséje, kitünően jellemzett alakjai s a jó ötletek özönétől sziporkázó dialogjai népszinművünk legkiválóbb termékei közé sorozzák e művet, s még folyvást kitünő helyet foglal el műsorunkon.

1856-ban nem kevesebb mint huszonkilencz darab került színre, s ez csakis úgy érthető, hogy a nemzeti színház igazgatósága egy és két felvonásos vígjátékokra hirdetett pályázatot, s az előadhatóknak vélt darabokat mind előadták, és előadás után itélték a jutalmat a legjobbnak. Igy került színre tizenkét kis vígjáték. A jutalmat Szigeti *Becsületszó* czímű egy felvonásos vígjátéka nyerte; de ezzel együtt több kis vígjáték maradt tartósan a műsoron, mint Dobsa *Egy nő kinek elvei vannak*, Szigligeti *Nevelő kerestetik*, Degré *Rendkívüli előadás* czímű darabjai. Az ez évi Teleki-pályázat

100 aranyát Szigligeti *Mamája* nyerte el, minden tekintetben legjobb vígjátékaink egyike. Dobsa *IV-dik László*ja és Obernyiknek, Egressy Gábor által újra dolgozott *Brankovics*a, nemkülönben Szigligeti *Dalos Pistá*ja sok éven át maradtak a műsor kedvelt darabjai. Szigligeti ez évben összesen hat darabját adatta elő. Új nevek voltak ez évi műsoron Gajzágó Salamon, Teleki Miklós, Beöthy László, Szerdahelyi Kálmán, de csak az elsőnek, a kolozsvári pályázaton jutalmat nyert *Békésy*je vallott drámaírói tehetségre.

1857-nek tizenegy ujdonsága közül a Teleki-jutalomért egymással versenyző *Béldi Pál* és *Dózsa György* képezett irodalmi eseményt. Amaz Szigligetit juttatta a 100 aranyhoz, míg Jókai *Dózsa György*e élénk polemiákra szolgáltatott alkalmat. Egressy már mint bíráló is ennek a pártján volt, mint színész nagy kedvvel alkotta meg a címszerepet, s utóbb tollal is védelmére kelt. A többi kilencz műről nem szükséges megemlékezni, hacsak azért nem, mert a színház ismételte a kis vígjátékok tavalyi pályázatát, s ezúttal Szigligeti *Petronellá*ja lett a győztes.

1858 két igen jó vígjátéknak születési éve, melyek magasan kiemelkednek a tizennégy ujdonság közül, melyek ez évben színre kerültek. *Fenn az ernyő, nincsen kas* Szigligetitől, nem annyira tárgyának, mint kidolgozásának s nyelvezetének ujdonságával és verseinek szépségével ragadta el a Teleki-jutalmat a Szigeti zamatos magyarsággal irott *Falusiak*ja elől. Amabban Szerdahelyi művészi alkotású *Rejtey*je, emebben magának a szerzőnek kitűnő Óvári bácsija a magyar színpad legkiválóbb alakításai közé tartozik.

Még Szigligeti *Mátyás király leszje*, Dobsa *IV-ik László*ja emelkedik ki és tartja magát egy ideig a műsoron. Míg a *Tarquinok és Brutusok* című szomorújáték, 3 drámaírónőnk közül a komoly dráma művelőjét, Tóth Józsefnét ismerteti meg velünk; — még följegyezhetjük, hogy Tóth Kálmán első művét, az *Utolsó Zách*ot ez évben írta, és az

új nevek közt ott látjuk VAJDA JÁNOST *Ildikó* című szomorújátékával.

1859 ismét tizenkét új színművet hozott műsorra, de csak tizenkét bukást jegyezhetünk fel eredményül. A Karácsonyi-jutalmat nyerte a *Telivér*, de vele nem nyert sem a drámairodalom, sem a színház; versenytársai közül is színre került egy pár, de szintén minden siker nélkül. Legtöbbet ért még az egész év termése közt HEGEDÜS: *Róma leánya*.

1860 tizenegy ujdonsága közül sem a TÓTH KÁLMÁN két drámája, a Teleki-jutalmat nyert *Egy királyné* és a *Harmadik magyar király*, sem a SZIGLIGETI Karácsonyi-jutalmat nyert *Titkos iratok* című drámája nem tudott maradandó sikert elérni. De azért ez év nyereséget mutat fel drámairodalmunkban: a színművészet és irodalom terén felejthetetlen érdemű veterán FÁY ANDRÁS két vígjátéka: *Az időjós* és a *Mátrai vadászat* című vígjátékai, főképen pedig JÓKAI *Szigetvári vértanúk* című drámája miatt, mely emelkedett, elragadó, hazafias verseivel 23 év óta igen sok nemzeti ünnepünk alkalmi előadását képezte. Mint új drámaíró ez évben tünt fel SATHMÁRY KÁROLY.

1861 kilencz új színművet adott drámairodalmunknak. A Teleki-jutalmat SIGLIGETI *Trónvesztett*je nyerte. TÓTH KÁLMÁN *Dobó Katiczát* írta. Egy főrangú nő: APRAXIN JÚLIA is szerepelt mint drámaíró ez évben szinpadunkon, s még a következő évben is írt egy vígjátékot. Azután mint színésznő is föllépett a budai népszínházban. Sem az irodalom, sem a művészet nem sorozhatja föllépéseit dicsőségei közé.

1862-ben, a tizenkét új darab közt, vígjátékaink egyik legjobbját jutalmazta a Teleki-pályázat, a SZIGLIGETI *Nőuralom* című darabját és műsorunk két tehetséges új írót mutatott be a közönségnek: BERCZIK ÁRPÁDOT és BALÁZS SÁNDORT. Mindeniket két-két egy felvonásos vígjátékkal. A harmadik új író, FARKAS ALBERT is keltett némi feltünést *Nápolyi Johannájával*; ezentúl semmi eredmény.

1863 kilencz új darabot adott a műsornak. A nemzeti színház két rendbeli pályázatot hirdetett, egy népies színműre és egy kis vígjátékra; amannak köszönjük Szigligeti *Lelenczét* és Szigeti *Szécsy Máriá*ját, emennek a Berczik *Szellemdús hölgyét* és Balázs Sándor *Égben* czimű vígjátékát. Ezeken kívül még Tóth Kálmán *Király házasodik* czimű vígjátéka említendő, mint műsorunknak maradandó sikert aratott darabja.

1864-ben tizenhárom új színmű került színre, Szigligeti nyerte a Karácsonyi-jutalmat a *Nagyra termett férfiú*val, és a Teleki-jutalmat *Nadányi*val. Színre került Degré legtartósabb hatású vígjátéka a *Divatos beteg* és Némethy György dramatizálta Hugo Victor *Nyomorultak* czimű regényét. Ez évben adatta elő 3-ik drámairónőnk Andor Pál álnév alatt két egy felvonásos vígjátékát, tartósabb siker nélkül.

1865-ben csupán két új színmű előadását jegyezhetjük fel. A Teleki-jutalmat nyert *Fény árnyai* Szigligetitől, és *Stuart Mária Skóthonban* Zichy Antaltól. Az előbbi átalában legjobb darabjaink egyike, tragédiáink között nagyon elől áll.

Az 1866-dik év hat színművet juttatott színpadunkra. Szigligeti egy gyönge darabja: *A próbakő* mellett csupa új nevet tüntet fel a játékrend. Szász Károly két darabbal, egy tragédiával, *Heródes*sel, és egy vígjátékkal, *Flórá*val; Jámbor Pál *A törvénytelen vér*rel, Kvassay Ede *Egy nimród baklövésé*vel lépett fel. De sikert csak Rákosi Jenő aratott, kinek *Aesopus*a nagy hatást idézett elő, és tartós sikerrel foglalt helyet a játékrenden.

Az 1867-dik évi műsor hét színmű közt Szigligeti öt darabját, Zichy Antal Teleki-pályadíjat nyert *Cromwell*jét és Rákosi Jenő *Régi dal, régi gyűlölségről* czimű drámáját foglalja magában, melyek közül csupán Szigligeti *Üldözött honvéd* czimű színműve aratott sikert.

1868 ismét hét új színművet tüntet fel a műsoron.

Szigligeti a *Bajusszal* nyeri el a Teleki-jutalmat és a *Trónkereső*vel a Karácsonyi 400 aranyas jutalmat. *Bánk bán*t és *Kegyenczet* kivéve, ennél nincs jobb tragédiánk. Az *Adieu* című egy felvonásos vígjáték előnyösen ismertet meg egy új írót: Almási Balog Tihamért. Éjszaki *Cydoni almája*, melyet a budai népszinházban előadtak, kevesebb tetszéssel került színre a nemzeti színházban. Rákosi *Reggeli előtt* című egy felvonásos vígjátéka, Potemkin Ödön *Thurzó Jánosa* és Berczik *Népszerűsége* volt a többi. Ez utolsó csak egy előadást ért, de nem a mű gyöngesége, hanem politikai pártszempontból megítélt részletei szorították le a színpadról. A karzaton tapsoltak, fütyöltek, tomboltak s másnap a további előadásokat hatóságilag meggátolták. Még egy sajátságos esemény tette ez előadást emlékezetessé. Az igazgatóság megtiltotta a tagoknak, hogy jelenetek közt a közönség tapsára megjelenjenek. E tilalmat a színlapokon is tudtára adta a közönségnek, azon kérés mellett, hogy a színészek megjelenését ne kivánja. Réthyt (egy vidéki kortest személyesitett), ép az említett pártszempontból, a közönség egy része perczekig tartó tapssal erőszakolta a megjelenésre, míg végre a rendőrség — nagyobb zavart akarván elkerülni — megengedte neki a megjelenést. Ezzel ez üdvös rendszabály ismét megszünt.

1869 csak három új darabot hozott színre, ezek közül is csak Almási Balog Tihamér *A miniszterelnök bálja* című egy felvonásos vígjátéka ért hosszabb életet.

1870-nek négy új darabja közül egy sem maradt meg a műsoron.

1871 már tizenegy új színművel kárpótolta az előbbi évek meddőségét. Új nevek tünnek fel: b. Jósika Kálmán, Láng Lajos, gr. Zichy Géza, Őrlősi Ferencz egy-egy darabbal. Hatással adatott Berczik *Közügyek* című kis vígjátéka és Szigeti József *Toldi Miklósa*, egyúttal alkalmúl szolgálván szerzője 30 éves színészi pályájának megülésére. Nagy sikert aratott Tóth Kálmán *Nők az alkotmányban* című

vígjátéka, és Szigligeti *Strikc*ja, melylyel a nemzeti színház 100 aranyas pályadíját elnyerte; ez az egyetlen darabja, a 114 közül, melyet más íróval társaságban írt. Ez a társ Balázs Sándor volt.

1872-ben hét új darab került színre. *A jó hazafiak* és az *Új emberek*, egy új, nagy tehetségű drámairónak, Toldy Istvánnak első művei. Mind a kettővel fényesen bizonyította hivatását és nagy reményekre jogosított, melyek beváltásában kora halála gátolta. Még egy másik tehetséges író is tűnt fel ez évben, Csepreghy Ferencz, *A magyar fiúk Bécsben* című énekes vígjátékával; ez, bár nem a nemzeti színpadon, részben be is váltotta a hozzá kötött reményeket — nagy hatású színműveket írván a népszínház számára; de joggal várható termékenységét ennek is a kérlelhetetlen halál fagyasztotta el. Ez évben írta meg Szigligeti 100-dik drámáját *Struensee*t, s ez eseményt az irodalom és színház együtt ünnepelte meg.

1873-ban hat új színmű közt ismét két új íróval találkozunk, Abonyi Lajossal és b. Horváth Miklóssal. Az előbbinek *Betyár kendője* című népszinműve mind a nemzeti, mind a népszínházban nagy hatással, sok ismétléssel került szinre. B. Jósika Kálmán *Saloméja*, Berczik *Fertálymágnásai* és Rákosi *Krakói barátjai* voltak ez év állandó műsordarabjai, és Szigligeti utolsó pályanyertes műve, de értékre nézve egyik elsőrendű tragédiája: *Valeria*.

1874 élénk drámai mozgalmat tüntet fel. Az előadott tizenegy színmű közül tartós hatása volt a Dóczy *Csók*jának, mely az 1873-diki Teleki-jutalmat nyerte; Toldy *Kornéliá*ja, Rákosi *Ripacsos Pistá*ja és *Szerelem iskolá*ja, Berczik Árpád *Székely földön*je, mely a színházi pályadíjat nyerte, és Szigligeti *Háromszéki leányok* című népszínműve tetszés közt sok ismétlést értek; új nevekben sem volt hiány: Kazár Emil, Grubiczy László, Varga János hatással léptek a drámairói pályára.

1875 hét ujdonsága közt két kiváló új tehetség tünt

fel: Tóth Ede a *Falu rosszá*val, és Csiky Gergely a *Jóslat*tal; ez a Teleki-pályadíjat, amaz a nemzeti színház pályadíját nyerte el.

1876-nak hat ujdonsága közül Jókai *Miltonja* és Váradi Antal *Iskariótja* maradt meg a műsoron.

1877 csak 4 új színművet adott a színháznak. Csiky pályanyertes tragédiáját *Janus*t, Szigligeti egy régebben irt szomorújátékát *IV-dik Bélát*, Jókai *Szép Mikhálját* és egy új iró Bercsényi Béla *Dormándiját*, melyek közül az utolsó aratott legtartósabb sikert.

1878-ban hét új darab került ugyan színre, köztük Csiky 400 arany jutalmat nyert *Ellenállhatatlan*ja; mind a mellett ez év drámai termése nem mondható kielégítőnek.

1879 szintén hét ujdonsággal szaporította eredeti darabjaink számát, és pedig mindenik mutatott fel egy vagy más tekintetben némi eredményt. Váradi *Eredendő bűn* című drámája és *Tamóra* című tragédiája, melylyel a Teleki-jutalmat nyerte, Jókai *Hős Pálffy*ja, melyet a királyi felségek ezüst menyegzőjének ünnepére irt, Bartók *Legszebb*je, b. Jósika Kálmán *Marényá*ja, Szigeti József *Nagyralátó*ja, mindannyian több ismétlést értek. Még egy érdekes kisérletet kell ez évről följegyeznem, mely Vörösmarty *Csongor és Tündéjé*vel teljes sikert aratott, s e gyönyörű nyelven irott tündérmesét a műsor állandó darabjává avatta.

1880-ban négy hatásos színmű foglalt helyet a műsoron: Váradi *Tőr* című vígjátéka, Bercsényi *Váltó*ja és főkép Csiky *Proletárok* című szinműve és *Mukányi*ja.

1881-ben kilencz színmű került a színpadra, melyek közül a Bessenyei *Filozófus*a, Szentjóbi Szabó *Mátyás király*a és Gombos *Eskövése* nyitotta meg régibb színműveink azon cyklusát, melyet az igazgatóság azóta minden évben rendez. Tetszésben részesült Balog Tihamér *Két év multán* című egy felvonásos vígjátéka és *Rendelő óra* című bohózata. Két új iró is lépett fel egy-egy kis vígjátékkal, Porzsolt Kálmán *Párbaj* című egy felvonásos színművével,

és Kürthy Emil *A szökevény* című egy felvonásos vígjátékával. Csiky *Czifra nyomorúság* című darabjával aratta a pár év óta megszokott sikert, e műve is igen sokszor nagy hatással ismételtetvén.

1882-ben a műsor hét új darab közt Csiky *Kaviár* című vígjátékával s *Anna* és *Stomfay család* című drámáival gazdagodott, valamint Szigeti József *Rang és mód* című hatásos színművével. A többi három darab három új írót vezetett a nemzeti színház műsorára. Murai Károly *Az első évfordulóval*, Ábrányi Emil *Az elsővel*, ifj. Ábrányi Kornél *Mariannával* lépett drámaíróink sorába; az utolsó, ha nem vívott is ki maradandó sikert, de szerzőjének drámairói tehetsége iránt méltán ébresztett reményeket, melyek azóta is erősödtek.

1883 első felében Rákosi tért meg hat éves színigazgatói pályája által okozott hosszú visszavonulása után a nemzeti színpadhoz *Ida* című vígjátékával és Csiky folytatta nagyhatású színműveinek sorozatát *Bozóti Mártával*.

* * *

E felolvasás keretében nem terjeszkedhettem ki az egyes darabok méltatására.

Az igaz, hogy remekművek nem igen termettek, de azok sehol sem teremnek olyan könnyen. Aeschylos, Sophokles, Euripidestől pár ezer év választja el Shaksperet, Calderont, Corneillet, Racinet, Molière-t; ezektől ismét pár század Goethet, Schillert. De a mi ezek közé esik, vagy ezek után jött: olyat mutathat fel a magyar drámairodalom is nem egyet. S bár legjobb és valóban remek tragédiánk *az állandó magyar színház* megalapítását jóval megelőzte, senki sem tagadhatja, a ki ismeri drámáinkat, hogy azóta drámairodalmunk nagyot fejlődött. Hogy többet nem segített, hogy nem tett annyit, a mennyit vártak tőle, annak oka az, hogy nagyon is sokat vártak ez egy színháztól, továbbá magának a színháznak nagyon hiányos alapításában, és azon kedvezőt-

len körülményekben keresendő, melyekkel fennállása óta szakadatlanul küzdenie kellett.

Már csak az a körülmény is, hogy megnyitása óta egy olyan szakkal volt kénytelen hajlékát megosztani, a melylyel való közösség mindig kárára volt a drámának és van mindenütt, a hol a szükség vagy felsőbb akarat ily osztozásra kényszeríti, tehetetlenné tette arra, hogy a drámairodalomnak nagyobb fokú fejlődését mozdíthassa elő. Pedig Németországon, mert csak itt látjuk még e közösséget, legalább az opera is nemzeti hivatást teljesít, nemzeti nyelven nemzeti zenét művel; nálunk csak nagyon kis részben jutott neki e feladat, és nehogy igazságtalanok legyünk, be kell vallanunk, hogy ép azért nem fejlődhetett nemzeti irányban erősebben, mert ez a szak is az egy hajlékon való osztozás nyügét szenvedte.

Átalában nem akarom tagadni, hogy annak idejében, a mi körülményeink közt, az opera együvé szorítása a drámával menthető, sőt szükséges volt. Kezdetben a tisztán magyar közönség oly kicsiny volt, hogy egyszer sem tudta a színházat teljesen megtölteni. Még a negyvenes években is a német színház bérlői közt látjuk a főváros előkelő társaságát; ezeket főleg az opera vonzotta a nemzeti színházhoz előbb egyes előadásokra, utóbb a bérlők sorába, s mint ilyenek kezdték azután megismerni, utóbb élvezni a magyar drámai előadásokat. De még az ötvenes években is, mikor a nemzeti színházba való járást hazafias kötelességnek tekintették, mikor a nemzeti színház páholysorai az ország első családjaival buszkélkedhettek, bizonyos, hogy a nagyobb vonzerőt az opera gyakorolta, s megtörtént, hogy egy-egy magyar dráma vagy népszínmű előadásán azokra a büszke helyekre a nevelők, gouvernanteok, bonneok és belsők méltóztattak.

A szűk viszonyok soha sem engedték, hogy a drámai személyzetet kiegészítsék. Tíz-tizenkét művész és művésznő képezte nagyon sokáig a drámai személyzet zömét; a többi

neve csillagosan volt nyomtatva a sugó könyvekben, jelentvén, hogy az illetők operákban is működnek, azaz: hogy karénekesek. Megtörtént, hogy *Hamlet*ben Réthy koma, mint Horatio az «ides herczeget» úgy üdvözölte, hogy: «Jaó reggelt Hamlet úr!» Egy hórihorgas karénekes, kit rendesen a «két ballábú»-nak neveztek, Egressy Gábor vendégszereplése alatt, lelkiismeretfurdalás nélkül játszta el szerepét *Ligne-rolles Lujzá*ban. Szóval tragédiákra és vígjátékokra soha sem volt teljes személyzet, s az akkor méltán dicsőített jeleseink legkiválóbb alkotásai mindennap ki voltak téve e miatt a mindig kérlelhetetlenül bekövetkezett eshetőségeknek.

A szorosan vett dráma — kivéve a negyvenes évekből egy párt — nem jövedelmezett, vagy ha igen, de az opera kiállítása, személyzete évről-évre többe került, a napi jövedelmekből és a nemzeti színház alapvagyonának kamataiból nem telt arra is, hogy egy dráma tisztességes kiállítást kaphasson. A ruhatár még most is kegyeletesen őrzi azt a foltos térdű vörös magyar nadrágot, melyben Szentpéteri bácsi 25 évig játszta az ősmagyar hősöket, apákat, utoljára aztán Zsiga czigányt; hiába folyamodott, remonstrált, nem telt!

Az első lendületet drámánk a népszínműnek születésével nyerte. Erre kielégítő volt a személyzet is, nem kívánt sok pénzbe kerülő kiállítást. Legelső drámai művészeink vettek részt előadásaiban, és a karénekesek is — kik akkor mind magyarok voltak — hozzájárultak az apróbb szerepekben sikereihez. Petrik, Gózon, Korcsek, a Hubenayak s többen csak oly híresekké tettek egy-egy mellékalakot, mint akár Lendvay a *Szökött katonát*, Réthy *A csikóst*, Füredi *Sobrit*, vagy Szentpéteri a *Nagyapót*.

Régibb időket említek; újabban sok másképlett. De az bizonyos, hogy a dráma hetenként négy előadásával mindig érezte a Prokrusztes-ágy gyötrelmeit. Sok év előtt megindult az a mozgalom, mely a dráma és opera szétválasztását tűzte zászlajára. Mintegy 12 év előtt elérkezettnek látszott a pillanat, melyben az oly rég óhajtott eszme megvalósúlni

igérkezett. És ime egyszerre, hirtelen, alig tudunk beszámolni vele, miként? arra ébredtünk, hogy a drámának egyik részét szakították el a többitől, és mintegy varázsütésre fölépült a népszínház, s a dráma és opera maradt továbbra is együtt.

Ki fog ma azon vitatkozni, vajon helyesebb volt-e, hogy Pestmegye felépítette, szervezte s fentartotta a kerepesi úti színházat, míg végre átadhatta a nemzetnek; vagy jobb lett volna-e bevárni az időt, mely Széchenyi tervét valósította volna meg — egy nagy alapra fektetett színházzal — és színész iskolában képzett színészekkel? midőn van nemzeti színházunk, melyet jó és rossz időkben, pártfogók és támadók tömérdekszer neveztek a nemzet szemefényének? és van színész-képző iskolánk is, mely már ma egy egész nemzedéknyi tehetséget szolgáltatott a magyar színművészetnek?!

És oly czéltalan ma már vitatkozni arról, nem lett volna-e helyesebb, azonnal operaházat építeni és a népszínművet még egy ideig a drámai színházban a többi műfajjal együtt hagyni? midőn az opera megnyitásától csak nehány hónap választ el bennünket, midőn a nemzeti színháznak nem a közönsége kicsiny, hanem a nézőtere, midőn a népszínház oly előnyös vállalatnak bizonyúlt, hogy bérletéért versenyt futnak a vállalkozók!? s főkép midőn be kell ismernünk, hogy a népszínház megnyitása, mily nagy hasznára vált már eddig is a nemzeti színháznak és eredeti drámairodalmunknak! Mert be kell ismernünk, hogy valamint a dráma és opera szünetlenül útját állotta egymás haladásának, viszont a népszínmű, épen hódító erejénél fogva, nyüge volt a nemzeti színháznál a többi műfajnak. Gát volt különösen a tragédiák és vígjátékok személyzetének fejlődésében, ennélfogva e magasabb válfajú drámák nagyobb termékenységében. Nyersebb, szilajabb, vaskosabb tulajdonságok fejlesztését kívánja és eszközli a népszínmű, mint emez idealisabb alakitásokat követelő műfajok. Jókainé és Egressy tragikai fensége, Prielle Kornélia és Szerdahelyi társalgási finomsága mellett mindig nagy volt a hézag az ő megjelené-

sök és azoknak fellépése közt, kik kénytelenek voltak minden műfajban összevissza szerepelni. A vígjátékokban a népszínmű kiválása óta az összhang már helyre állt; ma már el van érve — talán a szerénytelenség vádja nélkül említhetem — az összjáték azon foka, mely nélkül jó vígjátéki előadás nem is képzelhető. Mikor majd a nemzeti színházban a dráma egyedül fog betölteni műsorával minden napot, mikor majd a tragédiákat is annyiszor ismételheti, mint most a vígjátékokat, mikor azokkal — az operától nyert üres napokon — a bérlők igényeinek csorbítása nélkül — leszállított árakon is — fog gyüjteni a kevésbbé vagyonos, művelt lakosság köréből, a lelkesedésre mindig hajlandó fiatalságból, a tanulókból, egy újabb közönséget, akkor fog képezni tragikai színészeket is, akkor fognak támadni tragédiaíróink, mert fog nyitni a színház több drámaírónak is életpályát, melytől nem lesz kénytelen hűtlenül megválni kenyérkeresetből, akkor teljesen be fogja tölteni a nemzeti színház művészi, kedély- és erkölcsnemesítő feladatát, s drámairodalmunk is kétségkívül újabb, teljesebb virágzásnak fog indúlni! Nem állítom, hogy mindez azonnal be fog következni, mihelyt a szétválás megtörténik. Tudom, hogy a tornyot nem a keresztnél kezdik építeni; de azt biztosan remélem, hogy a szétválasztással megrakhatjuk az alapot, melyen a dráma legmagasabb faja erősen és tartósan fejlődhetik, emelkedhetik. Csakhogy ez még mind kevés. Nagy drámairodalom fejlesztésére egy színháznak soha sincs elég tere és ideje. Több színház kell, és az lesz a dráma és opera elválásának további jó következménye, hogy a várszínház, melyet egy évtizeden át a nemzeti színház látott el saját műsorabeli előadásokkal: szükségképen más vállalkozó kezére megy át. Ennek, hogy sikeresen és haszonnal működhessék, gondoskodnia kell a nemzeti és népszínház műsorától eltérő játékrendről! Valószínű az is, hogy már nem sokára a főváros más pontjain is fognak épülni színházak. Csak *például* említem a Ferenczvárost, csaknem egészen magyar lakossá-

gával, tömérdek gyárának magyar ajkú munkásaival, kik mindenik fennálló színháztól távol laknak — és vannak más alkalmas pontok is. Minden főváros egyik főkelléke, hogy minden rendű lakosának igényeihez szabott színházai legyenek, ezeknek mind külön fajta műsor kell! Páris színházai nemcsak a lakosság nagy számánál fogva virágzanak, hanem azért is, mert csaknem mindenik színháza más válfajt művel — egymást nem rontja versenygéssel — és a közönség minden része saját izlése szerint választja, vagy váltogatva keresi fel a maga színházát! *Hogy ne emelné ez az épen nem tulzott kilátás a drámairodalom különböző ágainak fejlődését!*

S habár e kilátások egy részének megvalósulása még ma is csak remény: lehetetlen hálával nem emlékeznünk a Kölcsey Ferencz, Fáy András, Kulcsár István, Földváry Gábor, a Kisfaludy, Vörösmarty, Szigligeti szellemére; mert bizony nekik köszönhetjük, hogy ma annyi, már is teljesült remény után, bizalommal tekinthetünk a jövőbe, látva abban színművészi és drámairodalmi viszonyainkat azon kerékvágásban, melyről ők álmodtak, melynek útját ők egyengették!

Rajtunk ne múljék, hogy az ő álmaik teljesüljenek!

A FINN IRODALOM TÖRTÉNETE.

Dr. Szinnyei Józseftől.

(bemutattatott 1884. január 30-án.)

BEVEZETÉS.

Hat évszázadon át uralkodtakF innországban a svédek. Ők ismertették meg a finnekkel a keresztyén hitet, ők terjesztették köztük a nyugat-európai műveltséget. A művelődés közvetítő eszköze eleinte, a catholicizmus korában, a latin nyelv volt; ez volt az egyház és az iskola nyelve, míg a törvénykezésnél kezdettől fogva a svédet használták. A protestantizmusnak első teendője volt visszahelyezni a nép nyelvét természetes jogaiba; ez meg is történt az egyházban, a honnan a finn nyelv teljesen kiszorította a latint. A XVII. század elejétől fogva az iskolákból is ki kezdett szorúlni a latin nyelv, de nem a finn, hanem a svéd lépett helyébe; a ki tehát ismeretekre akart szert tenni, annak először meg kellett tanulnia svédül. Mire aztán valaki végig járta az iskolákat, a hol csak svédül gondolkozott, svédül olvasott, svédül írt, addigra el is felejtette azt a nyelvet, a melyre édesanyja tanította. De még ha el sem felejtette is, ugyan mi haszna volt belőle? Az a nyelv, a melyen egykor gőgicsélő ajkkal annyi mindenféle gyermekes gondolatot és érzést tudott kifejezni, az most szegénynek, nehézkesnek tünt föl neki; mostani gondolatait, érzéseit nem tudta vele kifejezni, nem talált rájuk szavakat. Az a nyelv csak mese-mondásra

való! — így gondolkodott. Tanúlt helyette más nyelvet, mely sokkal tökéletesebb volt; ezen minden gondolatát, minden érzését ki tudta fejezni. Ez volt az állam nyelve, ezt beszélte az anyaország népe. Közbejöttek aztán politikai események is, a melyek a svéd nyelv terjedésének kedveztek, és így Finnország művelt osztálya lassanként egészen elsvédesedett. Nemcsak, hogy finnűl nem tudtak, hanem jóformán azt is elfelejtették, hogy ők finnek, sőt nem is akartak mások lenni, mint svédek.

De a művelt osztály csak kis részét tette a népnek. Ha amaz megszűnt is finn lenni és beleolvadt a svédségbe, azért nem szűnt meg finn lenni és nem olvadt bele a svédségbe a finn nép, a mely továbbra is beérte a maga szegény, lenézett nyelvével, azzal a szép, zengzetes nyelvvel, melyen annyi szép regét tudott elmondani régi istenekről, daliás hősökről, a melyen oly szívrehatóan tudta eldalolni minden búját-baját. Az alacsony kunyhókban tovább is ezen a nyelven szólt a dal; ezen énekeltek a komoly öreg Väinämöinenről, a ki dalaival még a köveket is megindította, ezen a híres kovácsról, Ilmarinenről, a csélcsap Lemminkäinenről, a tragikus sorsú Kullervóról, a szép Ainóról, de ezekről a dalokról a művelt, azaz elsvédesedett finnek — egy-két tudós embert kivéve, — nem tudtak semmit. Egyszer aztán előállt egy férfiú, maga is a nép gyermeke, a ki ellátogatott az alacsony kunyhókba, elleste a nép ajkáról a legszebb dalokat, összeillesztette őket, aztán egyszerre azzal a hírrel lepte meg a művelt világot, hogy a finn nép a maga lenézett nyelvén egy nagy eposzt teremtett, oly eposzt, a mely a hozzáértők egybehangzó ítélete szerint a világirodalom legkitünőbb eposzai sorában foglal helyet. Most a finn nyelv föl kezdett emelkedni elnyomott helyzetéből; egyre többen és többen vállalkoztak rá, hogy elméjök termékeit ezen a nyelven bocsássák közre, és minden erejükből azon voltak, hogy pótolják, a mit elődeik elmulasztottak. A finn nyelv fejlődött, gazdagodott; az irodalom gyarapodott tartalomban és terjedelemben.

Minket magyarokat ez a fiatal irodalom — egy ősrégi fának fiatal hajtása — már csak azért is közelebbről érdekelhet, mely oly nyelven van írva, a mely rokona a magyarnak.

I.

A finn irodalom kezdete.*

A finn irodalomnak első zsengéi akkor láttak napvilágot, mikor a középkor küzdött az újkor ellen, a pápaság Luther tanai ellen. A Közép-Európában folytatott küzdelem a távoleső Finnországban sem maradt hatás nélkül; ott is új kor kezdődött. A reformátorokat csakhamar pártfogása alá vette a kormány, és az egyház ellenállása hiábavaló volt. A reformátorok meg pártfogásuk alá vették a nép nyelvét, és megvetették alapját a finn irodalomnak.

Az első finn író Agricola Mihály turkui püspök volt, egyike a leglelkesebb reformátoroknak. Már akkor, mikor még Skytte püspök mellett irnokoskodott, kezdte finnre fordítani az újszövetségi szentírást; később Wittenbergben mint Luther és Melanchthon tanítványa folytatta megkezdett tanúlmányait és munkáját. Rendületlen buzgalommal és kitartással haladt a kitűzött czél felé, és végre több mint tíz évi fáradságos munkálkodás után 1548-ban kikerűlt a sajtó alól az egész *újszövetségi szentírás* finn nyelven. Már ennek előtte kiadott egy finn *ábéczés-könyvet* (valószínűleg 1542-ben), *katekizmust* és *imádságos könyvet* (1544); az *Uj Testámentom* megjelente után még kiadott egy *kézikönyvet*, mely a keresztelésről és egyéb egyházi szertartásokról szólt, egy

* E. G. Palmén: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran viisikymmenvuotinen toimi ynnä suomalaisuuden edistys.* Helsingissä, 1881. — J. Krohn: *Kertomuksia Suomen historiasta.* — Egyes kisebb-nagyobb szakaszokat *Az ezer tó országa* czímű munkámból vettem át.

miséskönyvet, Dávid zsoltárait, valamint válogatott darabokat a prófétákból. Agricola Mihály volt tehát a finn irodalom atyja. Azonban buzgó munkálkodásának ő maga nem igen láthatta gyümölcseit; a népnél csak részben terjedtek el munkái, és a papok sem sokat törődtek velök. Kétségbe esve panaszkodik erről a lelkes férfiú utolsó munkájának előszavában.

De alig hunyta le szemét az öreg Agricola püspök, jobb napok látszottak derülni Finnországra, ennek nyelvére és irodalmára. Délnyugati Finnországból külön herczegséget alakított a király, és a fiatal, eleven természetű János herczeg, Wasa Gusztávnak legkedvesebb fia, lett az új herczegség uralkodója. János herczeg jól bánt alattvalóival, és mindenben javukat akarta. Maga is tudott finnűl, meg is becsülte a nép nyelvét és elő akarta mozdítani fejlődését, gyarapodását. Azonban a herczeg finnországi tartózkodásának nem sokára vége lett; mostoha bátyja, az éles eszű, tanúlt, de e mellett szeszélyes, durva, gyanakvó és zsarnoki természetű XIV. Erik király megőrült, és őt most János követte a trónon. Mint az egész svéd birodalom uralkodójának természetesen nagyobb gondjai voltak, hogysem a finn nyelv és irodalom előmozdítására gondolhatott volna. A jó szándék tehát csak jó szándék maradt. Halála után borzasztó korszak következett: a népet zsarolták, az ország folytonos háborúk színhelye volt, pusztította barát és ellenség, s az idegen zsoldosok teljesen tönkretették a nép jóllétét; ehhez járúltak még a fölújított egyházi viták, melyek a hívek lelki nyugalmát is fölzavarták. A türelméből kifogyott nép látván, hogy a kormány nem akar vagy nem tud ezeken a bajokon segíteni, elkeseredésében megfeszítette végső erejét és borzasztó lázadást támasztott, mely a finn történelemben «buzogány-háború» *(nuija-sota)* név alatt ismeretes. A véres lázadást néhány hónap múlva leverték, és halotti csendesség volt mindenütt, mikor Claus Fleming fogta a kormány gyeplőit, «vaskeztyű a kezén, vas-kéz a keztyűben.»

De még ebben a szomorú korszakban is akadtak egyes férfiak, a kik Agricola nyomdokaiba léptek, és a finn nyelvű irodalom gyarapításán fáradoztak. Így JUUSTEN PÁL püspök új *katekizmust* és *miséskönyvet* készített; ezenkívül néhány történelmi dolgozatot is írt, de az utóbbiakat latin nyelven. SUOMALAINEN JAKAB, a turkui iskola igazgatója († 1588) megszerkesztette az első finn egyházi *énekeskönyvet*, a melyet később HEMMING maskui lelkész († 1620) új énekekkel bővített. Az utóbbinak énekeiben különösen figyelemre méltó az, hogy nagyon gyakran fordúlnak elő bennük népköltészeti formák: alliteráczió és párhuzamosság. Ugyane korszakból való SOROLAINEN ERIK püspök *Postilla*ja is (1621 és 1625).

A finn irodalom legelső termékei tehát, mint láttuk, egyházi iratok voltak. De ezekkel egyidejűleg már más téren is tettek kisérleteket a finn nyelvvel. A reformáczió korától kezdve már találni finn nyelven kiadott királyi leveleket; az első 1555-ből való. Még korábban, ugyanakkor, mikor az Újszövetségi Szentírás fordítása megjelent, MÁRTON pap, a stockholmi finn egyházközség lelkésze, lefordította Kristóf királynak egész törvénykönyvét finn nyelvre. Ugyanennek újabb és jobb fordítását készítette el a tizenhetedik században TAMÁS-FI LIUNGO, kalajoki-beli lelkész. Az előbbi törvényfordítás nem jutott sajtó alá, és az utóbbiról is csak néhány ívet nyomtattak ki. A kéziratban maradt munkák közűl egyik-másik egészen el is veszett, csak a híre maradt meg, de azért a maga idejében mindegyik nagy haladást jelzett.

Gusztáv Adolf trónraléptével (1611) fényes korszaka kezdődött Svédország (és a vele egyesített Finnország) történetének. Gusztáv Adolf a világtörténelem színpadjára vezette népét, s oly szerepet játszatott vele a harmincz-éves háborúban, mely a svéd nevet az egész világon híressé és tiszteltté tette. A közös «svéd» név alatt küzdöttek a finn hősök is Németország csatatérein a vallásszabadság védőiűl.

Gusztáv Adolf uralkodása idejében a finn nyelv hasz-

nálata terjedt; sűrűbben kezdték használni a törvényszéki jegyzőkönyvekben, ámbár csak annyiban, hogy a tanúvallomásokat részben az illetők saját szavaival, tehát finnül írták le. Szokássá vált az is, hogy a törvény egyes szakaszait finnül olvasták föl, s az új rendeleteket nemcsak svédül hirdették ki, hanem finnül is, eleinte csak szóval, de a század közepe táján már nyomtatásban is. A század második felében a nép sürgetni kezdte már a törvénykönyv kinyomtatását finn fordításban.

Sokat köszönhetett Finnország gróf Brahe Péter főkormányzónak, a ki számos újítást léptetett életbe, és mindent elkövetett a gondjaira bízott országnak fölvirágoztatására. Az ő kormányzósága idejében alapíttatott meg a turkui (åbo-i) egyetem (1640-ben), és az alapító nem feledte azt, hogy ha ez a főiskola meg akar felelni czéljának, és a nemzeti műveltség előmozdítására akar közremunkálni, akkor nemzetinek is kell lennie, és a tudományokat a nemzeti nyelven kell benne hirdetni. Minthogy pedig hazaiaknak hiányában idegen tanárokat kellett meghívni az egyetemre, ezeknek különösen a lelkükre kötötte, hogy tanúlják meg a finn nyelvet. Az ő buzdítására és az ő pártfogásával jelent meg az első teljes *szentírás-fordítás* 1642-ben finn nyelven, s ennek fordítói Hoffmann, Stodius, Favorin és Petraeus voltak. Az utóbbi, — eredetére nézve svéd ember, — ezenkívül megírta az első finn nyelvtant latin nyelven (megj. 1649). Nagyban elősegítette a finn irodalom emelkedését az a körülmény is, hogy ez időtájt Turku-ban (Finnország akkori fővárosában) könyvnyomtató műhelyt állítottak. Ettől fogva egyre sűrűbben és sűrűbben kezdtek megjelenni a finn irodalom termékei. Megjelent 1666-ban Gezelius művecskéje: *A gyermekek legjobb jószága*, egy igen kedvelt népkönyv, a mely azóta körülbelül hatvan kiadást ért és még napjainkban is olvassák. Petri Lőrincz és Rajalenius Tamás prédikációkat adtak ki.

Az egyházi énekeskönyvnek javított és bővített kiadása

jelent meg (1701), s ez az ú. n. «régi énekes-könyv», mely még most is használatban van; az egyházi törvényt más törvényekkel egyetemben lefordították (1688) finnre, sőt még egy négy-nyelvű (latin, svéd, német és finn) szótár is jelent meg (1678). Szerzője FLORINUS HENRIK volt, a ki a bibliafordítást is javítgatta, s ezenkívül egy finn közmondásgyűjteményt is adott ki (1702).

A költészet terén egyházi énekeken kívül egy nagyobb elbeszélő költeménynyel találkozunk, melyben Jézus élete van előadva 29 énekben, régi finn versmértékben. Ez az *Örömdal Jézusról* című költemény (1690), melynek szerzője SALAMNIUS MÁTYÁS, sok kiadást ért, mert igen kedves olvasmánya volt a finn népnek. A fönnebb említett PETRI LŐRINCZ (másképp TAMMELINUS) 1658-ban finn rímes krónikát bocsátott közre, s ezenkívül kisebb históriás énekek is jelentek meg. A nagy számú alkalmi verselmények, minthogy minden költői becs nélkül szűkölködnek, alig érdemelnek említést. A legtermékenyebb alkalmi vers-szerző JUSTANDER ERIK volt, a kiről azért emlékszik meg az irodalomtörténet, mert ő írta az első finn színművet: *A tékozlo fiúról*, a melyet a turkui egyetem növendékei 1650-ben elő is adtak.

De a haladás mellett hanyatlás előjelei is mutatkoztak, s ezek éppen nem voltak jelentéktelenek vagy esetlegesek. A svéd nép hatalma, híre egyre nőtt; a finn nép mind jobban és jobban háttérbe szorult. Finnország legjelesebb embereinek szeme mindig Stockholmon függött, oda iparkodtak, mert ott több munkát, befolyást és dicsőséget lehetett szerezni, mint az ő szegény hazájukban. Mentül gyakoribbakká lettek ezek a kivándorlások, annál jobban meggyengült Finnország és a finn nép különállása. A főúri családok szám-űzték a maguk köréből a finn nyelvet, a köznemesek pedig siettek a főurak példáját követni. Ehhez járult még 1713-tól kezdve az ú. n. «hosszú háborúskodás» korszaka, melynél szomorúbbat a finn nép sem azelőtt, sem azóta nem élt át. Finnországot elárasztották az orosz hadak, s 1716-ban már

az egész ország hatalmukban volt. A mit a történetírók ezen évekről beszélnek, az emlékeztet a tatárjárásra Magyarországon. A lakosság meg volt rémülve, s a győzelem-ittas durva sereg elől az erdőkbe menekült, ott hagyván házát, földjét, minden ingatlanát. A mit el lehetett vinni, — pénzt, ékszereket, — azt elvitték magukkal járatlan utakon a vadonba, a mit meg nem vihettek magukkal, azt elásták. A hivatalnokok, a törvényszékek bírái, az egyetem tanárai majdnem mind Svédországba menekültek, a papok nagy része szintén, és sok vidék egészen lakatlan maradt. De ez a rémület nem is volt alaptalan, mert a féktelenül dühöngő ellenséges csapatok raboltak, gyilkoltak, kínozták a szegény népet, s oly vérlázító kegyetlenségeket követtek el, a melyeknek leírásától visszaborzad az ember. A korona szolgálatában álló harczosok legnagyobb része elesett, vagy a fogságban pusztult el. Egy egész nemzedék kihalófélben volt. Az egyetemen s a legtöbb iskolában megszüntek az előadások; a hivatalok legnagyobb részt üresen álltak. A békekötés után csak kevés menekült tért vissza, s azok is megváltozva, elsvédesedve; idegenek árasztották el az országot, s ezek a művelt osztályt még inkább elidegenítették a néptől. Ettől az időtől kezdve elsvédesedtek a városok lakói, sőt még a papok is; a régi finn nevek csaknem egészen eltüntek, s a finn nyelvet nem lehetett hallani máshol, mint a parasztok kunyhóiban és az isten házában.

Az irodalom csak nagyon lassan gyarapodott a múlt század első felében. Juslenius-tól 1745-ben megjelent egy finn-latin-svéd szótár, Vhael finn nyelvtant adott ki latin nyelven, Vegelius postillát írt, Achrenius Ábrahám egyházi énekeket bocsátott közre. A svéd birodalmi törvények is megjelentek finnül, bár meglehetős ügyetlen fordításban. Nevezetesebb irodalmi termékek nem jöttek létre. A vallásos irodalom is legnagyobbrészt csak fordításokkal gyarapodott; önálló vizsgálódásokra e téren a kor szelleme nem igen volt hajlandó. A közművelődési mozgalmaknak majdnem kizáró-

lagos közvetítő eszköze a svéd nyelv volt, mely a latint mindenünnen kiszorította. Az egyes néposztályok egyre jobban és jobban eltávolodtak egymástól.

II.

Porthan és kora.

A finn nép nemzeti élete az imént tárgyalt korszakban hasonló volt a delejes álomhoz, a melyben az ember él, lélekzik, mozog, de csak azt teszi, a mit a delejező parancsol. Ebből az álomból föl kellett végre ébrednie. Svédországnak és a svéd népnek kétségkívül hálával tartozott a finn nép azért, hogy tőle nyerte a nyugateurópai műveltséget, de ezért az iskolázásért busásan megfizette tanítójának a tanpénzt, mert hat évszázadon át volt védőfala Svédországnak a keletről fenyegető veszély ellenében, és Németországban is nem egyszer finn fegyverek vívták ki azon győzelmeket, a melyekkel a svéd történelem dicsekszik. Ezen szolgálatokkal Finnország lerótta hála-tartozását a svédek iránt. A kötelékek, melyek a két országot egymáshoz fűzték, már a múlt század első felében meglazultak az által, hogy Oroszország elfoglalta Finnországnak egyes részeit, míg végre 1809-ben egész Finnország Oroszországhoz csatoltatott. Ennek az elszakadásnak okai nem voltak ugyan nemzetiségiek, hanem tisztán politikaiak, de már néhány évtizeddel az elválás előtt a nemzeti élet terén is új mozgalom támadt, a melynek főtényezője Porthan Henrik Gábor (sz. 1739, † 1804) turkui egyetemi tanár volt. Porthan föllépett mint népének oktatója s a nemzetiségi érzés ébresztője. Latinul és svédül írta ugyan ő is nagy jelentőségű munkáit, de a finn haza, nép, nyelv iránti lelkesült szeretet lengi át valamennyit. Porthant a finn történelem atyjának szokták nevezni, mert ő volt az első, a ki a finn történetet mint önál-

lót, Svédország történetétől elkülönítve, kritikával vizsgálta. A történeten kívül foglalkozott hazájának földiratával, műemlékeivel, a finn nép költészetével és nyelvével is, s nem volt az a hazafias ügy, melyet tudományával és buzgólkodásával elő ne mozdított volna. Fiatal erőket gyűjtött maga köré; buzdította őket a hazai történelemnek, nyelvnek, műemlékeknek — szóval mindennek, a mi finn, — tanulmányozására, sőt népköltészeti termékek gyűjtésére is. Az ő hatása alatt kezdett Ganander a finn mythologiával, Lencqvist pedig a régi finnek babonás hitével és szokásaival foglalkozni. Porthan igen gazdag nyelvi adatgyűjteményt is hagyott maga után, melyet egy későbbi szótár-iró használt föl.

«De még egyszer kellett hadi eseményeknek — mondja Palmén idézett munkájában — forduló-pontot képezniök Finnország történetében. Az irodalmi munkásságot megint háttérbe szorították egy időre a politikai események. A nagy hódító, Napoleon, akkor büszke kényúrként uralkodott és parancsolt Közép-Európában, egészen a maga tetszése szerint osztogatva és szedegetve el a koronákat. Az ő kezének intése Finnországban is új korszakot nyitott meg; a közte és Sándor czár között létrejött szövetség siettette azt, a mire különben talán sokáig kellett volna várni. Orosz hadcsapatok árasztották el Finnországot, de nem, mint azelőtt, hogy tűzzel-vassal pusztítsák; Sándor czár a béke és a törvény őreként akarta az országot elfoglalni. Ezen fontos, többektől óhajtott, a legtöbbektől rettegett pillanatban Finnország vezérférfiai bámulatos egyetértéssel működtek, habár különböző módon is, a közös haza javára. A hadcsapatok esküjökhöz és kötelességükhöz híven minden erejükből küzdöttek a hódítók ellen, és egy lépésnyire sem hátráltak, hacsak nem kényszerűségből. A nép nem volt hajlandó magát föltétlenül megadni, mikor fölszólították rá; az agg Calonius (kiváló törvénytudós) mintegy az egész nép nevében adta ki híres egyetemi programmját, melyben ó-római rendületlenséggel

támaszkodott a kötelességérzet és az esküvel fogadott hűség szilárd sziklájára, és kimondta egyenesen, hogy a finn nép korántsem várja könnyelmű örömmel a jövendő időket, bármily kecsegtető színben tüntették is föl ezeket előtte. Az anjalai szövetségnek * régi tagjai, főleg Sprengporten, min-

* III. Gusztáv király 1788-ban a rendek megkérdezése nélkül haddal támadta meg Oroszországot. Ezért általános volt az elégedetlenség az országban, különösen a felsőbb körökben. A legveszedelmesebb mozgalom Finnországban indult meg. T. i. Sprengporten György Magnus finn nemes ember, s a finn sereg volt parancsnoka, külföldi útjában mindinkább megerősödött abbeli meggyőződésében, hogy Finnországnak el kell válnia Svédországtól, mert a nép csak úgy remélhet nemzeti jövőt. Hazatérte után csakhamar megalakította a függetlenségi pártot, és maga orosz szolgálatba lépett, remélvén, hogy segélyt nyer II. Katalin czárnőtől. Magában a népben nagyon kevés híve akadt e pártnak, mert a király kedves modora, s az a körülmény, hogy többször megfordult Finnországban, megerősítette az alsóbb osztályokat hűségökben; másrészt maguk a függetlenségi párt tagjai sem igen bíztak az orosz segély önzetlenségében. A hadi szerencse nem kedvezett a finn és svéd fegyvereknek; a király seregeinek vissza kellett vonulniok, s akkor az a finn hadosztály, mely Armfelt tábornok vezérlete alatt Anjala felé hátrált, különös dologra határozta el magát. A jelenvolt vezérek aláírásával ellátva egy levelet köldöttek a czárnéhoz, melyben az ország rendeinek nevében békét ajánlottak neki, s arra kérték, hogy a legutóbbi békekötéskor átadott részeket adja vissza. A czárné azt felelte, hogy a «finn nemzet» hívja össze rendeit, s ezek adják meg a kivánatoknak a törvényes megerősítést; s ezenkívül Sprengportent is a határra küldte az alkudozások folytatására. E közben a hadsereg vezérei már terjedelmesebb szövetséget kötöttek egymás közt Anjalában azon czélra, hogy a királyt békekötésre kényszerítsék. A szövetségesek azonban jobbára svédek voltak, a kik természetesen hallani sem akartak a finnek függetlenségi törekvéseiről, s így Sprengporten e tekintetben semmit sem érhetett el. A függetlenségi párt hívei is haboztak, s az anjalai szövetség többi tagjai is csakhamar észrevették, hogy a közvélemény ellenük fordúlt. Végre jött a parancs, hogy a főbb bűnösök elfogandók és Stockholmba viendők; mire néhányan Oroszországba menekültek. Az elfogottak közűl kilenczet a hadi törvényszék hosszú vizsgálat után halálra ítélt, de csak egyet végeztek ki közűlök.

dent elkövettek Pétervárott, hogy Finnország önállóságát elismertessék. A pillanat-nyújtotta előnyöktől el nem kábítva hasonlóképpen járt el Pétervárott a Finn Küldöttség, hogy nemzetének legdrágább jogait örök időkre biztosítsa.

A hódító oly népet látott maga előtt, a mely mindent megtett a becsületért. Tisztelte ezt a népet, megerősítette vallását, törvényeit és kiváltságait, országgyűlést hítt egybe, és ott törvényszabta formák közt elismerték őt uralkodónak. Még többet is tett. Természet-ellenes határ választotta el Finn- és Oroszországot egymástól; innen és túl azon vonalakon, melyeket az államférfiak önkényűleg húztak a két ország közé, egymástól nem rég elválasztott finnek laktak, a kik ismét egyesülni óhajtottak, hogy testvéri egyetértésben dolgozhassanak ismét a közös haza javára és a közös jövendő érdekében. Sándor czár 1811-ben nagylelkűen beleegyezett, hogy a múlt század első felében elszakított részek visszacsatoltassanak Finnországhoz; ettől fogva még nagyobb szeretettel üdvözölték őt mint Finnország nagyfejedelmét.»

Svéd- és Finnországnak ezen különválása után a Porthan által fölébresztett nemzeti érzés nehány hazafiban mind élénkebbé és élénkebbé kezdett válni, mire fontos tényezők folytak be. Igen különös, de való, hogy maga Svédország is hatással volt a finn nemzeti szellem élénkítésére. A svéd irodalom ugyanis a jelen század elején nagy változáson ment át; a szépirodalom III. Gusztáv idejében a franczia minták szűk keretében mozgott, s a többi irodalmak ott majdnem ismeretlenek voltak. Csak a jelen század elején ismerkedtek meg a svéd írók Shakspererel még később Goethével, Schillerrel, és más német írókkal, s ezeknek hatása alatt természetesen ott is reactio támadt a régi classicismus ellen, s e reactio fő-képviselője az új vagy ú. n. «phosphoros iskola» volt, mely a többi romantikusokat követve, bizonyos eredetiséget kivánt a költészetben, és legszivesebben népies tárgyakat dolgozott föl. Ebből természetesen az következett, hogy megszerették a népköltészetet

azután magát a népet és a nemzetiséget is. Ehhez a szellemi mozgalomhoz csatlakoztak Turkunak (Finnország akkori fővárosának) fiatal irói is, kik már 1770-ben «Auróra-társaság» címe alak irodalmi egyesületet alapítottak, és előbb egy hetilapot, később pedig egy *Mnemosyne* című svéd folyóiratot adtatt ki. A finnek nemzeti lelkesedésének csakhamar híre ment Svédországban is, és egy 1810-ben megjelent svéd könyvecskének szerzője sajátságosnak találta, hogy a turkui egyetemen a finn történelem ismeretét igen fontos dolognak tartják. Porthan és mások — úgymond — a finn egyetemi ifjuság tanulmányainak és törekvéseinek oly irányt adtak, melyet nem lehet egyébnek nevezni, mint egyre jobban elharapódzó finn mániának (fennománia). És a finnek csakugyan, ha nem is «mániával», de mindenesetre nagy buzgalommal kezdtek foglalkozni mindennel, a mi a finnség körébe tartozik. Arvidsson, a két Tengström, Lagus és mások a finn történelem egyes korszakainak felderítésén dolgoztak; Renvall és Becker a finn nyelvet tették tanulmányaik tárgyává; az előbbi nagy gonddal készített terjedelmes finn szótárt, svédül írt finn nyelvtant és egyéb apróbb nyelvészeti dolgozatokat, — az utóbbi szintén svédül írt finn nyelvtant adott ki, a mely alapjául szolgált a későbbi nyelvtanoknak. Velük egy időben Sjögren, a nagyérdemű nyelvbúvár, az Oroszországban lakó rokon népek nyelvével, történetével, régiségeivel és néprajzával foglalkozott. Gottlund fáradhatatlanúl küzdött a finn nyelvnek természetes jogai mellett, nem sajnálva semmi áldozatot, semmi fáradságot az ügy érdekében.* Az idősbik Topelius nagy gonddal és buzga-

* Gottlund már kora fiatalságában kezdett népdalokat, közmondásokat és egyéb népnyelvhagyományokat gyűjteni, és 1818-ban ki is adott egy több füzetből álló népdalgyűjteményt. Legnevezetesebb munkája az *Otava* (Gönczölszekér) címet viseli; ez volt az első finn nyelvű könyv, a mely mindenféle tudományos és szépirodalmi olvasmányt tartalmazott, s kizárólag a művelt osztály számára volt írva. Kiadott egy elbeszélő költeményt is, a melyben új finn

lommal gyűjtögette a népköltészet kincseit; Judén (igen termékeny és sokoldalú költő, kinek nehány költeménye népdallá vált), továbbá Poppius, Kallio és mások finnül verseltek. A *Turun Viikkosanomat* (Turkui Hetilap) című népújság, a melyet Becker indított meg, rövid idő alatt nagy számú olvasóközönséget (mintegy 2000 előfizetőt) toborzott maga köré a népből; s ebből láthatta mindenki, hogy hová kell anyagi és szellemi támogatásért fordulniok azoknak, a kik Finnországban a művelődés előmozdítását tűzték ki czéljokúl.

A finnség apostolai közt legnagyobb föltünést keltett az *Abo Morgonblad* (Turku-i Reggeli Lap) című svéd nyelvű újság szerkesztője, Arvidsson, a ki akkor magántanár volt az egyetemen. Ő az 1809 utáni nagy állami változásokra utalva, 1821-ben lelkesült szózatot intézett honfitársaihoz, melyben kifejtette, hogy a nemzetiség megóvása és fönntartása most egyedüli föltétele létüknek, s azért sürgette, hogy hazájuk jövendőjét önálló alapra fektessék, a nemzeti nyelvre és a nemzeti történelemre támaszkodva; és ő volt az, a ki fennen hangoztatta: «Svédek már nem vagyunk, oroszokká nem lehetünk, tehát finnekké kell lennünk»; s ettől fogva ez lőn a finn nemzeti párt jelszava. Hanem a rettenthetetlenség, a melylyel a meglevő állapotok ferdeségeit ostorozta, bántotta a kormányt, azért Arvidsson lapját betiltották. Egy ideig még folytatta irodalmi munkásságát más lapban, míg végre egy «Gondolatok» című czikket oly veszedelmesnek találták a hatalom polczán ülő maradiak, hogy megfosztották tanári állásától (1822); ő pedig, miután hazájában semmi módot nem talált a megélhetésre, hosszas lelki tusakodás után kivándorolt Svédországba.

mythologiát akart teremteni, továbbá két hírlapot és különféle tudományos (nyelvészeti és régészeti) dolgozatokat, a melyekben azonban a képzelemnek kelleténél nagyobb szerep jutott. Előadás-módja és nyelve nagyon sajátságos; munkáit egy keleti finn dialektusban írta, a melyet önkényűleg módosítgatott.

A lelkesült szózatok, melyeket a finn hazafiak a művelt osztályhoz intéztek, süket fülekre találtak; a kik meghallgatták, azok a helyett, hogy föllelkesültek volna, csak elbámultak, hogy akadnak emberek, kik ily merész dolgokat nyilvánosan el mernek mondani. A kor különben sem volt kedvező ilyen nemzetiségi törekvéseknek; az ország a háború után ki volt merülve, a nép nem bizott az új viszonyokban és félt minden változástól. «A legbátrabbak is» — mondja Meurman Agathon, egyike Finnország legjelesebb publicistáinak — «elvesztették minden reményüket az ország önállósága iránt, szótlanúl rejtették szivükbe sötét sejtelmeiket, csupán, hogy úgy mondjuk, passziv ellenállással iparkodva megakadályozni minden változást, bármily szükséges legyen is. Lassanként meglankadt a szellemi és irodalmi élénkség is. Nemsokára a többség nem talált semmi óhajtani, semmi remélni valót. A hivatalnokok, a műveltség igazi képviselői, egyhangú rendszerességgel haladtak előre az előléptetés szabályos fokain, megkapták fizetésüket a meghatározott napon; takarékosan élvén, valamit félre is tettek belőle a jövő időkre, és így még csak fizetés-emelésért sem folyamodtak. Lehet-e tehát csodálni, hogy ők a legteljesebb meggyőződéssel hitték, hogy minden oly jól van, a mennyire csak lehet. Ha szivük néha mégis kivánt — a mint az emberi szív általában kivánni szokott, — valami tárgyat a lelkesülésre, azt megtalálták Oroszország hatalmasságában, Sz.-Pétervár fényében, Sz.-Pétervár tudományosságában és művészetében. Arról a Svédország iránti háláról, melyet most oly szorgalmasan prédikálnak, akkor csudaképen sem lehetett hallani semmit. Ha Svédország nevét említették, azt némi szánakozással tették, szegénysége miatt. Hogy letezik finn nemzet, az egynek sem jutott eszébe. Nagyon természetes, hogy ilyen körülmények között semmiféle élénkség sem lehetett semmi téren. A földmüvelés pangott, ipar sem volt, még kevésbé irodalom. Hogy is lehetett volna valakinek valami mondanivalója? Az egyetemen előadásokat tartottak, búvárkodtak és

csodálták a maguk rendkívüli tudományosságát. Az a kevés is, a mi dissertatióképpen megjelent, latinúl volt írva, és az ország ezekről nem tudott semmit, de azt hitte, hogy nem is szükséges róluk tudnia semmit. Hiszen ott hivatalnokokat neveltek a fiúkból; nem elég-e az? A hivatalnok-korszak fagyasztó légkörében minden élettelen volt, minden meg volt halva.»

A finn nyelv és irodalom fejlesztesére irányúló törekvések roppant anyagi nehézségekbe ütköztek, s ezeken kívül akadályukra volt még a hatalmasoknak közömbössége, sokszor ellenségek indulata is. Már az is nagy vívmánynak volt tekinthető, hogy 1826-ban az egyetemen lectori tanszéket állítottak a finn nyelv tanítására; az iskolákban még semmi helye sem volt a finn nyelvnek, még csak a tantárgyak sorában sem. Finnország történetét sem tanították; Svédország történetét kihagyták ugyan a tantervből, de Finnországét nem tették helyébe.

III.

A Finn Irodalmi Társaság megalakulása.

Igen nagy jelentőségű mozzanat volt a finn irodalom történetében a helsingforsi *Finn Irodalmi Társaság*nak megalakulása.

Finnország régi fővárosa, Turku, 1827. szept. 4. és 5-dikén porrá égett; ezután Helsingfors lett az ország fővárosa. Ide költöztek át a főbb hivatalok, ide az egyetem is. Az egyetem padjain ez időben számos szép tehetségű és nagy reményekre jogosító fiatal ember ült, köztük oly triumvirátus, a milyen soha sem az előtt, sem azóta a finn egyetemen nem volt együtt. Ez a három fiatal ember: Lönnrot Illés (kinek halhatatlan érdemeiről alább bővebben fogunk szólni), Runeberg, ki később a svéd költészetnek elsőrangú csillagai közt tündöklött, és a vasakaratú Snellman, utóbb Finn-

országnak legnagyobb államférfia. E három fiatal emberrel egyidejűleg más tehetséges ifjak is készültek a nagy feladatra: a finn haza javára való munkálkodásra. Castrén, a nyelvbúvár és ethnografus, Nordström, Rein és Akiander történetbúvárok, Cygnæus, Stenbäck és Topelius költők, és mások részint már megkezdték munkásságukat, részint még csak készültek rá.

Ebben a nagyobbrészt svéd anyanyelvű, de finn érzelmű kis körben, melynek kiválóbb tagjait itt fölsoroltuk, gyakran szóba került, hogy a finn irodalmat miképpen, mily eszközökkel lehetne fölvirágoztatni. Egy ilyen vita alkalmával történt, hogy egy fiatal orvos, Lindfors Márton János azzal az indítvánnyal állt elő, hogy alapítsanak a finn irodalom művelésére egy valóságos társulatot. És a szó nem is maradt puszta szónak, hanem még ugyanazon évben (1831) megalakúlt a *Finn Irodalmi Társaság* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) Helsingforsban. Ez a társaság czélúl tűzte ki: előmozdítani a finn haza ismeretét és a finn nyelv művelését; ennélfogva alapszabályai szerint gyűjt könyveket és kéziratokat, a melyek Finnországnak multjával, hagyományaival, mythologiájával, földiratával, statisztikájával, nyelvével, és minden egyébbel, a mi Finnországot érdekli, foglalkoznak, akár finnül, akár más nyelven vannak írva; gyűjt továbbá finn népdalokat, népmeséket, régiségeket, ethnografikus tárgyakat, valamint finn irodalmi termékeket; ezenkívül kiad könyveket és folyóiratokat, fordíttat közhasznú munkákat, és pályadíjakat tűz ki finn történelmi, nyelvészeti és irodalmi kérdések megoldására.

A Finn Irodalmi Társaságnak megalakulásától kezdve egészen napjainkig legmunkásabb tagja volt Lönnrot Illés. Ez az örök érdemű nagy férfiú 1802. április 9-dikén Sammattiban, Uusmaa kormányzóságban született. Atyja szegény szabó volt, a ki vagyontalansága daczára is elhatározta, hogy fiát iskoláztatni fogja. El is küldte a tammisaari-i kisiskolába, főleg azért, hogy elsajátítsa a svéd nyelvet, a mely-

ben mint tősgyökeres finn embernek fia, teljesen járatlan volt. Azonban sokra nem igen vihette benne, mert mikor a turkui iskolába került, kevésbe múlt, hogy meg nem bukott a fölvételi vizsgálaton. Akkor az iskolák még mind svédek voltak, és Lönnrotnak, valamint a többi finn ajkú gyermekeknek is, nagy nehézségére volt, hogy nemcsak a leczkét kellett megtanulnia, hanem előbb még azt a nyelvet is, a melyen az ő iskolakönyvei írva voltak. Lönnrot vas szorgalma azonban legyőzte ezt az akadályt; fölvitte a harmadik osztályig, de ennek végeztével búcsút kellett vennie az iskolától, mert atyjának nem állt módjában, hogy tovább taníttassa.

A szegény fiú most hazament szülőfalujába, a hol nagy örömére tovább folytathatta tanúlmányait egy Lönnqvist nevű káplán vezetése alatt. Ugyanennek buzdítására elindult régi szokás szerint segélypénzeket gyűjteni, s az összekoldult pénzzel 1819-ben a porvooi gymnasiumba ment tanulni. De erszénye fél év mulva már megint üres volt, és a tudnivágyó ifjú nem talált módot tanulmányai folytatására. A véletlen úgy hozta magával, hogy Bjugg Gusztáv hämeenlinnai gyógyszerész éppen akkor keresett a porvooi növendékek közt egy fiút, a kinek kedve volna beállani gyógyszerészinasnak. Lönnrot mindjárt ajánlkozott, és a gyógyszerész, a ki csak jót hallott a fiúról, szivesen magához vette.

A gyógyszertárban az ifjú Lönnrot szorgalmasan dolgozott, szabad idejét pedig a maga művelésére használta. Tanulta a mennyiségtant és a természettudományokat, folytatta a latin és görög nyelv tanulását, s hogy az előbbiben gyakorlati készséget is szerezzen magának, megtanulta betéve Sjögrennek egész nagy latin szótárát. Így telt el két esztendő. Egyszer a városi orvos, dr. Sabelli, bevetődött a gyógyszertárba, és tréfából latinúl szólította meg a laboránsokat. A többiek csak törték a latin nyelvet, de Lönnrot kifogástalan latinsággal válaszolt a kérdésre. Sabelli elcsodálkozott ezen, és szóba állván a fiatal emberrel, kikérdezte,

hogy hová való, és minő pályára készül. Beszélgetésüknek az lett az eredménye, hogy az orvos Lönnrotot pénz-segélylyel ellátva a turkui egyetemre küldte. Itt tíz évet töltött szorgalmasan tanulva az orvosi tudományt, ámbár sok idejét elvette az instruktoroskodás, a melylyel kenyerét kereste.

Végre 1832-ben elnyerte az orvos-doktori képesítést, és kerületi orvos lett Kajaana-ban. Az orvosi pályán húsz évig működött. Midőn 1853-ban Castrén halálával megürült a finn nyelv tanszéke a helsingforsi egyetemen, Lönnrotot hívták meg az elhúnyt helyébe. Hatvan-éves korában (ottani szokás szerint, mint «emeritus») megvált az egyetemtől, és visszavonult szülőfalujába. Itt töltötte életének hátralevő részét, de nem pihenve, hanem szakadatlanúl munkálkodva haláláig, mely 1884. márczius 19-dikén következett be.

Lönnrot életczélja volt: a finn nyelv művelése, sajátságainak magyarázása, alkalmazása a tudományok minden ágában, és előkészítése a nemzet műveltségi és állami nyelvévé.

Az az idő, a melyben Lönnrot a férfikorba lépett, a nemzeti ébredés kora volt, s e kornak szelleme nem maradhatott hatás nélkül a fogékony keblű ifjúra. Az ő szivében is ellenállhatatlan vágy támadt anyanyelve művelésére és a fejledező finn irodalom fölvirágoztatására, és már deák korában elindult népdalokat gyűjteni, és kezdte vizsgálni a finn nyelv szellemét. Miután a Finn Irodalmi Társaság megalakult, Lönnrot újra elindult Finnország keleti részeibe és az oroszországi finnek közé, népdalokat gyűjteni. 1834-ben mindenkinek nagy bámulatára bejelentette az irodalmi társaságnak, hogy az általa összegyűjtött népdalok nagy része összefüggő, organikus egészet képez, s 1835-ben megjelent a *Kalevala*, a finnek nemzeti eposza.

Hogy a finn közönség miképpen fogadta a Kalevalát, az legjobban kitünik a Finn Irodalmi Társaság elnökének szavaiból, melyeket tíz évvel később, az 1845-diki közgyülésen mondott. A művelték, úgymond, az Irodalmi Társaságot

eleinte általában nagyon közömbösen nézték. A többség abban a hitben élt, hogy lehetetlen finn nyelven irodalmat létrehozni. «A Kalevala végre megtörte a sokáig tartott közömbösséget, melyet eddigelé a finn irodalom iránt tanúsítottak. Azon egyes hangokat, melyek itt-ott titokban suttogták, hogy Lönnrot a Kalevalának egy részét maga költötte, csakhogy összefüggő egészet mutathasson föl, csakhamar elhallgattatta az általános lelkesedés.... Tehát az 1835-dik évtől számítandó a nemzeti élet és irodalom újra ébredésének kora.»

Lönnroté az érdem, hogy ezen nagy népkölteménynek elszórt részeit a nép ajkáról összegyűjtögette, az enyészettől megmentette, és organikus egésszé összeszerkesztette. Ezzel valóban «exegit monumentum ære perennius.»

Tagadhatlan, hogy a Kalevala megjelenése esemény volt a világirodalom történetében, de még nagyobb esemény volt a finn nemzetiségi mozgalmak történetében. Addig nem volt alap, melyre a nemzetiségi törekvéseket fektetni lehetett volna; — Lönnrot megadta ezt az alapot. Most a hazafiak már büszkén hivatkozhattak arra, hogy az a nép, mely oly eposzt tudott teremteni, mint a Kalevala, bír annyi szellemi erővel, hogy helyet követelhessen magának a nemzetek sorában; ilyen nép nem pusztúlhat el, nem vesztheti el nemzetiségét, nyelvét; annak élnie kell, és föl kell virúlnia!

Ez Lönnrot érdeme; ez halhatatlanná teszi nevét és örökké dicsővé emlékét. És ha babért nyújtunk a költőnek, a művésznek, a ki a saját lelkéből merítve, világra szóló remekművet tudott teremteni: megilleti a babér őt is, a ki járatlan utakon járva összeszedegette az útszélen heverő drágaköveket, melyeket azelőtt senki sem vett észre, és azokat oly diadémmá tudta összealkotni, a milyent bármely népnek géniusza büszkén viselhetne homlokán!

Lönnrotban nem volt egy szikrányi költői teremtő erő sem, a miről saját költeményes kisérletei tanúskodnak. Annál bámulatosabb tehát, hogy a Kalevalát az elszórt töredékek-

ből oly remekül tudta összeszerkeszteni. Csak most, midőn ezen eposz runóinak változatai száz- meg százszámra vannak fölhalmozva a Finn Irodalmi Társaság levéltárában, — csak most láthatni igazán, mily genialitás kellett ahhoz, hogy Lönnrot ezekben az egységet, az összetartozást fölfedezze, s közülök éppen azokat állítsa össze, melyek a mostani Kalevalát alkotják. A Kalevalának legavatottabb ismerői, kik a változatokat is át meg átbúvárolták, úgy nyilatkoznak, hogy ezt a nép-eposzt remekebbül nem lehetett volna összeállítani, mint a hogy Lönnrot tette.

A következő években a Kalevala fáradhatatlan fölfedezője megint folytatta a gyűjtést, s egy huzamban vándorolt ide s tova 1836 őszétől 1838 elejéig, a mely útjára már az Irodalmi Társaságtól is kapott ezer rúbelnyi útiköltséget. Újabb gyűjtésének eredményei voltak: a *Kanteletar* (1840), mely 652 kisebb népdalt tartalmaz; *Suomen kansan sananlaskuja* (A finn nép közmondásai, 1842; — körülbelül 7000 közm.); *Suomen kansan arvoituksia* (A finn nép találós meséi, 1844; — körülbelül 1650 találós mese); a *Kalevala* második, bővített és javított kiadása (1849), a mely majdnem két-akkora mint az első; és végre *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* (A finn nép régi varázs-igéi), melyek 1880-ban jelentek meg nyomtatásban. Ezeken kívül — több apró munkáját nem is említve — még egy monumentális művet bocsátott közre a vas-szorgalmú aggastyán, s ez a *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (Finn-svéd szótár), a mely körülbelül 100,000 finn szót tartalmaz, és számos évek munkájának gyümölcse.

Már maga az, hogy Lönnrot így leszállott a finn népszellemnek gazdag kincsbányájába, s ebből megbecsülhetetlen rejtett kincseket hozott napvilágra, elég lett volna arra, hogy a késő utódok is mindenkoron hálás tisztelettel emlékezzenek reá. De van ezen kívül Lönnrotnak még egy nagy érdeme, a mely vetekszik amazzal is; és ez: az egységes finn irodalmi nyelvnek megteremtése.

A finn nyelvet — mint láttuk — már a tizenhatodik század közepe óta használták ugyan az irodalomban, de ez az irodalom az emberi ismereteknek csak nagyon szűk körében mozgott. Ezenkívül a mult században a finn nyelv a svédnek hatása alatt nagyon sokat vesztett eredeti tisztaságából, mert az írók részint kényszerűségből, részint szükségtelenül elárasztották kölcsönvett svéd szavakkal és szólásmódokkal. Ehhez járult még az is, hogy ezen nyelvben nem volt egység. Minden író a maga vidékének tájbeszédét használta műveiben, s mindenik a maga dialektusának egyedülvaló helyessége mellett kardoskodott. Lönnrot véget vetett a dialektusok versengésének. Új irodalmi nyelvet teremtett, úgy hogy megtartotta a régi bibliafordításban használt nyugati dialektus alakjait, de a mellett gazdagította az irodalmi nyelvet a keleti dialektusnak bőséges szókincsével és minden idegenszerűségtől ment szólásmódjaival. A két fődialektus az irodalomban egybe olvadt, és így megalakult az egységes finn irodalmi nyelv. És Lönnrot nemcsak megmutatta az utat, a melyen az íróknak haladniok kell, hanem maga is ezen útra lépett, és az irodalomnak majdnem minden ágában kisérleteket tett az általa teremtett nyelvvel. Írt és fordított költeményeket, nyelvtudományi, történelmi, jogi, természettudományi és orvosi munkákat, sőt népkönyveket és gyermekolvasmányokat is. Természetes, hogy a régi nyelvnek és a nép nyelvének szókincse korántsem volt mind ezen czélokra elegendő. Száz meg száz-számra kellett alkotni új szavakat, s ez Lönnrotnak, kinél alaposabban a finn nyelvet senki sem ismerte, mesterileg sikerült, úgy hogy alkotásai közül alig egy-kettő maradt használatlan; a többi mind átment a közhasználatba. Nagy finn-svéd szótárában pedig a finn nyelv szókincsének oly roppant gyűjteményét adta a nyelv művelőinek kezébe, melynél gazdagabbat rajta kívül senki sem állíthatott volna össze.

Nincs Finnországban az az egyszerű parasztkunyhó, melyben a nagy Lönnrotnak nevét ne ismernék és áldva ne

emlegetnék. Mindenki ismeri és nagyra becsüli az ő érdemeit, csak ő maga nem látszott azokat ismerni, mert teljes világéletében az egyszerűségnek és szerénységnek mintaképe volt.

IV.

A Kalevala tartalma.

Azóta, hogy Grimm Jakab 1845-ben felolvasást tartott a berlini akadémiában a finnek eposzáról, s a *Kalevala* híre messze elterjedt, és külföldi tudósok is vizsgálataik tárgyává tették. A kik bővebben foglalkoztak vele, mind lelkesedve magasztalták remek voltát, s oly nagy tekintélyű tudósok is, mint Steinthal és Müller Miksa, a világirodalom legremekebb eposzai: az *Ilias* és az *Odysseia*, a *Mahabharata*, *Sahnameh* és s *Nibelung-ének* mellé állították. Most már le van fordítva több nyelvre, mi magyarok a magunk nyelvén olvashatjuk Barna Ferdinánd fordításában. Mindazonáltal azon olvasóink számára, a kiknek nincsen alkalmuk ezen nagy (22,800 verssorból álló) eposzt egész terjedelmében olvasni, ide iktatjuk lehetőleg rövid kivonatban a tartalmát.

Az első ének a világ teremtését írja le. Ilmatar, a lég tündére. lebocsátkozik a tenger habjaiba, melyek ide-oda ringatják, s végre a széltől és a tengertől teherbe esik. Méhe gyümölcsét hétszáz esztendeig hordja. Nagy kínokat áll ki, úszik az égnek mind a négy tája felé, de a gyermek csak nem születik meg. Ilmatar zokogni kezd, és könyörög Ukko főistenhez, hogy szabadítsa meg kínjaitól. Ekkor a térdére száll egy kacsa, fészket rak rajta, és abban hat arany, meg egy vas tojást kezd költeni. A lég tündére egyszerre tüzesedni érzi a térdét, egyet rándít rajta, mire a tojások belefordúlnak a vízbe, és darabokra törnek. És íme, a tojásnak szélesebb végéből a föld alakul, a hegyesebb végéből az ég, a sárgájának felső részéből lesz a nap, a fehéréből lesz a hold, a mi tarka

volt a héján, abból a csillagok keletkeznek, s a mi feketés, abból a fellegek. A lég tündére csak úszik tovább a tengerben, és a tizedik nyáron megteremti a félszigeteket, halas vermeket, mélységeket, rónapartokat, öblöket, szigeteket, kőszirteket, stb. Végre megszületik a gyermeke, Väinämöinen, a ki nyolcz évig a tengerben úszkál, s csak akkor megy ki a szárazra.

Väinämöinen sokáig él a kopár szárazföldön, de végre megúnván maga körül a kopárságot látni, Sampsa Pellervoinennel fákat ültettet. Ezek mind növésnek indúlnak, csak a tölgy nem akar kihajtani. Újra elvettetvén, mégis kikel, és akkorára nő, hogy csúcsa az eget veri, levelei szétterjednek a légben, úgy hogy koronájával megakasztja futásukban a fellegeket, s elfogja a napnak és holdnak világát. Väinämöinen most segítséget kér anyjától a tölgy ledöntésére. Erre egy hüvelyknyi nagyságú, tetőtől talpig rézbe öltözött hős emelkedik ki a tengerből, s a partra érvén, oly óriássá nő, hogy feje az égig ér. Az óriássá nőtt kis ember most megköszörüli réz fejszéjét, és kivágja a nagy tölgyet. A mint ez ledűlt, a nap megint előbúvik, s a természet elkezd díszleni. Csupán az árpa nem akar kikelni, azért Väinämöinen a czinege tanácsára kivágja az erdőt, csak egy nyírfát hagy meg belőle nyugvóhelyül a madaraknak. A sas ezért megdicséri, és jutalmul tüzet üt, a melylyel Väinämöinen a levágott erdőt kiégeti, a helyét beveti, és Ukkótól áldást könyörög a termésre, mire bőven terem az árpa.

Az öreg Väinämöinen dalolgatva és énekeket költve éldegél Kalevalában. Kezdenek róla messze földön is beszélni, és tehetségének s dalainak híre elhat Pohjolába (az éjszak honába) is. A fiatal Joukahainen is hírét veszi, hogy V. dalai szebbek mint az övéi, melyeket apjától tanúlt, és szivében irigység támad. Hiába tartóztatja apja, anyja, nem használ semmit. Arany szánba ül és útra kél, hogy fölkeresse V.-t, és versenyt daloljon vele. Az öreggel útközben összeakad és összevész vele; V. megbosszankodik, és hatalmas

varázsigékkel övig lebűvöli Joukahainent a mocsárba. A fiatal hős elkezd zokogni, és mindent igér V.-nek, ha kimenti; de ez csak egyre mélyebben bűvöli le őt a mocsárba. Már szájáig ér az iszap, s ekkor kétségbeesésében Aino hugát igéri V.-nek, mire megszabadul. Nagy búsan hazatér, és elpanaszolja baját a szüleinek; Aino sírva fakad, de anyja, a ki örül neki, hogy olyan nagyhírű ember lesz a veje, vigasztalja.

Aino kimegy a csalitba fürdővesszőt szedni. Az erdő szélén, találkozik az öreg V.-vel, a ki megkéri, de a leány kosarat ád neki, és sírva megy haza. Anyja vigasztalja, de a leány csak sír, sír három álló napig. Azután fölékesíti magát aranynyal, ezüsttel, drága ruhákba öltözik, s egy szomorú dalt énekelve útnak indúl. Harmad napra a tenger partjára ér, s ott kesereg egész éjjel. Reggel a földnyelv végén három szűzet lát fürödni, mire maga is lehányja magáról a ruhát, és fürödni megy; fürdés közben belehal a vízbe. Halála hírét egy nyúl hozza meg a szülei házhoz, s ennek hallatára Aino anyja zokogásba tör ki; könnyeiből három folyó lesz, mindegyikben három tüzes zuhatag, ezeknek három örvényében három sziget, minden szigeten aranyhalom, minden aranyhalom tetején három nyírfa, minden nyírfa sudarán három aranykakukk. Az első azt kakukkolja: «szerelem, szerelem;» a második: «öröm, öröm;» a harmadik: «vigasz, vigasz.» Az első a szerelem nélküli leánynak szól, a második az örömtelen vőlegénynek, a harmadik a vigasztalan, holtig kesergő anyának. Az első három hónapig, a második hat hónapig, a harmadik örökké szól.

Hire terjed a leány halálának, és Väinämöinen is meghallja; sírva fakad, és kimegy a tenger partjára, hogy kifogja a leányt a vízből. Egy ismeretlen hal akad a horgára, de midőn föl akarja hasítani, megint a vízbe siklik, és megmondja, hogy ő Aino. V. hivogatja, de a halacska nem jön többé a horgára. Ekkor a hős anyjához folyamodik, s ez azt tanácsolja, hogy menjen Pohjolába, a hol derekabbak,

szebbek a leányok; ott keresse ki és vegye el a legszebbiket.

Väinämöinen útnak is indul. Útközben Joukahainen ráles, és három nyilat lő feléje, de egyik sem találja el. Később V. a tengerbe esik, s a vihar messze elsodorja a parttól. Hat nap és hat éjjel úszik a tengerben ide s tova, és már-már gyengül az ereje; ekkor megjelenik a sas, a mely még mindig emlékszik V. jótettére, és hátára vevén őt, Pohjolába viszi. Az öreg hős zokogva ül az ismeretlen parton. Louhinak, Pohjola asszonyának cselédei észreveszik, és értesítik asszonyukat. Louhi a hőst magához hívja, ápolgatja, gyógyítgatja, és jól tartja étellel, itallal. V. aranyat, ezüstöt igér neki, ha haza szállítja, de Pohjola asszonya így válaszol:

«Nem az kell, bölcs Väinämöinen,
Örök táltos műveidben!
Aranyodra én nem vágyom,
Ezüstödet sem kivánom,
Arany gyermek-vágy virága,
Ezüst lovak cziczomája;
De ha *szampó'* szerkeszthetnél,
Tarka ormót rátehetnél,
Hattyú tolla leghegyéből,
Meddő tehén szűz tejéből,
Egyetlenegy árpaszemből,
Egyetlen szál báránypelyhből,
A lyányomat neked adnám,
Műved bére lenne a lyány,
Juttatnálak ön hazádba,
Tenmadarad dallatára,
Ten kakukkod hallására,
Tennen földid határára.» *(Barna ford.)*

V. azt feleli, hogy ő nem készíthet szampót, de ha haza juthat, Ilmarinen kovácscsal fogja megcsináltatni. Pohjola asszonya kijelenti, hogy annak adja a leányát, a ki neki a szampót megcsinálja, és V.-t hazabocsátja.

Útközben a mi hősünk megpillantja Louhinak szép leányát, a mint szivárványon űlve arany vásznat szövöget,

ezüst gyolcsot hímez, — s mindjárt nőül kéri. A szép leány azt feleli, hogy akkor tartaná hősnek, ha életlen késsel el tudna hasítani egy szál lószőrt, és kasornyába kötni egy tojást. úgy hogy sehol se látszanék a csomó. V. megteszi ezt a kettőt, de most meg azt kívánja tőle a leány, hogy kőről héjat hántson, jégből vesszőt hasítson, a nélkül, hogy forgácsokat hullatna, s végül csónakot készítsen az orsója széttört darabjaiból, s azt vízre bocsássa, a nélkül, hogy hozzányúlna. V. hozzáfog, s a munka szépen halad, de egyszerre Hiisi megrontja a fejsze nyelét, Lempo meg kiszakítja az élét; a fejsze kőre esik, onnan visszapattan és megsérti V. térdét, úgy hogy vére patakként ömlik.

Miután egy öreg ember sebét meggyógyította, hősünk tovább utazik, és hazaérve, betér Ilmarinen kovácshoz, a ki nagy örömmel fogadja. V. biztatja, hogy csinálja meg a szampót, és vigye el Pohjolába; de Ilmarinen esküdözik, hogy soha életében nem megy Pohjolába, a hol embereket esznek, s a hősöket vízbe fullasztják. V. látván; hogy minden rábeszélése hasztalan, a varázslathoz fog, és ennek következtében Ilmarinen egyszerre Pohjolában találja magát. Ott jól tartják, azután Louhi kéri, hogy csinálja meg a szampót. Erre Ilmarinen kovácsműhelyt épít, és elkezd dolgozni; a szampó megszületik, ezt aztán lapítgatja, kalapálja, egyik részét lisztmalommá, másik részét sómalommá, harmadikát pénzmalommá. Louhi nagyon megörül a szampónak, elrejti az érczhegyek legbelsejébe, és kilencz lakattal zárja el. Ekkor a kovács követeli jutalmát, de a leány húzódozik, mire Ilmarinen bosszúsan hazatér.

Most egy új hős lép föl: a délczeg, pajzán, könnyelmű Lemminkäinen, a ki elmegy Saariba, megkérni a szép Kyllikkit. Ezt már előbb megkérte volt a napnak, holdnak és a csillagnak fia, de ő mindnyájuknak kosarat adott. Lemminkäinen beáll csikósnak; nappal a lovakat őrzi, éjjel meg a leányokkal mulat. Csak egy leány nem törődik vele, s ez éppen a szép Kyllikki, a ki után jártában ő már száz pár

csizmát elnyűtt. Végre látván, hogy szép szerivel nem boldogúl, elhatározza, hogy erőszakhoz nyúl. Csakugyan el is rabolja a leányt, a ki először sír, rí, fenyegetődzik, de végre belenyugszik a sorsába, és csak azt köti ki, hogy férje soha se menjen többé csatába, s maga is megigéri, hogy nem megy a faluba tánczolni. Így érnek haza Lemminkäinen anyjához, ki nagyon megörül szép menyének.

Azonban öröme nem tart soká, mert Kyllikki asszony megfeledkezik fogadásáról, és elmegy a faluba tánczolni. Lemminkäinen ezért haragra lobban, és elhatározza, hogy csatázni megy. Hiába igyekszik őt neje lebeszélni, hiába óvja anyja is; a haragos Lemminkäinen csak elhagyja nejét, és Pohjolába megy. Fésűjét a falhoz vágja, s nagy bizton azt mondja, hogy az ő vére csak akkor fog hullani, mikor az a fésű is vérzik; mert neki nem árthat semmi. Aranyszőrű csikót fog a szán elé, és útnak indúl. Pohjolába, a varázslók hazájába érvén, meg akarja mutatni, hogy ő is ért a varázsláshoz, és mindenkit ide vagy amoda bűvöl, csak egy hitvány csordást hagy bűvöletlen.

Azután megkéri Louhinak szép leányát, de Pohjola asszonya megtagadja, mert hisz — úgymond — van már otthon felesége. Erre Lemminkäinen megigéri, hogy elkergeti Kyllikkit, hogy elvehesse Louhi leányát. Pohjola asszonya most azt tűzi ki föltételül, hogy az ifjú fogja meg a Hiisi szarvasát és hozza el a Hiisi rétjéről. Lemminkäinen nagy nehezen elfogja; most meg azt szabja eléje Louhi asszony második munkául, hogy zabolázza meg és hozza el Hiisinek tüzes-szájú paripáját. Lemminkäinen ezt is megteszi, de harmadiknak még a halál folyójában úszó hattyút kell megölnie egyetlen nyíllövéssel. Az ifjú elmegy Tuonela (az alvilág) folyójának partjára, de ott már várja a fönnebb említett csordás, kinek Lemminkäinen szemére lobbantotta volt gonosz tetteit, s ez megöli és a halál folyójába veti az ifjút.

A szerencsétlenül járt fiatal hősnek anyja ezalatt tünő-

dik, hogy hova lehetett a fia; Kyllikki meg minden este, minden reggel megnézi a fésű fogait, hogy nem vérzenek-e. Egyszer virradatkor elkezdenek vérzeni, s az egész ház gyászba borúl. Lemminkäinen anyja elmegy Pohjolába és fiát tudakolja; Louhi először fennhéjázva felel, hogy ő nem tud róla semmit, de azután megvallja, hogy hová küldte. Az anya most mindenfelé keresi a fiát, kérdi fűtől-fától, úttól, holdtól, naptól, míg végre ez megmondja neki, hol van a fia. A kesergő anya egy nagy gereblyével kihalászsza fiának darabokra tépett holttestét az alvilág folyójából; azután összerakja, kenőcscsel bekeni, ráolvas, és így a fiatal hős feléled.

E közben Väinämöinen nagy munkához fogott: hajót épít, de nincsen fája. Elküldi tehát Sampsa Pellervoinent, hajónak való fát keresni, s ebből megépíti a hajót; de még három varázs-igére van szüksége a munka befejezéséhez. Elmegy az alvilágba, de onnan csak nagy nehezen tud megszabadulni, azért figyelmezteti a fiatalokat, hogy oda ne menjenek.

V. csak egyre keresi a varázs-igéket, s egy pásztor Antero Vipunenhez utasítja, de előre megmondja, hogy nagyon rossz az oda vivő út, mert tűk és kardok hegyén kell odamenni. V. vasba öltözik, és megtalálván Vipunent, a vén táltost, fölébreszti álmából. A táltos megharagszik, és elnyeli hősünket. V. kovácsműhelyt épít a gyomrában, és elkezd dolgozni; a táltos ki akarja kergetni, de V. nem megy, míg a varázs-igéket meg nem kapja.

Megkapván végre a varázs-igéket, V. hazamegy és elkészíti a hajót. Ezen útnak indúl, hogy haza hozza Pohjola asszonyának leányát. Annikki, Ilmarinen kovácsnak huga, megtudja, hogy V. hová készül, és elmondja bátyjának. Erre Ilmarinen is elindul Pohjolába. Harmadnap utoléri V.-t, és útközben megegyeznek abban, hogy a leányt nem kényszerítik, kedve ellen el nem viszik. Pohjola asszonya meghallván, hogy kérők jönnek a házhoz, azt tanácsolja leányának, hogy menjen V.-hez, mert az gazdag. De a leány azt feleli, hogy

nem kell neki gazdagság, csak egy szép arcz, azért V.-t kikosarazza. V. után megjön Ilmarinen; jól fogadják, megvendégelik, de Louhi nem adja neki a leányát míg az eléje szabott munkákat el nem végzi. Először fel kell szántania a kígyóföldet, a nélkül, hogy az ekéhez nyúlna. Azután el kell hoznia az alvilág medvéjét és farkasát; és végre minden fogó eszköz nélkül kell kifognia a halál folyójából a nagy csukát. Ilmarinen a leány segítségével mind ezt megteszi, és megkapja a leányt is feleségül. V. pedig szomorúan távozik, és bánja, hogy nem nősült meg fiatalon.

Most roppant lakodalmat csapnak, a melyre meg van híva Pohjolának és Kalevalának egész népe, kivéve Lemminkäinent. A mulatság után a fiatal párt ellátják mindenféle jó tanácscsal, s azután útnak eresztik. A vőlegény házánál ősi szokás szerint újra kezdődik a lakzi, és foly nagy vígan jó sokáig.

Lemminkäinent azonban bántja, hogy nem hívták meg a lakodalomba. Megmosdik, felöltözik szépen, és elindul Pohjolába, noha anyja is, neje is tartóztatják. Alig hogy elindult, tüzes folyó állja útját, s a mint ezen túl van, tüzes árok van előtte tele izzó kövekkel; Lemminkäinen ezen is átmegy. Pohjola kapujánál egy farkas meg egy medve támad rá, de az ifjú juh-nyájat varázsol eléjük, és így baj nélkül bejut Pohjolába. Ott leül az asztalfőre, és inni kér. Erre szemébe mondják, hogy hivatlan vendég, s Pohjola gazdája tavat varázsol eléje, hogy ha szomjas, igya meg; ő meg bikát varázsol a tó partjára, mely a tavat kiiszsza. Így versengnek egy darabig, míg végre Lemminkäinen marad a győztes. Pohjola gazdája kardot ragad; elkezdenek vívni, s az ifjú levágja ellenfele fejét, azután nagy nehezen haza menekül.

Pohjola népe most haddal jön ellene, és Lemminkäinen egy tengeren túli szigetre menekül. A sziget leányaival csakhamar megbarátkozik, s nagyon vígan és szabadon mulat velük három egész esztendeig. A férfiak nem veszik tréfára a dolgot, és meg akarják ölni; de Lemminkäinen elmene-

kül, s a leányok sokáig siratják. Harmadnapra nagy vihar támad, Lemminkäinen hajóját fölfordítja, s ő csak nagy nehezen tud kiúszni hazája partjára. A mint hazaér, házát elpusztúlva találja, s anyjával hosszú keresés után az erdőben találkozik. Lemminkäinen megesküszik, hogy boszút áll Pohjola népén, a mely szülői házát elpusztította.

El is indul Pohjolába, ámbár anyja megint tartóztatja. Magával viszi régi bajtársát, Tierát. Azonban Pohjola asszonya rettenetes fagyot küld a tengerre; hajójuk befagy, de Lemminkäinen megharagszik a fagyra, beledobja a tűzbe, azután ott hagyja hajóját és Tierával együtt kimegy a jég hátán a partra. Sokáig bolyonganak, míg haza találnak.

Most egy gyönyörű tragikus epizód következik.

Untamo és testvére, Kalervo, mindenféle csekély okok miatt viszályba keverednek. Untamo hadat visz Kalervo ellen, fölégeti mindenét, és fölkonczolja egész háza népét, csak egy áldott állapotban levő asszonyt hagy életben, s azt elviszi magával. A rabságban születik meg Kullervo, ez az óriásgyermek, a ki már harmadnap születése után széttépi pólya-övét, szétrepeszti minden leplét, és darabokra töri bölcsőjét. Három hónapos korában megesküszik, hogy boszszút áll Untamón. Ezt megtudja Untamo, s a fiút el akarja tenni láb alól. Elöször hordóba záratja, s a tengerbe dobatja; de mikor utána néznek, már a hullámok hátán ül és halászgat. Most meg akarják égetni; máglyát raknak, s a mint javában ég, beledobják a fiút a tűzbe. Harmadnap utána néznek: hát a fiú szénvonóval igazgatja a tüzet, és egy hajaszála sincs megperzselődve. Most, mivel sem a tűz, sem a víz nem fog rajta, felakasztják; de mikor megnézik, Kullervo harczias képeket rajzolgat a fára, és esze ágában sincs meghalni. Untamo látván, hogy ezt a fiút nem lehet elpusztítani, fölneveli, és mindenféle igéretekkel biztatja. Munkára fogják; eleinte kis gyermeket kell dajkálnia, de ő a gyermeket elkezdi kínozni, s végre megöli; majd erdőt irtatnak vele, s ő a legszebb, legépebb fákat vágja ki; azután sövényt csinál-

tatnak vele, s ő jegenyéket ver le karóknak, kaput meg nem csinál a sövénybe, úgy, hogy csak a madár járhat ki-be rajta. Ezen és egyéb csínyei annyira megbosszantják Untamót, hogy eladja Kullervót Ilmarinen kovácsnak.

Ilmarinen felesége megteszi a fiút tehénpásztornak, és azzal tréfálja meg, hogy a kenyérbe követ gyúr. Mikor Kullervo meg akarja szegni kenyerét, kése — az egyetlen emlék, a mely apjáról reá maradt, — beletörik; ezen elkeseredve, bosszút forral, a teheneket belehajtja a mocsárba, s egy sereg farkast és medvét terel helyettük haza; a vadállatok aztán széttépik a kovács feleségét.

Kullervo tudván, hogy rossz fát tett a tűzre, megszökik és nagy vígan bolyong erdőn, mezőn. Este eszébe jut árvasága, és elkezd keseregni. Majd fölkerekedik, hogy bosszút álljon Untamón. Azonban útközben elébe akad egy anyóka, a kitől megtudja, hogy családja nincs kiirtva, hanem Lapország határán él. Odasiet tehát, és övéi nagy örömmel fogadják; csak az keseríti szívüket, hogy Kullervo nénje eprészés közben elveszett, s az óta se híre, se hamva.

Kullervo most apja házánál éldegél, de semmi munkát sem végez jól, mert roppant erejével mindent összetör, a mihez hozzanyúl. Minthogy tehát másra nem lehet használni, apja elküldi adót vinni. A mint dolga végeztével hazafelé hajt, elébe akad egy leányka, a kit magához édesget és elcsábít. Másnap tudakolják egymástól, hogy milyen családból valók: ekkor kiderül, hogy a leány Kullervónak tulajdon nénje, mire ez elöli magát. Kullervót mély bánat szállja meg; ő is el akarja magát veszteni, de aztán mást gondol, és elmegy bosszút állni Untamón, azon reményben, hogy ott halálát leli.

Untamónak egész háza népét kiirtja, de mire hazatér, a szülei ház egészen üres, nincs benne más, mint egy nagy fekete kutya. Ezzel elmegy vadászni, s véletenül arra a helyre vetődik, a hol nénjét meggyalázta.

Ott keserg a viruló gyep,
Sír vala a vidám liget,
Gyöngéd fűvek sohajtozzák,
Zokogja a hangavirág
Ama szegény lány megestét,
Asszonyszülött gyász esetét,
Nem díszlék a selyem pázsit,
Hangavirág nem virágzék,
Nem nőtt az meg ama tájon,
Gyászos helyen, a hitványon,
A hol a lyány megrontatott,
Asszonyszült elcsábíttatott. *(Barna ford.)*

Itt Kullervo saját kardjába dől és meghal.

Ilmarinen sokáig siratja megölt feleségét, és éjjelenként nem jő álom szemére. Megunván az egyedüllétet, aranyat és ezüstöt gyűjt, s új feleséget kovácsol belőle magának. De ezt nagyon hidegnek találja, azért elviszi Väinämöinennek ajándékba; ez azonban nem akarja elfogadni az aranyszobrot, s népének is meghagyja, hogy az arany előtt soha meg ne hajoljon.

Az aranyfeleség nem sikerülvén, Ilmarinen elmegy Pohjolába, s megkéri felesége hugát. Louhi szidalmakkal illeti, s a leány kikosarazza. Ilmarinen megharagszik, s a leányt elrabolja: ez azonban hűtelen lesz hozzá, azért a kovács sirálylyá bűvöli, s a tengeri sziklákon elhagyottan kell élnie. Otthon Ilmarinen találkozik Väinämöinennel. Ez kérdi, hogyan élnek Pohjolában, s Ilmarinen azt feleli, hogy a szampó birtokában lévén, nagy jóllétnek örvendenek.

Väinämöinen most elhatározza, hogy elrabolja a szampót, s Ilmarinennel és Lemminkäinennel útnak is indúl Pohjolába. Útközben egyszerre csak megfeneklik a hajójuk; nézik, mi az? — hát egy nagy csuka szorúlt alája. V. kifogja a csukát; fejét megfőzik, a csontjaiból pedig V. egy húros hangszert, *kantelét* csinál; az öble a csukának álla csontjából kerül ki, szegei a fogakból, húrjai pedig Hüsi lovának szőréből.

Väinämöinen játszik a kantelén, s oly csodaszépen, hogy erdők, mezők, vizek s a lég lakói, az állatok és a szellemek, meg az emberek mind összegyűlnek a zenét hallgatni; minden szembe könnyek gyülemlenek, és maga az öreg V. is könnyeket ejt.

A hősök végre megérkeznek Pohjolába, s V. kijelenti, hogy osztozni akarnak a szampón, s ha szépszerével meg nem kapják a felét, elviszik az egészet erőszakkal. Louhi haragra lobban és összehívja Pohjola hadait. De V. lantját kezdi pengetni, mindenki álmélkodva hallgatja, s végre mindannyian ellankadva álomra dőlnek. V. emberei ezalatt kézre kerítik a szampót és elhajóznak vele. Már jó messze vannak, a mint egyszerre Louhi nagy vihart támaszt s a hullámok elviszik a kantelét is, a min V. nagyon búsul.

Louhi népe utoléri a szampó elrablóit, s a nyilt tengeren véres csatát vív a két hatalmas ellenfél. V. győz ugyan, de Louhinak sikerül a szampót belefordítani a tengerbe, s az ott darabokra törik. Legnagyobb része lemerül a tenger fenekére, s abból lesznek a tenger kincsei; csak a csekélyebb részek maradnak a víz szinén, s ezeket a hullámok kivetik a partra. V. ennek nagyon örül, mert e darabok áldást hoznak Kalevala népére. Pohjola asszonya a szampónak csak födelét tudta megmenteni, s azért bosszúsan tér haza.

V. elmegy keresni kanteléját, de nem találja meg; újat csinál tehát nyírfából, húrjait szűzleány hajából, s azzal fölvidítja az egész természetet.

Népe a szampó birtokában boldogan él, s ezt meghallván Louhi, járványos betegségeket küld rá, de V. hathatós ráolvasásaival és írjaival meggyógyítja a betegeket. Most Louhi egy medvét küld Kalevala nyájaira, de ezt V. elejti, és nagy tort csap, melyben az öreg lantos énekével és lantja pengetésével fölvidítja egész népét.

A mint így zenél, leszáll a hold és a nap a zenét hallgatni. Louhi mind a kettőt elfogja, Pohjolába viszi és ott a hegyek belsejébe rejti, úgy hogy Kalevala világosság és

melegség nélkül marad. Ukko isten maga is különösnek találja ezt, s a nap és a hold pótlására tüzet csihol. Ezt a lég tündére leejti a földre; a tűz beleesik egy tóba, egy hal elnyeli, ezt meg egy másik, s emezt egy harmadik. Väinämöinen és Ilmarinen nagy nehezen megfogják a halat, melynek szájából most kicsap a tűz, megégeti Ilmarinen kezét és arczát, s elszabadúlván, sok házat, erdőt porrá éget. Végre megfogják és a kalevalai házakba viszik.

Minthogy a nap és a hold csak nem jelenik meg az égen, Ilmarinen új holdat kovácsol aranyból, és új napot ezüstből, de ezek nem világítanak. V. azonban sorsvetés útján megtudja, hol van elrejtve a két égi test; elmegy Pohjolába, és megküzdvén érettük, hazahozza mind a kettőt.

Idők multával egy szűz, Marjatta, fiat szül egy istálló szegényes födele alatt. A gyermek mindjárt csecsemő korában elvész; anyja keresi mindenfelé, kérdi csillagtól, holdtól, naptól, s az utóbbitól végre megtudja, hogy a fiú a mocsárban van. Haza viszi nagy örömmel. A gyermek növekszik, de nincsen neve; meg akarják tehát keresztelni, de az öreg ember, a ki a keresztséget osztogatja, meg akarja előbb vizsgáltatni, hogy életben hagyandó-e a gyermek. Elhívják Väinämöinent, a ki úgy ítél, hogy a gyermeket el kell veszteni, de ez visszafelel, ámbár alig két hetes, hogy V. csekély eszű, balgatag ember, olyant mér az ártatlan fejére, a mit maga érdemel. Erre az öreg ember megkereszteli a fiút Karjala királyává. Väinämöinen megharagszik, rézcsónakba ül, és eldalolván utolsó dalát, fölemelkedik az ég és föld közé, de kanteléját és szép dalait népének hagyja örökségül.

V.

A Kalevala egységes volta.*

Steinthal, a nagyhírű nyelvtudós, *Das Epos* című tanulmányában (*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 1868. 1. füz.) tárgyalás alá veszi a népeposz keletkezésének sokszor vitatott kérdését. Ő három külön faját különbözteti meg a nép-epikának, és ezek: 1. az izoláló epika, vagyis az, a mely csak egyes népköltemények-ből áll, olyanokból, a melyek semminemű összefüggésben nincsenek egymással. Ilyen pl. a szerbek epikája, a kelta népköltészet, és némi tekintetben az Edda is, a melyről azonban a szerző elismeri, hogy átmenetet képez a következő osztályhoz; 2. az agglutináló epika, melyben több költemény egybetartozik, a mennyiben bennük ugyanazon hősnek tettei vannak dicsőítve, mint pl. a Cid-románczokban; azonban ezekben még sincs valóságos benső egység; 3. a harmadik és legtökéletesebb faj az organikus epika, a melyet csak ott találunk, a hol a népszellem képes volt minden tekintetben teljes és egész, organikus költeményt teremteni. Itt az egyes részek elválhatatlanúl vannak egymással összekapcsolva, s a cselekvény halad és csakugyan befejeződik. Ez a legtökéletesebb faja az epikának nemcsak általában költői szellemet tételez föl azon népben, a mely létrehozza, hanem ezenkívül erővel teljes, egyenletes és tartós lelkesülést is. Tökéletes epopœának Steinthal csak négyet ismer el az egész világirodalomban, és ezek: a homerosi epopœák, a Kalevala, a Nibelung-ének és a Roland-dal. Az ilynemű epikának előföltétele egyrészt a mondáknak, daloknak és mythologikus fogalmaknak sokasága, másrészt azonban az, hogy ezek

* J. Krohn: *Suomalaisen Kirjallisuuden Historia. I. Kalevala.* Helsingissä, 1883.

a sokféle anyagok egyetlen egy eszme uralma alá sorakozzanak, a milyen pl. valamely nagy nemzeti vállalat, vagy valamely esemény, a mely különösen megragadta a népnek képzelő-tehetségét. Ez képezi mintegy velejét a nép egész monda-anyagának, a melyhez a többi illeszkedik, mint egy állandó középpont köré. Ilyen középpont volt pl. a görögöknél a trójai háború és az onnan való visszatérés, a franczióknál a roncevaux-i csata, és a finneknél Kalevala és Pohjola népének küzdelme egymással. Steinthal kereken tagadja, hogy egységes epopœa keletkezhetnék egyes, összeillesztett énekekből, csak úgy, hogy ezeket bizonyos sorban egymás mellé állítanák. Az egységnek okvetetlenül a nép alkotó-erejéből kell erednie, a mely egyes termékei közt létre hozza ezt az összefüggést, ha az egyes dalosok nem képesek is fölfogni a költeménynek egységes voltát.

Sokáig nem voltak, sőt még mostanáig sincsenek a tudósok egy véleményen arra nézve, hogy a Kalevala az epikus költészetnek fönnebb említett három osztálya közül melyikbe sorozandó. Castrén véleménye szerint nagyon nehéz találni oly alapeszmét, a mely a Kalevalának egyes részeit egységes egészszé fűzné össze; ő öt külön költeményt lát benne. Még tovább ment Tettau báró,* a ki tizenkét részre darabolta a Kalevalát. Másrészt azonban Lönnrot, a finn népköltészetnek kétségkívül legavatottabb ismerője, védelmezte a Kalevala egységét, rajta végighúzódó alapeszméül annak elbeszélését mutatva ki, hogy «Kalevala hogyan vergődött lassanként Pohjoláéval egyenlő hatalomra s hogyan jutott végre győzelemre».** Végül Steinthal, mint már említettük, szintén az egységes epopœák közé sorozta a Kalevalát.

Krohn Gyula szerint*** a főesemény, a mely az egész Kalevalának középpontját képezi, és a mely köré a mellék-

* *Ueber die epische Dichtung der finnischen Völker, besonders d. Kalevala.*

** A *Kalevala* újabb kiadásának előszavában.

*** Fönnebb idézett művében, 8. l.

események csoportosúlnak: a szampó létrehozása és meghódítása a finn nép részére.

Mi az a szampo? Ez a kérdés már sokakat foglalkoztatott és egész kis irodalom van már róla.* Lönnrot úgy vélekedik, hogy a szampó nem egyéb, mint a permieknek bálványa, minthogy ez is, mint a szampó, nagy kincseket szerzett birtokosainak. Castrén meglepetéssel beszéli 1855-ben megjelent *Utazásai*ban, hogy egy mongol China határán szampó-nak nevezte a buddhaistáknak legrégibb templomát, s e szerint a szampo nem bálványkép, hanem istennek temploma volna. Azonban ettől a nézetétől később Castrén elállott, és fölhívta a tudósok figyelmét azon hasonlatosságra, a mely a szampó-monda és a skandináv grotte-monda között van. Grotte ugyanis szintén gazdagságot szerző malom volt, a mely tulajdonosának, Frode királynak, aranyat, szerencsét és pénzt őrölt. Ez a malom is verseny tárgya lett és végre lemerült a tenger fenekére, ép úgy mint a szampó. Schiefner Antal, a Kalevala német fordítója, a ki a szampó-mondát nemcsak ezen skandináv mondákkal, hanem a csoda-malomról szóló orosz mondákkal is egybevetette, arra az eredményre jutott, hogy a szampó valamiféle kézi malom vagy őrlőkő volt. Grimm Jakab a szampót a hajnalpirral hozza kapcsolatba, Donner Ottó pedig 1863-ban azon vélekedését fejezte ki, hogy a szampón a napot értették.

Különösebb magyarázatokban sem volt hiány. Így akadt, a ki a földdel azonosította a szampót, más kereskedőhajónak tartotta, a harmadik felhőnek, egy negyedik pedig szivárványnak. Az előbbi magyarázatokkal meg nem elégedve Lönnrot 1858-ban újat kísérlett meg, s azt a vélekedését mondotta ki, hogy a szampó-monda allegorikus jelentésű, s a szampón általában az emberi művelődést és munkálkodást kell érteni.

* Donner: *Der Mythus vom Sampo* (Acta Soc. Scient. Fenn. Tom. X.)

Eddig jutott el a kérdés, mikor a norvég Friis egy egészen új és meglepő véleménynyel lépett elő, mely szerint a szampó nem egyéb, mint a lappok varázsló-dobja. Erre a gondolatra az juttatta Friist, hogy a finnek rokonai, a lappok, varázsló eszközül dobot használtak, a mely a kalevalai szampóhoz hasonlított. Ezek a dobok tojásdad csészealakúak, és cserzett bőrrel voltak bevonva, s ez volt a födelük. Ezen födélen több vagy kevesebb hieroglif-szerű czifraság szokott lenni. Ábrázolva volt rajta az ég és a föld, az élet és a halál birodalma, továbbá mindazok a helyek, a melyeken a lappok megfordulnak és a rénszarvas-csordák, egy szóval az egész lapp világ. A lapp ember semmibe sem kezdett, míg ezt a dobot meg nem kérdezte; ez volt az ő csalatkozhatatlan tanács-adója, orákuluma. A megkérdezés úgy történt, hogy egy kis sárgaréz-karikát tettek a födél közepébe, a hol a napnak képe volt, azután kis szarv-kalapácscsal megkopogtatták a megfeszült bőrt, mire a karika elkezdett ide-oda ugrálni, míg végre megállapodott valamely képen, a melyből aztán a varázsló szerencsét vagy szerencsétlenséget jósolt a kérdezőnek. Mennél gyakrabban teljesedtek be a varázsló jóslatai, és mennél mesterségesebben volt a dob készítve, annál nagyobb hír és gazdagság jutott neki osztályrészül.

Ilyen varázsló-dob lehetett a szampó is, így vélekedett Friis. Minthogy, úgy látszik, nagy hírben állt, — hiszen maga a jeles kovács, Ilmarinen készítette, — messze földről elvándoroltak hozzá azok, a kik a jövendőt tudni akarták; innen magyarázható, hogy oly nagy gazdagságot szerzett birtokosának, és hogy a Kalevala-beliek annyira esenkedtek utána.

Ebben a stádiumban volt a kérdés, mikor Donner fönnebb idézett művében újra tárgyalás alá vette, megmaradván azon meggyőződésében, hogy a szampó a nap, s ezt a véleményét most részletesebben kifejtette. Mikor Kalevala népe útra kel, hogy a szampót Pohjola ércz-hegyeinek belsejéből

kiszabadítsa, ez Donner szerint azt jelenti, hogy a nap, a mely télen át láthatatlan volt, a nyár közeledtekor megint megjelenik és ragyogni kezd az égen, vagyis kiszabadúl a sötétség hatalmából. Sok népnek fölfogása szerint ugyanis a nap, mikor nem látszik, ellenségek kezei közt van, a kik fogva tartják, míg valaki ismét kiszabadítja. Hogy a szampó csakugyan a nap, a melynek melegítő ereje élteti az egész természetet, azt a Kalevalának azon szavaival bizonyítja Donner, melyek szerint a szampó eltünése után nyomorúság uralkodik Pohjolában, és kenyértelen élet Lappországban (Kal. 43,383—384); holott előbb, míg ott volt a szampó, Ilmarinen szavai szerint díszlett minden, és örökös boldogság honolt Pohjolában (Kal. 38, 310 stb.). Ilyen boldogság jut osztályrészül Kalevalának is, mikor a szampónak legalább egyes darabjait megkapja. Ezek láttára így szól az öreg Väinämöinen:

«Ím a vetés eredete,
Örök jóllét ős kezdete,
Ebből szántás, ebből vetés,
Ebből minden növekedés;
Holdnak ebből a fénylése,
Szerencse-nap kisütése.» *(Barna ford.)*

Itt tehát a szampó világos összefüggésbe van hozva a kikelettel, szántás-vetéssel, minden növekedéssel, sőt a hold és nap fényével is. A szampó tehát nem lehet más, mint a nap, a melynek hozzájárulása nélkül a fönnebbiek nem lehetségesek.

Donnernek egy bírálója * alapos ellenvetéseket hozott föl ezen magyarázat ellen, és újabb bizonyítékokat arra, hogy a szampó mégis csak valami valóságos eszköz, hihetőleg varázsló-dob volt.

Ez a szampó-kérdésnek rövid története és mai állása.

* J. W. C. *Kalevalan Sammosta.* (*Kirjallinen Kuukauslehti* 1872. 89., 107.)

A szampó mivoltával tehát mindeddig nem vagyunk egészen tisztában, de legvalószínűbbnek látszik előttünk is Friis magyarázata. Akárhogy áll is a dolog, akármi volt is az a csodás szampó: arra nézve egyetérthetünk Krohnnal, hogy — mint fönnebb említettük, — a főesemény, mely az egész Kalevalának középpontját képezi, és a mely köré a mellék-események csoportosúlnak: a szampó létrehozása és meghódítása a finn nép részére. Ennek a főeseménynek előjátéka a Kalevala-belieknek az a törekvése, hogy a szép pohjolai szűzet feleségül nyerjék, a mi egyiküknek végre sikerül is, de drágán kell megvásárolnia a győzelmet, mert azt az örökös szerencse-hozó szerszámot előbb meg kell kovácsolnia Pohjola népe számára. Ez a csere egészen önkéntes ugyan, és mind a két fél — úgy látszik — meg van elégedve osztályrészével, s Kalevala és Pohjola közt barátságos egyetértés uralkodik: de mindez csak látszólagos dolog. A mint Ilmarinen szép felesége meghalt, mindkét részen kitör a titkos gyűlölség. Habár Ilmarinen nem volt is oka felesége halálának, Pohjola asszonya mégis mindjárt a legkeményebb szavakkal támad neki, leánya gyilkosának nevezi, s nem akarja hozzá adni másik leányát. Ilmarinen meg a maga részéről mindjárt nyilt erőszakhoz nyúl, és elrabolja a másik pohjolai szűzet. De ebben a tettben még nem nyilvánul minden, a mi azon pillanatban szíve mélyében forrong. A kikosarazott kérő dühe alatt még más, valószínűleg már rég lappangó érzés is rejlik, — t. i. az irigység, a melyet Pohjola gazdagsága és hatalma támasztott benne. Hazajöttekor, mikor Väinämöinen kérdezi, hogyan élnek Pohjolában, kitör belőle ez a titkos irigység, és azt feleli, hogy könnyű azoknak, ott van a szampó, azért boldogok! Ebből az fejlik ki, hogy neki indulnak a szampót elrabolni. A befejezésben el van mondva, hogyan rabolták el a szampót Pohjolából, hogyan hozták legalább egyes részeit Kalevalába, miként gyarapodtak jóllétben, s hogy védelmezték szerencséjüket Louhinak bosszútervei ellenében.

A Kalevala főhőse Väinämöinen. Ennek a hatalmas dalnoknak és varázslónak tettei képezik benne a főeseményeket, és az ő közreműködésével sikerült szampó-rablás az egész cselekvény veleje. Väinämöinennek ez a viszonya a főeseményhez megmagyarázza nekünk sok mellékeseménynek hozzájárulását. Fölszinesen tekintve pl. szükségtelennek lehetne tartani, hogy a múzsa ezt a tiszteletre méltó öreget leánykérésével kissé nevetséges színben tünteti föl. Hiszen Ilmarinen a nélkül is egyenesen elmehetett volna Pohjolába, megkovácsolhatta volna a szampót és hazahozhatta volna Louhinak híres szép leányát. Még szükségtelenebbnek látszik Väinämöinennek az a törekvése, hogy Joukahainen hugát a magáévá tegye. De ennek a két mellékeseménynek mégis fontos rendeltetése van. Väinämöinen nagy tettekre született, melyeket népe érdekében kellett véghezvinnie; de ezen tetteket csak akkor volt képes véghezvinni, ha osztatlanúl nekik szentelte minden erejét, egész lelkét. Hogy ezen nagy tettekre megérjen, tapasztalnia kellett előbb az egyéni boldogság keresésének sikertelenségét, meg kellett tanúlnia a balsors iskolájában, hogyan vetkőzzék ki minden önzéséből. Csak így volt érdemes arra, hogy száz meg száz nemzedék boldogítójává legyen. Ugyanilyen előkészítő czéljuk van a teremtésről szóló énekeknek is. Az a hős, a kinek oly nagy teendő jutott osztályrészül, a kinek el kellett rabolnia az emberevő Pohjolából ennek legdrágább kincsét, nem lehetett közönséges halandó; neki, ha nem is istennek, de legalább isteni eredetűnek kellett lennie. De az epikus költészet természete kívánja, hogy ez az eredet ne csak mellesleg, néhány szóval legyen megemlítve, hanem terjedelmesen legyen elbeszélve, és ennek a leírásnak egyszersmind ki kellett egészítenie a kalevalai nép világnézletének képét. Ezen szükség hozta létre az első teremtési runót. Ehhez aztán szorosan fűződik a második is; mert ez megmutatja nekünk, hogy az az isteni eredetű hős miként vesz részt mindjárt ifjú korában a fönséges eredetéhez méltó munkákban, a föld szépítésében

és lakhatóvá tételében. Nem hagyhatjuk említetlen, hogy a Nibelung-énekben is megelőzi az igazi esemény elbeszélését egy ének Siegfried születéséről és neveltetéséről.

A Kalevalának utolsó éneke szintén nem fölösleges toldalék, habár oly dolgokat tárgyal, a melyek már a főesemény bevégződése után történtek. Az epikai múzsa nem fejezi be szivesen énekét az utolsó csattanós jelenettel; még egyszer föl akar utána könnyebben lélekzeni — mint Krohn mondja, — s azért sokszor még egy darabig folytatja énekét a főesemény bevégződése után is. Ilyen «végső föllélekzés» pl. az Iliasban Patroklos fényes temetésének leírása. Így Väinämöinentől sem akar a múzsa egyszerre megválni, habár tulajdonképen el is végezte már föladatát. Még egy pillanatra föllebbenti a jövendő fátyolát, hogy lássa és elmondhassa, mi sors vár arra a nevezetes hősre.

Éppily természetes a többi mellékeseményeknek összefüggése is a főeseménynyel. Már az imént szóltunk azon kapcsolatról, a mely Väinämöinen leánykérése és a szampórunók közt van. De még más oka is van annak, hogy ez a leánykérés helyet foglal az eposz keretében Kalevalának leghatalmasabb, legügyesebb hőse is hiába kéri feleségül a pohjolai szép szűzet, s ezzel a múzsa azt akarja tudtunkra adni, mily nagy becse volt ennek a leánynak s mily nehéz volt kezét elnyerni; és ezzel megmagyarázta nekünk azt, mikép volt lehetséges, hogy ezen leányért váltságdíjúl kész volt a kérő odaadni a világ legnagyobb kincsét, a boldogságszerző szampót is. Ugyanezen meggyőződés megszilárdítására kell Lemminkäinennek is a kérők sorába állani. Még ő, az asszonynép dédelgetett kedvencze sem tudja azon nagy váltságdíj nélkül meghódítani Louhinak híres leányát. Igy Lemminkäinen kezdettől fogva a főesemény körébe van vonva. Második pohjolai útja újabb kötelék közte és a szampó-runók között.

A mi a Kullervo-epizódot illeti, az szintén belejátszik a főeseménybe. Hiszen éppen Ilmarinen feleségének erősza-

kos halála, melynek Kullervo az okozója, képezi azon fordulópontot, melynél a háború Pohjola és Kalevala között kitör. Ezen epizód nélkül a főesemény utórésze nem volna közvetetlen összefüggésben az elejével. Ennek elhagyása ugyanaz volna, mintha Patroklos halálát kitörölnők az Iliasból. De Ilmarinen feleségének gonosztettét nem tarthatnók oly borzasztó bosszúra érdemesnek, ha nem tudnók annak a kőbe törött késnek szomorú történetét; sem az az irgalmat nem ismerő bosszúvágy nem volna egészen természetes oly fiatal ember szívében, ha ugyanazon epizód többi részei nem állítanák elénk Kullervo természetét a maga egész borzalmasságában.

Benső egységét a Kalevala ezeken kívül még sok helyütt megerősítette külső kötelékekkel is, t. i. hivatkozásokkal az egyik énekről a másikra, a melyek nyilván tanusítják, hogy az egyik ének költőjének eszében volt a másik ének is, habár az utóbbinak tárgya távol esett is az előbbiétől. Ezekkel a hivatkozásokkal az énekek «össze vannak egymással szőve», a hogy Castrén mondta.

A Kalevalának azonban vannak kompozicióbeli hibái is, nevezetesen háromfélék: ellenmondások, ismétlések és egyes részeknek túlterjeszkedése az egészhez viszonyítva. Ezek a hibák megvannak a legtöbb népeposzban, és természetes következései azon módnak, a melyen a nép-eposzok keletkeznek és terjednek. Interdum dormitat ipse Homeros! A homerosi költeményekben is találhatók ellenmondások és ismétlések. Nem is lehet az máskép oly énekekben, a melyek évszázadokon át szájról szájra járnak, nemzedékről nemzedékre öröklődnek, s óriási területen vannak elterjedve; mert a Kalevalát még most is éneklik a rigai öböltől az északi sarkkörig nyúló területen. Az egyik részletet jobban kiszínezik itt, a másikat amott, a helyi körülmények hatása alatt; az egyik monda egészen feledékenységbe mehet, a másik eredetileg idegen mondákkal olvad össze. Helyenként feledésbe megy maga a főesemény is, s más valamely részlet

lesz középponttá, a mely köré az egykori egésznek maradványai csoportosúlnak. Végre a véletlen is belejátszik; mert hiszen teljesen a véletlentől függ, hogy mely részletek és ezek is mely alakban jutnak a gyűjtő tolla alá.

Mindenesetre el kell ismernünk, mondja Krohn, bár a Kalevala egységes voltát vitatjuk is, hogy kompozicziójából hiányzik a művészi, minden részleten uralkodó tökéletesség.

VI.

A Kalevala költői szépségei.*

A Kalevalának kompoziczióbeli hibáit ellensúlyozzák azon költői szépségek, a melyekben ezen nép-eposz oly annyira bővelkedik. Ezek a költői szépségek a külföldi tudósokra is nagy hatást tettek, mint Grimm, Rosencrantz, Müller Miksa** és mások lelkesült nyilatkozatai tanúsítják. Grimm azt mondja a Kalevaláról, hogy ha valami, úgy ez tiszta eposz, melynek előadása keresetlen, egyszerű, de annál hatásosabb, s a mely egész kincsbányája az előbb ismeretlen mondáknak, hasonlatoknak és szólásmódoknak. S a kidolgozás! — mondja Rosencrantz, — az oly rendkívüli, hogy lehetetlen a legnagyobb tiszteletet megtagadni azon néptől, melynek alkotó ereje oly sokoldalú. Az előadás teljesen objektiv, a legtisztább epika szellemében van tartva; nemcsak határozatlan körvonalakat rajzol, hanem egyénítő erővel festi az élő valóságnak minden részét. A Keleti-tenger északi partvidékeinek berkei, állatai és emberei sehol másutt nincsenek oly szoborszerű határozottsággal, oly élénk szi-

* Krohn: *Suomalaisen Kirjallisuuden Historia* I. 24. — Tengström: *Kalevala (Fosterl. Album* I.)

** Grimm: *Ueber d. finn. Epos.* (A. Höfers: *Zeitschr. f. d. Wissensch. d. Sprache*, 1846. I. 1. S. 13.) — Rosencrantz: *Geschichte d. Poesie*, 287. — Müller M.: *Fölolv.* I. 302.

nekkel ábrázolva. Müller Miksa meg így szól a Kalevaláról: «A vének ajkáról leírtak egy epikus költeményt, melynek teljessége és hossza az Iliáséval egyező, — sőt, ha egy pillanatra el tudnánk felejteni mindent, a mit fiatal korunkban szépnek tanultunk nevezni, szépsége is fölér az Iliáséval. Igaz, hogy a finn nem görög, és Väinämöinen nem Homeros. De ha a költő veheti színeit attól a természettől, mely körülveszi, ha festheti azokat az embereket, a kikkel él, akkor a Kalevala érdemei hasonlók az Iliáséhoz, és a világra szóló nemzeti eposzok közt az ötödik helyre tarthat igényt: az ion énekek, a Mahabharata, a Sahnameh s a Nibelungok mellett.»

A Kalevalának azon sajátságai közül, melyek a szakértők tetszését annyira megnyerték, kétségkívül első helyen áll az a tiszta, élénk, igazi alakokat teremtő alkotó tehetség, melyről teljes fogalmat csak az szerezhet magának, a kinek alkalma van a Kalevalát más nemzetek epikus költeményeivel összehasonlítani. Ossian énekeiben mindig mintegy sűrű ködben tévelygünk; a hősök jelleme és alakja, az események és az események színhelye mint homályos árnyékok tűnnek föl, úgy hogy nem tudjuk: a földön történő valamit látunk-e, vagy olyan üres, hús és vér nélkül való szellemsereg vonul-e el előttünk, mint a görögök Hadesében. Az Eddának az a sajátsága, hogy benne egy esemény sincs egész terjedelmében előadva, hanem csak valamely különösen megindító részlete, az is inkább csak beszélgetések alakjában. A külső alak és természet ábrázolása majdnem teljesen hiányzik belőle. Ezen velős, minden erőt egy pontra irányzó alakjukban, valamint a mondák és alapeszmék mélységével, az Eddának dalai hatalmas hatást tesznek ugyan, de ez az egész előadási mód inkább drámai mint epikai. Inkább epikusak az oroszok és szerbek költeményei, különösen az utóbbiak, melyek az élénk ábrázolásban vetekednek bármely remekművel; de mind a két nép csak egyes apró képeket teremtett, és hiányzik náluk egy teljes, az egész népéletet, az egész ország ter-

mészetét felölelő nagy kép. A Nibelung-éneket már nem illetheti ez a vád; az teljes, mindenre kiterjeszkedő képet állít elénk; nincs benne semmi szaggatottság, semmi homályosság a körvonalakban, sőt ellenkezőleg minden a legnagyobb ecsettel van szinezve. De ez az ecset — mondja Krohn — többnyire nem a festőművésznek, hanem a szobafestőnek ecsetje. Habár az egészen keresztülhúzódó alapgondolat oly költői, habár a szereplő személyek jelleme oly nemesen van kidomborítva, hiányzik másrészt az egész előadási és ábrázolási módból a költőiség. «Az — úgymond Vischer * — közönségesen szavak, rímek, képek nélkül való egészen a legnyomorúságosabb szegénységig, s egyszersmind hosszadalmas és unalmas a végtelenségig.» Mennyire más a görög epikus költeményeknek tiszta, világos, teljes, minden oldalú, de még a legterjedelmesebb részekben is mindig a szépség határain belül maradó ábrázolása! Minden élő; szemünkkel látjuk, fülünkkel halljuk azt az egész szép görög világot, úgy a mint volt, de egyszersmind mégis megtisztulva a költészet csodás fényében.

A Kalevala e tekintetben közel jár a görög epikához. Az elbeszélés a Kalevalában, az igazi epika természete szerint, többnyire tiszta, nyugodt folyamként halad, átlátszó vizében mutatva a tettek alapját képező érzelmeket és vágyakat, és fölszinén tisztán visszatükrözve mindent, a mi mellett elhalad. De némelykor, mikor a tárgy úgy kívánja, ez a nyugodt folyam is megárad, és olyankor hatalmas sellővé lesz.

Erővel teljes kifejezéseket bőves-bőven találhatunk a Kalevalában, és sok helyütt a hatás sorról-sorra fokozódik. A leírások szemlélhető képeket tárnak elénk, s az elbeszélés mindig élénk; azonban az események előadásában a Kalevala még sem vetekedhetik a görög eposzokkal. A finn eposzban minden sokkal rövidebben, soványabban van elő-

* *Aesthetik, III. d. Dichtkunst* § 876.

adva, s az esemény körülményeivel együtt nem lép oly minden-oldalúlag s oly élénken előtérbe, mint az epikus költészetnek amaz örök szépségű mintaképeiben.

A költői alkotó tehetség legjobban nyilvánul a Kalevalában szereplő személyek jellemének kidomborításában. E tekintetben még a görög remekművek is mögötte állanak a finn eposznak. A homerosi epopœiákban rendesen csak egy vagy két sajátság jellemzi a hősöket, s ezenkívül a jellembeli különbségek sokak közt oly csekélyek, hogy alig lehet őket egymástól megkülönböztetni. Csak Achilles és Odysseus vannak részletesebben jellemezve, kivált az utóbbi az Odysseiában. A Kalevalában ellenben sokkal több, egymástól pontosan megkülönböztetett jellemet találunk; nem lehetne például Kullervóval végeztetni Joukahainen tetteit, vagy Ainót tenni a pohjolai szűz helyébe. Még kevésbbé lehetne akár csak egy pillanatra is összetéveszteni egymással Väinämöinent, Ilmarinent és Lemminkäinent. A görög jellemek tehát aránylag inkább csak typusok, ellenben a finn jellemek egyedek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Kalevalában szereplő felsőbb lények, tündérek, istenek teljesen híjával vannak az egyéni sajátságoknak.

Más jellemző sajátsága a Kalevalának az a gyakran jelenkező mély érzelmesség, mely sokszor érzékenységgé lágyul ugyan, de mindamellett igen sok szép és megindító részletnek képezi alapját. Rokon ezzel az egész költeményen végighúzódó gyengédség és humanitás. Sehol sem találunk a Kalevalában oly barbár kegyetlenségeket, mint pl. a germán mondákban az a «sas-rajzolás» az ellenség hátára,* vagy az elesettek véréből ivás, húsából evés. Még oly kevésbbé kegyetlen, de mindenesetre utálatos durvaságokat sem találunk benne, milyenek pl. a görög eposzokban az elesett ellenség holttestének meghurczolása a sárban, vagy

* A bordákat kivágták az eleven fogoly hátgerinczéből, s aztán kifelé csavarták, mintegy szárnyak gyanánt.

kitevése a farkasok és sasok étkeül. Kétségtelen, hogy ez a humanitás legnagyobb részt annak a következménye, hogy a Kalevalát csak későbbi időkben kezdték gyűjteni a nép ajkáról, mikor a keresztyén hit már hathatós befolyással volt rá; de részben a finn nép szelidebb lelkületének is tulajdonítható a Kalevala humanitása.

Ez a mélyérzelműség azonban sokszor túlmegy a természetes határon, és siránkozó érzékenységgé lesz. Nincs egyetlen hőse sem a Kalevalának, a ki legalább egyszer-kétszer ne sírna és jajgatna a legszánandóbb módon. Igaz ugyan, hogy a görög hősöknek sincs oly kemény szivök, mint a hajdani germánoknak; ők is nagyon sokszor sírnak és panaszkodnak, de ebben sohasem mennek túl a férfiasság határain, míg ellenben a Kalevala hősei, első sorban maga Väinämöinen, néha szánalomra méltó és egyszersmind nevetséges óbégatásokkal fejezik ki szivük bánatát.

Másrészt gyakran találunk a Kalevalában egy sajátságot, melynek a homerosi költeményekben nincs sok nyoma, t. i. tréfás, gúnyos, humoros elemet. Ez részint abban a bánásmódban nyilvánul, melyben a múzsa hőseit néha részesíti, részint pedig az utóbbiaknak saját szavaiban. Így pl. habár Väinämöinen általában kedvencze a múzsának, mégis sokszor el kell tűrnie holmi apróbb csipkedéseket és gúnyolódásokat, mikor leánykérni jár. Lemminkäinent is kigúnyolják a saari-beli leányok és asszonyok, mikor vadul hajtva szánostul fölborul. Sokkal gyakoribb a humor a szereplő személyek beszédében, különösen Louhi leányánál és Lemminkäinennél.

A mi a szereplő személyek külalakjának, ruházatának, fegyvereinek, lakásának stb. leírását illeti, az az igazi epika követelményei szerint majdnem mindig valamely cselekvény elbeszélésének alkalmával történik; ezenkívül a személyek nevei rendesen állandó jelzők vagy appozicziók kiséretében fordulnak elő, melyek vagy külalakjuknak vagy jellemüknek valamely fontosabb sajátságát tüntetik föl.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A környező természet leírásában a Kalevala hasonló művészettel jár el, mint a görög eposzok, csakhogy kissé eltérő módon. Az Iliásban természeti leírások majdnem kizárólag csak hasonlatokban fordúlnak elő; az Odysseiában ezekhez még pontos tájleirások járúlnak. Ilyen tájleirások teljesen hiányoznak a Kalevalából; az események színhelye benne nem valami meghatározott, igazán létező vidék; azonban a finn öböl partvidékeinek természete általában majdnem élénkebb szinekben van benne elénk állítva, mint a görögországi természet Homeros énekeiben. Déli Finnország tengere és tavai, fenyves erdei a ritkább tölgyekkel és jávorfákkal egyetemben, — medvéi és jávorszarvasai, sasai és kakukkjai mind le vannak itt írva. Hasonlóképen Pohjolának vagyis Lappországnak kopár hegyei is a rénszarvasokkal együtt. Egy részük a Kalevalában is hasonlatokban szerepel, de még gyakrabban valamely eseménynyel kapcsolatban fordulnak elő. Ezek a természeti leirások többnyire rövidek, néhány vonásból állók; a terjedelmesebb, részletesebb leirások ritkák.

A Kalevalában előforduló hasonlatok legnagyobbrészt a természet világából vannak véve, s ezekben a természetnek mélységes fölfogása és sajátságos találékonyság nyilvánul. Rokonok ezen hasonlatokkal azok a kedveskedő gyöngéd megszólítások is, a melyekben különösen a fiatal leányokat mindenféle kedves állatok és növények neveivel illetik; így pl. elnevezik őket menyétnek, jégruczánák, pillangónak, virágnak, levélnek, epernek stb. Néha, de csak ritkán, a férfiaknak is kedveskednek a «sas» vagy «sólyom» névvel. Némelyike ezen kedveskedő neveknek most már kissé komikusan hangzik; így pl. önkénytelenül is elmosolyodunk, mikor a leánykát tyúknak vagy lúdnak nevezik; de a természet egyszerű gyermekei előtt ezek a megszólítások nem voltak sértők, sőt ellenkezőleg kedvesek. Hiszen a görög hősök is hol szamarakhoz, hol kosokhoz vannak hasonlítva.

Még gyakrabban fordul elő a természetnek és élettelen

tárgyaknak megszemélyesítése. Az állatok, és növények, kövek, sőt az emberkéz alkotta eszközök is úgy gondolkodnak, éreznek, beszélnek, mint az ember; ez megszólítja őket, s ők felelnek; sőt az is előfordul néha, hogy nagyon fontos dolgokban jó tanácsokat adnak neki. A Kalevala-beli emberek még gyermekes, félig öntudatlan közösségben élnek a természettel.

Ehhez az előadásbeli élénkséghez és frisseséghez csatlakozik végre még az élénk, jellemzetes szavakban és alakokban gazdag nyelv. Mily erő van pl. abban a tengernyi sok hangutánzó szóban! Mennyire előmozdítja valamely dolognak több oldalról való megvilágítását a gondolati párhuzamosság! De ez utóbbi — meg kell vallanunk, — néha hosszadalmassá is teszi az előadást, mert túlságba megy.

Még csak a vers-idomról és a Kalevala előadásáról akarunk néhány szót szólni.

A Kalevala rövid, nyolcz szótagos sorokból áll, melyek négy ütemre vagy lábra oszlanak, és trochæusi lejtésűek. A versidom alapját főleg a szótagok mennyisége képezi, de e mellett a hangsúly is fontos szerepet játszik. A közönséges szóhangsúly (mely a finn nyelvben is, mint a magyarban, minden szónak első tagján van) többnyire nem esik össze a verslábak arsisával, s így «a versmérték üteme és a nyelv néha egyesülnek, néha meg elválnak egymástól, küzdelmükben éppen annál világosabban mutatva egybetartozásukat. Olyanok ezek, mint két szerelmes, kik összepörlekednek és ismét megbékülnek, ezen játékban mutatván szövetségük természetét, mely a szabadságnak szabad föláldozása.»* Lényes sajátsága a Kalevala versidomának az alliteráczió is; a végrím aránylag ritkán fordul benne elő, s akkor is, úgy látszik, csak esetlegesen.

A Kalevala runóit rendesen ketten éneklik: az egyik az énekes, vagyis «főember», a másik az ismétlő, kisérő,

* Vischer: *Aesthetik, Die Dichtkunst*, § 858.

vagy kontrás. Ezek egymással szemben vagy egymás mellett ülnek, és egymás kezét fogják; a «főember» kezdi el az éneket, s a kontrás csak a verssornak utolsó előtti szótagját megelőző tagnál vág bele, s azután egymaga újra elénekli az egész sort, mialatt az énekes a következő sorra készül. Éneklés közben mind a kettő nagyon komoly és gondolkodó arczot ölt s lassan bólintgat a fejével. A kontrás néha a sor első felébe bele is told egy rövid szócskát (volt, hát, hisz, ám, mondom, mondá, stb.), pl. ekképpen:

1. { főember: Hajt a lélek, nagy a kedvem,
   { kontrás: — — — — — a kedvem,
2. kontrás: Hajt *ám* a lélek, nagy a kedvem,
3. { főember: Gondolatom unszol engem,
   { kontrás: — — — — szol engem,
4. kontrás: Gondolatom unszol engem, — stb.

Néha csak egy ember énekli, s akkor rendesen kanteléval kiséri énekét. A kantele, a finnek ősi hangszere, melynek föltalálását a monda, mint előbb láttuk, Väinämöinennek tulajdonítja, a tamburához hasonlít. — Régebben úgy 5 hüvelyk széles, harmadfél láb hosszú és 2—3 hüvelyk magas volt; fölső része fenyűfából (pinus abies), a többi nyírfából készült, s öt vas- vagy lószőrhúr volt rajta. Később megnagyobbították, s most rendesen 3—4 láb hosszú, egyik végén 5—6, a másikon 6—10 hüvelyk széles, és 10—14 hur van rajta. Hangja igen kellemes. Sajnos azonban, hogy ez a hangszer most már kiveszőben van, mert alig használják másutt, mint keleti Finnországnak távolabb eső részeiben.

VII.

A népköltészet többi termékei.

Az előbbi fejezetekben röviden bemutattuk a finn népepikának legnevezetesebb termékét; most vessünk egy pillan-

tást a lyrai költeményekre, a melyek a finn népnek egész érzelem-világát visszatükrözik.

Az emberi szív a hideg éjszakon is csak úgy dobog, mint a természettől jobban megáldott tájakon: ugyanazok az érzelmek, vágyak, indulatok, szenvedélyek töltik el ott is, csak nyilvánulásuk más. A finn nép dalait csak az értheti meg igazán, a ki ismeri e népdalok hazáját; azt a zordon éghajlatú, hideg országot, mely oly gazdag festői szépségekben. Az «ezer tó országá»-ban a természet képe nem oly mosolygó, nem oly vidám, mint a déli országok napsütötte rónáin, de mégis elragadóan szép. Mikor az ezernyi tavat a zordon éjszak fergeteges szele megfagyasztja, s a földet vastag hólepel borítja, vagy mikor a nyári nap sugarai megaranyozzák az örökzöld fenyűfák magas sudarait: az utas megáll útjában, csodálkozva szemléli a természet nagyszerűségét, elfeledi, hogy ez az ország szegény, nagyon szegény, s boldognak mondja a népet, mely ennyi szépség közepette él. Mily fölséges látványt nyujt például egy éjszaki tó, kivált szép derült nyári éjjelen, mikor valami bűvös-bájos félhomályba burkolódzik. A festő ecsetje mindenféle világítást képes a vászonra varázsolni, de az éjszaki nyári éjek szürkületét még senkinek sem sikerült lefestenie. Ez valami lefesthetetlen, leirhatatlan, mikor nincs sem nappal, sem éjjel, mikor a természet pihen, de nem alszik; minden csendes, néma, hangtalan és mozdulatlan. Feljön a hold is, és kisérteties fényt vet a tájra; oly mélabúsan tekint le a földre, mintha a hosszú téli éjszakákra emlékeznék, mikor az ő uralma is oly soká tartott. A tó vize mozdulatlan, csak a partok felé torlódnak a habok, mintha vissza akarnák foglalni előbbi birodalmukat, s azután tehetetlenségük érzetében tajtékozva esnek vissza. A partot komor, méltóságos, százados fenyűfák szegélyzik, melyek az éjjeli szürkületben még komorabbak, még méltóságosabbak, s csak szánalomból látszanak tűrni a vidámabb nyírfákat. Amazok rideg aszkéták, a természet karthauzi barátai, emezek mellettük vidám világ-

fiak; amazok azt látszanak mondani, hogy minden a mi körülöttük van, csak hiúságok hiúsága; emezeknek pedig elvük: élni a jelennel, s nem gondolni a jövőre. Mikor aztán valami játszi szellőcske pajkosan végig leng a tó fölött és odafurakodik a fák közé, a nyírfák levelei elkezdenek vidám tánczot járni, a tó vize is tánczra kerekedik, csak a komor fenyűfák nem mozdulnak, csak ők állanak mereven, mint előbb, csendesen zizegve: «Hiúságok hiúsága! minden mulandó, — a ti örömötök is!» És igazuk van. A pajkos szellőt csakhamar fölváltja a télnek fergeteges hírnöke, mely magával viszi a nyírfák megsárgult leveleit, és szegények szép ruházatuktól megfosztva siratják rövid örömüket. A tó hullámai is elcsendesednek, lesimulnak és megmerevednek; a tél hosszú időre bilincsekbe veri őket. Csak a fenyűk állanak akkor is mereven, de már nem zordonan; tőlük sem a szél, sem a fagy nem tudta elvenni a szegényes ruházatot; lábuk alatt a tél hófehér leple terül el, melyből az ágakra is jut elég, s a tűleveleket finom jégréteg vonja be, mely a hideg téli nap fényében csillog-villog mint ezer meg ezer gyémánt. Ilyen a természet diadémja, és ilyen az éjszak honának tele, melyet a mi fantáziánk oly borzasztónak tud képzelni.

A hosszú tél, dermesztő hidegével, rövid nappalaival és hosszú éjtszakáival, az éjszaki fény, a nyári éjtszakáknak sajátságos, kisérteties félhomálya, a természet komolysága, a növényzetnek túlnyomóan sötét szinezete: mind ez igen nagy hatással van a népnek egész kedélyvilágára. Ezekhez járul még a kemény munka, melylyel kenyerét keresi, a mely a testet elfárasztja, s a lélekre is nyomasztólag hat. Innen az a mélabús hangulat, mely egész költészetét jellemzi. Vannak ugyan víg perczei is, mikor elfelejti búját, baját, de ezt a vigságot is mindig mérsékli a komolyság, mely a finn nép jellemének alapvonását képezi.

A kantelét, ugymond a népdal, nem is Väinämöinen csinálta; búbánatból van az készítve, rossz napokból, kíno-

sakból; a húrjai gyötrelmekből, a szegei más bajokból, azért nem szól vigan. És valóban, Lönnrot népköltési gyűjteménye, a *Kanteletar*, legnagyobb részt szomorú, bánatos dalokból áll. Az egyikben megcsalatott vagy reménytelen szerelmén keserg a névtelen költő, a másikban menyasszonya halálát siratja; majd a távollevő kedves után sóvárog, vagy a távozótól búcsúzik fájdalmas szavakban, majd haza vágyik idegen földről, vagy a halált óhajtja, mikor bánata eltölti szivét. Az egyikét elhagyta a kedvese, azért beáll tengerésznek, elvitorlázik messze földre, hogy a hírét se hallják többet; a leányt megcsalta a szeretője, azért megátkozza, hogy átkozott legyen a kéz, mely az ajtót kinyitotta, átkozottak a karok, a melyek ölelték, a szem, a melylyel nézte, a nyelv, a melylyel elcsábította. Némelyik a régi időt dicsőíti; máskép sütött akkor a nap, más volt akkor a hold fénye; neki is jobb volt a dolga. A másik jobb szeretné, ha nem is született volna. A szerelmi bú mellett anyagi gondok, nélkülözések, fáradság, kínlódás is panaszra fakasztják a dalosokat. Árvaság, elhagyottság, egyedülvalóság szintén gyakori daltárgyak. Egy panaszolja, hogy annyi bánata van, a mennyi kő a sellőben, a hány kavics van a parton, hangafű a mezőn, fűzfa a rossz földön, homokszem a jó uton. Nincs az a ló, se paraszté, se gazdagé, se papé, a mely az ő búbánatát el tudná húzni.

Vannak azomban derültebb hangúlatú dalok is. Az egyik leány sóhajtozik, hogy mért nem teremtette az Isten madárnak! Elrepülne, szárnyra kelve; messze szállna kedveséhez; nem pihenne, nem aludnék, útszéli fán meg nem szállna, a tenger sem állná útját, csak repülne szakadatlan. A másik: ha galambja jönne, léptéről ismerné, ha versztnyire voln' is; ködként, füstként szállna a kedves elébe, szikraként repülne, vagy lángként lobogna; oda menne hozzá, megfogná a kezét, bár kígyó voln' benne; megcsókolná ajkát, bár halál voln' rajta; nyakába borulna, melléje simulna, ha vér borítná is. Ismét szomorúbb az a dal,

melyben három kérőjéről szól a leány: három felől jöttek kérők, a hogy anyja jósolgatta; Bánat gyűrűt adott neki, Sírás kendőt ajándékul, harmadiknak a Halál jön, az a leányt haza viszi.

Van a gyűjteményben egy pár vígabb dal is, de ezek kivételeknek tekinthetők; továbbá nászdalok, vőfélymondókak és más lakodalmi versek; pásztordalok; játszi gyermekversek, bölcsődalok; végre néhány elbeszélő költemény (legenda, ballada, historiás ének) is.

A finn nép ősvallásával és régi babonás szokásaival állanak kapcsolatban azok a *Varázs-igék* vagy *Ráolvasások*, a melyeket szintén Lönnrot adott ki. A pogány finnek naiv képzelete az egész természetet benépesítette istenekkel, tündérekkel, szellemekkel, kik mind a főistennek, Ukkónak uralma alatt állottak. Minden tónak, szigetnek, félszigetnek, öbölnek, erdőnek, mocsárnak, mezőnek, völgynek, dombnak, hegynek, forrásnak, pataknak, folyónak, vízesésnek, fának, virágnak, embernek és állatnak megvolt a maga külön védőszelleme vagy tündére; úgy szintén a víznek és tűznek, szélnek és fagynak is, egy szóval minden szemmel látható, kézzel fogható, valamint minden képzelt vagy csak hatásában ismert dolognak vagy erőnek is. Ezek a tündérek a nép hite szerint jót vagy rosszat tehettek a maguk körében, s erre részint jó szóval, könyörgéssel, áldozatokkal lehetett őket rávenni, részint pedig feddő szavakkal vagy fenyegetésekkel.

Ez a babonás hit oly mély gyökereket vert a nép lelkében, hogy még most is vannak nyomai, s ezekből állította össze Lönnrot is a maga meglehetős nagy gyűjteményét. Ez könyörgéseket és fenyegető varázs-igéket tartalmaz, a finn mythologiának majdnem minden alakjához intézve, valamint kuruzsló ráolvasásokat és más babonás mondókákat, melyek sok helyütt érthetetlenek és sok fejtörést okoznak a nyelvbúvárnak.

Mint fönnebb már említettük, Lönnrot kiadott egy

kötet közmondást és egy kötet találós mesét is. Ezekhez járult azután — a népköltési termékek sorozatának kiegészítőjéül — Eero Salmelainen négy kötetes népmese-gyűjteménye: *Suomen kansan satuja ja tarinoita*, mely szintén a Finn Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg. A közmondások, találós mesék és népmesék közt meglehetős számmal találhatunk olyanokat, a melyek a mieinkre emlékeztetnek.

VIII.

Műköltészet.

A legjelesebb finn lantos költő Oksanen, családi nevén Ahlqvist Ágost Engelbrecht. Született Kuopióban 1826. augusztus 7-dikén. Egyetemi tanulmányait 1844-ben kezdte meg és 1860-ban a bölcselet doktorává lett. Már előbb nagy utazásokat tett Karjalában, az archangeli kormányzóságban, Ingermanlandban, Észt- és Livországban, éjszaki és közép Oroszországban, valamint Szibériában is, és útjában részint népdalokat, részint nyelvészeti adatokat gyűjtögetett. — 1859-ben az ugor nyelvek magántanára lett a helsingforsi egyetemen, és 1861—62-ben ennek költségén tanulmány-utat tett Dániában, Német-, Cseh- és Magyarországban, 1863-ban pedig a finn nyelv rendes tanára lett, s jelenleg is ezen a tanszéken működik. Mint nyelvtudós szintén az első helyet foglalja el a finnek között, s mint ilyent választotta 1859-ben a M. T. Akadémia is kültagjai sorába.

Oksanen költeményei *Säkeniä* (Szikrák) czím alatt jelentek meg. Ezekben erővel teljes költői lélek nyilatkozik, mely nemes és lelkesítő eszméket hirdet a hazáról és szabadságról, majd buzdítva, majd feddve, majd örvendve, majd bánkódva, de mindig férfiasan és lelkesülten. Dalai, kivált az újabbak, nagyobbrészt bánatosak, de Oksanen bánata, bár keserű is, soha sem beteges, csüggeteg; költe-

ményeiben nemes, férfias szív nyilatkozik, mely a világ legnehezebb harczát, az önmaga elleni harczot vívja, s abban észreveszi az ember gyengeségét és az emberi sors csalékonyságát. Ő teljesen szubjektív. Minden daláből kiérzik, hogy érzelmei nem csináltak, hanem valódiak. Látóköre nem nagyon tág; az emberiségnek s a külvilágnak nagyobb kérdéseit kerüli, de a szívnek kis világában egészen otthonos. A nyelvet mesterileg kezeli, a mit nem is lehet csodálni, mert tősgyökeres finn vidéken növekedett föl, hol a finnek nagyszerű nemzeti eposza még él a nép ajkán; s a nép ajkáról leste el azt a csodabájú, gazdag, hangzatos nyelvet, melyen költeményeit írta.

A finn költészet egének másik ragyogó csillaga Kivi (családi nevén Stenvall) Alexis; oly költő, kit a múzsa valóban jókedvében ajándékozott a finneknek, de azután, mintha megirigyelte volna tőlük, megint elvette, mielőtt lángesze duzzadó erejének kicsapongásait hosszas tanulmányokkal mérsékelhette, és tökéletes remekműveket teremthetett volna.

Kivi Alexis egy szegény falusi szabónak volt a fia; született 1834 október 10-dikén Palojokiban Nurmijärvi egyházközségben. Atyja a saját mesterségére akarta fogni, de hiába; a kis fiú csak vadászgatott és festegetett, és még most is látható a mennyország és a pokol képe, melyet a kis Alexis gyermekkorában kátránynyal festett a szülei ház falára. Olvasni egy vándortanítótól, írni meg az atyjától tanult meg, és 1851-ben a fővárosba küldték tanulni. Már itt kezdődtek a költő szenvedései; szülei szegények voltak, nem segélyezhették fiukat, a ki sokat éhezett és fázott, és ez örökre aláásta egészségét. 1857-ben beiratkozott az egyetemre, de azért sok időt töltött otthon szülőfalujában, magányba vonulva és irogatva. A rendszeres tanuláshoz nem volt kedve, sem türelme; csak magában olvasgatta a klasszikus írókat, és legkedvesebb olvasmányai voltak a Kalevala, Shakspere és don Quixote, sőt Shakspere műveiből sokat betéve is el

tudott mondani. Társaságban nem érezte magát jól; rendesen búskomor volt, s nagy nehezen lehetett csak megnevettetni.

Egyetemi hallgató korában pályadíjat nyert a Finn Irodalmi Társaságtól *Kullervo* című tragœdiájáért, melyben a Kalevalának ama gyönyörű, megható epizódját dolgozta föl. Ez volt első nyilvános föllépése.

Kivinek helsingforsi élete azonban nagyon nyomorúságos volt, mert költői lelke a prózai kenyérkeresettől irtózott, és sokszor nem volt betevő falatja, melylyel éhségét elűzhette, sem egy darakba forgácsa, melynek tüzénél dermedt tagjait fölmelegíthette volna. Végre egy nemeslelkű nő, Lönnqvist Sarolta, ki húsz évvel idősebb volt Kivinél, magához fogadta és gondtalan életet biztosított a költőnek.

A szegény ifjúnak nagy szüksége is volt rá, mert a nyomorúság teljesen aláásta egészségét. Falusi magányában megfeszített szorgalommal dolgozott, és számos munkát fejezett be. De egészsége nem javult; búskomorságából nem tudott kigyógyúlni, és végre elhatározta, hogy elhagyja nemeslelkű jóltevőjét, mert önérzete fellázadt az ellen, hogy ő a más kegyelméből éljen.

Mindenféle tervei voltak. Először vissza akart térni a szülői házba, majd a gazdálkodásra akarta magát adni, de betegeskedése minden tervének útját állotta. Végre 1870-ben a helsingforsi kórházba került. Akkor már emberi tudomány nem segíthetett rajta; a kórházból csakhamar mint gyógyíthatatlan őrültet bocsátották haza Nurmijärvibe, s itt végezte be szomorú életét 1872. deczember 31-dikén.

A szerencsétlen Kiviről valóban el lehet mondani, hogy tehetsége köszörületlen gyémánt volt. Hatalmas lángész, sok helyütt shaksperei erő nyilatkozik műveiben, de a rendszeres tanulmányok hiánya miatt lángeszét nem tudta fegyelmezni, és realizmusa gyakran durvaságokat iratott vele. De művei így is valódi gyöngyei a finn irodalomnak. Oly eredetiség, oly ős erő van ezekben, s helyenként oly húmor,

a milyent ritka író műveiben találunk. Kivi minden izében finn volt; minden sora a finn nép életének és jellemének alapos ismeretéről tanúskodik, s azért legtöbb művét csak az élvezheti igazán, a ki a finn népet maga is jól ismeri. *Kullervo*-ja a finn ősmondából van véve; a *Pusztai vargák (Nummisuutarit)* című vígjátékában, az *Eljegyzés*-ben *(Kihlaus,* bohózat) és sajátságos regényében: *A hét testvér*-ben *(Seitsemän veljestä)* valóságos tőről metszett eredeti finn népi jellemeket állít elénk, egész a megszólalásig híven; és tehetsége sokoldalúságát tanusítja *Lea* című színműve, (mely nyelvünkre is le van fordítva), mert ebben Kivi elhagyja a finn őserdők egyszerű lakóit, s egészen más éghajlat alá, más légkörbe viszi közönségét, s ez bámulni kénytelen azt a minden realisztikus salaktól ment tiszta szellemet, mely ezt a darabot átlengi. E műnek olvasása- vagy előadásakor a gyönyör csakhamar a fájdalomnak ad helyet, hogy mért kellett ennek a ragyogó szellemnek elhomályosúlnia!

A finneknek harmadik jeles költője Suonio (családi nevén Krohn Gyula), a finn nyelv lectora a helsingforsi egyetemen, a ki 1835-ben Viborgban született. «Az ő költői ihlete» — mondja egy birálója — «nem hömpölyög tovarohanó árként, hanem sima mint egy nyugodt folyó tükre, mely partjain átlátszó kristálygyöngyöket hagy.» — A *Hold regéit (Kuun tarinoita,* melyek magyarra is le vannak fordítva), e prózában irt gyönyörű költeményeket a legnemesebb érzés, a leggyöngédebb költői ihlet lengi át, s ugyanezt találjuk lyrai költeményeiben is. Tárgyai megválasztásában nem találunk ugyan sok újságot és eredetiséget, de az a minden szépért, jóért lelkesülő, mindent magához ölelő költői lélek, mely ezekben nyilatkozik, elbájolja az olvasót. Míg Oksanen és Kivi fő-jellemvonása a férfias erő, addig Suoniót leginkább a nőies finomság, gyöngédség jellemzi. Suonio a magyar nyelvet is jól érti, és igen sikerülten fordította le Petőfinek néhány dalát.

Az újabb lyrikusok között különös figyelemre méltók:

Cajander Pál, a ki eredeti költeményein kívül kivált remek Shakespere-fordításaival vívott ki magának hírnevet, és Erkko János Henrik, a legtermékenyebb finn költő.

Még néhány «naturalista-költőről» akarok megemlékezni, kik mintegy átmenetet képeznek a népköltészetből a műköltészetbe. Az egyik Korhonen Pál, a ki a maga korában a leghiresebb finn költő volt. Rautalampi egyházkerületben 1775-ben született, egyszerű paraszt-szülőktől, s tőlük tanult meg olvasni, később írni is, és magánolvasás által meglehetős műveltségre tett szert. Első költeménye egy gaz hivatalnokról szóló gúnydal volt, mely nevét csakhamar ismeretessé tette az egész környéken, s ha azután a parasztoknak szükségük volt valami szatira-félére, csak a fiatal Korhonenhoz fordultak. Költeményei ritkán születtek az íróasztal mellett, hanem többnyire erdei sétákon, vadászás, halászás vagy mezei munka közben. Kedvencze volt a falubelieknek, mert becsületes, egyeneslelkű, igazságszerető ember volt, s mint általában a finn nép, nagyon istenfélő, vallásos. Annyira bűnösnek tartotta magát, hogy életében csak egyetlen egyszer járult az úr asztalához, többé nem mert, és semmikeppen nem lehetett rábírni. Lelkét leginkább a pálinka-ivásra való szerencsétlen hajlama nyomta, s erről költeményeiben is panaszkodik, elrettentő például állítván föl magát másoknak. Költeményeinek egy részét a Finn Irodalmi Társaság adta ki, Lönnrot bevezetésével, s ebből láthatni, mily nagy becsben tartották akkor az egyszerű paraszt-költőt, a ki gúnyolt, ostorozott mindent, a mi rossz és rút volt, és lelkesedve magasztalta azokat, a kik a finn nyelv és nemzetiség javára dolgoztak.

Hasonló szellemű és szintén igen kedvelt népköltő volt Lyytinen Benedek, szintén iskolázatlan ember, a ki magánolvasás által szerzett magának ismereteket és igen sok költeményt írt, melyek most is a nép száján forognak. A harmadik, kiről még szólni akarunk, Puhakka András jelenleg is élő parasztköltő, rendkívül elmés és szellemes öreg ember.

Tréfás és gúnyos dalai tele vannak mulatságos szójátékokkal és hasonlatokkal, csak az a baj, hogy nagy részük a népéletnek olyan oldalait ostorozza, hogy nem lehet kinyomatni. Ezek Fischart és Rabelais korában megnevettették volna a felsőbb köröket is, de most meg nem tűrik a nyomdafestéket, csak kéziratban vagy szájról szájra terjednek, és igen jó hatással vannak a nép erkölcseire, mert mindenki fél, hogy Puhakka éles tolla hegyére kerül. Említést érdemelnek még a paraszt-költők közül: Makkonen Péter, Hymäläinen Olaf, Mansikka Péter.

Az elbeszélő és a drámai költészet terén a már elősoroltakon kívül kevés jelentékeny munkát mutathat föl a finn irodalom. Elbeszéléseket írtak: Gummerus, Päivärinta, Nervander, Hahnsson Theodolinda, Suomalainen, Pii; színműveket: Hannikainen, Tuokko, Bergbom, Hahnsson Th., Erkko, Jahnsson, Soini, Canth Minna, stb.

IX.

Tudományos irodalom.

A finn nép fő-jellemvonásainak egyike a buzgó vallásosság; azért nem is csodálhatjuk, hogy egész irodalmának körülbelül harmadrészét valláserkölcsi iratok teszik. A szorosabb értelemben vett tudományos irodalom meglehetős szegény, és nagyobbrészt fordításokból áll.

Legtöbb művelője akadt aránylag a történelemnek és a nyelvtudománynak. A finn történetírók közül első helyen említendő Koskinen (családi nevén Forsman) György, a finn nemzeti ügy legtekintélyesebb előharczosainak egyike, a ki előbb egyetemi tanár volt és most szenátor. Kisebb értekezéseken kívül írt egy terjedelmes monografiát az u. n. «buzogány-háborúról» (*Nuija-sota, sen syyt ja tapaukset*; megj. 1857—59. és újra 1877.); megírta továbbá a finn népnek

egész történetét egy nagy kötetben (*Oppikirja suomen kansan historiassa*, 1869—1873); harmadik nagy munkája: *Vezéreszmék az emberiség történetében* (*Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa*, 1879.). — Másik érdemes történetírójuk a finneknek Krohn Gyula, kivel az imént mint költővel ismerkedtünk meg. Az ő *Elbeszélései Finnország történetéből* (*Kertomuksia Suomen historiasta*) a finn irodalomnak legjelesebb termékei közé tartoznak; különösen érdekesek és becsesek azon részek, melyekben a szerző a finnek művelődéstörténetének egyes mozzanatait, a régi szokásokat, életmódot, erkölcsöket, stb. ismerteti. Jelenleg a finn irodalom történetét írja, melyből már egy füzet meg is jelent.

A történelem segédtudományainak művelői közül a legjelentékenyebb munkásságot Aspelin János Reinhold, a jeles régiségbúvár fejtette ki; legnevezetesebb munkái: *Régiségek a finn néptörzs lakóhelyeiről* (*Muinais-jäännöksia Suomen suvun asumus-aloilta*, 1877.) és *A finn-ugor régiségbúvárlat elemei* (*Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*, 1875.). Kisebb dolgozatai többnyire a Finn Archæologiai Társulat folyóiratában jelentek meg.

Mellőzve a számos kisebb és jelentéktelenebb történelmi iratokat, még csak azt tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy igen becses történelmi és archæologiai czikkek találhatók a Finn Irodalmi Társaság évkönyvében, a *Suomi*-ban, valamint a Finn Történelmi Társulat közlönyében, a *Historiallinen Arkisto*-ban. Nem hagyhatjuk említetlen az utóbbi társulatnak egy legújabban megjelent nagybecsű kiadványát, a *Biografinen Nimikirja* című életrajzgyűjteményt; ez magában foglalja a finn közélet jeleseinek életrajzait, és szerkesztésében a legkiválóbb történettudósok vettek részt.

A másik szaktudomány, a melynek — mint mondtuk — aránylag gazdagabb irodalma van: a nyelvészet. A *Suomi* évkönyv sok becses nyelvtudományi dolgozatot foglal magában Lönnrottól, Ahlqvisttól, Hahnssontól, Genetztől, Ami-

NOFFTÓL és másoktól; nemkülömbən AHLQVISTnak *Kieletär* című nyelvtudományi folyóirata is. Ezek a dolgozatok mind a finn nyelvvel, ennek tájszólásaival és rokon nyelveivel foglalkoznak. Önálló munkákban sincs hiány; ilyenek: AHLQVISTnak *Finn dialektuskönyve (Suomalainen Murteiskirja)* és a *Finn nyelv rendszere (Suomen kielen rakennus)*, KROHN *Észt nyelvtana (Viron kielioppi)*, BLOMSTEDT alapos tanulmánya a magyar *Halotti beszédről*, GEITLIN *Latin nyelvtana* és *Német nyelvtana*, FLOMAN *Franczia nyelvtana*, AKIANDER *Orosz nyelvtana*, AHLMAN *Svéd nyelvtana*, PAUL *Német nyelvtana*, JALAVA és SZINNYEI *Magyar nyelvtana*, GENETZ tanulmánya az *Orosz-karjalai nyelvről (Venäjän Karjalan kielestä)* és *Finn Alaktana*, SETÄLÄ *Finn mondattana*, SZINNYEItől: *A finn nyelv rokonai (Suomen kielen heimolaiset)* című füzet, és végül a *Virittäjä* című gyűjtemény nyelvészeti értekezésekből, melyet a Honi nyelv-társaság (Kotikielen seura) adott ki. Szótárak: RENVALL finn-latin-német, EURÉN finn-svéd, ROTHSTEN latin-finn, AHLMAN finn-svéd és svéd-finn, AMINOFF észt-finn, GODENHJELM német-finn, MEURMAN franczia-finn, GEITLIN finn-latin és végül LÖNNROTnak már említett nagy finn-svéd szótára.

A jog- és államtudománynyal foglalkoztak: PALMÉN, FORSMAN JÁKÓ, KOSKINEN, LILJENSTRAND, MEURMAN.

A föld- és néprajz köréből megemlítendők: AHLQVIST *Orosz úti-emlékei (Muistelmia matkoilta Venäjältä)*, ALMBERG-től (Jalavá-tól) *A magyar föld és népe (Unkarin maa ja kansa)* című alapos és érdekes munka és a Finn Népmívelő-Társaságnak idevágó kiadványai. — A statisztika terén különösen IGNATIUS tünt ki.

Irodalomtörténeti dolgozatokat írtak: AHLQVIST (az észt irodalomról), KROHN (a finn költészetről a svéd uralom idejében és a fönnebb említett finn irodalomtörténet első füzete), DONNER (a Kalevipoegról), ALMBERG (a Kalevaláról), PALMÉN (a Finn Irodalmi Társaság ötven éves munkálkodásáról), és legújabban GODENHJELM, a ki megírta az egész

finn irodalomnak rövid történetét. Ide tartoznak Pipping és Vasenius bibliografiai munkái is.

A pædagogiai irodalomból ki kell emelnünk két munkát, melyek fordítások ugyan, de joggal ide sorozhatók, minthogy eredetijök is finn ember tolla alól került ki. Mind a kettő Topelius műve. Az egyik a *Maamme-kirja* (A mi országunk könyve), rendkívüli ügyességgel és tapintattal összeállított olvasókönyv a legalsóbb iskolák számára. Első része Finnországnak földirati nevezetességeit ismerteti; a második a finn népet és rokonait; a harmadik a finn mythologiát; a többi a finn történelemnek fontosabb mozzanatait a legújabb korig. A másik munka: *Luonnon-kirja* (A természet könyve), mely a természetrajz és természettan alapvonalait foglalja magában érdekes olvasmányokban.

X.

Időszaki sajtó.

Az első finnországi hirlap Turkuban 1771-ben jelent meg, természetesen svéd nyelven. Néhány évvel később, 1776-ban már finn nyelven is adtak ki egy újságot: *Suomenkieliset Tietosanomat* (Finn-nyelvű Hírlap) címmel, de ebből csak 24 szám jelent meg. A svéd lap tovább élt mint hivatalos közlöny, s 1818-ig ez volt Finnországnak egyetlen hírlapja; keletkeztek ugyan mások is, de azok mind nagyon rövid életűek voltak. A húszas években több lap kezdett megjelenni, de még vagy harmincz évig csupán kis helyi érdekű közlönyökből és szakfolyóiratokból állt a finnországi hírlapirodalom. Csak a negyvenes években vett föl néhány lap politikai színezetet, de a szigorú czenzúra, mely majdnem lehetetlenné tette a közügyeknek nyilvános megvitatását, meggátolta az időszaki sajtó fejlődését is. A hatvanas évek óta azonban némi virágzásnak kezdett indúlni a hirlap-

irodalom, mert az alkotmányos élet újra ébredt, és igen sok tárgyat nyújtott a nyilvános megvitatásra, s a népnek anyagi helyzete is annyira javúlt, hogy több hírlap életét biztosíthatta.

A finn hírlapirodalom fejlődését mutatja a következő összeállítás:

1820-ban volt	1	hírlap.
1830-ban «	2	«
1840-ben «	3	«
1850-ben «	4	«
1860-ban «	14	«
1870-ben «	12	«
1880-ban «	34	«
1884-ben «	44	«

Nem lesz talán érdektelen, ha a hírlapirodalommal kapcsolatban néhány szót szólunk a czenzúráról.

A czenzúrát 1829-ben hozták be Finnországba, s akkor szervezték a «sajtóügyi főfelügyelőséget», melynek a czenzorok alája vannak rendelve. A vallásos iratok megvizsgálása a káptalanokra volt bízva. Időnként a czenzúra nagyon szigorú volt, kivált Miklós czár korában, sőt 1850-ben kemény rendelet jött, hogy finn nyelven nem szabad kiadni mást, mint vallási és gazdasági iratokat. II. Sándor czár trónraléptével a czenzúra bilincsei is megtágultak, s az 1863—64-diki országgyűlésen maga a kormány terjesztette be a sajtószabadság behozataláról szóló törvényjavaslatot. Ezen a rendek több változtatást tettek, azonban kijelentették, hogy azon esetben, ha az uralkodó nem egyezik bele ezen változtatásokba, nélkülök is elfogadják a javaslatot. A czár beleegyezett a rendeknek néhány módosításába, s a sajtószabadságról szóló törvény 1866-ban életbe lépett. Ez a törvény általában véve meglehetős szabadelvű volt, ámbár a sajtóvétségekre jókora bírságokat szabott. A sajtóvétségek fölött a rendes törvényszékek ítéltek. Minden szerkesztőnek

biztosítékot kellett letennie, mielőtt lapját vagy folyóiratát megindította. Ugyanez a törvény volt az első, mely Finnországban védelmébe vette az írói tulajdonjogot, és kimondta, hogy «minden nyomtatott könyv a szerzőnek vagy az ő jogával bírónak törvényes tulajdona»; a ki valamely könyvet a szerző engedélye nélkül kiad vagy lefordít, köteles kártérítést és 100—1000 márkáig terjedő bírságot fizetni; a szerző halála után a tulajdonjog 50 évig az örökösöké, s ha az írónak örököse az özvegy vagy gyermekei, a tulajdonjog 50 éven túl is, halálukig őket illeti.

A sajtószabadságot csak másfél évig élvezték a finnek. Hogy eltörlésének mi volt az oka, azt nem lehet egész bizonyossággal tudni. Talán az adott rá okot, hogy a törvényszékek általában hajlandóknak mutatkoztak meglehetős enyhe büntetéseket mérni a sajtóvétségek elkövetőire, vagy az is lehet, hogy az oroszok rossz szemmel nézték a sajtószabadságot, melynek élvezete tőlük meg volt tagadva. Elég az hozzá, hogy a kormány az 1867-diki országgyűlés elé új sajtótörvényjavaslatot terjesztett, melyben az is el volt rendelve, hogy «a bíró kötelessége figyelembe venni minden iratnak nemcsak szószerint való értelmét és összefüggését, hanem a benne foglalt sértő czélzásokat is, melyek emberekre és viszonyokra vonatkoznak, ha ezek nincsenek is névszerint megemlítve, hanem csak valami — talán könnyen fölismerhető — módon jelezve». Ezen pont miatt a rendek nem fogadták el a törvényjavaslatot. Az előbbi sajtótörvényre nézve az uralkodó mindjárt hatályba-léptekor kijelentette, hogy mihelyt a viszonyok úgy kívánják, élni fog azon (Svédországtól örökölt) jogával, melynél fogva a sajtóügyek rendezését és felügyeletét a maga tetszése szerint intézheti. Most tehát, mihelyt az országgyűlés föloszlott, a kormány mindjárt eltörölte a sajtószabadságról szóló törvényt, és 1867-ben új «sajtó-ügyi szabályzat»-ot adott ki, mely jelenleg is érvényben van. Ebben gondosan kerülve van ugyan a «czenzúra» és a «czenzor» szó, s mindig csak sajtóügyről

és sajtóügyészről van szó, de azért az egész még sem más, mint közönséges czenzúra-szabályzat. E szabályzat értelmében ugyanis nem szabad semmiféle könyvet, sem lapot forgalomba bocsátani, míg a «sajtóügyész» meg nem vizsgálta és nem láttamozta. Ha a czenzor nem találja az illető nyomtatványt közrebocsáthatónak, rögtön jelentést tartozik tenni a «sajtóügyi főfelügyelőségnél», mely azután elhatározza, hogy a nyomtatvány lefoglalandó-e vagy pedig kiadható. A 31. §-ban van egy pont, melyre hivatkozva a czenzor, ha kedve tartja, akármikor megakadályozhatja a nyomtatvány kiadását, mert erre följogosítja «az országban levő kormányhivatalok működésének illetlen megrovása». Bármily finom is a megrovás, a czenzor természetesen azt mondhatja rá, hogy ez az ő nézete szerint «illetlen», s ennélfogva a nyomtatványt nem szabad közrebocsátani. A fönnebbi pont, mely miatt a rendek nem fogadták el a sajtótörvényt, szintén benne van e szabályzatban, csak azon csekély módosítással, hogy a «bíró» helyébe «sajtóügyész és főfelügyelőség» van téve.

Legsérelmesebb azonban a szabályzatnak az a rendelkezése, hogy ámbár a czenzor megengedte a lap szétküldését, mégis törvénybe lehet idézni valamely benne foglalt (s a czenzúra tisztító tüzén átment) czikkért a szerkesztőt vagy a szerzőt. Ezt nem képes ellensúlyozni az a könnyebbítés, hogy a lapszerkesztőknek biztosítékot nem kell letenniök.

A sajtóügyi főfelügyelőségnek joga van valamely lapot kétszeri megintés után betiltani; de ennek semmi gyakorlati jelentősége sincs, mert a lapkiadásra nagyon könnyű jogot szerezni, s így a betiltott lap kissé megváltoztatott czím alatt újra megjelenhetik.

A legelterjedtebb finn lap az *Uusi Suometar*, mely hetenként hatszor jelenik meg egy ívnyi terjedelemben. Közöl közügyekre vonatkozó czikkeket, bel- és külföldi híreket, tárczaleveleket, regényeket és novellákat, gyakran tudományos fejtegetéseket is. Főszerkesztője Löfgren Viktor,

ki a legjobb íróktól támogatva önfeláldozó buzgalommal szolgálja a nemzeti ügyet. Számos munkatársai közül különösen ki kell emelnünk Jalava (családi nevén: Almberg) Antalt, a ki egyike a legkitünőbb finn publiczistáknak. Volt a finneknek két encyclopædikus képes lapjuk is: az egyik *Maiden ja merien takaa* (1864—1866) és *Suomen Kuvalehti* (1873—1879); mind a kettőt Krohn Gyula szerkesztette, de már megszüntek. Hasonlóképpen megszünt a *Kirjallinen Kuukauslehti* (Irodalmi Havi-lap) czímű tudományos folyóirat is, mely 1866 tól 1879-ig állott fönn. Helyébe a *Valvoja* (Figyelő) czímű kétheti közlöny lépett, mely politikai, tudományos és szépirodalmi dolgozatokat foglal magában.

XI.

Végszó.

A jelen dolgozat csak a finn nyelven írt irodalmi termékekkel foglalkozik. Nagyon tévedne tehát az olvasó, ha ebből akarná megítélni a műveltségnek és tudományosságnak fejlődését és mai állását Finnországban. Ennek nem nyújtja, nem is nyújthatja hű képét a finn-nyelvű irodalom, mely Finnország irodalmának csak egy részét képezi, a minek okát már dolgozatunk elején kifejtettük. Finnországnak számos jeles fia idegen nyelven, svédül tette papirra gondolatait. Runeberg is svédül írt, pedig testestül-lelkestül finn volt, és minden költeménye, minden sora fényes bizonyítéka a finn haza s a finn nép iránt táplált hő szeretetének. Szerette szülőföldjét, dicsőítette csodaszép természetét, testvéreiként ölelte magához honfitársait, velük örült, velük szenvedett, s úgy ismerte népe természetét, mint kevés más rajta kívül. Mégis svédül írt, mert a mikor ő az írói pályára lépett, még mindenki egészen természetesnek találta, hogy a finn író a maga gondolatainak és érzelmeinek kifejezésére a svéd

nyelvet használja. A finn Franzén, Cygnæus, Topelius szintén svédül írták költői munkáikat; sőt maga a finn nyelv és nemzetiség leglelkesültebb és legeszesebb előharczosa: Snellman is svéd nyelven írta azon nagy hatású czikkeit, melyekben a finn nyelvnek természetes jogaiba való visszahelyezését követelte. A tudomány munkásai (mint pl. a nagyhírű nyelvbúvár, Castrén, és mások) nagyobbrészt szintén svédül vagy latinul vagy valamely más idegen nyelven bocsátották közre munkáikat; részben még azok is, a kik finnül is írtak, így pl. Ahlqvistnak vannak svéd és német dolgozatai, Lönnrot írt latinúl és svédül is, Genetz németül, stb. Még nagyobb természetesen azon tudós írók száma, a kik csakis svédül írtak. Ezek az idegen nyelven megjelent munkák mindenesetre helyet foglalnak *Finnország irodalmának* történetében, de onnan, a hol csak a *finn nemzeti irodalomról* van szó, ki vannak zárva.*

* Midőn a jelen dolgozat írásához fogtam, még nem volt megírva az egész finn irodalomnak összefüggő története, s csak azon monografiákat használhattam, a melyeket az illető helyeken idéztem. Dolgozatom már 1884 elején készen volt kéziratban; mielőtt azonban sajtó alá került, megjelent 1884 őszén Godenhjelmnek finn irodalomtörténeti tankönyve, az első munka, mely az egész finn irodalomnak átnézetét tartalmazza. Ebből utólag szintén átvettem egy-két adatot a magaméba.

BARANGOLÁS.

A kárpáti emlékekből.

Székfoglaló

BARTÓK LAJOSTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1884. JANUÁR 30-ÁN.)

Isten hozott, tavasz! isten veled, tél!
Te jó, hogy jösz, te jobb, hogy elsiettél.
Igy még, tavasz, nem vártam jöttödet,
S hogy tél, te fölvedd vándorköpenyed!
Mert vénséges tél, zsarnok porkoláb vagy,
De ébred a föld s önkényed alább hagy.
Szabadra most, fogoly szív! dal, virág,
Nap, szerelem tied, miként birád,
S a tömlöcztartót vetjük most hüvösre,
Vagy fusson ő, éjszakra számüzetve,
Hol a lét véget ér, tenger fagyott,
Jég barlangjában hogy dörmögjön ott,
S feleljen az első mennydörgés rája,
A föld feltámadási harsonája!

Repülj ki, szív, tél rabja, légy szabad!
A szerelem feszíti szárnyadat.
Te nem vidúlsz, mig elzár a kalit,
Csak ha tavasz ajtót szabadba nyit.
Sok boldog, ha szeret, magát szobába
Zárja, s szerelmét verssé kalapálja;

Más éjjel ébred és eseng a holdhoz,
Mely közvetit szerelmet, s köt vagy oldoz.
Még másabb tóra száll, mely tiszta, mély,
S csöndes, miképen benn' a szenvedély.
Se viz, se hold, se vers nem kell nekem;
Szerelmem, csak ha elmúlt, verselem.
De míg e láz emészt, e láng lobog,
Szabad leget, levegőt adjatok!
Emészsze föl magát, utat neki,
Égő haragját hadd lobogja ki!
Mint fölhatol az ég csillagihoz
Tüzes rakéta s ott fönn játszadoz,
S mint meggyúlt csillag ég alárohanva,
És meg nem áll, mig ki nem alszik hamva:
Repülj ki, szív! Hogy merre szállj, ne kérdd,
Csak a magasba, víg pacsirtaként,
S még magasabbra, mint a sas barangol,
Mely űzetik kalandos indulattól,
S hátával a felhőt surolva ring
Oly fönn, miként merész ábrándjaink...

Dús rónaság, röptében üdvözöllek;
Kamránk, sütőkemenczénk vagy a mellett.
Nem, több vagy annál, Alföld: jó anya!
S szülénk öle fiat ne vonzana?
De lásd, a tündér táju felvidék
Mint lány rabolta el fiad szivét.
Hű képe hegy-völgy játszi nőszeszélynek,
Eszménk magasb itt és érzelmünk mélyebb.
Elénk kerül mind újabb s szebb alakban,
Pedig szépsége egyre változatlan;
Fenséges és komoly virúlatú,
Felhői mint nemes arcon a bú!
De ott legifjabb, hol legzordonabb
Nincs ősze e szirthomlok bájinak

Tél fátyolán is fenyü koszorúi,
Erdők és lombok nem szünnek virúlni,
S ha nyár hevén hullámos keble ringat,
Valóság föl nem érí álmainkat.

Oh, néma erdők hangtalan magánya!
Szerelmes szívem álmaid kivánja,
Hozzád igyekszem, itt pihentetem
Szerelemtől felkorbácsolt szivem.
S ha álmodozva nyári hév napon
E nyűgös érzést el nem altatom:
Fölrázom hát, ha jő a fergeteg: —
Jer, halni jobb, mint nem gyógyúlni meg!
Sziklárul hágok sziklára vele,
Hurczolva, míg szét nem törik bele,
Kőéleken, szirt omladékokon,
Szél, zápor, éj közt hűtve vonszolom.
Elfú a szél, zápor kiolt, s az éj
El fog temetni, zajgó szenvedély,
Vagy legalább mire a vész kihal,
Elszenderűlsz, te még nagyobb vihar!

GREGUSS ÁGOST EMLÉKEZETE.

Beöthy Zsolttól.

(felolvastatott 1884. február 10.)

A Kisfaludy-Társaság ez ünnepi órája legyen Greguss Ágost emlékezetének szentelve, ki életének javát, majdnem egy negyedszázad munkáját s munkájának minden eredményét a Kisfaludy-Társaságnak szentelte.

Tanulságos és melegítő, eszméltető és lelkesítő emlék az övé, mint akár a sírjából hajtó virág, mely a természet örök törvényeit példázza, az emberi szív kegyeletét hirdeti s ég felé tekintő koronájával az élet szépségét, reményét, czélját jelképezi. Greguss e törvényeknek volt vizsgálója, e nemes érzéseknek képviselője, e szépségnek lelkes és avatott tanítója. Mint költő egyszersmind tudós. Bizonyára kétes értékü dicséret mindazok szemében, kik az érző szívet csak ellentétben tudják képzelni a gondolkodó fejjel s kibékíthetetlennek hiszik a szellem munkáját a szellem szárnyalásával, a tapasztalást a képzelettel, az eszményt a valóval. Mily közeli s mily hathatós czáfolat ellenök maga Greguss, ha nem is a versíró, de a tudós! Mert ő mint tudós is költő egyszersmind. Ha költő az, ki életét a szív legnemesebb eszményeinek szenteli; kinek szíve, bár csak egy pillanatnyi eltévelyedés nélkül, az emberiségnek legmagasztosabb érdekeiért dobog; ki minden gondolatát valamennyünk legdrágább, legédesebb javainak megvédelmezésére és gyarapítására fordítja; kinek szelleme az élet és világ, az ember és a természet örök harmóniájának magasába képes emelkedni, s ott, egye-

dül ott találja gyönyörét és abban keresi hivatását, hogy minket is fölemeljen magával: — ha mindebben ráismerhetünk a költőre, kicsoda tagadhatja, hogy Greguss költő volt? Élt és írt, hogy életével és írásaival hitünket erősítse, szívünket vigasztalja, pályánkat nemesítse s jutalmunkat megszerezni segítsen. Egész emberi és írói alakja mily nemes egyességben, mily szoros összeolvadásban mutatja a tudóst és költőt. A tudóst, ki a szellem kincseit a szív számára gyűjti. Éles, világos és bátor elméjével leszáll a nagy gondolkodók, költők és művészek lelkének mélységébe, ellesi szellemök szédítő röptének irányát és utját, megméri eszméik súlyát s megmagyarázza képzeletök és mesterségök titkait; miért? Hogy kikutatott igazságai zaklatott életünk megnyugtató balzsamává, csüggedő lelkünk édes gyönyörévé, szívünk szerető dobbanásává, szemünk részvevő könnyévé olvadjanak át. Im a tudós, ki czéljával költő. Költő igazán, szíve szerint. Költő, ki mély és kiolthatatlan szeretettel szeret, szereti az igazságot; ellenállhatatlan vágyat érez szemtől szembe látni, teljesen megismerni, magába fogadni s mindenekkel közössé tenni. Ime a költő, ki czéljával tudós. Ilyen tudós-költő volt Greguss. Egész lelke tele az isten gondolatával, az egyetemes harmóniával és fenséges forrásával. Őt szolgálja véges-végig életével és tehetségével, tetteivel, szavaival és könyveivel. Őt szolgálja az igazság által, melyet keres, az erkölcs által, melyet követel, a szépség által, melyet éreztet; életének és tudományának vezéreszméje által, mely az igaznak, jónak és szépnek egysége. A mint a valódi művész kezében a szerszám, legyen bár az építőmester háromszöge, a szobrász vésője vagy a festő ecsetje, a szellem bűverejénél fogva észrevétlen írótollá válik, melyből költemények fakadnak, úgy az igazi tudós keze alatt is a toll perczegése mindig egy fenséges zsoltár akkordjában végződik a Mindenhatóhoz. Így végződött neki valamennyi könyve, így életének nagy könyve is.

Greguss magasztos eszményekkel lépett a világba; tele szívvel, a mint mondani szokták. Nemes lelkesedését minden

szép, nagy és jó iránt, biztos akarat vezette és támogatta. Pályája épp oly ritka, mint boldog és nemes pálya: végesvégig meg is tudta őrizni ideáljait. Mélyen és kitéphetetlenül kellett azoknak gyökerezni lelkében, hogy az élet viharai ki nem szaggathatták, sőt meg sem rongálhatták, kisértései el nem hervaszthatták, sőt meg sem halaványíthották. Mikor, hogyan és ki által gyökereztek meg benne? Vissza kell tekintenünk az eperjesi kollégiumba, mely neki nemcsak első iskolája, hanem szülei háza is volt. Ez ódon épület, melyet vallásos lelkesedés emelt a múzsáknak, az elmult századokban sok változását látta az eszmék és érdekek harczának. Az új felvilágosodás, a reformáczió buzgalma állította a megtisztított tudomány tüzhelyének; utóbb, a vallási harczok idején, erőszakkal foglalták el a jezsuiták, s tőlök került vissza ismét nagy nehezen protestáns kézre. E vén háznak már kövei is tanítottak. A mint falai között egymást szolgálták, támogatták vallás és tudomány, úgy mind végig Greguss lelkében is, mely itt kezdett eszmélkedni, itt nyerte legelső benyomásait, innen vitte ki az életbe legkorábbi tanulságait. Itt tanított édes atyja, a nagytudományu Greguss Mihály, ki ágostai hitü iskolában először adta elő a bölcseleti tárgyakat magyar nyelven. A szabad gondolat és szabad szó embere volt, ki vallásos és hazafiui kötelességét hiven és feláldozóan szolgálta a tudós munkájával. 1825-ben, mikor legelső gyermeke, Ágost, született, éppen Aestheticáján dolgozott, melyet egy évvel utóbb egykori tanárának, Bouterweknek, ajánlva adott ki. Első atyai csókjával mintegy annak a tudománynak szentelte fiát, mely akkorában az ő egész lelkét foglalkoztatta. Az élet, új kis családjának öröme által, egyszerű szépségével vette őt körül s szépségében való megismerésére serkentette. A család évről-évre nőtt s vegyest hozott gondot és örömeket. Az atya maga tanítgatta gyermekeit. Mikor a betüket leírta előttök, szivökbe is betüket írt, melyek mindvégig megőrizték derék keze vonását. Ágost maga mondja, már férfikora nyarán, hogy életének tétovái között korán

elvesztett atyjának szavai gyakran fülébe csendültek, s mintegy láthatatlan vezérül maradt mellette. Majdnem gyermekkorában fosztotta meg tőle sorsa, de az ő alakjának, egyéniségének varázsa fejlesztette férfivá. A gyermekbenyomások fényében példaképül állott előtte a hires tanár, kit számban egyre növekedő ifjúság szeretve és tisztelve fog körül, lelkesedésével kárpótolva, sőt feledtetve a világi javak szűk voltát, a maradiak áskálódásait s a hatalom üldözését. E bátor tudós képe határozott fiának jövője, pályája felől. Mikép akart volna más lenni, mint atyja? Követte még gondolkodásának irányát is, mely kerülte a gyümölcstelen szemlélődés örvényeit, az emberi természetből indult ki s az ész törvényeinek alapján álló megismerést a vallás körébe vezette át. Valóban, a bölcselkedő Greguss, mikor az anyagvilág fölé elmelkedve, a legmagasabbat kereste, atyjának mutató újját látta maga előtt. Örökölte szellemének fő vonásait: az erkölcsi felfogás szigorát, a mindig éber önbirálatot, a philosophiának és vallásnak mérséklő s erősitő szövetségét, a tántoríthatatlan kötelességérzetet, mely csak nyugodtabb külsejével különbözik a lelkesedéstől.

Tizenhárom éves korában vesztette el atyját, ki már akkor öt éve elköltözött Eperjesről s a pozsonyi lyceumon tanárkodott. Ágost már szépen fejlett, jól tanult s okos és szeretetteljes leveleket irogatott szüleinek és barátainak. Ifjú lelke ezután sem maradt magára, vezető nélkül. Ott volt az anya, mindenben méltó pályatársa korán elhunyt férjének. E családban, azelőtt és azután is, férj és feleség, szülők és gyermekek, testvérek és rokonok mindig egyek voltak érzésben és gondolatban, méltók egymáshoz. Greguss anyja is bátor és mívelt lélekkel tette meg kötelességét. Míg a multat gyászolta, híven szolgálta a jelent s erőt merített a jövő hitéből. Az özvegy anyák lelkének örök, megható harmoniája! Egyetlen magról sem feledkezett meg, melyeket férje gyermekeinek szívébe ültetett; ápolta teljes bizalommal az elhunyt s az élők iránt. Ápolta lelkökben az emberszeretetet,

a hitet, a hon szerelmét s biztatta és bátorította Ágostot, ki iróvá akart lenni, mint atyja. E jó anyának szentelte Greguss egyik legelső költeményét, melyben az írja róla:

Elérni hitted fő boldogságodat,
Mihelyt dicsőnek szemléled fiadat!
De bár dicsőség számomra nem ragyog:
Nekem dicsőség, hogy fiad vagyok.

Milyen szív lehetett az, melyben magát is megdicsőültnek érzi! Legutolsó versei egyikében is, a Velenczéből írt költői levélben, maga elé idézi még egyszer lelkének mélyén nyugvó képét s egy bánatos sóhajjal emlékszik meg róla, özvegy sorsáról és gyászáról. Ilyen kezek, ilyen szívek nevelték Gregusst a szülei háznál. Megáldott ház volt ez, bár a balsors korán fölkereste csapásaival. Megáldott gyermekeiben, minő csak az a ház lehet, mely egyszersmind iskola is, az erények iskolája.

Greguss már 1836 óta Rozsnyón nevekedett, hol az árván maradt család szintén özvegy nagyanyja, Farkas Andrásné házánál vonta meg magát. Itt járta a bölcseleti osztályokat s itt erősödött meg voltaképp az a nemes, bensőségében és állandóságában oly megható viszony, mely őt legidősb öcscséhez, a korán elhunyt jeles természettudóshoz és műfordítóhoz, Greguss Gyulához, kötötte. A vér kötelékéhez a közös érzések, közös eszmék, közös törekvések kapcsa járult, a fejlődő szellemmel egyik lánczszem a másik után. Ágost atyja, testvére és barátja volt öcscsének: szerette őt az atya aggodalmas gondjával, a testvér hű ragaszkodásával s a barát önfeláldozó lelkességével. Életének sok öröme fakadt e szép viszonyból; de belőle fakadt, mikor az élte delén megtört Gyulát sírjába kellett kísérnie, talán legnagyobb fájdalma is, melybe szinte belesajgani látszott a fiát temető atya keserve. De Rozsnyón még mindaketten messze voltak a sírtól: előttök az élet, az ifjú álmok rózsás ködében derengő élet. Itt élték át, mint a testvére fölött mondott em-

lékbeszédben maga Greguss rajzolta, «a nagy tervű ifjúság mámoros álomkorának első, éretlenebb és zürzavarosabb felét». «Légváraik közt pompázott az is, hogy ők fogják a magyar drámának útját egyengetni, még pedig olyformán, hogy valamennyi korszak és nemzet java szinműveit lefordítva, egy roppant gyüjteményben kiadják.» Benne lesz Shakspere és Calderon, Corneille és Molière, Sophocles és Plautus. E terv, bármily fiatalos és nagyzó, de még sem éppen a serdülő ifjúkornak egetverő, titáni álmodozásai közül való. Még játék, de már komoly játék. Az ifjú, ki élete czéljául azt tűzi ki, hogy remekműveket fordítson, már nem egészen éretlen. Érett legalább arra, hogy a remekek értékét érezze s ne bizakodjék el saját kicsiny nagyságában. Greguss sohasem ragadta úttalan magasba képzelete, mely együtt látszott ébredni benne a tartózkodással. Óriási munkával csupán az utat kivánja egyengetni mások előtt. Ifjonti tervezgetése csak munkabirását és készültségét becsüli túl, szem elől téveszti az élet határát, de nem a maga képességeit. Az oktatás hajlama, a munka szeretete s az ízlésnek a nagy alkotásokhoz vonzódása benne: már a későbbi Greguss. A mi belső világában nagyzó, igyekszik minél hamarabb levetkezni. Megfeszitett szorgalommal végzi iskoláit Eperjesen s az orvosi folyam hallgatójának megy föl Bécsbe. Ez időből való naplójegyzetei, fejlődésének már jóval magasabb fokán mutatják a tizennyolcz éves ifjút, mint a melyen az idézett emlékbeszédben maga jellemzi magát. Pontos számot ad e lapokon érzéseiről, gondolatairól, olvasmányairól. Erősen hajlik a philosophia felé s egy-két ötletet vet a szellemvilág vizsgálatához. De mindenekelőtt szigorúan betölteni igyekszik legelső törekvését, mely így szól: ismerd meg tenmagadat. Életelveket állit föl s minden irányban tisztán igyekszik látni lelkét. Hogy minél világosabban láthassa, ép oly kiméletlen maga iránt, apró gyöngéivel, fogyatkozásaival, hibáival szemben, a mily óvatos és kiméletes másokhoz. Magának már ekkor tisztán csak mestere volt,

másoknak, mint mindig, barátja is. E szigorú önvizsgálat végig szokása maradt. Mikor még igen távol volt attól, hogy kritikussá legyen, már bírálta önmagát. Milyen jó ez az iskola, melynek ajtaját oly kevesen nyitják fel, az ő példája bizonyítja. Magát jókor megismervén, bizalmat merített, hogy joga volt a bátor szóhoz; de egyszersmind nemes elnézést a botlások és tévedések iránt. Korán megtanúlta, mi az, a mi fáj, és sohasem felejtette el, hogy mindig elkerűlhesse, a mi sért. «Az emberek gyarlók, nem rosszak», írja a fiatal bölcselkedő. Ezen, 1843-ból való jegyzetekben világos nyomait ismerhetjük már föl szelleme finomságának, elemző képességének és egyenességének. Mikor olvassuk, mintha az ő jóakaró mosolya, okos és nyugodt tekintete pihenne rajtunk s tiszta lelkiismerete szólana hozzánk. Azonban megvan bennök mégis ifjúsága is, már mint az ő ifjúsága, melyet nem vakmerő álmok és féktelen képzelődések alkottak, hanem a szellem nemes fogékonysága s a szív jósága. Ez az ifjúság nem hagyta őt el sírjáig.

De egyet nem találunk naplójában sehol: az orvosnövendéket. E pályát nem maga választotta; hajlamának, lelkének nem volt semmi köze hozzá. A lapokon, melyekre szívét öntötte ki s titkát bizta, nincs is semmi nyoma. E titok hatalmasabb volt, mint hitte s noha még egy ideig titoknak kellett maradnia, mintegy ösztönszerű vágygyal Pestre csalta. Itt egy nagybátyja mérnököt akart nevelni belőle s ő egy levelében némi méla megnyugvással említi, hogy így rövid idő alatt legalább független állásba juthat. Különösnek tetszhetik e tévelygés a pályaválasztásban éppen nála, kinél kevesen voltak inkább tisztában magukkal és céljukkal. De az írói pálya, melyről álmodozott, bizonytalan volt s az élet komoly feladatainak, kötelességeinek tudata korán ébredt lelkében, terhe korán nehezedett vállaira. Hányszor jön ellentétbe az ifjú lelkesedés, a hivatás szava az élet, a kötelesség intésével! Hány nagyra termett lélek szárnyaló ódája marad töredekben, vagy csak az első sugal-

lat alaktalanságában s megy át egy lemondó élet csöndes elégiájába! Greguss szerencsésebb volt: jó sorsa felpattantotta titkának zárát, mely már gyötreni kezdette, s megengedte neki, hogy hivatását kövesse. Pesti időzése alatt megismerkedett Garayval, kihez elvitte nehány költeményét. Barátságos fogadtatásra talált, s bemutatott versei közül a jobbak, mint a Búcsútor és Schiller Lányka panaszának fordítása, nemsokára meg is jelentek a Regélőben, míg a Szivárvány czímü 1844-diki zsebkönyv epigrammokat közölt tőle. Egy kinyomtatott vers s alatta a kinyomtatott név az ifjú lélek előtt nemcsak bátorításnak, nemcsak sikernek, hanem szinte bonthatatlan kötésnek tetszik. A meghallgatott vallomás! Gregussba is mintha lelket öntött volna, hogy nagyobb elszánással és erélylyel keresse azt a pályát, melyre hivatást érez, s a melyen az eszmék világában maradhat: a tanárit és íróit. Összeszedte magát s ép oly igyekezettel kezdett az akadályok elhárításához s az új útra való készületekhez, mint a mily hévvel folytatta irodalmi kisérleteit. Egy történeti drámán dolgozott Zápolyáról, mely azonban sohasem jelent meg; már fordította Corneille Cidjét, melyet át is ültetett irodalmunkba; szorgalmasan tanulmányozta Shaksperet, kinek Timonját és Szeget szeggeljét utóbb ő adta a Kisfaludy-Társaság gyüjteményében s egész pályája képét egy kitünő könyvben magyarázta; olvasta még Dantét, Tassot és Camoenst, kinek ismertetésére öcscsét buzdította. A mint reménye ébredt és erősödött, hogy végre is a sovárgott part felé irányozhatja hajóját s czélhoz ér, a boldogság fuvalma mind jobban szította lelkének költői szikráit. Ötleteit nem egyszerűen jegyezte föl naplókönyvébe, hanem epigrammokká csinosgatta s lyrai költeményeket is sürűbben irogatott. A múzsa iránt, melynek így első sikereit, az első biztató s rá nézve majdnem megváltó szót köszönhette: egész életén át hű maradt. Sohasem zaklatta s oly tisztelettel közeledett mindig feléje, mintha csak háláját fejezte volna ki iránta. Ünnep volt rá nézve minden találkozása vele; ünnep végső

búcsúja is tőle. Egész életében vágyott meglátni az olasz földet, mintegy otthonában keresni fel a múzsát. Végre felkereste. Későn és szomorúan, de mégis betelt vágya. Ott ült betegen, hervadtan, mélázva kitárt ablakánál. Előtte a lagunák kék sikja, távolban a Lido smaragd szigete s Szent Lázár cziprusai, szemben vele Szent György templomának a habokból emelkedő rőt bástyázata, oldalt a Mária-egyház fehér kupolája, a vizen sárga vitorlák tömege, a lég tele dallal, zeneszóval és napfénynyel: ilyen alkalmat keresett a múzsájától való búcsúvételre. Ott, e fenséges kép előtt, életének ez ünnepnapján, írta utolsó költeményét.

Mindössze sem sok verset írt, egész életében egy kis kötetre valót. Lelkének csak igazán ünnepi, ihlett óráit szentelte a költészetnek, azokat, midőn kiváló mértékben érezte bölcseségét egyszersmind emberszeretetnek, jóságát lelkesülésnek, ismereteit gyönyörnek és tudományát boldogságnak. Minden versének ezek a motivumok forrásai s ezek zengettek hangjában. Nem kap meg hatalmas gondolatokkal, nem gyújt föl az elragadtatás lobogó lángján, sőt lágy, édes olvadékonysággal sem igen ejti meg szívünket. De szellemének ötletes elevenségével, mely tartalomban és formában egyiránt nyilatkozik nála, kedvesen gyönyörködtet s egyszersmind meleg tiszteletet ébreszt maga iránt, midőn az élet visszásságaiból nemes tanúlságokat tud meríteni, igazságait szíve számára hódítja meg s titkait boldogságunkra magyarázza. Így tekint, érző szívvel és gondolkodó elmével, a családélet mozzanataira s a féltett haza sorsának változásaira, a boldogtalan szívekre s az édes középszer örömeire, a nagyokra és kicsinyekre, az eszményre és valóra, a koporsóra s a síron túlra; sohasem tévedve el a gondolatban és sohasem nyugodva meg a gyászban. Fölfelé, csak fölfele! Vigasztalva oktat és oktatva vigasztal. A mint tudományában a szép, igaz és jó szorosan összeolvad, úgy költészetében is az elmélkedés és érzés. Amaz ebből meríti ihletét s kielégítésében keresi czélját. Szellemének lángja bölcseleti és szép-

tani fejtegetéseiben mindig melegít is, s midőn verseiben szívének jótékony hevét érezzük, mindig esik egy világító sugár is útunkra. Költészete együtt lyra és didaxis s még az ezopi mese merőben oktató faját is úgy műveli, hogy tolmácsa legyen okosságán kívül jóságának, szigora mellett részvétének is. E szeszélyesen alkotott és sürű rimekkel tréfálkozó sorok csak első tekintetre hidegek, mint a milyen szemének nézése volt. Csak egy kis időt kell töltenünk velök, hogy megváltozzék benyomásuk. Az elbeszélés játszi szókéseiben, aggatózásában, félrecsapásaiban, kötődésében hamar érezni fogjuk nemcsak a gondolat friss röpködését, hanem a szív dobogását is. Érezni az embert, ki szereti az emberiséget hibáiban is, s nem a rideg felsőség hangján beszélvén hozzá, oktató jogát csak nagyobb önismeretéből s őszinteségéből meríti. Leczkéit nem magas kathedráról adja, hanem közénk telepedve mondja el. Egy kissé szatirikus, de hisz a szatirikus egy kissé mindig alanyi költő. Egészben e nyájas és tréfálkozó hang, a tanításnak és korholásnak e vidám egyenessége, a vers csinja és játszisága, a cselekvénynek és tanúlságnak fordulatos elevensége és sokoldalúsága: ezek különböztetik meg magyar elődjeitől, kik többnyire Lessing után indúltak, minél nagyobb tömörségre törekedtek s közülök a leghiresebb, Fáy András, éppen prózában írt. Legtöbb rokonságot mutat még Péczelivel, a lafontainei mese első és legkiválóbb képviselőjével irodalmunkban, ki azonban az alexandrinhez ragaszkodott, míg Greguss egy lépéssel közelebb jutva mesteréhez, szabad versekben írt, mire a multban nálunk csak Ráday meséiben talált példát. Ilyen a költő Greguss: lirájában elmondja a maga meséjét, mely mindnyájunkra oly tanulságos, meséiben pedig mindnyájunkét, melyben maga is részesnek érzi magát.

De térjünk vissza ünnepi óráitól dologtevő napjaihoz, az élete munkájára készülő ifjúhoz. Mert ő komoly elszánással készült e munkára; nem lankasztotta igyekezetét a csüggedés sem, hogy vajjon czélt ér-e valaha; s költői kisérletei

sem voltak soha tétlen ábrándozás. Érzését a gondolat táplálta s lelkesedése az igazság szeretetéből fakadt. Költői hajlama kifejezi egész szellemi irányát. Atyja emlékének varázsa és saját lelki alkata egyiránt a philosophia felé vonta. Tanúlt és elmélkedett, hogy a tudás kincseit gyűjthesse; gyűjtötte, hogy lelkesedésének tárgyait megérthesse; s megérteni törekedett, hogy megértéséből új lelkesülést meríthessen. Készült a padovai, majd a prágai egyetemre a végül 1845-ben szerencsésen eljutott Hallába. Ott hallgatta Erdmannt, kit a «hegelizmus utolsó mohikánjának» szoktak nevezni. E derék bölcselkedő az egyházi szószékről lépett a tanári kathedrára s első nevezetesebb munkája egy kisérlet volt a vallás és tudomány kibékítésére. Ragaszkodván mestere rendszeréhez és módszeréhez, ennek szigorú formáit egyszerűbb és tetszetősebb előadás által enyhítette, idealizmusát a vallásos érzés melegével hatotta át. Gregussnak úgy gondolkodása módjában, mint készültségében kiváló fogékonyságra találtak eszméi. Magokul fogantak meg benne s új termésre sarjadtak. Alig hagyta oda az egyetem padjait, nem kisebb dolgon tépelődött, mint egy egész bölcseleti rendszeren. Könyvvé sohasem ért; de fejében ki volt dolgozva azzal a pontossággal és teljességgel, melylyel minden gondolatát, kicsinyt és nagyot egyiránt, megérlelni és kifejteni szokta. Központja az ember, előbb teste és lelke bontatlan egységében, azután lelkének a testtel folytatott küzdelmében, végül a győztes szellem átalánosságában. Egész tervét, gondolatmenetét vázolja egy barátjához intézett levelében. A gondolkodó beszél, de hangjában itt is meg-megrezdül az érzés: «Ézred-e te, mily nehéz az, önmagából embert csinálni? Jutott-e ember oda, hol azt mondhatná: kész vagyok magammal? Hiszen társadalmi viszonyaink mindeddig lehetlenné tevék, hogy az ember önmagából kerekítsen ki egy befejezett, önczélú művet. Azért gerjedt azon balhit, hogy az eszmény olyas valami, mit teljesen nem lehet soha valósítani! és ekkor minek az eszmény? Ha annyi, de annyi

ostobaság már megtörtént, mióta a világ teremtve van, nem lehet-e már egyszer mégis az eszesnek bekövetkezni? Nem volna-e a legnagyobb gyalázat az emberiségre, ha bölcseség, erény és boldogság csak ábrándok lennének?» Ime a hegeli idealizmus fuvalma. Befejező, összefoglaló gondolatával így fejezi ki magát ama főeszmék sorozatában, melyekre dialectikája az emberi szellemet vezeti: «Szeretet tudás, szabadság; boldogság, bölcsesség, erény; szépság, igazság, jóság, — tetőpontjukon egy. Szükségünk van ezen egyet, mint végtelent a végtelenben gondolnunk s az isten eszméjében központosítanunk: így támad a hit.» Rendszerét sohasem fejtette ki nagyobb munkában, mint eleinte czélja volt; de mindazok a philosophiai dolgozatok, melyeket utóbb közrebocsátott, töredékekül bele illenek: nemcsak gondolkodásában, hanem gondolatához is következetes volt. Nem munkája kiszakított részének látszik-e akadémiai székfoglalója, melyben a materialismust ostromolta, mint a tudomány, művészet, erkölcs ellenségét, sőt elvének tagadását? Azután az «egyetlen tudomány» lelketlen gőgjének lelkes szatirája s az a terjedelmes értekezése, melyben a haladás elvét a magyar gondolkodás történetében ritka alapossággal és világossággal fejtegeti s az egyéni szellem emelkedésében találja meg az egyetemes szellemhez, a mindenség öntudatos gondolójához. Hegel tanítványa a modern tudományos vizsgálat eredményei között. De nem csupán Hegelé. Gondolatai közt nem csillámlik-e mindig egy sugár, mely visszavezet Eperjesre, a szerény professori lakba, hol egy derék család boldogságában, melyet munka, emberszeretet és isteni félelem alkotnak, az egész emberiség boldogsága tükröződik.

A Hálából visszatérő, huszonegy éves ifjút úgy szólván készen várta a tanári szék. 1846 elején meghalt Vajda Péter s a szarvasi lyceumnál üresedésben maradt állását, Ballagi Mór eszközlésére, Greguss nyerte el. Olvasnunk kellene ez időbeli leveleit, hogy fogalmunk legyen arról a boldogságról, mely keblét szinültig eltöltötte. Nincs bennök semmi áradó-

zás s egyszerű, komoly örömükben mégis mily meghatók! Végre a révparton! Visszaemlékszik, hogy egy bizonytalanban tévedező, szellemi haláltól rettegő ifjú csak két évvel ezelőtt mily otthontalanul és kétségbeesve bolygott Pest utczáin. Ime már megvan otthona, betelése vágyainak, tere munkájának, nem fogyatkozó ösztöne szellemének. Oly hévvel és nagy tervekkel lát előadásainak kidolgozásához az anthropologiából, æsthetikából, stylistikából és magyar történetből, mintha egész felső oktatásunk reformját vállára akarná venni. Berendezi otthonát s egy drága emlék előtt, Vajda Péter iróasztalán, kezdi meg munkáját. Mily különböző s mégis mily sokban rokon két szellem gondolatai öltötték fel a betük alakját ezen az asztalon! Azt, a kinek keze rajta hidegült meg, mostoha végzete kergette mellé az orvosi tudományoktól, melyeket szegénysége miatt nem végezhetett be; a ki fölváltotta, szintén onnan jött, de boldogan és áldva jó csillagzatát. Mindegyikök a legnemesebb törekvésekkel volt tele: de Vajda mindig saját balsorsának ködében látta az elnyomott embert és kínos küzdelmeit; míg Greguss magasztos reményeinek, elszánt törekvéseinek, gondolata szabadságának biztató fényében. Lelköket egyiránt a mindenség gondolata foglalkoztatta: Vajda azonban megakadt a természetnél, szépségénél és nagyságánál, s istenség gyanánt imádva azt, föllengő hymnusokat zengett hozzá; míg Greguss eligazodást keresett a tünemények csodás világában s imádását a mindent megfejtő, mindent megértető egyetlen csodának őrizte meg. Ezentúl minden szó, mely ez asztalnál papirra kerűlt, egy nevet szolgált, melyet eddig csak ritkán és vonakodva írtak le rajta: az Isten nevét. Vajda a «zatban és a napban» minél megfoghatatlanabbnak igyekezett mutatni, Greguss minél szükségszerűbbnek. Új nyelv szükségét érezte mindegyik s amaz homályos értelmü, de hangzatos szavakat alkotott, melyek rhapsodiáiba illjenek; emez megkülönböztető kifejezéseket, melyek gondolatait minél élesebben világítsák meg. De egy eszme mégis szoro-

san egyesítette kettejöket, melynek nevében mély kegyelettel vette át Greguss új birtokát. Ez eszme: az emberszeretet s az emberi méltóság tisztelete volt.

A fiatal tanár székét nemcsak lelkesedéssel, de mély és igaz hittel foglalta el az ideálban. Mi volt természetesebb, mint hogy a mint szabadon tekinthetett körül az életben, először is eszményeit kereste. Hite oly nemes és rendületlen volt bennök, hogy a végzet is mintegy tisztelni látszott: legelső és legszebb álmát valósággá derítette. A családi boldogság eszményét megtalálta a szövetségben, melyre lépni sietett. Ne szóljunk erről a szövetségről, az önfeláldozó szeretetnek, az elme és szív közösségének, az egymásba olvadásnak e példájáról. Ne szóljunk emlékbeszédben róla, mert még él. Él, mint menyegzőjök napján, bensőségének teljes erejében, csak jelképeit változtatva: az ifjú szemek boldog mosolya után a hitves tekintetének hálás derűje, a legdrágábbért rettegő aggodalom után az özvegy könnyei jelentik. A kik nem ismerték e viszonyt, azoknak hiába festenők; a kik tanúi voltak, azok hitök zálogául fogják őrizni mindenkor. Greguss egy levelében «ethikájának erkölcsi irányzójának» nevezi feleségét. «Ezer szerencse! sóhajt föl. Különben a sok hányatás között, melyek 1848-ban megindúltak, mi lett volna belőlem? Annyi elválás, annyiszor feldúlása tűzhelünknek, annyi költözés, annyi idegen hely!» Az új házasok lakába a boldogsággal úgyszólván egy időben köszöntöttek be a megpróbáltatások. A fiatal tudós, kinek érzései eleitől fogva egyszersmind meggyőződések is voltak, nemcsak a családi tűzhelynél, hanem a világ folyásában is ideáljait kereste. Már ezeket nem találta meg: átkozott középkor! De azert nem kevésbbé hitt bennök s valósításukra tört. A haza, nemzetiség, emberjogok gondolatától dobogó szívvel várta az óra ütését. Máskép kell lenni, mindennek máskép kell lennie: érezte, mondta, tette; s a harcznak, melytől már terhes volt az idő méhe, első soraiba kivánkozott, hol az áldozatok szoktak állani. Mindig embere volt szavának

s a kelő nap, mely megváltást hirdetett, fegyverrel kezében találta a Tisza-partján, majd Világoson. Mert az óra ébresztő ütése ép oly szédítő gyorsasággal olvadt át a harczi tárogató győztes sikoltásába, mint ez a gyászharang kongásába. Greguss földig sújtva hallgatta egy aradvármegyei pusztán, hol álnév alatt lappangott, azután a nagyváradi börtönben. Mikor egy év mulva kiszabadúlt, meg volt fosztva otthonától, kenyerétől, reményeitől. Csak a hitvesi szeretet állott oldalánál és sebeit kötözve, Pestre kísérte. Ugyanoda, hol egykor sóvárgó vágygyal kereste a hajót, melyen hivatásának tengerére szálljon, s a hol most hajótörötten bolyongott.

Bölcseleti, széptani és kritikai dolgozatai már fölkelték iránta az irodalmi körök figyelmét. Különösen a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent munkája, a Szépészet alapvonalai, mely 1849 októberében hagyván el a sajtót, a magyar irodalom első fecskéje volt a még füstölgő romok felett s egyszersmind a Kisfaludy-Társaság búcsúja a magyar közönségtől, melylyel tíz évig nem találkozhatott. Mint egy későbbi beszédében hálásan jegyzi föl: Toldy Ferencz volt az, ki Pestre segítette s szerény álláshoz juttatta 1853-ban az ujon indúlt Pesti Naplónál. Itt kezdődik hírlapírói munkássága, melyet a Napló, Magyar Sajtó, Ország s a Politikai Hetilap mellett, most mint szerkesztő, majd mint dolgozótárs, másfélévtizednél hosszabb ideig folytatott. Tudományos és irodalmi dolgozatai, politikai és kritikai czikkei nemcsak az alapos készültségü és nemes ízlésü írót, hanem a lelkes és okos hazafit is hirdetik. Költészetünk, de tudományos irodalmunk is, sohasem viselte jobban magán nemzeti törekvéseink bélyegét, mint e szomorú időkben, melyek a helyett, hogy megbénították volna, szárnyakat adtak neki. A ki csak arra készült, hogy a választottak, a szakértők kicsiny körének beszéljen, egyszerre megkapta a szót, melyet az egész nemzet megértett. Az irányban, melyet követett, az igazságokban, melyeket keresett, a tárgyakban, melyekhez vonzódott: mély jelentőségü hazafias czélzat volt. A jelen kétségbeejtő, a jövő vi-

gasztalan, a nemzet a kimerültség csüggedésébe készül lankadni. Költőink, íróink, tudósaink e csüggetegségtől féltették legjobban s ezzel szállani szembe: fő feladatuknak tekintették. A költő szava lett vezérgondolatuk:

Nem vész el bármi sors alatt,
Ki el nem csüggedett.

E lesújtó viszonyok között ritka tapintattal, azt mondhatnók: a hazaszeretet ihletével találták meg a mentő gondolatot. A mint elődeik a nagy reformkorszak küszöbén, Kisfaludy Károly és Vörösmarty korában, a tespedő nemzetet a mult dicsőség költői képeivel igyekeztek felrázni, ők is a mult tengerébe vetették reményök horgonyát. Nem a képzelet tündérfáklyájával keresték föl, mint amazok, hanem a bányász mécsével, ki ércz-eret keresve fárad, hogy a maga s övéi jövendőjét biztosítsa. Azok oly nemzedéknek, melynek erejében nem kételkedtek, tettekre törő lelkesedést hirdettek a mult nevében; ezek erőt és kötelességet. Vigasztaltak, biztattak és erősítettek, nem káprázató képekkel, hanem ellenvetést nem türő igazságokkal, melyek ne az ábrándot táplálják, hanem a hitet. Különösen a magyar szellem multja egyszerre oly beható és kegyeletes vizsgálat tárgya lett, a minő az előtt soha sem volt. Lelkes hazafiak és tudósok társasága mindjárt 1852-ben megindította az újabb Nemzeti könyvtárt, régi magyar költők és prózaírók gyüjteményét; Toldy Ferencz 1853 őszén kezdte meg hires egyetemi előadásait a magyar költészet történetéről; Gyulai ugyanez évben adta ki Petőfi-tanulmányait s utóbb irodalomtörténeti kérdések vizsgálatához és Bánk bán fejtegetéséhez látott; Ipolyi magyar mithologiáját nyomatta és régi népkönyveink körül buvárkodott; gróf Kemény József kitartó szorgalommal gyűjtötte a szelleméletünk multjára vonatkozó adalékokat és ereklyéket; Erdélyi, a magyar népköltés első buvára, 1856-ban irodalmunk egy negyedszázados történetét irta meg. Utánuk jöttek s utjokat követték Greguss és Sala-

mon. Mind a magyar ész multját vizsgálták, magyarázták, tanították kiváló szeretettel. Munkáik mindegyikében a történeti, nyelvi és széptani igazságokban túl egy néma gondolat uralkodott, melyet széles e hazában megérzett és megértett mindenki, még az is, a ki amazokhoz, a kifejezettekhez, nem volt képes fölemelkedni. Karunk hatalma megtört; de ne csüggedjünk, nem ez egyetlen hatalmunk. Ime itt van a magyar szellem hatalma, mely győztesen és halhatatlanul emelkedik ki elhullott hőseinek sírjából. Bizzunk benne s várjuk az időt, mely próbájára elérkezik.

Greguss lelkesen csatlakozott ehhez a beláthatatlan hatású, tudományos munkássághoz. A tollal is első sorban állt, mint egykor a karddal. Szerkesztője, Török János, biztatta irodalomtörténeti tanulmányokra, s ezeknek eredménye a Pesti Naplóban közölt arczképek: Pázmány és Faludi, Baróti és Dugonics, Ányos és Dayka, kikhez később Kohári és Kölcsey csatlakoztak. Az első ilynemű terjedelmesebb sorozat volt ez: korábban indult meg, mint Toldynak szintén a Pesti Napló tárczájában közölt előadásai. Mindegyikben főkép az eszmei tartalmat vizsgálja, a tehetség magvát, s ebből igyekszik kifejteni styljök sajátszerűségeit és egész pályájok képét. Kritikáiban is, könyv- és színbirálatai-ban, még pedig a legkisebbekben úgy, mint a legnevezetesebbekben, mindig hű és következetes maradt bölcseleti s széptani alaptételéhez, az eszményiséghez. E tétel akkor több volt egyszerű æsthetikai elvnél: szolgálat volt a nemzeti eszmének, melyet csak az ideál cultusza, egy nagy erkölcsi fölemelkedés menthetett meg. Mindig és mindenütt igazságot követelt s követelt minden igazságot: a lélektanit úgy, mint az erkölcsit, s ezt mint a történetit. Kérlelhetetlenségében nem újra meg újra titkos óvás hangott-e ama nagy igaztalanság ellen, melynek bilincseit nyögtük; nem bátoritás-e, hogy csupán az igazság az, a mi életrevaló, a minek jövője van? A kontár művészeket és kontár államférfiakat, kik nem törődnek vele, egyenlő bukás várja. Finom megfigyelései és

elemzései biztos és szilárd műfelfogásban s gazdag tudásban gyökereztek. Következetessége némi ellentétbe hozta az uralkodó felfogással a népies felől, melyet ő, hegeli dialectikával, a műszellem fejlődésének valami egészen külön s legalsóbb fokául jelölt ki. A népieskedő és sallangos versírók üres túlzásai csak fokozhatták felfogásának azt a merevségét, a mely az erős meggyőződésekkel legtöbbször amúgy is velők jár. E merevségből folytak fiatalkorának kritikai tévedései, melyeket később nemes bátorsággal vallott be s igyekezett jóvá tenni. Méltatlan ellenfelektől, még évtizedekkel később is, kiméletlen támadásokat kellett miattok elszenvednie. Pedig bár kritikánknak minden tévedése a műelvekhez ragaszkodás s az erős meggyőződés botlása lenne! E tekintetből Greguss tévedései, még a legnagyobbak egyikével szemben is, bizonyára sokkal tiszteletreméltóbbak, mint ellenfeleié az ő irányában. Azonban túlvagyunk a türelmetlen ifjún: az érett férfi előtt, kinek legkisebb érdeme is elég lehetett arra, hogy forrongó ízlésének egykori legnagyobb csalódását elfeledtesse. A legjobbak, a legelsők között munkálkodott a szép es igaz törvényeinek magyarázásával és alkalmazásával a nemzeti szellem erősítésén és fejlesztésén. A műfelfogás tisztázásával s a műízlés nemesítésével emelni segített a nemzet szellemi színvonalát. Megértette s minden erejevel igyekezett megértetni ő is, a mit Kemény Zsigmond az Élet és irodalom czímü czikkeiben oly mély elmével fejtegetett, hogy: a magyar hazafiság és a magyar műveltség egy dolog. Lelkesen követelte és pihenés nélkül fáradt rajta, hogy egygyé legyen. Egyik a másiknak lelke, ereje, élete. Az igazság győzelmébe vetett hit erősítette, hogy a bekövetkezendő diadal érettebb, fejlettebb, önmagát jobban ismerő és sorsát megbecsülni képes nemzetet találjon.

A diadal végre megérkezett: nem erőszak, hanem hit, kitartás és bölcseség hozták meg. Mielőtt az alkotmányos törvényhozás kapui megnyiltak volna, többé kevésbbé elnyomott irodalmi intézeteink kötelékei már feloldattak. Az

akadémiának megengedtetett, hogy új tagokat vegyen fel, a Kisfaludy-Társaságnak pedig, hogy tíz éve szünetelő munkásságát folytassa. Mind a két intézet legelső választó ülésén, amaz 1858 deczember 15-én, ez 1860 julius 15-én, tagjai közé iktatta Gregusst, a díszes neveknek abban a gazdag sorozatában, melynél fényesebb sohasem vonúlt még be egyszerre ezekbe a csarnokokba. A Kisfaludy-Társaság nemsokára titkárává is választotta, rábizva hivatalos ügyeinek kezelését, évkönyveinek és vállalatainak szerkesztését s a megindított Magyar Shakspere intézését. Tizennyolcz éven át, új meg új bizalom által marasztva, tartotta meg helyét, csak halála előtt négy évvel cserélte föl a másodelnöki székkel. Társaságunk atyja, Toldy Ferencz, vezette be, mintegy saját utódját mutatva benne, egész szeretetének örökösét, melylyel legkedvesebb alkotásán csüggött. Gregussban megtalálta, a kit keresett. A mily lelkes buzgalommal vetette meg ő egykor magyar széptudományi intézetünk alapját, Greguss épp oly kitartó és feláldozó ragaszkodással működött ujjáalkotásán és felvirágoztatásán. Nemcsak egy negyedszázad gondját, fáradságát szentelte Társaságunknak, oly bensőleg, oly elválhatatlanul szerette azt, hogy halála után is körében kivánt maradni, alapítványával. Egész pályája fáradozásának anyagi gyümölcsét, lelke méltó társával egyetértve, egy nagy alapítványban hagyta társaságunknak, a legnagyobbak egyikében, melyek hazánkban culturális czélra tétettek. Azt óhajtotta, azt rendelte vele, hogy a magyar művészet legkiválóbb alkotásainak jutalmazásával, egész művészeti életünknek legfelső vezetése és irányzása a Kisfaludy-Társaság kezébe tétessék. De emlékét ez intézetben nemcsak tisztviselői buzgalma és sikerei, nemcsak alapítványa fogják őrizni. Ha félszázados történetét környezi dísz: ennek nem egy sugara az ő szelleméhez vezet vissza. A Társaság koszorúját s vele az egész irodalomét nyerte el 1864-ben a Ballada elméletével. E könyv minden kétségen kívül a legjelesebb magyar æsthetikai munkák közé tartozik. Irodalmunkban

egyetlen műfaj elmélete sincs a felfogásnak olyan mélységével, az ismeretnek oly gazdagságával, a szellemnek oly fogékonyságával s a gondolkodásnak oly tisztaságával megírva, mint a hogy Greguss a balladáét kifejtette. Az általa vont kereten talán tágithat egy újabb elmélet; a rokon fajok elválasztó korlátait tán nem fogja oly föltétlen tiszteletben tartani; a népköltési vonatkozásokat módosíthatják újabb felfedezések és vizsgálatok: de az bizonyos, hogy senki sem kerülheti el többé az ő nyomát, senki sem lehet el az általa gyújtott világosság nélkül, mely a rejtelmest legjobban kedvelő műfaj, a balladai forma lényegére, sajtosságaira éles és tiszta fényt vetett. A positivizmus hatása alatt régi módszere némileg átalakult, eszméinek, észleleteinek kifejtésére új módokat, új eszközöket keres, a nélkül azonban, hogy rendszerétől, alapelveitől bármi kis részben eltért volna. A népies alapot erősebben emeli ki; de róla indúlva, Aranyban nyugszik meg legfelső példaképen s végkövetkeztetésül a tragikai eszme fenségéhez jut. Elméletéhez utóbb Arany balladáinak részletes szépségeik minden titkába finoman beható elemzését csatolta. Hódolata e nagy szellem előtt úgyszólván föltétlen volt. Benne látta a népiesen, nemzetin és egyedin emelkedő s ezeket befogadó egyetemes költészetnek legmagasabb kifejezését irodalmunkban. Nincs senki, ki nála több szeretettel s lelkesebb hűséggel kisérte volna Aranyt «költői álmaiba.» Hűségét még végzete is megpecsételni látszott: alig nehány hét mulva elkisérhette a Nagyot végső álmába is. A tragikai dal magyar mesterétől tért a tragikai dráma világfejedelméhez. Bár az akadémia megbizásával készült, de a Kisfaludy-Társaság nagy műfordító vállalatához csatlakozik Shakspere pályájáról irt munkája, melynek második részét nem fejezhette be. Gondolkodásának eredetiségét egyetlen dolgozata sem bizonyítja jobban, mint e könyv, melynek tárgyáról németek, angolok, francziák már egész könytárakat irtak előtte. Szelleme sem el nem tévedt e könyvtárak útvesztőjében, sem el nem veszett gazdag-

ságukban. Munkájában tárgyalva minden nevezetesebb kérdés, mely Shakspere és alkotásainak összeségére vonatkozik. Elmésen csoportosítva és élesen megvilágítva minden rájok tartozó fontosabb adat. Biztos szemmel s a leglelkiismeretesebb tájékozottsággal tekintve át az egész roppant irodalom. Mindezek közt meg tudta őrizni Greguss felfogásának önállóságát, különösen a népszerű Tainenel szemközt, ki Shakspereben csak a képzeletnek fenséges szertelenségeit látja. Lángelméjének sajátszerűségeit vizsgálva, nem feledkezik meg erkölcsi valójáról. Mint az akarat szabadságának hirdetőjét mutatja be; a legnagyobb tanúul idézi mindazok között, kik valaha bizonyságot tettek az anyagi kényszer rövidlátó tudománya s a pessimismus gyáva bölcselete ellen. Uralkodó eszményeül a harczban kivívott erényt mutatja föl; uralkodó érzéseiül: irtózatot a gonoszságtól, szánalmat a lelki betegek, megbocsátást a tévedők és szeretetet az ember iránt. Hisz hitében, keresztyén voltában hazafiságában. Annyi ellentétes elmélet között vajjon az övé-e az igazi? Ha nem merjük is eldönteni, de könyvét a régi igazság megható bizonyságaként teszszük le, hogy: bálványainkban mindig saját eszményeinket testesítjük meg.

A Kisfaludy-Társaság még egy munkával bízta meg: egy nagyobb, rendszeres æsthetika kidolgozával. Pályája is, annyi hányatás s oly hosszú «szellemi számkivetés» után, mintegy újra kezébe adta azt a tollat, melyet húsz évvel azelőtt le kellett tennie. Miután néhány évig az országgyűlési naplót szerkesztette, a budapesti egyetem 1870-ben az æsthetika tanszékére hivta meg. Ezzel jutott el életének igazi révpartjára. Hogy a küzdelmek, melyek megelőzték, a hosszú munka, melylyel kivívta, a magas czélok, melyeket reménye hozzákötött, mily becsessé tették előtte e drága kikötőt: mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mennyire megbecsülte azt. Teljes mértékben érezte helyének fontosságát a nemzeti mivelődés ügyére, melyet egész életén át szolgálni kivánt s ezzel a kötelesség súlyát is. Komoly tiszteletet vitt magá-

val tanszékére a tudomány iránt, lankadatlan kedvet munkája folytatására, erős hitet eszméiben s meleg vonzalmat tanítványaihoz. Ez az alapja annak a ritka bensőségü ragaszkodásnak, melylyel ezek is mindvégig csüggöttek rajta. Mesterök volt, a mint a vallásos hagyomány értelmezi e szót: barátjok és tanítójok. Szívével nyerte meg őket gondolatainak s gondolataival szivének. Nemcsak tanította nekik a szépet, hanem bennök magokban is kereste és fejlesztette: az igaz iránti fogékonyság szépségét, az ifjú lelkesülés szépségét, a szeretet szépségét. Hallgatói nem csupán cathedrája körül sereglettek, lelkesen figyelve reá, a mint a szép bölcseletét, vagy Shakspere és Molière, Arany és Madách remekeit fejtegette, lassú, szaggatott, de a gondolatokat elevenen és gazdagon hullámoztató szavával. A tehetségesebbeket és buzgóbbakat gyakran és szívesen gyüjtötte maga körül házánál is. Ennek kies fekvésü verandáján, a természet fenséges képei előtt, az égboltra szökkenő csillagok fényénél s a zöld hegyek örök koszorúja közt: hányszor magyarázta nekik æsthetikájának utolsó fejezetét, azt, melyben a tudomány a hitbe olvad át!

Így folytonosan új meg új ösztönt merítve, a gondolatnak minél világosabb kifejezésére, minél biztosabb fejlesztésére, minél gazdagabb képére törekedve: folyvást tanította, írta, végezte s némileg mégis bevégzetlenül hagyta könyvét. Javított rajta még azzal az aranytollal is, melylyel tíz éves tanárkodásának ünnepén tanítványai tisztelték meg. Ők rendezték sajtó alá, már halála után, legnagyobb munkáját is, melynek magyar nyelvü irodalmunkban csak egy előzője van: magának Gregussnak régi æsthetikája. Deák munkák és kisebb magyar értekezések azonban a széptudomány fejlődésének nevezetesebb mozzanatait, már a mult század vége óta, rendre bemutatták nálunk is. Így mindjárt a legelső, Szerdahelyi György Aestheticája, 1778-ban a Wolff-Baumgarten-féle érzéki megismerés rendszerét tolmácsolta. A lélektan utjain haladva, a szép lényegét a tökéletességben ke-

resi, ezt pedig az összhangban találja meg. A merő fordításokat mellőzve, Kant subjektiv kriticismusa is megtalálta képviselőjét Greguss Mihály Compendiumában, 1826-ban. A szép és fenséges mivoltát az emberi megismerésnek a tiszta ész birálatából nyert alapformáin vizsgálja. Nem a dolgok tükröződését keresi szellemünkben, hanem szellemünk tükröződését a dolgokban. A szép viszonyosságát hangoztatja; az abszolut szépet az istenben találja meg, ki magában a szépfogalmakat, hatásában a szép-érzéseket egyesíti: csodálatot, tiszteletet és szeretetet. Schedius Lajos Philocaliája 1828-ban és Nyiry István Szépségtudománya 1834-ben már mintegy átmenetet képeznek Hegel idealismusához melynek legnevezetesebb képviselője a legelső önálló rendszeres magyar æsthetika, Greguss Ágostnak 1849-diki Szépészete. Szépnek a szellem kifejezését tanítja az anyagban s e két tényezőnek egymáshoz való viszonyából származtatja különböző fajait. Elválasztja a szépség tárgyi és alanyi létét: azt, a mivel a szépben szembe állunk, attól, a mit vele szembe állítunk; azt, a mi benne alkotva van, attól, a mivel alkotjuk és felfogjuk. E kettősséget keresi a képző és hangzó művészetekben: amazok inkább a tárgyhoz kötöttek és külsők, emezek magunkhoz csatoltak és bensők. A két csoport fölé általánosul emelkedik a költészet. Új æsthetikájában, a nélkül, hogy alapgondolatai, vezéreszméi másokká lettek volna, módszerét, tárgyalása menetét, beosztását átalakúlva találjuk. Az igazságot keresi, mely akárhány alakban, s akárhány körben mutatják be a tudományok, mindig egyazon igazság. Keresi a lélek tényeiből, különösen az érzésből indúlva ki s a sarkalatosság törvényének alkalmazásával. Érti ez alatt a külső és belső világban szünetlen nyilatkozó kettősséget, ellentétességet, s ennek szakadatlan érvényesülését a fogalmak fejlődésében. Mi más e felfogás, mint tudományos módszerűl alkalmazása a lélek és test, a szellem és anyag amaz erős megkülönböztetésének, a dualismus elvének, mely Greguss gondolkodását, legelső jegyzeteitől kezdve, a mate-

rialismus ellen folytatott harczán át, utolsó költeményeig s tudományos rendszereig jellemezte? E módszer nem egyszer csábította gondolatainak túlságos szétszedésére, jelentéktelenebb mozzanatoknak terjedelmesebb kiemelésére s ellentétek keresésére ott is, hol ilyenek nem kínálkoztak maguktól; de megadta gondolkodásának ritka következetességét és élességét, styljének pedig rendkívüli világosságát és elevenségét. E törvény uralma alatt, melyet a vers lényegére nézve is határozónak tart, vizsgálja tudományának bölcseleti alapját s a művészetek tényeit, az ezekben foglaltató eszméket és fejlődésöket. Ennek alapján különbözteti meg a széptant és művészettant, s mindegyiknek általános és különös részét. Vele emelkedik az érzésről a szép felfogására. Azt a lelki erőt, melylyel az igazat, a jót meg a szépet felfogjuk, voltakép egynek mondja s a lelkiismeretet, értelmet és ízlést egyazon tehetség különböző irányú működésének. A mint a léleknek e munkásságai, úgy azok a körök is, melyekre vonatkoznak: a jó, igaz és szép, beleolvadnak egy magasabb egységbe. Ez egységet a szép magában is kifejezésre juttatja. Tartalmára nézve nem egyéb, mint: jó; alakjára nézve nem egyéb, mint: igaz. E felfogásból különbözteti meg aztán az erkölcsi és értelmi szép köreit s állítja össze egész rendszerét. Nem ellentéteül mutatkozik ez régi elméletének, hanem csak fejlesztéseül. A positivizmus, az új franczia æsthetika hatása csak módszerén érzik, fejtegetései utján, előadásán; alapvető gondolatait alig érinti. Merev és kibékíthetetlen ellenkezésben állnak ezek Herbart formalismusával és Taine realizmusával egyiránt, ellenkezésben mindazokkal, kik egyedűl a dolgok alaki viszonyaiban keresik a szépet, egyedül az igaznak kifejezésében a művészetet. Greguss, míg az írás művészeinek iskoláját járta, nem feledkezett el arról, amit a gondolkodás mestereitől tanult. Észményisége megőrizte összeköttetését velök s ez összeköttetésben megőrizte nemcsak gondolkodásának következetességét, hanem szívének ifjúságát is.

Hol a tudós, ki egész életével oly állhatatos és meggyőző példáját szolgáltatta volna tanainak? Rövid foglalatukat utolsó fejtegetéseiben is, az igaznak, jónak és szépnek egységében fejezte ki, abban, hogy a szép mű s a szép tett ugyanazon törzsnek két hajtása. Az ő nemes szelleméből mily dúsan sarjadtak e kettős hajtások! Gondolata visszhangjául hangzik amaz, ifjukorában kifejezett törekvésének, hogy: életét szépművé tegye, magamagának művészévé emelkedjék. És mikép váltotta be feltételét? Mit mutat, mit képvisel pályája? Az érzés által megszentelt tudományt s a szív által szóló bölcseséget; a léleknek férfias érettségét, melylyel egyensúlyban maradt fogékonysága; okosságot, mely sohasem szünt meg jóság lenni; mérsékletet, mely az élet visszásságai s az anyag kényszerű bilincsei közt is megőrizte lelkesedését; philosophiát, mely a szívnek nemcsak megnyugvása, hanem fölemelkedése is. Annyi jótett tanuskodik költő voltáról, mint szép vers. Útján nem kevesebb áldást, fakasztott, mint eszmét. Az ilyen szép-élet nem szépmű- e egyszersmind: istennek áldása, mint az ő hálával telt szíve vallotta? E szívbe nem férkezhetett keserűség a szenvedések napjaiban sem, melyek oly kegyetlenül hosszú sorral készítették megváltatására. Őt, a kinél soha senki sem volt jobban elkészülve rá, életének bármelyik napján. Visszaemlékezése megnyugtatta, öntudata bátorította, hite fölemelte. Az a rendületlen hit az istenben és gondviselésében, melyhez hű maradt mind halálig. Életében, küzdelmeiben, haldoklásában egyiránt «bizva bizott.» Szelleme sohasem látszott szabadabbnak, mint a kór nehéz kötelékei között. Fájdalmait nem némán tűrte, mint a pogány bölcs, hanem dicsérve istent és áldva végzését, mint hivő keresztyén. A Kertben című költeménye feltárja lelkét e szomorú napokban. Nagy költőink közül is nem egynek búcsúzó szelleme vetett útjára vissza ilyen végső sugarat. Berzsenyi Életphilosophiája, a gigási Öröknek chaosa előtt, csak az élet szépségének élvezetében nyugszik meg s egyszersmind végességében is; de

nem nyomhatja el teljesen sem a kétség hangját, sem lelke betöltetlen vágyainak sóhaját. Tompa, merengő lelke, utolsó verseiben, a végetlenre tör, de mintegy kárpótlásul a szomorú végesért. Elfordúl az elet hányatásainak képeitől, melyek között, küzdve bár és fennre törve, csak halotti koszorút nevelt magának; mit keresne tovább lelke e romoknál, fölfelé sóvárog közülök. Arany Epilogusa is panasz, egy lemondó nagy léleknek megható panasza. Az örök kétely Nessus véreként emészti; életének munkája csonkán maradt; egyetlen édes vágya, a független nyugalom, elérhetetlen. Szegett szárnyú rab madárnak érezte magát, mikor a mi szemeink előtt még fenn szárnyalt dicsőségének magasában. E versek hatalmasabb költői képzeletből s elragadóbban zengő ajkakról fakadtak; de egyikök sem vigasztalóbb, egyikök sem megnyugtatóbb, mint Greguss kerti búcsúja. Ő utolsó pillantásával is látja Ithakájának partját s boldog, hogy láthatja, ha el nem érte is; őt is környezik romok, de végső tekintete e romokból hajtó virágra esik; az ő szárnyait is megnyirbálta az élet, de áldja az édes pihenőért, melyet rabságának nyújtott. Halálával szemközt hálás életeért, testi nyomorában hálás lelki épségeért, a nagy kétség küszöbén hálás hitéért. Hitéért, melyet megőrzött istenhez, emberhez, nemzetéhez; melylyel megnyugodva köti össze a multat és jövendőt, az ismertet és sejtettet, a végest és végtelent, amabban szépnek látva ezt s ebben még szebbnek amazt. Egy kéz szorítását érezzük e versben, mely nem reszket sem a fájdalomtól, sem a megbánástól, sem az ismeretlentől. A kéz már hidegül, de szorítása még bátor és bátorító.

Így élt és így halt meg Greguss. Az a hit, melylyel szemeit lezárta, minket is illet, kikre nemcsak munkás keze keresményét, hanem lelkét is örökül hagyta. Hitte, hogy nyomában fogunk járni. Hitte, hogy a nagy szellemek kultuszával fáradatlanul szolgálni fogjuk a nemzeti közmíveltség ügyét. Hitte, hogy nemzetünk szellemi életének szeretetteljes vizsgálatával s buzgó fejlesztésével anyagi és er-

kölcsi erejét gyarapítjuk. Hitte, hogy korunk bölcseletének csüggeteg áramlatával s művészetének alantjáró divataival szemben hirdetni fogjuk az eszmének örök, megváltó hatalmát. Hitte, hogy a munka, a míveltség, az öntudatos erő s a szent fölemelkedés biztosítani fogják nemzetünk jövendőjét. Midőn a Kisfaludy-Társaság koszorúját sírjára teszem, hadd végezzem azzal a fohászkodással: legyen neki az ő hite szerint!

A HALOTTAK TÖRVÉNYSZÉKE.

Ó-egyiptomi rege.

Szász Bélától.

(felolvastatott 1884. február 10-én.)

Ott fönn, a felső folyamok körében,
A föld felett, a hold alatt, sötéten,
Áll a halálnak palotája. Amon,
A mondhatatlan, rendelé, hogy álljon
Az éj honában. Hosszan nyuló terme
A törvénylátó istenekkel telve.
Irdatlan oszlopos tetők alatt
Sötét fényt vernek vissza a falak;
Bazaltjok kék, gránitjok rózsaszínes,
Az oszlopsor meg syenittől hímes. —
Ül legfelyül az istenek királya,
Az élet ura, holtak főbírája:
Osiris, nála a szent görbe bot,
Az ostor, melyet jobb kezébe fog,
S vállán királyi párducz pettyes bőre.
Athor, az alvilág s éj istennője,
Szörny ebfejével ott ül zsámolyánál.
Isis és Nephthys balján és jobbján áll.
Kissé alább, körben, a trón-székekben,
Az isten-birák, együtt negyvenketten.

* *
*

Hatalmas oszlop, közepén a térnek,
Függ rajta lengén, szabadon a mérleg;
Az egyik serpenyőn a nehezék
A holtnak lelke, ki most érkezék;
A másikon egy struczcznak tiszta tolla —
Ez az Igazság, a mely azt latolja;
Anubis nézi a két serpenyőt,
Horus meg áll a mérleg-nyelv előtt;
Fölöttök Joh, a hold istene, nála
A mérést jegyző nád s az iró tábla —
Hogy megméretvén itt a földi élet:
Keljen Osiris ajkán végitélet.

* *
*

Oh milyen boldog, kinek lelke tiszta —
Birái őt nem űzik földre vissza,
Hogy bujdokoljon háromezer évig,
Míg véres dæmonok kínozva tépik,
Elébe tartva bűneit szünetlen;
Ő meg jár útlan útakon fejetlen,
Vagy vánszorog a térdig érő porba'
S maga után vérző szívét vonszolja.
Más kujtorog, mint lesre kész sakál,
És bősz hiéna, holdas éjtszakán;
Vagy senyved, mint porlepte sicamor,
Melyen madárka sohasem dalol.
Ki tiszta: száll az égi fény-körökbe,
S magáról minden salakot lelökve,
Az isteneknél nyer örök lakást,
Hol mindig hímes, mindig zöld a pást,
A lotosz édes kelyhe nyitva-tárva,
S élet tavának kristály tiszta árja
A boldog lelket hűs vizébe várja.

* *
*

De, hallga, ottkin nesz kél hirtelen,
Egy árny, vezére Toth, im' megjelen;
Még hallszik: földön érte mint sohajtnak:
«Osiris vize enyhitse meg ajkad!»
S már ott térdel a törvényszék előtt,
Itéletet kér, bármily félve jött.
«Igazság urai! Üdv neveteknek!
Igazság istene, im' itt vezeklek!
Jöttem, hogy lássam fényes arczitok,
Kiknek szemében semmi sem titok,
Kiknél a vétek nem marad büntetlen,
Osiris te s ti mind a negyvenketten!»

JOH, *a hold istene.*

Mi a neved s ki vagy?

AZ ARNY.

Nevem Amosis
S mint rendelé védcsillagom, a Sothis,*
A harczosok sorában vala helyem.

JOH.

Küzdtél-e s hol a barbar népek ellen?
Ki viseled a nagy király** nevét:
Hiressé, mondd, mily tettekkel tevéd?

AMOSIS.

Mig éltem földön: harcz tüze nem ége,
Pihenni hagyta nyilamat a béke.
De embertársaim' meg nem csalám,
Özvegy panaszát nem dobhatja rám,

* A sirius.

** Az új birodalom megalapítójának, a Hyksos-királyok megtörőjének a neve szintén Amosis vala.

A törvényszéket meg nem tévesztettem,
Az istenek sem értek csalfa tetten;
Nem roskadt földre nálam a cseléd,
Nem vontam meg a barmok ételét,
A más munkását el nem csábítottam,
Nem gyilkolék sem nyiltan, sem titokban,
Hamis mértékkel mérni soh' se' kezdék,
El nem szántottam más elől a mesgyét;
Fösvény nem voltam áldozó kenyérrel,
A templomoktól semmit nem vevék el,
Kárt nem tevék az égő oltár-tűzben,
Szent állatot rétjéről el nem üztem;
Hálóba nem keriték szent halat,
Halottak! soha sem bántottalak,
Istent nem üzék körmenetbe' vissza —
Én tiszta vagyok, tiszta vagyok, tiszta! *

OSIRIS.

Mit nem tevél: hallják az istenek,
De mit tevél: immár azt mondd te meg.

AMOSIS.

Az éhezőknek adtam kenyeret,
Annak vizet, ki szomjan elepedt,
A meztelennek öltöző ruhát,
Szekért, ki nem mehetett már tovább —
Oh ne, ne szálljon Typhon átka rám,
Mert tiszták kezeim, mert tiszta szám! **

NEPHTHYS, *a család istene.*

S hagytál-e ottlen szerető családot?

* A *Halottas könyv* 125. fejezetének első szakaszából.
** A *Halottas könyv* 125. fejezetének második szakaszából.

AMOSIS.

Ah, forró szivem esdekelve vágyott
A rózsa-arczú szép Ahmes szivére ;
De áruló, de csalfa volt a vére :
Szerelme hozzám egyszer földagadt,
Mint áldást hintő Nilus-áradat,
Majd visszaszállt s szivem úgy fájt a kintúl,
Mint a midőn bősz Chamsin szele indúl,
Ötven napig búg szárnyain a pornak,
S minden fűszál, virág, falomb lesorvad.
Soká hallgattam hitető szavára,
Örömöt, kéjt, üdvöt csak tőle várva —
Csábított ajka, hivott iv-szemölde,
Mig másé lett és szívemet megölte.
Sziv nélkül élni hát tovább? Minek ?
S a szent Nil habja — az megenyhitett.

OSIRIS.

Öngyilkos lettél ! s feledéd hazád',
Mely bőv áldását pazarolta rád,
Mely íjad', bárdod' adta volt kezedbe,
Hogy harczosid' a bősz csatán vezetve
Kiszállj, mint győző, barbar népek ellen
S a pharao trónjáig fölemeljen !

NEPHTHYS.

Öngyikos lettél ! s feledéd anyád,
Ki keblén nyújta néked enyh' tanyát,
Volt álmaidnak, lépteidnek őre,
Ki érted várt csak hosszú szép jövőre,
Ki örömed', ki bánatid megosztá,
Hogy legkeservesebb kínját te hozd rá !

ISIS.

Öngyilkos lettél! élted' odadobva,
Halált keresve éltető habokba',
Megvetve, meggyalázva életed',
A mit áldásként adtak istenek!
Az élet mint Nil, hogy ha eljő napja,
Harsog, rohan, a sziklákig dagadva;
Mi utját szegi, mindent zuz, kitép,
Hogy meg nem állsz előtte semmikép',
De elsimulva: áldás kél nyomába',
Ragyog a fönséges nap bíborába',
A magv kisarjad, dús kalászba hajlik,
És drága szem borítja főtől aljig;
Ujúl a rét, ujúl a sicamor,
A forrás édes, üde habja forr,
A hullám színén bizton leng a sajka,
Vigságba tör ki állat, ember ajka,
S ki tiszta: térdét mind imára hajtja!

OSIRIS.

Te megsértetted istenek jogát,
Széttörted képök', bár nem alkotád;
Gyáván kitértél harcznak, küzdelemnek
És lelked itt, mint szökevény jelen meg;
Hazád' megloptad, szüleid' megloptad,
Irtóznak tőled élők és halottak;
Mely megnyugaszszon: nincs oly pyramis,
Nincs hely számodra még a sirban is!
Nézd serpenyőd', nézd, milyen fön libeg,
A könnyü strucz-toll, nézd, hogy' méri meg!
Ajkad hazug és két kezed se' tiszta:
Véredtől mocskos — menj a földre vissza!

S mert útad eddig puszta, jeltelen:
Folytasd a sivár, puszta téreken,
Mint száraz kóró, szélhajtott katáng,
Hogy későn, korán, éj-nap, egyaránt
Kerengj és folyvást azt zizegd magadban:
»Az élet — él, él, kiolthatatlan!«

A BECSÜLETBIRÓSÁG ELŐTT.

Mikszáth Kálmántól.

(felolvastatott 1884. február 10-én.)

Méltóztatnak tudni, hogy aljegyző voltam a megyénél. (Engedelmet kérek, tisztelt becsületbíróság, rágyújthatni egy czigarettre.) Éppen a képviselőválasztások közeledtek. No, a mi kerületünkben nagy csend lesz most — gondoltuk. Pálly gróf ellenjelölt nélkül állt s a czirkumstancziák olyanok voltak, hogy nem léphet fel ellene senki.

— Az idén nem isznak kendtek — rémítgették a népet a községi nótáriusok.

Maga a központi szolgabíró, amint elhajtatott egyszer a málnai üveghuta mellett, lekiáltott a kocsiülésből a hutásra:

— Csupa befőttes üvegeket fúvasson az őszre, Kirner úr!

Mind e mondások úgy terjedtek el hegyeink közt, mint a tűz, ejh, dehogy úgy — mint a pernye, mely feketén üli meg a tájékot.

Nem lesz választás! Hát miért nem lesz?

A tót falvakban mindenfélekép okoskodtak. Hogy a király, azt mondják, ráíratta az országot feleségére. A felséges asszony pedig nem szereti a verekedéseket: azért nem lesz választás.

A másik verzió ellenben, hogy az urak a múlt választáskor sok adósságot csináltak a korcsmákban, most pedig már nem kapnak addig hitelbe, míg ki nem fizetik a régit.

Ezért kell a szegény embereknek szomjuhozni. No ebben legalább volt valami igaz is.

A lehangoltság olyan nagy volt, hogy csak kevesen iratkoztak be a választási lajstromokba: «A voksnak nem lesz ára» sopánkodának oly arczczal, mintha a zabról vagy más terményről volna szó.

Csak a kis-libercsei Terepetye Mihály, a híres veres-hajú kortes állította váltig: «Nem lehet az, hogy semmi se legyen. Fű nem nő meg eső nélkül, atyafiak!»

Bolond beszéd! Pálly gróf oly biztos lábon érezte magát, hogy ráért Bécsbe menni s ott kényelmesen amputáltatni az egyik lábát, melyet a medve harapott meg. Haza se jön, úgy volt Nagy Tamással, az alispánnal kicsinálva, csak a mandátumot küldik fel neki egy ajánlott levélben. Tíz garasba kerül neki a kerület. No ez már mégis csak szörnyűség!

Igy álltak a dolgok, mikor egy délután az alispán hivatott. Az ember szíve (ha az ember csak aljegyző) félelemmel dobban meg, mikor a vármegye hatalmas ura elé idézik.

— Egyedül van az alispán úr? — kérdém a hajdútól.

— Az egyik kisasszonyka van nála.

— Melyik?

— A hitvány — felelte közömbösen.

A hajdú azt akarta kifejezni, hogy a soványabbik, a délczeg növésű Anna van bent apjánál s nem a testes szőke Mari.

Az alispán hivatalszobái a megyeház túlsó szárnyában vannak. Egy ódon folyosón kellett végig menni. A téglák sajátszerűen kongnak itt s a vaskos oszlopok kisértetiesen visszhangozzák; a boltívekről téglaszínre festett bőrvedrek lógnak alá. A levegő fülledt s mindenütt penészszag terjed. A szögletekből, fülkékből árnyak suhannak elő. Minden komor, ünnepélyes és méltóságos. Mintha a kövek is éreznék, hogy az alispán közel van.

Félénken, nyomott hangulatban nyitottam be.

— Szervusz — szólt tovább beszélgetve leányával, ki háttal állt az ajtónak. Kis fehér szalmakalap volt a fején, haboskék szalaggal átkötve álla alatt.

Egy album hevert az asztalon, mi tisztviselők adtuk az alispánnak nevenapjára. Azt lapozgattam szórakozottan, míg észrevesznek.

Éppen a saját arczképemre nyitottam rá, midőn az alispán odaszólt hozzám.

— Igaz, igaz. Hiszen én hivattam önt. Hát akkor talán magad mehetnél el lányocskám, mert egy kis dolgom van az izé ... az amiczével.

Anna most felém fordította üde arczát s kislányos bosszankodással bigyeszté el ajkait.

— Nem, nem — szólt fejét megrázva, lenyírt szénfekete haja sustorogva csapkodta vállait. — Inkább megvárlak apa.

Szürke köpenykéjét lecsatolta s otthonosan dobta egy székre.

— Akkor mi meg a másik szobába menjünk — s előre bocsátott az ajtón.

Furcsa kinézése volt; szertelen hosszú fej, nagy kiálló fogak. Haja már egész deres, de szemei fiatalosak. Összevont szemöldje, szögletes ajka ravaszságot árult el. Azt beszélték róla, nagyon okos ember, de soha se mond igazat.

— Bízom az ön hallgatagságában — kezdé ridegen, szigorúan.

(Istenem, miről van szó? töprengtem magamban.)

Nem kíván ő tőlem egyebet, folytatá, minthogy egy pár víg estét csapjak magamnak a korcsmában. Ennyi az egész, ha úgy vesszük.

Ismeretlen szorongás, nyugtalanság fogott el.

— Nos ehhez természetesen pénz kell, mint a hadviseléshez. De én nem is mondom, hogy ez szintén nem hadviselés! Meglehet kitudódik valaha! De jobb, ha ki nem tudódik. Én megadom a hadi-költséget hozzá.

Leült mellém egy karosszékre s kurta húsos lábait törökösen felszedte maga alá:

— Már én így szoktam ezt, hehehe . . . Mert fiatal koromban sokáig voltam Törökországban s sokra becsülöm azt a népet, ahol minden embernek több anyja van, hehehe. . . .

Rámnézett fürkészőleg, majd vállon veregetett kedélyesen.

— Az van a dologban, amice, hogy nincs pénzünk. Tartozunk, koldusok vagyunk. A vármegye se zsíros bödön már, hanem csak palacsintasütő. Magok a nemesek is pusztulnak. Milyen más volt az én fiatal koromban! Minden volt. Most már a czukor sem olyan édes. Micsoda urak voltunk mi akkor én istenem! Mikor egyszer Bécsben az udvari szinházban ott üldögéltem egy páholyban, hát a második felvonás alatt benyit hozzám a Ferdinánd király komornyikja, hogy — azt mondja — kéret ő felsége (aki épen szemben ült velem) fordítsam befelé a gyűrűm követ, mert a szemét rontja a csillogása.

— És befordította a tekintetes úr?

— Be biz én, öcsém — mondá szelíden — mert loyális ember vagyok s aztán nem is voltam még akkor viczeispán.

Olyan ártatlan képet tudott vágni a nagy mondásaihoz, vakon hitt benne az ember, a meddig látta.

Most megint átcsapott a tervére. Nem sokból áll, csekélység, csak a czimboráimat kell összehívni nehányszor s becsipetni, éjjel egy kis lármát csapni a csőcselékkel s kikiáltani valami követjelöltet.

— Követjelöltet? Hiszen van!

— Ne törődjék azzal, amice. Nem a maga dolga az. No miért néz rám olyan különösen?

— Mert nem értem. . . .

— Nem is fogja. Nagy politika ez magának. Ha megértené, legott elcsukatnám, vagy oda ültetném a helyemre, mert a vármegyének unosuntig elég egy okos ember.

E pillanatban nyikorgott az ajtó s Anna dugta be fejecskéjét.

— Menjünk apa — sürgeté türelmetlen hangon.

— Mindjárt, mindjárt — felelt az öreg fészkelődve.

— Nem várok.

— Csak egy kicsit még.

— Egy csöppet se. S makranczosan toppantott ott künn a lábával.

— Ejnye te mérges gyík, nini, nini. Tudja mit, amicze, várjon meg itt addig, csak a boltba megyek le.

Anna a fejével biczczentett felém, mikor kiment. Úgy tetszett nekem, mintha mosolygott volna, ragyogó nap verőfénye mintha besütne. Minden vér fejemnek tódult. De hát miért? Hiszen csak köszönt.

Fáradtan estem bele egy karszékbe. Ez az egy mosolya kifárasztott. Valami sajátságos illat, valami friss léh maradt ott hajából, ruhája suhogásából, megéreztem a mint küzködik a szivarfüsttel és az iratok dohos szagával. Itt állt, itt, itt, erre járt — megéreztem, hogy arra járt.

S a mint ott ültem bágyadtan, álmodozva, önkéntelenül kezdém lapozni ujra a «tisztikar albumát». Elém csapódtak a megúnt ismerős arczok, a másodalispán, a nagy memoriájú szolgabíró, a juhszemű levéltárnok, az ülnökök, jegyzők . . . istenem a szemem káprázik vagy mi . . . hová lett innen az én arczképem? Hiszen még itt volt, magam láttam, fogtam egy óra előtt!

Lázasan, izgatottan forgattam az albumot elölről. De nem volt ott. Semmi kétség többé. Anna vette ki, a kedves Anna. Hiszen senki sem járt más a szobában!

A boldogság mámorossá tett, nem bírtam magammal. Futni akartam innen, magam sem tudom hova. Egy tubus hevert a karosszéken. Az alispán azon szokott beszélgetni Kiczkával, az öreg süket írnokkal. Fölragadtam a tubust, mint egy bolond és belekiáltottam: «Szeret, szeret».

Elismerem, hogy gyerekség volt, mert éppen rámnyitott az alispán s megütközve kérdezé:

— Nem kiáltott ön?

— A tubust próbálgattam — feleltem elpirúlva.

— Persze elúnta magát. Holmi asszonyi csecsebecséket vásároltam az útra, mert a riki fürdőbe viszem holnap a familiát. S ezek a kereskedők még az ördögöt is megcsalnák, ha nem vigyáz, pedig az édes testvérei. Holnapután visszajövök. Addig mindent elintéz. Itt van egyelőre száz forint.

— És kit kiáltsunk ki? kérdém nyugtalanul.

— A kit akar. Csak arra kell ügyelni, hogy ne legyen se nagyon okos ember, se nagyon oktalan ember, punktum...

Átláthatatlan ködben gomolygott mindez. De végre is rám nem tartozik. A mit tőlem kívánnak, az nem nagy dolog s egy kis sikerült éji zenebona után, reggelre megvolt az új jelölt, egy politizálni szerető jámbor polgár, névszerint Tóth Péter uram. Biz én magam sem tudom, hogy jutott éppen akkor eszembe.

Csak kétszer-háromszor kellett zeneszó mellett elkiáltani az utczákon. A szolgálók, a kik még nem feküdtek le, kiálltak a kis kapukba, a homályos utczaszögletek és sikátorok önteni kezdték mindenünnen a sok inasgyereket, kiknek visító vékony hangja belevegyült becsipett czimboráim rikácsoló kurjantásaiba: «Éljen Tóth Péter követjelölt». Az egyik inas két hatost kapott, amiért felmászott a piaczon levő szobor derekáig s egy czédulát tett Nepomuki János kőmarkába, melyen nagy betűkkel feketedett: «Keresztények tartsatok Tóth Péterrel». Biztos, hogy ez reggelre nagy hatást tesz a babonás öreg asszonyok előtt!

Aztán a «cserző-utczából» a «fazekas-téren» át az «Ocskay-úton» végig a folyton szaporodó tömeg elért a Tóth Péter háza elé s elkezdett ott tüntetni.

Kis vártatva megnyílt az ablak s egy fehér hálófőkötős női fej jelent meg benne.

— Miféle lárma ez, hé? — rikácsolá.

— Éljen Tóth Péter követünk! A czigány ráhúzta a Rákóczit.

— Megbolondúltak kegyelmetek vagy mi? — riadozott Tóthné asszonyom az ablakban. Szerencséjök, hogy a sötétben nem látom miféle szerzet, hanem eltakarodjanak, mert biz' isten két fazék lúg rotyog a tűzhelyemen.

— Tóth Pétert akarjuk hallani!

— Tóth Péter nincs itthon. Tóth Péter elment sertéseket venni Moldvániába. De ha Tóth Péter itthon volna is, Tóth Péter szunnyadoznék most. És ha nem szunnyadoznék is Tóth Péter, sokkal tisztességesebb perszóna, mintsem az ilyen gézengúzokkal összeálljon. Hagyjanak az én házamnak békét. Mert ha kitalálok rohanni kegyelmetek közé a lapáttal, tudom megemlegetik az uram követségét.

Becsapta az ablakot haragosan, de a Tóth uram követsége már megfogamzott. Másnap az egész város erről beszélt, természetesen mosolyogva.

Harmadnap az alispán is mosolygott ravaszul, mikor megjött s hallotta. Megbiztatott: «csak rajta, folytatni kell» s nyomban leült sürgönyt fogalmazni Pálly grófhoz:

«Baj van, az ellenzék Tóth Péter népszerű polgárt föllépteti».

Estefelé megjött a válasz:

«Mennyi pénzt küldjek?»

Mindezeket én csak később tudtam meg. Nagy Tamás soha sem árulta el senkinek a «megyei politikát». Ő osztott, ő emelt és ő ütött: a kártyáiba soha sem engedett belenézni senkit.

Megírta az ágyhoz szegzett Pállynak, hogy ez a dolog nem megy ám olyan kurtán; a pártnak a múlt választásokról tizenötezer forint adóssága van, addig pedig mocczanni se lehet. Tessék talán előbb azt a tizenötezer forintot kifizetni.

Hát mit lehetett volna tenni egyebet, mint elküldeni posta fordultával húszezer forintot. Tizenötöt a régi bizalom-

ért a régi követük iránt, ötöt pedig az új bizalomra előlegkép.

Hiszen egyéb se kellett Nagy Tamásnak. A tekintetes úr ezt akarta csak; kihúzhatta a pártértekezleten a tárczáját, hogy tessék vele kifizetni a pártadósságot, mely annyi nyugtalanságot okozott a megyei uraknak három esztendő óta. Apró kékes szemei diadalmasan csilloghattak: «No, úgy-e mégis valami az, ha okos ember ül az alispáni széken?»

És ezzel aztán véget ért volna a komédia, ha most meg már a gróf nem kezd nyugtalankodni.

Hiába írkálta neki az alispán, hogy elcsendesedett a Tóth-féle léhaság, nincs semmi baj, minden nyugodt, a gróf nem tágított többé, hogy így, hogy úgy, hátha csak taktikából hallgat Tóth Péter, hátha titokban szervezkedik s az utolsó perczben galibát csinál. «Határozottan követelem, hogy minden választó behozassék a költségemen».

(Ő nem tudhatta, a mit mi tudtunk, hogy Tóth Péter uram most sertéseket vásárol Moldvaországban — mi pedig nem tudhattuk, a mit Tóthné asszonyom tudott, hogy ő kegyelme soha se látta Moldvát, hanem otthon ül elzárkozva az emberek és a nagy szégyen elől.)

És az alispán végre is nem árulhatta el magát végkép, hanem, ha a gróf kívánta, komolyan kellett vinni a drága védekezést a külszín miatt.

S így lőn igaza a kis-libercsei Terepetye Mihálynak, hogy a fű nem nő meg eső nélkül. . . .

Engem bíztak meg, hogy hozzam be a felső vidékről a választás napjára a szavazatokat. Mindössze kétszázharmincz votum van. Több nem iratkozott be, nem tartotta érdemesnek. A kerület alsó részébe pedig kiküldték a süket Kiczka irnokot: ott meg épen csak kilenczven választót találtak. Husz kocsira felfér kényelmesen.

Érdekes út volt. A tót falvak lelkesedéssel fogadtak mindenfelé. Persze két társzekeren vittem a spirituszt, dohányt és az élelmi czikkeket. A zelenyei kurta nemesek a falu

közepén vártak dikcziával. Kis-Libercsen többed magával a határig jött elém Terepetye Mihály lóháton, dolmányosan, mentésen, még a rozsdás fringiát is felkötötte s egy ócska zászlót hozott kezében magasra emelve.

— Tudtam én azt, tudtam — kiáltá könnybe lábbadt szemekkel. Van hát még isten, atyafiak!

Azután felajánlta a szolgálatát életre halálra.

— Köszönettel fogadom Mihály bácsi. Segít nekem szekereket fogadni?

— Miféle szekereket?

— Hát a melyeken a választókat beviszszük holnap éjszakára a székvárosba.

Terepetye Mihály nagy szemeket meresztett és elégedetlen arczot vágott:

— Mi? Holnap viszszük be az embereket? Lehetetlen az! Hiszen arra idő kell, míg a lelkek meghíznak. Mert a választó csak akkor puha, ha meghízlalják. Már pedig annak éppen négy hét az ideje, mint a lúdnál.

— De ha holnapután reggel van a választás.

— Hajhaj! sóhajtá fejvakarva. Aztán kicsoda az uraság?

— Mindegy az most bátyó. Most a név nem koczka! Csak egy a jelölt!

— Ühüm . . . no! Van-e benne elég hazafiság?

— Megjárja. Pálinkát, dohányt kap minden ember, enni, inni valót míg ott lesz, azonfelül öt forint diurnumot.

Nem volt eléggé ínyére. «Soványkа» — mondá, fitymálva, de nagy sóhajtások és hümmögések közt, azért csak mégis odakötötte lovát a saroglyához s ő maga felült a másik társzekérre.

Mert egész a Lopata hegységig nyúlt a kerület s a legfelsőbb falunál kellett kezdenünk kocsira rakni a választókat. Zsarkóczán hajnalra fölvettünk négy embert. (Ezekért ugyan nem volt érdemes idejönni — dörmögte Terepetye. S ezekből is hektikus az egyik, meghal mire beérünk.) Csánkán harminczhat választót találtunk. (Megérezték a dörgést

ezek a ravasz csánkaiak!) Bátyon ellenben csak két szavazó vala, a két Csipkányi de eadem, édes testvérek, hanem azért külön kocsira kellett ültetni mindeniket, pedig csak egyetlen pár csizmájuk volt a gazembereknek, egyik a sarkantyús jobblábát, másik a ballábát lógatta ki nagy kevélyen.

Emiatt aztán a csicsókaiaknak kellett megszenvedniök, a kikből tizenhatot raktunk fel egy szénásszekérre. A hlinai pusztán a számadó juhásznak volt voksa, de az meg kikötötte magának, hogy a fölpántlikázott szamara hátán jöhessen és hogy a szamara is olyan diurnumot kapjon, mint egy választó.

Ezer vesződséggel végre felczihelődtek valamennyien. Nőttön-nőtt a menet és minél jobban közeledtünk a székvároshoz, egyre tarkább, festőibb lett. Egy-egy jómódú paraszt négy szilaj csikót fogott be, utána kenderhámos szekér, majd nyikorgó ökrös jármű: a lovakra kendőket kötöttek, az ökrök jármába virágokat tűztek és galyakat.

Igy mentünk-mendegéltünk végig a falvakon, hol visítva és «vivát»-okat kiabálva futott ki a nép. A lelkek nyihogtak a szekereken vagy kurjongattak. «Éljen» . . . rivalgák, de nevet senki sem talált hozzá. Igaza van Terepetye Mihálynak, hogy nevelni kell a lelkeket, legalább annyira, hogy tudják kiéi.

Az egyik társzekér megállapodott negyedóránként, a voksok leugráltak bögréikkel, kulacsaikkal és a pléhitczéseikkel, megtölteni azokat a spirituszból. Éppen el is fogyott az egyik hordó uzsonnáig.

A másikkal pedig az történt, Travnik mellett a riki fürdővel szemben, hogy a mint a nehéz szekér feldűlt a «Zsizsik» patakban, hordó és a dohányládák kifordultak belőle, sőt a hordónak az abroncsa is szétesett és a spiritusz beömlött a patakba. Pipogya ér volt csak, félarasznyi langyos vizével, mely piszkos füvek közt szaladgált, zöldes sárnyeregben s ugyancsak nem álmodhatta meg, hogy valaha pálinkává változik.

A travniki tótok mihelyt észrevették, eszeveszett fővel, lóhalálában nyargaltak a Zsizsik felé. Férfiak széles kalapokkal fogdosták a vizet kóstolgatva.

— Valami fölséges! — kiáltá az egyik s lehasalt a patakhoz, úgy szürcsölte.

— Meg kellene keverni — szólt egy másik.

— Bolond kend sógor. Minek kedveznénk az agyagnak...

A szép tót leányok is oda szállingóztak a kendertilók és kartácsoló kefék mellől. Kis bögrékkel és kékvirágú kannákkal jöttek, zöld szoknyáikat fölemelve kicsinyt, módosan lépkedvén hattyúfehér lábacskáikkal.

— Jaj, jaj a kis halaknak! Meggyulad a gyomruk a pálinkától.

Aztán megmerítvén az edényeket, szájukhoz érteték kaczér röstelkedéssel. Csupa gyönyörűség, hogy összerázkódik tejszín válluk tőle s hogy szalad ki képük kedves formájából.

Egy öreg anyóka kéztördelve fut az ér mentében.

— Hohó emberek, hová lett az eszetek? Ide lejebb hamar, mentsük meg a pálinkás patakot a falunak! Csináljunk neki gátat! Ne ereszszük tovább a vizet! Ide! ide!

Tetszik a tótoknak a fölséges tanács; tízen is, húszan is szaladnak eltorlaszolni a pálinka folyását.

Hanem Terepetye ki búsan látszik nézegetni a nagy romlást, míg a többiek a felborúlt szekeret rángatják helyre, magasabb szempontból fogja fel a dolgot.

— 'Iszen adok én nektek gátat mindjárt! Majd bizony, ha ti itt a Zsizsiket megállítjátok, még egyszer ki talál önteni a víz e miatt valahol Lengyelországban. Tűzzel, vízzel nem jó tréfálni. Én ugyan nem veszem a lelkemre.

Ekközben hozzám fordult nagy páthoszszal:

— Már most itt megakadtunk. Végünk van a hordó nélkül. Mivel megyünk odább, ugyan mivel? Oh jaj, pedig még eső is lesz ma!

Majd keserűen megcsóválta bozontos vörös fejét.

— No meg ilyen baj sem ért engem soha a haza szolgálatában!

Sasszemei észrevették ekközben, hogy a pálinka sorsa csakugyan szeget ütött az egyik szavazat fejébe s kezdi a kocsi rúdját visszafordítani.

— Megállj, ne mozdulj! — rivalt rá.

— Mi közöd belém, te veres? — fortyant fel amaz.

— Veres?! — kiáltá Terepetye keserűen. — Ha veres is, jól van! Tudd meg, hogy most veres a tromf. (És a mellét verte fenhéjázón.) Mindjárt ütök, ha rendet bontasz.

De csakhamar visszatért kortesi higgadtsága s nyájasan szólt oda két karcsú tót leánynak, kik nevetgélve nézegették a tarka jeleneteket. Piros szattyán csizma volt a lábaikon s egyforma fehérpettyes kendő egész a szemükre húzva.

— Hej lányocskám! Ti, ti, kedves gyerekecskék, benneteket szólítlak. Jertek csak idébb fiacskám, mondjátok meg nekünk, van-e itt a környéken vagy a riki fürdőben valami helyes korcsma, a hol sok, sok pálinkát kaphatnánk jó pénzért? Nem hiszem egyébiránt, mert ez a travniki árendás valóságos koldus kutya, bögrében hordja a szeszt a városból. . . .

A leányok összenéztek és el akartak szaladni.

— Ohó, bohó galambok! Még majd azt hiszik rólatok, elloptatok valamit a szekerekről.

S utánuk loholt nagy lépteivel, pajzán nevetéssel elfogta és megszorongatta selyma módra mind a kettőt. Az egyik sírva fakadt, a másik ellenben belemarkolt a Terepetye vörös hajába s a körmeivel védte magát, miközben úgy rémlett nekem, mintha a nevemet kiáltaná.

Odaindúlok fejcsóválva.

— No mi az Mihály, nem kell bolondozni a leányokkal.

Terepetye káromkodott.

— Ereszd el a hajamat, te sárkány!

De a sárkány nem eresztette; amint megfordúlt s a

pettyes kendő lecsúszván sötét hajáról a vállára, elém tűnt kigyúlt, bősz arcza, azt hittem, elájulok az ijedtségtől és örömtől.

Nagy Anna volt, az alispán leánya, a másik meg Mari a testvére.

— Anna kisasszony! Kegyed az, Anna kisasszony? — kiáltám fojtott hangon.

— Én hát. Hiszen láthatja. Mentsen meg ettől az ördögtől. Vagy gyáva?

Nagy fekete szeme zöldes fénynyel villant felém.

Rávetettem magam fürgén, mint a gyík Terepetyére.

— Ereszd el a kisasszonyokat te gazember, mert a börtönben rothadsz el. Tudod-e hogy az első alispán leányai?

A kortes ijedten hőkölt hátra.

— Lehetetlen az! Száradjon el a kezem, ha gondoltam, kezét lábát csókolom alázattal a nagyságos kisasszonyoknak.

— Takarodjék tüstént a szekerekhez.

Mire először megjuhászodva, mikor tovább volt, lassú morgással, majd végre panaszos kifakadásokkal sompolygott vissza. Bántotta mégis a csúfság és kivált a röhej, a melylyel a szekereknél fogadták.

— Szép két muskátli! Teringette, ki hitte volna, hogy liliomok! Az alispán leányai? Jó, de azért én mégis Terepetye Mihály vagyok. Még sem kellene velem úgy bánni! Hiszen, ha jobban meggondoljuk, hát ki csinálja az alispánokat alispánokká? Én, Terepetye Mihály!

A leányok szerencsére nem hallották. Mari nevetni kezdett az elmúlt veszedelmen, Anna pedig most fakadt sírva.

— Istenem, hogy jutottak ide kegyetek? Ebben az öltözetben?

— Virágokat szedünk és madárfészkeket keresünk. És erre nekünk ilyen ruhánk van. Tegnap varrtuk. Annának tetszett meg az itteni népviselet. Igaz-e, neked tetszett, te mondtad?

Anna a fejével bólintott szomorúan.

— De minek jönnek ilyen messzire?

— Anna mondta, menjünk megnézni a korteseket.

— Hogy tudták jövetelünket?

— Anna tudta.

Anna most hirtelen kitörülte szemeiből a könnyeket.

— Nem igaz, én nem tudtam — mondá daczosan, megfogván kötényét, melyről tótos módra piros galandok csüngtek alá hátul, szájába vette, harapdálta a szélét.

— Már most hát én haza kisérem magokat, utánam igazítom a szekereimet, ott etetünk a fürdőben s pálinkát veszünk a fogadóstól.

Úgy is lett: a szekerek utánam jöttek lassan, én pedig a két leánykát kísértem a réten és mezőkön át. Langyos szél futkározott a füvek fölött, a kukoriczaszárak kedvesen suhogtak körülöttünk. A nap bádgyadt őszi derüjét öntötte a természetre. Minden mosolygott, még a felhő is, amint bolondozék fenn, hol szétfutott száz kis darabra, hol összefutott egy szövetbe. A lányok mégis féltek tőle. Ejh, nem is felhő az tán, hanem az angyalok csipkekendője. . . .

Némán mentünk egymás mellett. Egy-egy mondatot ha kiejtettem, az mind rossz tárgy lett egyszeribe. Akadozottan, szaggatottan beszéltünk. S valami nehéz, rideg fagy ült a szavainkon.

— Nagyon meg voltam lepetve kisasszony, hogy a nevemen szólított, azt hittem nem is ösmer.

— Ah, hiszen találkoztunk már — azt hiszem. . . .

— Igen, igen, egyszer az alispán úrnál, de én azelőtt is sokszor láttam kegyedet.

— Igen? — szólt vontatottan és ismét hosszú hallgatás következett. Mari valami dalt dúdolt, nem törődve velünk.

— Hanem tudja e kérem, hogy ebben a ruhában nagyon csinos.

— És? — kérdé lesújtó tekintettel.

— És . . . hogy . . . mondhatnám . . . tulajdonképen elragadó szép.

— Mondhatná? Ah! (Gúnyosan felkaczagott.) Hát ne mondja kérem.

— Szent mennyei szűzecske! — kiáltott fel e pillanatban Mari, — hogy megyünk itt át?

Ahá . . . a kedves Zsizsik patak úgy kanyargott a riki réten, hogy épen benn voltunk a hosszú patkójában. Előttünk szaladt visszafelé egy nagy darabon és nem eresztett át tovább száraz lábbal. A pallója is nagyon messze lehetett.

Anna először nézett rám bizalmasan — de meghökkenve.

— Mit csinálunk?

— Jaj a piros csizmáink! — sóhajtott Mari.

— Lábuk a csizmákban is megfázhatna, nincs más mentség kisasszonyok, mint, hogy én viszem át magukat egyenkint.

— Hova gondol? — szólt Anna ijedt hangon és fülig pirult.

(De nem félhetett nagyon, mert legott hozzátette hízelkedve, pajkosan: «Ugyan idejött-e már a magok pálinkája?»)

— Rajta kisasszonyok, ne kötekedjenek. Nincs itt más mód. Ha a pallónak kerülnénk, könnyen nekünk szalad az este.

Mari rögtön ráállt, felfogtam s átvittem szerencsésen. Pedig nehéz volt, a Zsizsik alja meg nagyon ravasz, térdig süppedtem bele.

De bántam is én! Dobogó szívvel tértem vissza Annáért.

Hátra szökött mint a zerge.

— Nem megyek! — Kezeit elhárítólag emelte fel.

— Nem jön? — feleltem s végtelen szomorúság tükröződhetett arczomon.

— Nem, soha! — Ajkait összeszorítá, mialatt az arcza olyan sápadt lett, mint a marmancs virág.

Lesújtva álltam meg, nem bírva szóhoz jutni. Úgy

éreztem, hogy mindjárt meg kell halnom. Kezeimet leeresztettem, mintha el volnának törve, lábamat lassú reszketegség fogta el.

Anna rámnézett mereven s elkezdett lassan, csendesen felém lépegetni, mint az árny, egészen közel: lehelletét éreztem arczomon.

— No hát vigyen át — suttogta, szemeit rám emelve szelíden, álmodozón.

— Anna — rebegtem fülébe, felemelve őt. Anna — folytattam hörögve, lázasan — elvitte úgy-e az arczképemet?

Keze nem volt szabadon, mert én fogtam mind a kettőt, fejét szorítá oda roppant erővel ajkaimhoz, hogy ne szólhassak többet.

— Tudja! Oh hát tudja? — kiáltá szívszaggatón s megeredtek szemeiből a könnyek, amint a kis Zsizsik patakon átvittem.

Oh, hogy egyszerre kellett átéreznem azt, ami külön is egy életre elég gyönyörűség. A meleg könnycseppeket, amint kezemre folytak szép arczáról, a karcsú derék szorításának édességét, a lábamhoz csapkolódó kurta szoknyácska ingerlő csiklandozását.

— Szeretem Anna, és örökké fogom szeretni.

Mari vidáman szaladt felénk egy fogoly lepkével.

— Feleljen kérem, feleljen hamar.

Szemeit lesütötte és sóhajtott.

— Igyekezzék valami lenni, hogy szerethessem.

Ezek a szavak úgy csengtek fülemben, mint a harang, hallottam őket a riki malom kelepelésében, súgta minden fűszál, amelyet megtapostam a Zsizsiktől a fürdőig, hol már teljes rendben álltak a szekereink s hol búcsút vettem a leányoktól.

Igyekezzék valami lenni? Igyekezzem? Mintha már nem igyekeztem volna eddig is! De mivé lehet egy szegény ficzkó, míg egy alispán lányáig fölér? Rendes aljegyző tán négy év múlva. S mi az még?

Fejem égett, a gondolatok egymást kergették agyamban.

— Hej, Terepetye Mihály, jőjjön ide!

— Mit parancsol, ténsuram?

— Számítsa csak össze jól, hány szavazatunk van.

— Összeszámoltam már. Százkilenczven lélek. Bizony vékony választás leszen. . . .

— De jön még ahhoz a kerület alsó részéből is vagy nyolczvan, magában a székvárosban lehet negyven . . . összesen százhúsz. Hm. Sokkal több a mienk . . . több is, mint kellene.

— Mit csináljunk velök, ténsuram, ha mind el akartak jönni?

— Hogy mit csináljunk? Járja be őket sorba útközben s tanítsa be, hogy legalább jól ki tudják mondani reggelre — a nevemet.

— Hej, haj! — rikkantott fel. — Hát miért nem mondta, hogy a nagyságos úr a követ, legalább meg nem eresztgetem akkor a hordóabroncsokat.

— Mit? Hát maga eresztgette szét és tán maga fordította is fel a szekeret?

Terepetye Mihály büszkén hunyorított a szemével, hogy bizony ő volt.

— Aztán miért tesz ilyeneket?

— Miért? — felelte megütközve. Hogy az uraké hadd fogyjon, — no meg tetszik tudni, a pompa végett.

Éjjelre szép lassan beérkeztünk a székvárosba. Minden rendben ment. Szavaztak a lelkek másnap, mint a parancsolat. Hatvan többséggel lettem meg képviselővé.

. . . De hisz ezeket már méltóztatnak tudni a lapokból, eljegyzésemet is Annával. S ime most felgyógyúl Pálfy és nyilvánosan gazembernek nevez a klubban.

En a segédeimet küldöm hozzá, de ő megtagadja az elégtételt.

Elmondtam híven az esetet. Mert egy golyóról van szó,

tisztelt becsületbíróság! Vagy Pálfynak irányzom vagy a mellemnek.

A becsületbírák összenéztek, az elnök rideg hangon mondá:

«Kényes dolog mindenesetre. Legyen szives képviselő úr elhagyni néhány perczre a szobát!» . . .

Ami aztán a határozatot meg a többit illeti, az már — bocsánatot kérek — egy másik elbeszélés.

GYÜMÖLCSÖSBEN.

Gyulai Páltól.

(felolvastatott 1884. február 10-én.)

Reggeli köd oszlik, a hegy tetején
Álmosan ébredez bágyadt tüzü fény,
Csörteti a lombot, csörteti a szél,
S a mulandóságról sohajtva beszél.

Nem is figyelek rá, fát ültetgetek,
Virágos, gyümölcsös lombot képzelek,
Jövő tavaszoknak gazdag lombjait,
Mikor csemetéim felvirúlnak itt.

De élek-e addig? Ha élek, ha nem,
Nőjetek fel kis fák, terebélyesen,
Harmatozó éjek, sugaras napok
Áldása nyugodjék mindig rajtatok!

Nélkülem is lesz majd, ki nektek örül:
Virágkoszorútok méh zsongja körül,
Az én dalom helyett szebb dalt hallotok,
Megzengi madárka minden ágatok.

A vándor is eljő hév nyár idején,
Pihen is szúnyad is, az árnyba', szegény;
Este felé olykor, kit szívsebe hajt,
Szeretőjét ifjú ide várja majd.

Ide jő a gyermek, gyümölcs ha pirul,
Tilos gyönyört szaggat ág lombjairul,
S gondviselő Isten jó termést ha ád,
Ide gyűl ki őszszel az egész család.

Csak én nem leszek ott, de ott lesz nyomom,
El is emlegetnek egy embernyomon,
Mert mikor megáldnak, jó fák, titeket,
Meg-megáldják azt is, a ki ültetett.

Magyar Tudományos Akadémia
10310/1952. sz.